

Srpska akademija nauka i
umetnosti, Beograd

**СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК**

**СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК
— РАСПРАВЕ И ГРАЂА —**

КЊ. XI

Srpska dijalektoloski zbornik.

**БЕОГРАД
1950**

Уредник:
академик АЛЕКСАНДАР БЕЛИЋ

AS 346
. P. 55
Kn. II
1950

(Примљени на III, I и IV скупу Одељења литературе и језика
С. А. Н., 30-V-1949, 10-XII-1948 и 12-XI-1949)

THE PENNSYLVANIA STATE
UNIVERSITY LIBRARY

Научна књига

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Штампареја и књигосезница „НАУЧНА КЊИГА“, Народлог фронта улица број 12 — Тел. 20-732

С А Д Р Ж А Ј

	Стр.
1. <i>М. Шевановић</i> , Баковачки говор	1
2. <i>М. Московљевић</i> , Говор острва Корчуле	153
3. <i>Ол. Елеговић</i> , Glasovne osobine albanaškog dijalekta Debra i njegove okoline	225

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

М. СТЕВАНОВИЋ

ЂАКОВАЧКИ ГОВОР

(Из Дијалектолошког зборника, књ. XI)

БЕОГРАД
1950

Уредник:
академик АЛЕКСАНДАР БЕЛИК

(Примљено на III скупу Одељења литературе и језика
С. А. Н., 30-V-1949)

Научна књига

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Штампарна и књигарница „НАУЧНА КЊИГА“, Народног фронта улица број 12 — Тел. 20-732

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
УВОД	2
I ГЛАСОВИ	27
Редуција и промена вокала	27
Вокал <i>Ѣ</i>	35
Полугласник	36
Замена некадашњег <i>А</i> вокалног	42
Вредност <i>р</i> вокалног	46
Замена старих назала <i>Ѣ</i> (<i>Ѣ</i>) и <i>ѣ</i> (<i>ѣ</i>)	46
Замена гласа <i>ѣ</i>	48
Прелазни звуци <i>ѣ, ѣ, ј</i> и <i>ѣ, ѣ, ѣ</i>	51
Појави у вези с јотовањем	62
Сугласници <i>л</i> и <i>љ</i>	66
Сугласници <i>ч</i> и <i>џ, ш</i> и <i>ж</i>	70
Један случај привидне промене задњонепчаних сугласника	74
Сугласник <i>х</i>	76
Упрошћавање неких сугласничких група	79
Редуција звучности и губљење сугласника на крају речи	82
Асимилација и сажимање вокала	84
II АКЦЕНАТ И КВАНТИТЕТ	87
III ОБЛИЦИ	102
A) Имена	102
Именице:	
Номинатив множине	102
Акузатив множине	105
Датив и локатив једнине	106
Вокатив једнине	106
Генитив множине	106
Облик датива — инструмената на <i>-има, -ама</i>	107
Именице м. рода на консонант	108
Личне заменице:	
Датив и локатив једнине	109
Номинатив множине	110

IV

	Страна
Датив и акузатив множине заменица 1-ог и 2-ог лица	110
Заменице за 3-ће лице	110
Удвајање личних заменица	113
Придеви и придевске заменице	114
Мешање придевских форми одређеног и неодређеног вида	114
Поредба придева, прилога и других речи	115
Б) <i>Глаголи</i>	118
Промена глаголских основа	118
Глаголски облици:	121
Презент	121
Императив	125
Аорист	126
Инфинитив и футур	130
Глаголски придеви	132
IV СИНТАКСИЧКЕ ОСОБИНЕ	138
Систем деklinације	138
Употреба глаголских облика	146
Конгруенција	149
Ред речи	151

М. Стевановић

Ђаковачки говор

ЂАКОВАЧКИ ГОВОР

У В О Д

1. Поједине дијалекатске црте у језику обично су најтипичније тамо где се најдоследније употребљавају. А као типичност, тако и бројност њихову најпре налазимо у средиштима дијалеката, која, истина, не морају свакад и географски бити прави центри области на којима се дотични дијалекти протежу. Познато је да се језичке особине дијалеката миграцијама становништва преносе из једнога краја у други. То је нарочито био случај код нас, где су многобројне и честе миграције знатно реметиле слику наших дијалеката из времена њихова формирања. И многе говорне црте услед тога, и под утицајима са стране, у матичним крајевима гдекад бледе, па и ишчезавају, док се тамо где их њихови претставници преносе много доследније чувају. А своју дијалекатску чистоту говор једнога краја најлепше чува онде где није изложен утицајима других дијалеката и утицају књижевно-школског и административног језика. Од ових утицаја један говор опет заштићују економска иволованост предела, заосталост у просвећености његова становништва и сл. Но у сваком случају при проучавању дијалеката првобитно ваља ићи на прави извор њихових говорних особина. Али није без значаја проучавати ни дијалекатске периферије. Не само зато што се на овим периферијама одређују границе, утарђују међусобни односи суседних говора и овсег њихова мешања већ и мања типичност, карактеристична за дијалекатске периферије, може каткад знатно помоћи објашњењу природе појединих језичких процеса и појава. Ово ме је навело да се позабавим једним нашим периферним говором, тј. говором вароши Ђаковице. Уз то, специјалне историске

и социјално-економске околности у којима је овде живео, и у другој десетини овога века дочекао ослобођење од Турака доста малобројни српски живаљ, дале су његовоме говору нарочито обележје. И најзад, ово двадесет и неколико година¹ национално слободног живота утицале су на то да говор староседелаца, као нигде на другом месту, нагло почне мењати своју физиономију.

2. Говор Ђаковаца (овим именом се онде зову Срби староседеоци) са својим одликама које је наследио из прошлости, или их и примио раније од дошљака са стране, интересантан је у целини. У нарочито тешким приликама изузетно несносног ропства овај говор се, такорећи, сасушио. Овде не само да за последња два века турске владавине није било никаквих услова за нормалан развој језика већ се поставља питање како се српски језик уопште очувао. И није никакво чудо што су српска и црногорска војска 1912 године долазећи тамо наилазиле на насеља са српским становништвом које је већ било потпуно заборавило да говори својим народним језиком. Такав случај нађен је у селу Љубенићу, под планином, недалеко од пута Пећ—Високи Дечани. У Ђаковици, додуше, изолованост Срба у једној улици, и неке врсте ограђеност њихова од албанског становништва у месту, осигуравала је бар животарење њихову језику. Али је овај језик, с обзиром на животне услове становништва које њим говори, ту морао добити посебно обележје, које углавном чине: закржљалост, оскудица у говорним формама, скученост реченице, сиромаштво у изразу и знатна поремећеност његове акценатске системе.

Нагла промена начина живота, коју је донело национално ослобођење ђаковачких Срба, створила је услове да се њихов језик одједном почне опорављати од своје закржљалости и да се нагло стане мењати. Млађи нараштај — не само они што отада пролазе кроз школу и касарну већ и нешто старији људи, који су кроз своје послове, у својим радњама, трговачким и занатлиским, непрестано били у додиру са новим дошљацима, са војском и чиновништвом —

¹) Овај говор сам испитивао 1938 и 1939 године.

почиње богатити свој језик и мењати његов дотадашњи општи лик. Сада, кад тај свет не живи више пословно и духовно само у једној затвореној улици, већ је неупоредиво више ван ње, то се непојмљиво брзо осетило на његову језику, те — опет као ретко где на другом месту — синови које је национално ослобођење 1912 затекло у детињско и младићко доба, сада више скоро и не говоре сасвим дијалектом својих родитеља. И наћи данас типични ђаковачки говор у чаршији ђаковичкој, у радњи, на улици, у кафани — то већ није могуће; он још живи само у старој Српској улици, јединој улици где су пре ослобођења од Турака живели Срби, а где је и после, све до Другог светског рата остало да живи оно осамдесетак кућа ђаковичких Срба. Њим говоре људи у годинама, и то нарочито они што своје старе занате нису износили из својих домова у чаршију, као и старије жене, које нису имале могућности и услова да мењају начин живота из младости, него су остале тесно везане за кућу и разоноде налазиле једино у седељкама по суседним двориштима, најдаље испред капицика ту у Српској улици. Зато је данас теже дати опис ђаковачког говора него што се то могло учинити пре четврт века. И ово доста отежава тачно утврђивање његова односа према осталим говорима нашег језика. А са сигурношћу се може тврдити да ће за неколико десетина година, изумирањем старијега нараштаја, нарочито у данашњим друштвено-економским и културним условима — мислим на време и услове после Народноослободилачког рата — типичних одлика његова говора нестати. Зато сам сматрао да труд и време које будем посветио проучавању ђаковачког говора за науку неће бити бескорисни, иако сам био сигуран да овде нећу открити језичких црта непознатих зонама српских дијалеката који се Ђаковици приближавају са источне и северне стране, или пак другим говорима који су на ђаковачки било на какав начин утицали.

3. Иако Ђаковица и њен крај стварно нису у Метохији,¹ ипак се Метохијом обично назива читава котлина између Жљeba

¹ Права Метохија је „северни део тектонске котлине, изворишна чепенка Белог Дрима, испод Мокре и Копривника до пред Ђаковицу“...

на северу и Паштрика на југу¹. Географски — то је свакако једна област. А и административно је овај предео чинио једну целину, не само после ослобођења од Турака, кад су три и ондашња и данашња среза — источки, пећки и ђаковички чинили метохиски округ већ и раније, у време турске управе, Ђаковица је административно потпадала под пећки мутесарифат.² И било је сасвим природно претпоставити да ће ђаковички Срби, који су шиптарским насељима последњих векова потпуно одвојени од призренских и подримских Срба на истоку и од пећких на северу, са овима последњим бити истих етничких и духовних одлика. Детаљним испитивањем у томе погледу наћи ће се код Ђаковаца, верујем, и штогод посебно у односу према пећким, подримским и призренским Србима. Али, без специјалних студија у овоме правцу, досад се у општијим делима на те разлике није указивало³. Готово једина научна дела у којима се са те стране говори о становништву ових области јесу Основе за географију и геологију и Балканско Полуострво Ј. Цвијића. А у овим делима се, напротив, указује на заједничку историску и економску судбину ових крајева, која је морала утицати на изграђивање исте психе и менталитета њихова живља. И било би сасвим природно претпоставити да ће и говор Ђаковаца, заједно с пећким говорима, припадати зони дија-

А „раван и побрђа око Ђаковице, затим брежуљкасто земљиште на десној страни Белог Дрима све до ушћа Бистрице у Дрим, зове се Хас и Ђаковица је његово. главно место“ (Јован Цвијић, Основе за географију и геологију Старе Србије и Македоније, књ. III, стр. 1133 и 1134, Београд 1911). По Глиши Елезовићу (види у његовим Турским споменицима, књ. I, св. 1, стр. 780) чак и „проширена“ Метохија и Подгор са Прекорупљем обухватају простор „између Дренице, Подримља и Старога Алтина“, а Алтин се, како ћемо ниже, на стр. 15 у 1-ој напомени видети, поклапао са нахијом ђаковачком.

¹) И у Вукову Рјечнику, па и у Рјечнику Југословенске академије знаности и умјетности, каже се да је Ђаковица варош у Метохији. И не само то већ је по Вуку (а из Вука и ово преноси Рјечник ЈАЗ) и Призрен такође у Метохији (види у Рјечнику под *Метохија*).

²) М. Костић, Политичко-административно устројство Новопазарског санџака 1878—1883. — Гласник Скопског научног друштва, књ. XX, стр. 90.

³) На ту страну није обраћена пажња ни у посебној расправи М. Лутовца *La Metohija, étude géographique humaine*. — Paris 1935, p. 100.

леката метохиско-ресавских. По Гл. Елезовићу у Ђаковици се догичу призренски и пећки говор. Елезовић то изричито каже, и додаје да су Ђаковица и Ораховац „у језичком погледу стајали према Пећи, по прилици, као Приштина и Липљан према Вучитрну“¹ Ово би, што се бар Ђаковице тиче, приближно могло бити тачно, јер особине призренског говора, уколико ове нису заједничке и говору пећком, заиста не налазимо на тој страни даље од Ђаковице. Али овом констатацијом никако није нешто одређено речено, не у првом реду због тога што, колико је мени познато, досад није нигде тачно утврђен опсег мешања моравско-призренских и косовско-метохиских говора у две означене косовске вароши. При одређивању места ђаковачком говору у односу према призренско-јужноморавском, на једној, и метохиском, на другој страни, ваља пре свега имати на уму да у извесном броју дијалекатских црта и нема разлике међу овим говорима. И не узимајући у обзир баш ове црте, неће бити тешко утврдити да ђаковачки не можемо убрајати у метохиске говоре. Међутим, ми у њему налазимо неколико одвећ карактеристичних црта које га више приближавају говорима старијег типа, дијалектима јужноморавско-призренским, и ђаковачким се на овој страни завршавају ти говори нашега језика. Значи да мало пре поменуто административна заједница Пећи и Ђаковице, у оно време и у постојећим условима, и није била никаква стварна веза између ова два града. Нема никакве сумње да је говор Ђаковице и раније, мислим пре више векова, то јест у време формирања наших дијалеката, био истог типа — свакако зато што су онда економске и друге везе Ђаковице с Призреном биле много тешње, и несумњиво врло значајне. Оно неколико дијалекатских особина које не познаје пећки говор, као ни говор метохиских српских села, не може се сматрати да су дошле само као утицај из говора призренског и подринског краја, иако је веза ђаковачких Срба и последњих векова у ропству под Турцима била нешто јача с Призренцима него с Пећанцима. Али о некаквим тешњим међусобним везама тих градова из

¹) Гл. Елезовић, Речник Косовско-метохиског дијалекта, св. I, стр. ХИИ. — Српски дијалектолошки зборник књ. VI, Београд 1932.

овога времена се не може говорити. Права на учешће у економском животу у размерама које би захтевале јаче додире са суседним градовима ђаковички Срби, можемо казати, нису имали. А Ђаковци су тада нешто веза и с једнима и с другима одржавали углавном склапањем бракова и то, није тешко утврдити, више с Призренцима; нарочито су чешће доводили младе из Призрена.

Младе из других области, дошавши у нову дијалекатску средину, обично се током времена изједначавају у говору с том средином губећи постепено одлике свога говора. У нашем случају је међутим у једном погледу било услова не само за сторије њихово асимиловање већ и за наметање утицаја с те стране, бар до извесне мере. Нису ретки случајеви да су у једну исту кућу долазиле по две и три призренске одиве. Ту у кући, оне су једна с другом дуже и боље чувале специфичне одлике призренскога говора, које су, природно је, деца примала од својих матера, те је тим путем у појединим кућама призренски утицај могао узети и нешто већега маха. С друге стране, моћ овога утицаја знатно је слабила због немања могућности за одржавање тешњих веза појединих одива са својим родним крајем. Путовање на већу даљину у доба робовања под Турцима било је скопчано са највећим опасностима по живот и част, јер се морало ићи пешке или на коњу кроз пуне крајеве којима су крстарили банде пљачкаша и зликоваца, па су одиве, услед тога, врло ретко посећивале свој род. И зато је њихово осећање дијалекатских особина роднога краја, уколико ове нису биле заједничке и говору ђаковачком, у њих морало слабити. Сем тога, ја не само што нисам узимао материјал од рођених Призренки већ сам, колико год је било могуће, настојао да нигде не наводим примере ни из језика оних лица чије су мајке биле Призренке по рођењу. И отуда утицају који би са те стране овим путем дошао не ваља много приписивати. У једно се свакако може бити сигуран — ја нигде нисам узимао црте које у ђаковачком говору нису уопштене.

4. Живот у ропству, прилике у којима се тамо живело нису, нарочито од почетка XVII до краја XIX века, допуштале и друкчије дуготрајне додире Ђаковаца са својим

српским суседима. Што се гдекад указивало на то да је Ђаковица у ово време била једна „етапа“ на трговачком путу који је кроз северну Албанију водио за Скадар¹, то у овоме погледу није мењало фактично стање ствари — прво, услед тога што трговачки промет на овоме путу већ одавна није био тако жив² и, друго, што за Србе ових крајева, и поглавито за ђаковачке Србе, у околностима које су тамо владале, није било никаквих услова за узимање ма каквог учешћа у томе промету. А кад је реч о трговачким путевима који су кроз ове области водили према мору, zgodно је овде указати на једну околност која нам помаже да лакше схватимо основни дијалекатски тип ђаковачког говора. Област Ђаковице налази се у близини раније значајног пута *Via di Zenta*, који је од јадранске обале, преко Скадра, долином Дрима водио за Призрен и даље према унутрашњости наших земаља. Овим путем је све до краја средњег века живо струјао привредни живот између унутрашњости Балканског Полуострва и Јадранског Мора. И само се по себи разуме да се ђаковички крај, налазећи се у близини тако значајног трговачког пута, етнички, па разуме се и језиком морао све више једначити с призренском облашћу, кроз коју је тај пут пролазио. Последњих векова, међутим, ђаковички Србину су имали привредних веза са осталим српским областима, већ су углавном били остављени сами себи, и они су, одвојени од осталих својих сународника, и од целог света, чували име и језик под околностима којима није било равних ни на једном другом месту код нас. Чувајући ова обележја своје народности, они су били излагани прогонима, злостављањима и мрцварењима сваке врсте, тако да се у току неколика века, за које време су ови прогони трајали, српски живаљ

¹) М. Lutovac, op. cit. 58.

²) Померањем светскога саобраћаја са Средоземнога Мора на океане јадранска пристаништа већ од почетка XVI века губе свој ранији трговачки значај, те због тога, као и услед политичких прилика, привредни живот централних области Балканског Полуострва почиње струјати правцем север—југ према Солуну и Средњој Европи, а ранији трговачки промет попречним путевима кроз северну Албанију скоро сасвим замире (испор. Д. Туцовић, Србија и Албанија. — Београд 1945, стр. 21 и 81).

ту потпуно сменио. Врло је тешко веровати да су директни преци и једне од данашњих српских породица у Ђаковици живели ту и у првим вековима робовања, иако у два-три случаја „нико не зна да су се њихови стари однекуда доселили“. Све остале породице, и по иначе врло оскудном предању, дошле су — покоја од Пећи и Призрена, а највише њих из Црне Горе. Но долазило се нигда није у масама, ни у групи, не бар последњих векова, већ појединачно. А појединци су се етничким особинама уопште, па дакако и језиком, брзо изједначавали са средином у коју су долазили. Те дошљаке овамо су доводиле обично крвна освета и, нарочито оне из црногорских кршева, — глад. По доласку они су се, да би могли опстати, скоро редовно прибијали као момци и слуге уз поједине аге и бегове, па су као такви, што се личне сигурности за голи живот тиче, уживали и неке врсте њихову заштиту. Тако су при честим новим погромима на српски живаљ, и при редовним насртајима на његову злехуду имовину и на личну безбедност, ови дошљаци благодарећи тој заштити остајали поштеђени, али само донде док би развили и разгранали своју породицу, док би се тако намножили и ојачали. Па и после су унеколико остајали у односу „захвалне“ раје према својим „милостивим“ господарима—„заштитницима“. И знатно мање услед јаче отпорности којој се свакако мора нешто приписати¹, а много више на овај начин, они су могли остати у вери предака и сачувати своју народност, кудикамо лакше од оних које су тлачитељи ту затекли, и који су свакад морали задовољавати огромне прохтеве и обести све нових и нових зулумћара и отимача. По привнању самих Ђаковаца не мала заслуга у овоме припада извесним породицама ђаковичких

¹) Говорећи о дошљацима Цвијић у Основама (стр. 1168) каже: „Сишавши (мисли с црногорских кршева) и населивши се у њој (тј. у Метохиској котлини) они су били много чвршћи од онекшалих старинаца који су под утицајем насиља били сасвим сломљени.“ У вези са овим, и одмах за њим је потребно истаћи и веродостојност онога што је Цвијић тврдио, и што је данас опет познато, да је, наиме, врло много ових дошљака примило мухамеданство и албанизирано се — јамачно услед тога што, поред све своје чврстоће, нису могли одолети насиљима.

Шиптара и појединцима од њих. Ми не мислимо да их на овоме месту посебно наводимо, као што нема потребе да овде истражујемо који појединци су најодговорнији за многобројна недела и разноврсне акте насиља, који су из читаве једне претежно српске области за неколика века очистили и последњу породицу аутохтоних Срба. Али сматрамо да је узгред потребно истаћи да народне масе албанске, и поред тога што су често масовно узимале учешћа у извршењу многих злочина, никако за њих не носе одговорност оне, већ инспиратори и организатори злочина, турске власти и њихови слепи послушници албанске народности, који су кроз векове и свој сопствени народ кињили и бездушно експлоатисали. А главна нам је сврха да разјаснимо како се могло догодити да се српско становништво овде потпуно смени, а да месни говор српскога језика, и при том, углавном сачува свој некадашњи дијалекатски тип. И баш је у овоме циљу од значаја указати на то када је ова област насељена албанским становништвом.

5. Тачну границу између српског и албанског становништва у средњем веку није лако одредити. Албанци онда нису имали своје независне државе, али је Албанија постојала као географски и етнички појам. А границе компактне средњовековне Албаније биле су чак и уже од данашњих њених политичких граница¹. Истина је да је још тада и преко ових граница, и у близини њих, било Албанаца који су, обично као сточари, живели у брдским и планинским пределима. Албанских сточарских насеља или катуна на североисточној страни, која нас овде интересује, према српским средњовековним повељама, није било више од десетак². Али се услед материјалне беде и оскудице становништво северне Албаније (као и оно црногорских кршева) „још од средњег века почело спуштати у плодне котлине, Метохију и Подрим“³. Несносно економско стање Албанаца, који су

1) Dr M. Šuffley, *Srbi i Arbanasi*. — Beograd 1925, str. 28 и Д. Туцовић, *Србија и Арбанија*, Београд 1945, стр. 19.

2) А. Урошевић, *Косово у главним географским карактеристикама*. — Скопље 1939.

3) Ј. Цвијин, *Балканско Полуострво и јужнословенске земље*, књ. I. Београд, 1922, стр. 412.

се у љутим кршевима своје земље брзо размножавали, неминовно их је присиљавало на напуштање родних огњишта. Нарочито их је нечовечни беговски систем привреде, „који је био... реална подлога целокупнога живота у Турској“ (Д. Туцовић *op. cit.* 24) и цео систем владавине у Отоманској Империји с анархичном управом гонио да се спуштају у плодне равнице суседних области, прво у циљу пљачке, а затим и ради сталног насељавања у њима. У једноме запису из године 1574 говори се о зулумима Албанаца у области Пећи, Ђаковице и Призрена¹, а годину пре тога је једно француско посланство кроз Качаничку клисуру пролазило под оружјем, да би се обезбедило од Албанаца који су само неки дан раније ту поубијали неколико кадија и њихову пратњу².

Почетком XVII века било је неколико албанских засеља у околини Призрена. Њих је тада било можда и у ђаковичком крају. Али је граница између српског и албанског живља још увек ишла подалеко на запад од ових насеља. О томе имамо потврде и код самих Албанаца. Марин Бици, барски надбискуп албанске народности, године 1610 као ту границу означава Црни Дрим, говорећи јасно да се преласком преко ове реке улази у област српског (код њега стоји далматинског) језика³. И други Албанац, папски изасланик П. Масареки 1623 Дрим такође узима за границу између Срба и Албанаца, иако он каже да има албанских насеља и источно од ове реке⁴. Тамо је број ових насеља у току XVII века свакако растао, али је до краја овога века остала српска већина становништва све до напред означене границе. Чак и становништво Љуме, која лежи непосредно уз источну обалу Црнога Дрима, и у правцу које је албанска најезда уз Дрим, природно, морала бити врло јака, — у Аустро-турском рату 1689 још увек је било „састављено највећим делом од православних Срба, а малим

¹) Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи књ. I, 713.

²) М. Н. Hauser, *Le voyage du Levant. de Philippe du Fresne – Canaye.* Paris 1897, 83 и 223.

³) *Starine Jugosl. akademije znanosti i umjetn.* XX, 119—120.

⁴) *Starine Jugoslov. akademije znanosti i umjetnosti* XXXIX, 28.

делом од Арнаута католика¹“. Тек се од краја XVII века бројни однос становништва у овим нашим областима суседним Албанији, дакако и у Ђаковичком крају, мења у корист албанског, а на штету српскога живља.

б. Дуго се одржавало мишљење да је српско становништво из ових крајева у познатим историским догађајима на крају XVII и у првој половини XVIII века у масама напустило свој завичај, и у великим сеобама с патријарсима Арсенијем Црнојевићем и Јовановићем-Шакабендом отишло на север, преко Саве и Дунава. Ово мишљење историска наука је већ обеснажила. Поред осталих документовано га оповргава и Ј. Томић самим историским чињеницама². Ти догађаји су, каже Томић, у истини довели до нестајања Срба из читаве простране нахије Ђаковичке. Свакако се нешто Срба и из тога удаљеног краја отселило у сеобама 1690 и 1737 године, а заиста је навала Албанаца иза сеоба била много јача него икад раније. И Албанци су баш тада заузели и населили многе наше крајеве. Али је сигурно да тада, ни први ни други пут, Срби нису у масама напуштали своје домове, да би се иза тога Албанци населили у потпуно опустели српски крај. Да се ово десило, данашњи Ђаковци, чији су преци овамо дошли или иза значајних догађаја о којима је реч или неколико десетина година пре њих, говорили би дијалектом краја из кога је већина њих дошла, а случај није такав. Напротив, једва да су они по коју црту из матичних крајева сачували у говору који су за извесно време након свога доласка прихватили од онога становништва што је у то време овде српски говорило. И ово сведочи да је процес нестајања Срба и њихове замене албанским становништвом био друкчији него што се то најчешће претпостављало. Тај процес је несумњиво био у ономе што се износи у наведеној Томићевој књизи на стр. 48: „Српски православни живаљ није исправнио терен гранични с Арнаутима, него је подлегавши сили био подвргнут бржем мухамеданизирању и арнаућењу, што је за српску националну

¹) Јован Томић, О Арнаутима у Старој Србији и Санџаку. — Београд 1913, стр. 44 и 45.

²) Ј. Томић, *op. cit.* стр. 48 и даље.

идеју значило исто што и нестанак српскога живља, јер је мухамеданизирани и поарнаућени елемент давао највеће противнике православљу, у коме је оличаван српски народ и његова национална идеја“.

Главним узроком овога судбоноснога процеса ишче-
завања српскога народа из тих области био је свакако
немогући економски положај, у који га је нечовечна турска
управа доводила. Да би избегли неиздржљиве намете које
су Турцима морали плаћати, обично су најпре сви одрасли
мушкарци прелазили у ислам остајући идејно за извесно
време у старој вери, задржавајући још доста дуго у њој
своје жене и крштавајући своју децу по прописима те вере.
Ово је био масовни појав на који се у низу насеља тих
области наилазило у току десетина година XVII века. (испор.
Ј. Томић, о Арнаутима, стр. 25—29). Систем намета и пљачке,
обести и насиља појачавао се из деценије у деценију и из
године у годину. А у време иза аустро-турског рата на крају
XVII века он је достигао кулминацију. Иза овога крупнога
догађаја настао је нагли преокрет у бројном односу српског
и албанског становништва у овим крајевима. Процес неста-
јања Срба и скоковитог пораста Албанаца је убрзан још и
обезглављеношћу нашега народа, до које је тамо дошло уби-
јањем српских народних првака од стране непријатеља или
њиховим напуштањем родног краја у првој и другој сеоби
Срба.

Бездушној економској експлоатацији, зверским насрта-
јима на част, и физичким мучењима сваке врсте, које је
несносна турска власт инспирирала и спроводила, могло се
умаћи једино ако се прими ислам, и наш народ је тамо
налазио спаса једино у промени вере¹. За овим је следовало
орођавање с Албанцима, примање њихових обичаја и језика
— коначно албанизирање.² Тако се наше становништво у
овим крајевима, где је било, како смо видели, у већини све
до пред крај XVII века, не само прооређивало већ га је

¹) Не сме се губити из вида да је поред насиљног превођења у
ислам било довођења и насељавања становништва из Албаније од стране
турских власти (Томић, оп. cit. стр. 17).

²) Ј. Цвијић, Основе III, стр. 1162 и 1163.

наредних деценија и сасвим нестало¹. Остављен без угледних људи, који су се јамачно одвећ били ангажовали у ратовима против Турака, и који су због тога за време сеоба избегли или иза њих поубијани, нако дубоко одан вери, наш опамошњи живаљ — поред тога што је економски био потпуно упропашћен — нигде није могао наћи ни моралног ослоњаца, па је тамо где је био највише на удару морао подлећи.² И велике сеобе, иза којих је продужено већ много раније отпочето исламизирање па албанизирање Срба у масама, на тај начин су заоста, али посредним путем, биле узроком потпуног нестајања Срба из читавога тога краја. Погроми су се с времена на време понављали — тачније речено они никад нису ни престајали — и оно што је у једној прилици остало, то други пут није могло одолети.³

7. Уз раније познате научне доказе да су садашња шиптарска насеља у околини Баковице била српска, ми за потврду овога факта можемо навести читав низ топономастичких назива. Почев од саме Баковице,⁴ сезероисточно-

1) Јов. Н. Томић, О Арнаутима у Старој Србији и Санџаку, стр. 41.

2) Ј. Томић *op. cit.*, стр. 48.

3) Ј. Цвијић, Балканско Полуострво I, стр. 411.

4) Назив Баковица, за који не може бити сумње да није српски, вероватно не бити старији од саме вароши, која се најраније помиње у XVII веку [Између осталих види и Коста Н. Костић, Наши нови градови на југу. — Српска књижевна задруга 168, Београд 1922, стр. 83: „У тој жупи (реч је о ђаковичком крају) у турско доба постала је варош коју су Турци и Арнаути прозвали *Бакова*, а Срби *Баковица*. У осталом мало је спомена о Баковници турскога времена. Најстарији су спомени тек око XVII века*]. Поводом ове Костићеве констатације згодно је и потребно истаћи да Баковницу не зову *Бакова* само Турци и Албанци већ и Срби оних крајева. Тај назив се често среће код метохијских, призренских и косовских Срба, а да је и он српског порекла у то такође не може бити никакве сумње. Он је свакако некад био и обичнији од назива Баковица, или се бар с овим напоредо употребљавао. То нам сведочи и изведена именица за означавање становника ове вароши. Србе староседеоце само дошљаци зову Баковчани. Они сами себе зову Баковцима, а тако их зову и сви Срби суседних области. Именица *Баковци* (и *Баковска*) изведена је, дакле, од Бакова, као Трнавац од Трнава, Моравац од Морави, Тамнавац од Тамнава. А даље је према *Баковца* образован придев *ђаковачки*, који означава све што се односи на Баковце или што припада Баковцима. Зато сам ја овај свој рад и назвао *Баковачким говором*.

и северно од ње су: Горње Ново Село, Доње Ново Село, Добра Бара, Вранић, Дубрава, Жабал, Ждрело, Јабланица, Краљане, Међа, Радонић, Раковина, Траканић, Црмљан, Добрич, Врановац, Горња Лука, Доња Лука, Белег, Глођане, Пожар, Растовица, Грмочел, Преколука, Рзњић, Црвени Брег и Прилеп. Најсеверније, испод самих Дечана су Дреновац и Црнобрег; нешто западније одавде Побрђе и Кошаре, а даље на југ од ових су Рипај и Доброш. На западној страни од Ђаковице, пут албанске границе, налазе се: Стубла, Смолица, Поповац, Нивоказ, Пуношевац, Бравина и Батуша; а на југозападној и јужној страни од вароши: Дева, Гуска, Кореница, Кушевац, Дашиновац, Јосић, Рача и Петрушан. Ту на домаку Ђаковице, испод планина Паштрика, с његове северне стране су: Грчина, Липовац, Рогово и Дамјан-село у општини дамјанској, која је раније припадала Срезу Ђаковичком, а после је, уназад неколико година, припојена Срезу шар-планинском. Такође су ближе Ђаковици него Ораховцу подримска села: Пустосело, Радоста и Геца. А на тој страни свега неколико километара од Ђаковице су Накараде, па одмах до њих Милена.

Ни у једном од овог низа набројених места није до ослобођења од Турака остала ни једна једина српска породица, па ипак су сва та места сачувала своја имена из времена кад су била насељена Србима. Многа од ових села звала су се истим именом и у средњем веку. Нека од њих наводе се са пописом имена њихових домаћина као насеља која Стеван Дечански даје манастиру Дечанима. Од набројених ту налазимо: Растовицу 11, Грмочел 15, Прилеп 17, Црвени Брег 71, Рзњић 54, Преколуку (у Хрисовуљи—Преки Луг 12), Белег 60, Црмљан (у Хрисовуљи—Чрмљан 6), Доброш 15, Батушу 59, и читав низ оних која су променила своја имена, а за која се може утврдити да су била баш у тој области, као што су: Бележани 70 у саставу насеља Дечана, Баба 12, Ливљане 18, Бабљане 28, Буљане 34, Грева 34, Сошане 33, Лужане 29. Крастављање 26, Буљуби 37¹

¹) Бројеви поред имена места означавају странице на којима се та места помињу у Дечанској хрисовуљи (издање Милоша С. Милојевића. — Гласник Српског ученог друштва, 2 одељење, књ. XII, у Београду 1880).

у Алтину⁴ и многа друга. А и у епским народним песмама помиње се по које од наведених места.

Српски назив још носи, а тим именом се и раније звала речица Љукавац, која тече са источне стране поред саме вароши Ђаковице. Па и река Ереник, уз овај свој назив, сачувала је и до данас раније српско име Рибник, и овим именом је обично зову ђаковички Срби. Не зна се, и није се знало за друкчији назив ни речици Кореница, која, силазећи с брда на југозападној страни Ђаковице, тече кроз истоимено село и улива се у Ереник на 2—3 км пред самом вароши. И свуда, у читавоме крају, срећемо овде-онде по неки назив за који је, по предању, везан какав моменат из мучне српске прошлости. До саме вароши на једној страни је Драганова, а на другој Јованова Чесма; онамо је Илино Брдо, а тамо опет неко друго место са сличним именом.

Испор. за ово Попис (азбучни) села у средњовековној Србији. — Годишњак Филозофског факултета IV, стр. 53 до 169. — Скопље 1940.

⁴ Алтином се, нема сумње, звао предео који се поклапа са нахијом ђаковичком, можда и не потпуно, али је он свакако обухватио један њен део, — највероватније онај у коме се налазе села испод планина на западној страни Ђаковице (види код Ст. Новаковића, *Земљиште рачке Немањине*. Годишњика Н. Чупића, год. 1а, стр. 223: „Алтин невелик планински крај... саставни део Паткова... а Патково (је) ђаковачка нахија... која се у први мах за Турака звала Алтинли“. (тур. Altın-İli — Глиша Елезовић, *Турски споменаци* књ. I, св. 1, стр. 466) и И. Јастребова, *Подоци за црквену архиву у Сјарај Србији*. — Гласник Српског ученог друштва, књ. XL, стр. 239: „У свим ферманима (мисли се турским) спомиње се ђаковачко окружје под именом *Алтунали*. Ово је име названог окружја дошло од пређашњег града Алтинли постојавшег управо у средини данашњег рачког среза у селу Јунику“. А Јуник је, треба напоменути, баш у поменутом припланинском пределу.

У Хрисовуљи Дечанскога наводи се *Палтин* са већим селом и са већим *затли* и са већим *лигани* (стр. 26), и зато сматрам да Даничин није у праву кад (у Рјечнику Југосл. академије, књ. I), пре него ће навести да се „у почетку турскога времена ђаковичка нахија звала Алтинли“, каже да је Алтин само „место близу Ђаковице и Дечана“. Па и Новаковићево ограничење да је то „невелик“ крај ваља, ја држим, схватити само као релативно. А у прилог овога што износимо можемо додати оно што Коста Н. Костић у своме напред цитираном делу каже: „Крај око данашње Ђаковице звао се у средњем веку *Алтин* или *Алтинска земља* (курсив је пишчев), и што и данас Турци предео Ђаковице зову Алтунели“.

Наше називе носе и неки гребени, превоји и узвишења којима углавном иде граница према Албанији, с јужне и западне стране Ђаковице. Ту су Краљевица и Девојка; затим иза границе с албанске стране превоји Ђаф Милица и Ђаф Богдан, а на нашој страни је Ђаф Чобан.¹

8. Што се по селима, Албанији најближег, ђаковичког краја није задржао нико ни од Срба дошљака, то је доказ да су у овоме крају насиља била изузетно тешка, и да у њима није било апсолутно никакве безбедности. У самој вароши Ђаковици, баш зато што је варош, било је нешто мало друкчије. Истина ауторитет и моћ државних власти, које су биле позване да осигуравају безбедност грађана, никада нису били на достојној висини. Што је још горе, те исте власти су с циљем омогућавале, па и саме спроводиле вишеструка насиља.² Поред тога што су лишавани материјалних средстава за живот, у масама и појединачно убијани и присилно исељавани, што су сами због неиздржљивих зулума напуштали своје домове и бежали у друге крајеве и што су тамањени болешћу,³ — Срби су и у вароши највише бројно опадали преласком у ислам и албанизирањем. И данас још има — то многи тврде — у појединим арнаутским кућама „и писмених доказа“ о њихову српском пореклу. Тако су ме уверавали да у кући једног хоџе има „књига“ која говори да су његови преци били Срби, и то свештеници. Да ли се овде мисли на какав писмени докуменат о томе, или на неку служабну књигу, која се као породична драгоценост, чије чување је потомству оставио у аманет онај ко се њом служио кад је, свакако у невољи, морао променити веру — то се, нажалост, не може знати, јер хоџа данас

¹) Први део назива у последња три случаја је, истина, албански, али је важно што је други његов део — а то је право име — остао непромењен.

²) Историји су познати чести случајеви зверских злостављања бесправне раје од стране турских управљача у тим крајевима (види и код М. Лутовца, оп сит. 67).

³) Нарочито је куга, која је завладала за Аустриско-турскога рата 1690, осетно смањила број становника у тим крајевима (Ј. Томић, Патријарх Арсеније III Црнојевић према Млечићима и несару 1685—1695. — Глас Српске академије наука LXX, стр. 130.

неће ни да призна да су му стари били „шки-вере“, а још мање би се могао склонити да покаже породичну светињу која потиче из времена док су му преци били хришћани, и која је непобитни доказ ове чињенице. Трагови старе вере исламизираних и недавно албанизованих Срба, уколико се чувају,¹ држе се, нарочито овде, у највећој тајности.

У Ђаковици сам наишао на Албанца са српским презименом Николић који ме је хтео убедити да ово презиме није ни у каквој вези са његовим српским пореклом, да је он Албанац и да су му преци ово одискона били. Тако се, уверавао ме је он, његова породица зове по месту из којег му је деда дошао у Ђаковицу. А родно место његова деде је Николић — село испод Паштрика, иза границе с албанске стране, где несумњиво има још места² која су такође сачувала своје српске називе, што сведочи да је у средњем веку, и касније, било српских насеља на тој страни све до Скадра и Јадранског Мора.³ И уколико се може веровати да овај Албанац намерно не укрива своје порекло, тачно је, свакако, да је место из кога је његов предак дошао у Ђаковицу било некада насељено Србима. У њему данас, разуме се, живе искључиво Албанци, чији су се преци сигурно звали Николићи, те је по њима и само место добило своје име. Може се још допустити да су муслимани Николићи који су прешли у Ђаковицу то презиме узели по имену места из кога су се доселили. А могли су бити и друкчијег порекла, али ово на сваки начин сведочи да су становници Николић-села некада били Срби, да су се по преласку у ислам албанизовали, али се данас дакако осећају правим Албанцима, и само Албанцима.

¹) Не мислим овде само на оне што им је до недавна поред хоће у кућу долазио и свештеник (Цвијић, Основе 1165), јер су ти одвећ ретки, већ на такве који прикривене држе иконице свога негдашњег свеца или пале свећу и празнују о његову дану, а на њих се може чешће наићи у тим крајевима.

²) Недалеко од Николића је село Добруна, а у овоме пределу, у близини наше границе су места Капица, Враниште, Стоберце, Падинце и друга.

³) Јован Цвијић, Основе, стр. 1163.

Има у Ђаковици још понека сада албанска породица с презименом које сведочи о њеном српском пореклу — по селима у Ђаковичкој околини их је још више (види код Лутовца, оп. сії. 71/2). Најинтересантније је у томе погледу презиме породице Ставице, чији чланови признају да се овако зову по неком своје давнашњем претку који је, према њихову причању, био Србин и дворанин српског цара Душана, свакако с дужностима означеним том именицом.¹ Што се ово презиме завршава наставком *-ец*, а не са *-ац*, како би се очекивало, наћи ћемо објашњење ниже у глави о фонетским особинама (тач. 31), а овде је згодно истаћи како старији Албанци сматрају да је мање зазорно признати да су српског порекла уколико су им преци раније прешли у ислам. За овога свога претка данашњи ђаковички Ставици причају да је мухамеданство примио „одмах после српске пропасти на Косову“.

Много мање су Албанци били склони да се размећу својим српским пореклом у време турске управе, па ипак се и онда могла од самих њих сазнати права истина о томе. Један ђаковички занатлија описао ми је неки интересантни састанак одабранијих ђаковичких Албанаца у време пред саме Балканске ратове. Уочи тих догађаја било је, као што се зна, силног врења, како међу Албанцима дубље у Албанији, тако и код оних у нашим крајевима. Сви они су углавном једва чекали ослобођење испод турске власти, и сами су настојали да га ускоре, али су унеколико били у неизвесности за судбину свога положаја. Бојали су се да Срби, кад дођу у некадашњу своју земљу, неће хтети да накнаде губитак свога ранијег тамошњег живља, и то истим мето-

¹) Ставице, дворанин неки (Ђ. Даничић, Рјечник из књижевних старина српских, у Београду 1864), чије су дужности биле старање о постављању трезве на двору. Свакако је прецизније објашњење ове титуле дато у књ. III Трећег међународног конгреса слависта, Београд 1909, стр. 78, према једној белешци из неког рукописа XIV—XV в., одакле излази да је *Ставице* био старшина хлебара, тј. оних што су спремали јела на царском двору. А да је то била велика част и висока титула говори чињеница што су код Стефана Душана овај чин имали Милош Војиновић, Ђураш Вранић и каснији српски кнез Лазар (види Јиричек, Историја Срба III, стр. 27).

дама, тј. присиљавањем Албанаца да мењају своју веру. Од многих се, прича овај Баковац, на томе састанку чуло признање да су им дедови били Срби — хришћани, али и да би промена вере за њих значила што и губитак права да се зову својим народним именом, па их је, зато нарочито, узнемиравала бојазан да не буду насилно враћени вери својих предака. То ће рећи — и код Албанаца се зна да је ту огромна већина некадашњих Срба исламизирана и албанизирана, како по селима, где није могло остати ниједног Србина, тако и у самој Баковици, где је ослобођење испод турске власти дочекао већ напред приближно одређени Јрџ српских породица. Што је број ових Срба тако мали, то јасно говори да су зулуми овде били неиздрживији² него и у једној другој вароши нашој. Ово потврђује и чињеница што су они сви сконцентрисани у једној улици. Из осталих мала, у којима су се Срби из дана у дан проређивали (а имена неких других српских улица, као што су Велика улица, Станићева улица и др. и до данас су се очувала, иако у њима нема ни једне српске куће) склањали су се тамо где су били задружити, ако не да се заједнички одбране, а оно бар да не могу и неопажено бити мрцварени од отимачких банди и зулумћара.

9. Као што је већ раније констатовано, Срби прелазећи у ислам нису одмах раскинули ни са својим верским и народним обичајима, а још мање су могли одмах напустити свој језик. Говорећи о поарбанашеним Србима Ј. Цвијић за њих каже да „поред арбанашког знају и српски, често и у трећем и у четвртом колону, кашто много боље но арбанашки“ (Основе III, стр. 1163)³. И тако су новодошли Срби, за које рекосмо да никада нису долазили у групама, имали прилике да се дијалекатски асимилијују и код помуслимањених староседелана. А сем тога није у месту одједном нестало

² Доказ за ово налазимо и код Ј. Цвијића који говори о Баковци (у Основама, стр. 1268), каже да новопалима имају грубог насиља у њој из времена непосредно пред балканске ратове.

³ Сматрам за потребно истаћи да ни у Баковици ни нигде у њеној околини ја на такве нисам наишао, иако сам и нарочито за њима трагао, а то значи да данас таквих у овоме крају нема.

ни свих Срба који су хтели да сачувају своју веру и народност. Процес њихова нестајања вршио се неколика века. Када су била групна исељавања уколико су захватила и ово место, то је већ речено, а појединачно — ђаковички Срби су се уклањали из свога завичаја до пред само национално ослобођење. Већина данашњих Ђаковаца има ко брата, ко стрица — у Београду, у Нишу, негде у Срему, у Приштини, у Цариграду, на Кавказу чак. Бежећи од зулума, они су, по Цвијићу, расути и по свим живљим местима северно од Шар-планине (Основе, стр. 1268). И преласка у ислам било је у Ђаковици, бар појединачног, до самог краја XIX века¹, те је сасвим јасно зашто је српски живаљ овде назадовао све до ослобођења од Турака. А разумљиво је, после свега што је изложено, и како је ђаковачки говор сачувао свој некадашњи дијалекатски тип и поред тога што је ђаковичко српско становништво, и уколико се сачувало, по нашем мишљењу сасвим, или бар скоро сасвим, измењено према становништву из времена од пре неколико векова.

Данашњи претставници ђаковачког говора, асимилијући се потпуно свим етничким особинама и духовним манифестацијама са живљем које је у време њихова доласка ту говорило локалним српским дијалектом, иако су у тај дијалекат уносили по неку значајнију језичку црту из матичних крајева, — они ипак пису изменили основни тип локалног говора старинаца. А одвојеном албанским насељима од претставника осталих и најсроднијих говора српског језика, ђаковачком становништву су могле остати непознате извесне промене које су се у другим српским дијалектима јављале последњих векова. И заиста уколико и у дијалектима суседних области, у говорима косовско-метохиским, призренским, или пак у црногорским, има таквих особина — оне су ђаковачкоме говору остале непознате. Међутим, језичке црте везане за даљу прошлост развитка нашега језика, а карактеристичне за било који од наведених дијалеката, налазимо често и у говору ђаковачком. Свакако највећи број карактеристичких дијалекатских особина овога говора везују га за

¹) Ј. Цвијић, Балканско Полуострво, књ. I, стр. 407.

говоре призренско-јужноморавске. А његове су главне одлике: померање артикулације неких вокала у ненаглашеним слоговима, трагови чувања старог полугласника, вишеструка замена негдашњег вокалног *л*, непознавање извршеног процеса јотовања у неким граматичким категоријама као у трпном придеву глагола с наставком *и* у основи презента (на пр.: *исвросена, саграден, кубено, влашено, цагרבавен*), умекшаност предњонепчаних сугласника: *ч, џ, ж*, и *ш*, претварање вокала у у консонант *в* у наставку 3 лица мн. презента, облик радног придева мушког рода на *ја*, облик аориста — имперфекта у 3 л. мн. типа *дођоу, осшодоу*, описна компарација придева и прилога, употреба дублетних облика личних заменица, губљење деклинације, основни систем акцентуације од само једног акцента са скраћивањем свих дужина, како испред тако и иза акцента. А ниједна од ових, као ни друге црте које сам у ђаковачком говору забележио, и о којима ће у овоме раду бити речи, нису непознате бар некој од мало пре споменутих дијалекатских зона које се до Ђаковице пружају и овде завршавају. Природи и пореклу већине означених црта дао је објашњење проф. Белић у својој познатој великој студији о говорима призренско-тимочким¹. Задржавајући се на тим цртама и наводећи примере за њих, ми ћемо показати уколико се поједине језичке особине тих дијалеката чувају и у говору вароши Ђаковице, покушаћемо да на основу историских, социјално-економских и етничких услова живота ђаковичких Срба објаснимо посебне одлике њихова говора и, разуме се, да им дамо лингвистичко објашњење.

10. Поред Срба староседелаца у Ђаковици нашим језиком говоре, и говорили су, Цигани православне вере. Њих у Ђаковици има око 30 кућа и живе, још и сада, поред осталих Срба, по крајевима оне једне српске улице и непосредно уз њу. Они су могли раније долазити и са друге стране,² али ови што се сада у Ђаковици налазе дошли су скоро сви из Ораховца, из Суве Реке, од Призрена. А на ту страну иду за повременим послом, на којему се тамо задржавају, каткад по неколико година, и врло се често сеља-

¹ А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, Београд, 1905.

² Ј. Цвијић, Основе 1929.

kađu; idu тамо, па се опет враћају натраг. Зато се ја нисам служио језичким материјалом од њих узетим, ни кад се ради о апсолутно органичним цртама ђаковачког говора, јер постоји бојавам да би у слушају дружбијег поступка могао бити криво представљен опсег ових црта. Ако сам то ипак чинио, тамо где сам сматрао да је потребно, указао на разлику у доследности употребе неке дијалекатске црте, или и на црте које говор ђаковичких Срба уопште не познаје, — ја сам сваки пут и нагласио ради чега то чиним. Већ да најновије становништво, досељено из балканских ратова, није ниуко-лико узимано у обзир, то је само по себи разумљиво. Док се њихов једини утицај на Ђаковце, нарочито на млађе нараштај, осећа у великој мери, нема апсолутно ни једне једине особине која би се из говора староседелца, на било који начин, укључи у језик ма кога од нових досељеника. То је још лакше објаснити малобројношћу староседелца, а још пре овом њиховом већ више пута споменутом изолова-ношћу у једној улици, чије становништво једино и говори типичним ђаковачким говором.

Насупрот тежиштама на које сам наглавио при тражењу и одабирању што типичнијих дијалекатских објеката стар-јући се да, с једне стране, не узимам личности које су у свакодневном детињу биле с новим насељеницима, било с чиновничтвом и војском и, с друге стране, да из језика припадника одива не припадник ђаковачком говору нешто што у ствари није његово одобрно, — ја сам био у повољ-ном положају што нисам имао да по малена тражим разлике у говору. Тако исто, сигуран сам да овде нема неких зна-чајнијих разлика ни у вези с чињеницом што су преци де-нашњих Ђаковаца долазили у дужиот временским размацама, а свакако и из више различитих дијалекатских средина. Ова околности су несумњиво утицале да се појединим дијалекат-ским цртама смањиле доследност употребе, да неке од њих начавну, да се понеки приме од домаћина, али ја, може се рећи, у тому заједничком животу немаломе постојења настале нелепости, потпуно уједињавање њихова говора.

Ц. У овоме своме раду ја нећу давати општ целога језика вароши Ђаковице, него ћу се задржавати само на

оним његовим цртама којима се он разликује од већине других наших дијалеката, а поглавито од оних што су у основици књижевног језика. Па ипак не мислим да ће услед тога слика овога говора бити непотпуна. Напротив, држим да би се непотребним излагањима онога што је као опште, заједничко, одвећ познато у језику, његове важније одлике губиле. Њих би, у сваком случају, онда било знатно теже уочити. Тек кад се говори о *дијалекатским* цртама, и кад се свакој од њих посвети онолико пажње и да онолико места колико она има значаја, тек тада се, по моме мишљењу, добива јасна слика говора који се жели приказати. Зато сам сматрао да ће бити најбоље ако и ја овде будем тако поступио. Може се десити да ми и покоја значајнија појава умакне и остане недодирнута. Ову незгоду није лако избећи ни онда кад се говори о дијалектима оних крајева у којима се дуго живи. Затим, при ређим сусретима с особама које говоре једним дијалектом много шта из њихова говора може се погрешно схватити, те се и ту мора имати много опрезности. Да бих те незгоде отклонио, ја сам више пута по неколико времена боравио у Ђаковици. Највећи део материјала сабрао сам год. 1938 и 1939, а наскоро затим почео сам спремати овај свој рад. Почетком 1941 рад сам дао у штампу, и прва четири табака су била оштампана. 6-ог априла штампарију („Слово“ у Немањиној ул. бр. 20) је погодила немачка авионска бомба, и ту су три даља табака уништена. Како ми је за време рата на другој страни пропао и концепат рада и сав материјал, ја сам после ослобођења настојао да поново приберем нешто материјала, па сам на основу тога и на основу грађе из сачуваног дела (поред првих штампаних табака код штампара су се сачували и последњи табаци рукописа) реконструисао сам уништени део свога рада. С нешто измењеним схватањем о формирању дијалеката уопште и друкчијим гледањем на историско-етничке и социјално-економске услове развика ђаковачког говора посебно, ја сам учинио извесне измене у целој овој својој раду.

I

Г Л А С О В И

Редукција и промена вокала

12. Бројем гласова, природом њиховом и, нарочито, квантитетом ђаковачки говор разликује се прво од дијалеката који чине основицу српскохрватског књижевног језика. Даље, иако се сви гласови у њему изговором својим подударају с гласовима говора косовско-метохиских, судећи по данашњој вредности извесних некадашњих гласова, он се разликује од ових, а идентичан је углавном с говорима уочљиво старијег, призренско-тимочког дијалекатског типа, јер су све типичне гласовне особине у њему углавном истога порекла као у овоме последњем дијалекту. Вредност вокала у говору ђаковачком константна је углавном само под акцентом. С нормалним вокалима нашег језика једино у том положају слажу се овде сви вокали, својом артикулацијом редовно, а квантитетом само у изворно кратким слоговима, јер за дуги акценат ђаковачки, као један од говора означеног типа, и не зна¹. И само уколико је типичност овога акцента, под утицајем са стране, ту поремећена, једино утолико може бити говора о дугим наглашеним слоговима, а ван ексцентиваних слогова сви су вокали овде склони редукцији квантитета. Скраћивање није једнако на сваком отстојању од акцента речи — ближе акценту оно је јаче, а на већем размаку од наглашеног слога слабије — нити су сви вокали подједнако подложни редукцији свога квантитета. А, сем овога, поједини вокали у неакцентованим слоговима не

¹) А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, Београд 1905, стр. 10.

мењају се само по квантитету већ и артикулацијом, гласовном бојом и тоном, целим својим специфичним карактером. Али ни у једном случају се не може рећи да се ове промене врше потпуно доследно и свакад у подједнакој мери.

13. Од свих вокала тим променама најподложнији је глас *o*, у положају испред акцента знатно јаче него иза њега, а најјаче, несумњиво, непосредно пред акцентованим слогом. У тој позицији овај се глас готово редовно мења у *a*: *кал'ико, шал'ица, стал'ица, прва гадина, каби'ла, да дакаж'е, дацније, мајему дэде, сираш'иња, ја сьм пайи'ла, камаш, гам'и'ла, на мал'ишву, Црнагдрац, Црнагдрка, ч'авек, ай'асно, ав'амо, ађаце, слабодно, Ладави'на, вазна'ва, свај'е'а, да'лазив, п'лашун, Турци су ми нас'и'ла, пак'азаш, кан'к, да данесе, пас'ланик, Лопав'љк, кам'и'те. Ар'ави, навембра, да се п'аб'и'јев, сас ав'е к'аша'и'ше, пач'еше, пра'идосмо* (специјално у овом префиксу, *o* се скоро увек друкчије мења, — види о том ниже), *мене ме ба'л'ело, пол'уби га, гразни'ца, задацни'ла, ку'ав'а'ми, мајему бра'шу, нека'ико, паздр'ав'а дамак'и'на, дос'ел'о, Ста'јачови'ћа, Ми'лаванови'ћа, кри'ч'мо паз'а'бу, п'амаран'це, да п'ав'и'је, да панесе* итд.

14. Ово *a*, које се изговара место *o*, често је врло кратко, краће од нормалног кратког *a*, али још увек, у свим наведеним примерима, његова артикулација је јасна и ту се чује одређени звук. У истом овом положају, каткад у истим облицима и истих речи, редукција тога вокала је одвећ јака, и утолико је напрегнутост језичних мишића слабија, а напетост при његову изговору се преноси на ждрело, те се чује јако редуциран, истиша још увек слоготворни глас, али је боја тога звука, гласовна вредност његова сасвим неодређена, тако да се не може утврдити да ли је ово звук *o* или *a*. То управо није ни један од ова два гласа већ врста подугласника, који ћемо зато и бележити онако како се обележава подугласник: *с'ш'ави ми га, ами су с'ш'ада, да ћи'ш'ав м'л'и'шву, слабодно, сина свај'е'а, к'на'ш'и'ца, да њ'в'орим, р'ш'и'ш'и'ла га, с'ш'але заш'в'орене, Ја ћу му п'ка'заш, Ч'есто д'ла'зи, с п'кр'ови'ц'мо, Н'ем ћим да се њ'ри'ш'ем, с'ш'и'ш'ле.*

15. И даље од акцента према почетку речи срећемо исту појаву, а одређени вокал *a* овде знатно ређе него испред

је, као и после асимилације, природно настало сажимање, иако овај појав није иначе својствен говору ђаковачком. Што ту нема и видног знака овога гласовног процеса, тј. дужине слога у коме се сажимање извршило, ово је лако објаснити околношћу што су оба вокала била одвећ кратка (види ниже о редукованости вокала иза акцента) тако да заједнички једва чине нормалан кратки глас. Сем тога, и да је та дужина овде формирана, она би се касније морала скратити. А искључиво редукијом вокала може се објашњавати губљење тих гласова с краја проклитика и проклитичко употребљених речи ако наредна реч почиње сугласником: *Ако је кој_ први, А кој_ смо занашлајје, Къд бѣе, кој_ да се меш'а, кој_ смѣја, Ни кој_ да види, ни кој_ да ћује, бож', бож' сѣћвај.* Али ако та реч почиње вокалом, као у примерима: *Да н_ искоћи нико, Мора да м_ искоћи, Неј_ имало д_ украду, д_ убију, Оћеш д_ узнеш,* — свакако је посреди прво асимилација па контракција, иако овде нису у питању вокали који су у већини дијалеката склони међусобној асимилацији (ова је особина позната у кановачком говору).

Редукију, и то апсолутну редукију, запазио сам у свим облицима глагола *заборавиши*. Важно је нагласити да је та редукија овде доследна у свих типичних претставника ђаковачког говора; у њих се редовно изговара: *Забрѣвиа сѣм, Да не забрѣиш', Забрѣвила е, Забрѣвиле смо.* А врло често се чује и *Рѣвч'ана* (или са *ѣ* — *Раѣч'ане*) поред *Арѣвч'ане*, како је горе наведено. У овом примеру, осим апсолутне редукије вокала *о* на почетку, сасвим је нестало и другог редукованог *о*, иза акцента; оно се управо после губљења сугласника *х* испред њега, а пошто је свакако пре тога било прешло у *а*, слило са претходним *а*. А могућно је и да је овде *Арѣвч'ане* једноставно направљено од *Арѣвѣц* према албанском *ара* (= орах).

17. Обичан је и доследан појав потпуне редукије и у облицима 1 лица презента одричног глагола *немаши*, само у овом случају не испред већ иза акцента и не вокала *о* већ вокала *а*: *Нѣм (немам) бѣмоћ нѣоткуш, Нѣм и'ша да*

*јем, Нѐм кѣ да дођнем, и нѐм сѣс коѣа и сл. И иначе, редуција у овом говору ни у слоговима иза акцента, ма да можда нешто ређа и слабија¹, по природи својој није друкчија. Ређе се, истина, наилази на случајеве где у положају иза акцента вокал *о*, или неки други глас, услед јаке редуције губи гласовну боју одређеног вокала. У крајњем отвореном слогу *о* је најчешће отворено и кратко или редуцирано, изговара се као кратко *а*, као знатно редуциран овај вокал, или је то глас нормалне своје вредности, те се, и поред тога што је чешће редуцирано, његова вокалска боја чува: *авѣм^о, рђѣв^а, шал'ѣко, кал'ѣко сѣм изубѣа, шѣ сѣм вѣѣа, јеси ли се сѣшиа, није идѣиа, ја сѣм забрѣви^о, мѣне ми ѣ мѣла, бѣа у сѣл^а, мѣне ме бал'ѣл^о, далѣзим^о, скршимо, асшѣло, нѣше сѣл^а, нѣкал'шк^о, доцкѣн је бѣла, мѣдиа, шал'ѣк^о, нараћѣш^о, кѣмѣа ѣуш, айѣсно, шѣ ѣ мѣје мѣсшѣ, сѣлѣбѣн^о.*²*

Пада у очи да у речима где се у неком другом положају, непосредно пред акцентом, например, или иза акцента, *о* већ променило у *а*, у отвореном крају речи овај глас боље чува своју специфичну вокалску вредност. И уопште је ретка промена већег броја вокала у једној истој речи, а то је и сасвим разумљиво из семантичких разлога. Оваква промена више вокала могла би повлачити за собом и промену значења дотичне речи. Тако исто, у овој позицији природа вокала *о* не мења се подједнако у свим категоријама речи и њиховим облицима. Глаголски облици с личним наставком *-мо*, рецимо, никако не мењају квалитет свога завршног вокала; *о* ту може бити једино јаче или слабије редуцирано (испор. горе међу наведеним примерима). Напротив, код прилога и код придева средњег и мушког рода — уколико ови последњи имају такав завршетак — како код правих тако и код глаголских, *о* се изговара врло отворено и без заокругљивања усана, те добива гласовну вредност вокала *а*.

¹) Испореди са стањем у нашем говору констатацију: „Много су чешћи случајеви редуције када се вокал налази пред акцентом него за њим (А. Белић, *op. cit.*, стр. 521).

²) Према јачини редуције и отворености овога вокала ја га обележаваам знацима: *а, а, о* или *о*.

18. Промена *о* у *а* знатио је већа у другим слоговима наа акцената. Сам у већ наведеном примеру *Арџаџ*, тај је случај и у речима: *одбацири, објавија, медицина*. Све ваља имаги на уму да се ове три ове речи изговарају у Ђаковици и са акцентом на претпоследњем слогу, и та околност још уметљује ангај ове гласовне промене у слогу иза акцента. Даље од акцената, изузимајући отворени крај речи, редукција квантитета је скоро једнака промена вокала *о*: *слѣбѣдиа* (слѣбодно) *џисѣџа*, *мѣџаџ* итд.

19. Ни у слогу који непосредно претходи акценту, где је промена *о* у *а* најдоследнија, неће се свакад чути подједнако одређен тај глас. А још мање се у осталим слоговима врши и промена квантитета и редукција код свих претставника у једнакој мери. У једних је редукција јача, а у других слабија. Тако исто у неких претставника гласовна вредност основног вокала се чува, а у неких се мења, и најзад, у изговору једних артикулација је нешто постојанија, а у других је сасвим лабава иди и умерена.

20. Материјал Ђаковачког говора свакако потврђује констатације проф. Белића, који је дао потпуно објашњење физиолошког карактера ових појава у говорима приаренско-тимочким (ор. cit., стр. 18, 34 и 40) и утврдио да су вокалске промене ове врсте резултат отвореније и пасивније артикулације, да ни у једном од тих говора оне нису уопштене и да је од свих ових случајева најстарији прелаз вокала *о* у *а*. Нарочито је по стању у нашем говору јасно да се прелаз *о* у *а* најпре почео вршити. И поред тога што је ова особина у мање типичних претставника много мање доследна, и што се промена у извесним позицијама уопште не врши, ипак се може рећи да је она у Ђаковици скоро генерализована. Пошто овакве промене других вокала ни изадалека нису узеле ове размере, по самоме томе је лако закључити да је она у овоме случају најраније ухватила маха.

21. Квантитативне промене осталих вокала срећу се само појединачно — дочешће промена *е* у *а*: *џеџаџо, џеџа, џеџаџа, џеџаџа, рџџаџа*, много ређе промена *е* у *е*: *џеџаџаџа, џеџаџаџаџа* (медицина), а најређе обрнуто, промена *е* у *и* — *џиџаџа* (пшеница). На другачије промене једног вокала у другом је

нисам наишао. Уопштена је још једино промена о у е у префиксу *про* — и у старом предлогу *проз*: *Да се прекапа јаз* (да се прокопа јаз), *Лева смо се превели* (провели), *Ти си вредја* (продао) *преписни* (прописни) *радници*, *Премени се* (промени се) *ћдвек*, *временува се*, *Преидја у бунар*, *Прећула се да лећи*, *престрла* (прострла), *Презбле су деца*, *Они прекиснев* (прокисну), *Да се превале* (провале), *Да те прећека*, *прегаври*, *Па виров през врша*, *Смо гледале през кл'ућаницу*, *Да пробне през пролаз*, *презврши* итд.

Ова се промена не може објашњавати слабљењем артикулације, иако је тачно да се она под акцентом не врши (испореди примере: *пробне*, *Брзо се пробу* (прочу), а *пречула се*). Нови вокал није ни нарочито редуциран; то остаје нормално кратки вокал потпуно одређене артикулације. Овом особином ђаковачки говор се, изгледа, одликује од осталих говора свога типа. О њој се бар у великој студији проф. Белића не говори, а, сем тога, у текстовима који су на крају његове књиге тамо дати налазимо примере глагола са префиксом *про*: *Проговори Идија Шерзија*, стр. 660, *Он мало прогледа* 663, *Жена му продумала* 664, *Да чекаш да прошече вода* 635, *Дај простири прокров'ац*, *Пробил пуш на илацину* 667, *Узев од ову воду да просишев на куде мост* 670, — дакле редовно са непромењеним вокалом о. У Ђаковици ће се рећи *преговори*, *прегледа*, *прешече вода*, и доследно са *пре-* место *про-*. Интересантно је напоменути да се ова промена запажа и код Призренки удатих у Ђаковици, и то и код оних што су доведене пре само коју годину. Да ли су је ове тако брзо примиле у својој новој средини, или је она заједничка и говору призренском, — то не бих могао одређено казати. Зна се само то да призренскоме суседни и сродни говори у седима шарпланинским изнад Призрена аа њу не знају (испор. М. Павловића, *Говор Сретечке Жупе: Оишла дома и се променила* 254, *После се променеиш* 262, *Да просеиш до улици дукаши* 289, *Јаје доиде и прошудиле ћераиде* 29). На другој страни, у говору пећком и у говорима свих метохијских села префикс *про-* редовно гласи *иде*. Прикупљајући дијалекатски материјал и тамо, ја сам ову особину свуда налазио. Уколико у Речнику Гл. Елезовића поред при-

мера са *Пре* има — можда још више — оних у којима се у овоме префиксу није вршила промена вокала, они су свакако бележени у косовским, а не у метохиским насељима. Истина, поред ових Елезовић није означавао места одакле су узети, док је у примерима са префиксом *Пре* (место *Про*) тамо означено да су забележени или у самој Пећи или у неком селу у пећкој околини.

22. Редукција, опет нарочито испред акцента¹, готово је редовна појава и код вокала *а* и *е*: *д^арав^але*, *з^аш^аш^акале*, *к^ал^аб^ал^ак*, *к^ал^ај^уџ^а*, *к^аск^ан^уџ^а*, *п^ап^рика*, *л^адав^аина*, *м^ан^шџ^а*, *м^ар^ама*, *М^ар^аја*, *н^ап^алед^н*, *п^ас^у*, *п^амеш^лџ^а*, *п^азар^шше*, *с^кс^јја*, *с^ак^ш*, *с^але^шџ^а*, *с^ам^ар*, *с^амар^уџ^а*, *с^ал^аша*, *св^ас^шџ^а*, *р^аб^дша*, *Р^ам^ад^ан*, *Р^ад^ашав*, *р^аш^лџ^а*, *р^аси^шув^ала*, *р^аси^лџ^а*, *ш^ам^бу^{ра}*, *ш^ар^ана*, *ч^ак^шџ^а*, *џ^анд^ар*, *џ^ам^{ја}*, *ф^ајд^ш*, *р^ези^лџ^а*, *п^ед^с*, *п^ел^шмова^{ћа}*, *п^енуш* *ф^ере^ђа*, *ф^ер^ман*, *д^еб^еја*, *с^ес^шр^а*, *ј^ез^ик*, и *ј^ьз^ик*, *с^ес^шр^ић^{на}*, *с^ел^ак*, *ч^ел^ик*, *ш^еп^ел^џк*, *ћ^ер^ем^ида*, *ш^реш^лџ^а*, *ћ^ес^ал^џк*, *ш^еш^јја*, *ш^ећ^{ер}*, *ш^ећ^ер^уџ^а*, *ш^еф^шл^џа*, *св^ек^рва* (после испадања *в* — *с^кр^{ва}*), *св^еш^и* (а после испадања *в* и потпуне редукције *е*: *с^ши*: *с^ши* *Ник^дла*, *с^ше* *Вр^дћи*, *с^ши* *Кр^ал*). Услед претеране краткоће вредност вокала *а*, а ређе и вокала *е*, као да губи нешто карактера одређеног гласа, те каткад, као и вокал *о*, постаје звук гласовне вредности призренско-тимочког полугласника, какав се, видећемо нешто ниже, чува и у ђаковачком говору. На ту гласовну вредност вокал *а* се ипак непотпуније своди него *о*, а то је и сасвим разумљиво када се зна да се артикулација вокала *а* не помера, већ је само унеколико лабавија.

Вокал *е*, како смо већ видели у последњем примеру из претходног параграфа, може бити и сасвим елидиран, али се типична вредност његова много ређе мења. Потпуну редукцију тога гласа имамо и у примерима демонстративних заменица и прилога: *Шавак^д* (ето овако), *Шовај* (ето овај), *Шанај* (ето онај), *Шав^ј*, *Шав^д*, *Шав^б*, *Шавал^џко*, *Шанал^џко* и сл., који истим путем добивају такав облик и у косовско-метохиским говорима (испор. те речи код Гл. Елезовића у његову Речнику, а види и чланак истога писца *Једна интересантна коншаминација у косовско-метохиском дијалекту*. — Гласник

¹) Сравни код А. Белића, Дијалекти, стр. 251.

Скопског научног друштва, том II, стр. 185, где се овај појав наших говора доводи у везу с истим појавом у албанском језику, у коме је *qajj* = ето онај и *qaty* = ето онамо добивено од *qe aju* и *qe aty*). Прихватајући као оправдану Елезовићеву претпоставку да су се гласовне промене о којима је овде реч у српским говорима ових крајева вршиле у додиру с албанским језиком и на сличан начин, ја сматрам да је цео процес највероватније текао овим путем. Поред редуције почетног *e*, још пре ње, и свакако у даљој прошлости, два *o* (прво с краја речце за појачавање, а друго с почетка демонстративних заменица, односно прилога), наставши се у непосредном суседству без икакве паузе, без предаха међу првом и другом речју, слила су се у једно *o*. Тај вокал овде, и без обзира на начин постанка, није могао остати дуг, већ се он, с обзиром на његов положај у односу на акценат, променио у *a*. Као ова промена, тако нам је и редуција почетног *e*, већ из онога о чему смо досад говорили, потпуно разумљива. Ток описаних промена, конкретно претстављен, био је следећи: *ešo ováko* > *ešováko* > *ešaváko* > *šaváko*..

23. Вокали *u* и *y* ређе су редуцирани до мере осталих вокала, иако је потенцирано скраћивање свих, па и ова два вокала, не само у ненаглашеним већ и у акцентованим слоговима, како смо већ истакли, једна од значајних особина ђаковачког говора. Потпуну редуцију вокала *u* запазио сам у облицима показних заменица за казивање количине: *šóлко*, *вóлко*, *кóлко* и у придева *велики*—*Вéлка* *џОџа*, *вéлки* *нáрош*.

Вокал *й*

24. Поред оних о којима је досад било речи, наш говор познаје још два вокала. То су, с обзиром на њихову гласовну вредност, у оба случаја исти они вокали што их Гл. Елезовић налази у косовско-метохиском дијалекту, а наиме *й*, које „по изговору личи на француско *u*, а чује се само у туђим речима, нарочито турског порекла“ и полугласник *ь*, који је у дијалекту Елезовићеву и по његову тумачењу опет „примљен од Турака и јавља се у турским речима“¹.

¹) Гл. Елезовић, Речник косовско-метохиског дијалекта, стр. XVII и XVIII.

Примера са првим вокалом у говору ђаковачком нема много; ја сам забележио само неколико, и свакад су то речи узете из турског: *üprüjeñ*, *düñek*, (tur. *düñek*, Rječnik Jugosl. akademije, II, 902), *dükän*, (tur. *dakjan*, *ibid.*), *düñek.ľk* (с турским наставком *-ľk*), *ħüñek* (тур. *göñek*, Елезовић, оп. сит. стр. 372). *ħürk* (тур. *gürq*, *ibid.* 371), *düme* (тур. *dügme*, *ibid.* 509), *ħüñem*, *düñema* (тур. *düñeme* простирка, *ibid.* 409), *мүштерџа* (арап. *müñteri* купац, *ibid.* I, 413). Овај глас, дакле, одговара турском помућеном *ä*, и њему врло сродном *ö*, а у једном само примеру обичном *u*.

Полугласник

25. О овоме другојем гласу има много више шта да се каже. Ма да је, с физиолошко-фонетске стране посматран, то увек један исти глас, управо не потпуно глас већ полугласник, гдекад до те мере редуциран да се поставља питање може ли се сматрати слоготворним, ми ћемо га ипак, с обзиром на његово порекло, прегледати у три групе примера.

а) Прву групу чине случајеви употребе овога гласа у речима туђег порекла, где обично турским вокалима *i* и *ü* у слоговима *in*, *im*, *un*, *ul*, а нарочито у суфиксима, *-lik*, *-ľk*, *-liq*, *-ľq* и *siz*: *азьн.ľk* (пустахилук, тур. *azgunľk*¹⁾, *арамил.ľk* (пљачкање, тур. *haramilik*), *бака.ľk* (бакалски артикли, тур. *bakallľk*), *бећар.ľk* (стање бећара, тур. *beqarlik*), *бојаџу.ľk* (стање бојације, тур. *bojagiliq*), *бићимсз*, (незграпан, лоша кроја, тур. *biñim* крој и суфикс за одрицање *siz*), *едебсз.ľk* (безобразлук, тур. *edebsizliq*), *зевз.ľk* (неупутно понашање, тур. *zevzeqlik*), *з'лум* (арап. *zult*), *кьналүја* (који садржи кану, тур. *kinali*), *мамур.ľk* (тур. *tachturľk*), *мезе.ľk* (све што служи за мезе уз пиће, тур. *mezeliq*), *џазар.ľk*, *ськьншүја* (досада, тескоба, тур. *sicindi*), *сарош.ľk*, *шер.ľk* (тур. *terliq*), *шоз.ľk* (тур. *tozľk*), *шепе.ľk* (тур. *tereliq*), *шак.ľm* (опрема,

¹⁾ Објашњење значења и облик туђе речи узимам из Елезовићевог Речника, али су сами примери, разуме се, забележени оцако иако се изговарају у Ђаковици и, дакако, с ђаковачким акцентом. Потребно је нагласити да у Елезовића има доста велики број ових речи, — у Ђаковици сам ја чуо само ове што овде наводи.

тур. *takim*), *ћадџџа* (рђаве воље, тур. *qajfsys*), *ушћалџк* (мајсторија, вештина, фигуративно — превара, тур. *ustalyk*), *ч'адџр* (шатор, тур. *čadyr*), *ч'ишљџк* (пољско имање, тур. *čiffliq*), *шенљџк* (свечано расподужење, тур. *šenliq*), *балџк* (рибљи зејтин, од тур. *baluk*, *giba* — Rječnik Jugosl. akademije).

Иако не може бити од великог значаја како ће се у једном језику, односно у неком дијалекту дотичног језика, изговарати гласови у речима примљеним из туђих језика, ипак, полазећи од чињенице да се у многим нашим дијалектима ови турски вокали, и у овим истим речима, изговарају друкчије (испор. *мамурлук*, *шейелук* и *шейелак*, *шозлуци*, *чишлук*, *чадор*, *шенлук* и др.) — у Вукову речнику, а затим: *бакалук*, *бећарлук* и уопште скоро увек са суфиксом *лук* у многим дијалектима и у књижевном језику — од важности је истаћи да се ђаковачки овом особиним подударом са говорима косовско-метохиским. А као тамо, тако и овде овај полугласник, насупрот правом полугласнику старог нашег језика, није непостојан ни у крајњем слогу основе, већ се и ту чува у свим облицима, наравно уколико се дотична реч употребљава у зависним падежима. Као *бећарљџк* каже се и: *бећарљџка*, *Обесџла њојне шерљџце*, *по оне јасџџце* и сл. И Гл. Елезовић поред облика номинатива у својем Речнику обично даје и генитив речи с оваквим полугласником у крајњем слогу основе, сматрајући за потребно да тако истакне чување овога гласа и у зависним падежима.

б) На гласовну вредност полугласника своди се у ненаглашеним слоговима вокал *о* доста често, а нешто ређе и вокал *а*. Физиолошке погодбе под којима се тај глас добива и примере за њега дали смо горе у тачкама 21 и 22, и немамо потребе да их овде понављамо. Редукција и померање артикулације иста два вокала, и опет у ненаглашеним слоговима, даје каткад у резултату приближну гласовну вредност и у говорима метохиских насеља. Али ипак не можемо засад са сигурношћу тврдити да ли је ова црта захватила и те говоре. На другој страни, међутим, сасвим нам је познато да је редукција вокала на степен полугласника особина приаренско-тимочког дијалекта (види у А. Балића, Дијалекти, стр. 254 и 255).

с) У трећем случају тек ђаковачки претерано редуцирани и гласовном вредношћу неодређени вокал јесте прави полугласник; он је у овом случају то не само целом природом својом већ углавном и пореклом; чује се, као и у осталим говорима призренско-тимочким, тамо где му је у старом нашем језику било место. Али, ваља одмах додати, стари полугласник овде није доследно очуван, не ни у једној повицији речи. И у најтипичнијих претставника он се, као у најновијим дијалектима нашим, много чешће замењује вокалом *a*. Оно што је још очувано једва да се може назвати нешто више него траговима некадашњег тога гласа, а ове трагове срећемо и у коренима речи: *д'н, д'њс, друге д'нове, два д'на до Мишров-д'н, Д'мјан, д'мјр, л'к, л'сно, л'кше, пољ'ко, ш'кни, дош'кни, л'же, њс, живи њски, н'м с'н, з'вине д'цу, ш'њк, ш'њко, да д'нем, к'д, с'г, сас л'жу, л'нске јодине, с'в'шњи*; и у префиксима: *с'б'реш, из'н'м, ш'б ни е, с'к'в'ло в'ру, бож'е с'к'ва, с'кр'ла*, и у наставцима: *д'б'р ши е, ј'д'н ж'ив, л'уб'м'ц, мрш'в'ц, мом'к, паћ'т'к, ј'д'н с'р'д'н ш'ш'о ми е, дош'ја, р'к'к, му'њн, ош'ц, Ар'в'ц, Бак'в'ц, у п'ш'к, ч'ш'в'т'к, ш'њ'ц, д'њс, д'њ'ч'к* (о првом полугласнику у овој речи ниже у тачки 33), *нд'ш'ч'ки*.

26. Срео сам, истина, лица код којих је у корену полугласник сачуван, а у наставку се замењује вокалом *a*: *м'њак, д'нас, ш'њак, д'њ'ч'к*, и без обзира на акценат. Ма да се овде ради о друкчијој замени полугласника, тј. о његовој замени вокалом *a*, а не вокалима *o* и *e*, као у говорима македонским, и ма да вокализовање полугласника у наставку, у односу према његову чувању у корену, ни изблиза није овде узело једнаке размере као тамо, ипак се види иста склоност к бољем чувању полугласности у корену, а јаче подвргавање утицају дошљака и вокализовање полугласника у наставку. Но пошто је несумњиво да су ти дошљаци углавном порекла црногорског, а зна се да већина говора Црне Горе чувају стари полугласник, настаје питање ко су били заиста многобројни дошљаци с других страна који су могли имати одређеним вокалом замењен полугласник. На то питање неће, мислим, бити тешко одговорити. По моме мишљењу ти дошљаци с вокализованим полугласником су

свакако били опет Црногорци. Преци већег дела данашњег ђаковичког становништва дошли су кроз северну Албанију. А стање тога гласовног појава у говору Ђаковице нам потврђује да је међу прецима данашњих ђаковичких Срба староседелаца било више њих који су се доселили из области Зете. Па и по предању, уколико се на њ можемо ослонити, неколико српских породица ђаковичких су пореклом из Подгорице и подгоричког краја¹.

27. Примере употребе полугласника у Ђаковици налазимо код најтипичнијих претставника тамошњег говора, али често чујемо да други по осталим дијалекатским особинама не мање типични његови претставници, место тога гласа изговарају вокал *a*. Тако исто код истих лица која у једном случају имају прави полугласник, у другим примерима на некадашњем његовом месту чује се у изговору потпуно одређен вокал. А врло је вероватно да сам гдекад пропустио да забележим који полугласник због недовољне карактеристичности његова изговора, јер и полугласници, као год и вокали, имају свој одређени гласовни карактер једино под акцентом². У ненаглашеним слоговима, због слабије артикулације, није свакад лако утврдити да ли се изговора редуцирано *a* или *ь*, другим речима — да ли се стари полугласник до данас сачувао или је био замењен вокалом *a*, који се овде због своје јаке редуције квантитативно једначи са полугласником (испор. горе у тачки 22). Међутим, примери с изворним и типичним полугласником под акцентом, и упркос релативне малобројности примера у којима се чува, опет јасно говоре о заједничкој основици ђаковачког и осталих приврзенско-тимочких говора³.

¹) Испор.: „Говори целе зетске равнице од Скадра и с њим, уколико има нашег живља у њему и око њега, до Подгорице чине једну целину... једну граву источноцрногорског дијалекта и одликују се од осталих говора његових заменом полугласника вокалом *a*“ (М. Стевановић, Источноцрногорски дијалекат. — Јужнословенски филолог XIII, стр. 10. — Београд 1935).

²) А. Белић, Дијалекти, стр. 84.

³) Ђаковачки полугласник је увек јако редуциран вокал, и он се по томе знатно разликује од вокализованог црногорског полугласника (испор. код М. Стевановића, *op. cit.* стр. 11).

28. Нарочито се лепо чувају некадашњи секундарни полугласници који су се развили испред сонаната: *сѣдѣмъ, дрѣмъ, јѣдѣнъ, бѣнъ, вѣшьр, дѣбѣр, јѣ сѣмъ гъ вѣдеа* итд. Готово никада, не бар у типичних претставника нашега говора, не чује се у овим случајевима вокал *а*. Но поставља се питање није ли полугласник и ту можда био вокализован у *а*, па то *а* после, будући у ненаглашеном слогу, услед јаке редукције и померене артикулације, добило карактер полугласника. Теориски то није немогуће, јер су ови примери тога полугласника најчешћи иза акцента, али ја мислим да тај случај није ни овде, јер и под акцентом полугласник остаје с истом гласовном вредношћу: *јѣдѣнѣс, сѣдѣмнѣс, осѣмнѣс*¹. А не само у овим бројевима већ и у другим речима акценат може бити на слогу с овим полугласником (*Одѣнъ је велик, Јесѣм ли ти рѣмао?*), што значи да он ту никако није прелазео у одређени вокал, јер да се то једном десило, он се под акцентом редукцијом не би поново могао свести на вредност полугласника.

29. Врло ретко се чује полугласник у радном придеву место негдашњег наставка — *ѣл*; ја сам забележио само: *ошѣишь и вѣрѣсь*. А много обичније је; *рѣмао, дѣмао, прѣишо*, или са извршеном асимилацијом и сажимањем — *дѣма*. У именица с истим завршетком полугласник се никада не изговара; каже се једино: *кошѣо, вѣсо*. То што се полугласник сачувао у два наведена примера ја, као год и сажимање, сматрам црногорским утицајем, не наравно најновијих досељеника, јер њих не узимамо у обзир. Ту ће особину, држим, бити донели ранији дошљаци из Црне Горе. А искључиво као дијалекатско својство говора црногорских може се сматрати полугласник у наставку генитива множине: *сѣо дѣнарѣ, вѣиш кѣлѣ, илѣду грѣишь, сѣо шрѣдѣс шѣс грѣишь*. У ово

¹) И овде је као у црногорским говорима у бројевима од 11—19 крајњи слог постао сажимањем вокала *а* и *е* у неодређени вокал врсте полугласника (види у мало пре цитираној расправи стр. 11). Ма да је за разлику од црногорског, овај слог у њаковачком кратак, какав ту једино и може бити (о томе ниже у одељку о квантитету), сасвим је логично претпоставити да су и ову особину донели некадашњи дошљаци из Црне Горе и наметнули је живљу у који су се дијалекатски асимиловали.

замене полугласника вокалом *e* у презимену Ставилец, заједно с целом речју донесена из македонског језика. Али је много вероватније да се овде ради о албанском изговору. У албанском језику има више словенских речи (српских и македонских) с наставком *-џ* и у свима њима се *џ* изговара као *e*, на пр.: *Oraovec*, односно *Ravec*, *Podgradec*, „*kastravéc* и *krastavéc*, *mbodéc*, *kotéc*, *pjanéc*, *skopéc* и др“.¹

Међутим, имена празника: *Великден*, *Госпођинден* и *Николден*, која се, поред облика са сачуваним полугласником или са заменом тога гласа вокалом *a*, у њима, доста често чују у говору ђаковачком, несумњиво су готова у том облику овамо доспела из говора македонских и, уопштивши се донекле, овде се до данас таква очувала. С чисто лингвистичкога гледишта замена *џ* вокалом *e* у овим именицама, колико ни у презимену Ставилец, нема већег значаја.

Замена некадашњег *л* вокалног.

32. Не само у речима туђег порекла (испор. горе у тачки 25а) већ и у чисто домаћим, истина у сасвим ограниченом броју случајева, ђаковачки полугласник одговара вокалу у наших новијих дијалеката, али не томе вокалу макар којег порекла он био, већ искључиво ономе што је постао од некадашњег *л* вокалног. Другим речима, *л* (*л* вокално) које се у неким говорима призренско-тимочког дијалекта до данас очувало, а коме и овде има трагова до краја XIV века (*Плношевце* је, како је забележено у повељи од 1397², село у овој области које је дала кнегиња Милица манастиру Дечанима), у Ђаковици као свој рефлекс има и полугласник, а сем њега још *лу* и *у*. Последња два рефлекса *л* карактеристични су за јужноморавске говоре призренско-тимочког дијалекта³. Зато ми и чињеницу што их оба налазимо у Ђаковици узимамо као један од доказа да овај говор треба убрајати у оне прве. Ја држим да исто то

¹) А. М. Селищевъ, Очерки по македонској дијалектологији, Томъ I, Казань, 1918, 26.

²) Fr. Miklošich, Monumenta Serbica, 1858, стр. 265.

³) А. Белић, Дијалекти, стр. 114.

потврђују и случајеви замене *л* вокалног полугласником, иако проф. Белић (види у његовој великој студији) није нашао таквих примера у дијалектима призренско-тимочким. Што је број примера са *у*, у поређењу са остала два рефлекса, несразмерно чешћи, ово не може бити оправдан разлог за друкчији закључак, јер су и у јужноморавском „случајеви *лу* ограничени заиста на врло мали број примера у којима се *лу* стално чува и који се у свим местима налазе“ (Белић, *op. cit.*, стр. 116—117), што значи да и тамо „у треба сматрати основним рефлексом“.¹ Према периферији и овај иначе мали број примера са *лу* умањује се. У говору Сретечке Жупе Павловић налази стварно само три примера: *слунце*, *слуза* и *слубица* (поред њих, и заједно са њима, тамо се наводе и од њих изведени примери *слунчоглед* и *слузеш ми очи*, стр. 73). У Ђаковици у овоме погледу можемо рећи да имамо исто стање, са још једним примером мање. Реч *слуба* (односно *сшуба*), колико сам ја могао утврдити, и не употребљава се тамо, већ се редовно говори *бдсамаци* (*Наћи-нџште ли бдсамаце?*, *Сламиле му се бдсамаци*, *Цдо ббжџи дџн штрџже бдсамаце*. Сви типични претставници ђаковачког говора кажу једино *слунце* и *слуза* (*слунцокреш*, такође, и *слџзе му дџи*).

33. Још интересантнији од овога је случај замене *л* вокалног полугласником у речима: *жџш*, *жџшџица*, *дџџџак*, (*жџш* — *жџш* као *вџськ*, *јџну кошџулџу дџџџџку*, *дџџџџак а мршџав*, *мџдџа дџџџџак*, *Нем жџшџицу*, *а не ми џе дџбрџ*). Поред наведена три, ја ту нисам чуо више ниједног примера са овим рефлексом некадашњег *л* вокалног. У свим осталим, сем још она два из претходног параграфа, *л* је дало у: *вџк*, *вџна*, *жџџџ*, *џџџџ*, *кџк*, *мџња*, *буџа*, *буџа*, *јџбуџа*, *џџн*, *џбуџи*, *кџне*, *џраџџне*, *џни џџџџџџ* итд. А чује се и *сџнџце* и *жџшџ*; али у типичном ђаковачком никада *џџџџџџ* и *суџа*, већ једино како је горе наведено. Замена *л* вокалног полугласником, опет у ограниченом броју примера, особина је и неких говора македонског језика, али не оних говора чији би се утицај

¹ М. Павловић, Говор Сретечке Жупе. — Српски дијалектолошки зборник VIII, стр. 77.

кретао у правцу према Ђаковици. То су говори источне Македоније, говори Пијанца и Малеша, Штипа и Велеса до Тиквеша.¹ Што су у Кратџву нађени примери са оваквом заменом *л* вокалног (М. Павловић, *Говор Сретечке Жупе*, 74) — то је сасвим разумљиво, јер се кретање становништва из сада наведених крајева, као и из целе Македоније, померало у правцу севера. Македонски живаљ се и из Полога кретао на север и преко шарских превоја прелазило у призренске жупе, али није познато да је на ову страну било сеоба из области источне Македоније. И поставља се питање да ли је њ место *л* из македонских дијалеката могло доспети у говор ђаковачки, или се таква замена вршила самостално у овоме говору. Утицаји македонских дијалеката на српске говоре северно од њих нису безначајни; тих утицаја има и на овој страни. Али језичке особине, заједно са становништвом из Македоније, кретале су се углавном према северу и истоку, а мање у северозападном правцу. И да је овде у питању језичка црта веће животне снаге њу бисмо пре налазили низ Мораву, испод изворишног предела и у горњем току ове реке, где, како ћемо ниже видети, срећемо већи број македонских дијалекатских црта, а пошто је тамо нема, као ни на путевима² којима би се једино морала кретати према северозападу, у Ђаковицу није могла бити донесена из неког од удаљених говора македонског језика. Остаје, дакле, да јој објашњење тражимо на самом терену ових српских говора, а овде га, по моме мишљењу, није тешко наћи. Ваља најпре поћи од тумачења проф. Белића да се у јужноморавском прво „*л*“ изменило у „*љ*“ и даље у „*ли*“, а у лужничком... јавило се такође „*љ*“ које се даље развило у „*ља*“. (Дијалекти источне и јужне Србије, 118). Ово нас наводи на закључак да је „*л*“, губећи вокалност, у једним случајевима издвајало из себе вокалски елеменат који се иза њега сад осећао као призвук са квантитативном и квалита-

¹) А. М. Селищевъ, *Очерки по македонској дијалектологји*, Казань 1918, стр. 67 и 68.

²) Ни у Сретечној Жупи нема ни једног примера са њ местом „*л*“, али за Призренску Гору Павловић, поред примера: *вљ°вна*, *сљ°взе*, *жљ°фшо*. наводи *сљ°нице* (ор. cit. стр. 78).

тивном вредношћу полугласника, а основни глас постао је при том сугласник¹. То је био процес супротан ономе што се у даљој прошлости нашег језика вршио у слогу љ (или љ̣) пред консонантом (у одштесловенском *slъza*), у коме је, после нестајања полугласника иза њега, *л* преузело слоготворне функције, и добивено је *слаза*. Ово је у српскохрватском књижевном језику и у многим његовим дијалектима дало *суза*, али у неким од говора о којима је реч опет — *слъза*). Када се даље узме да је напредо са *лу* (место *л*) постојао и рефлекс *љ*, онда се намеће претпоставка да, као што према *лу* стоји у (*слунце*, *слуза*: *вук*, *вуна*) тако исто према *љ* може стајати *ь* (**дљжно*, *дљбок*: *жъш*, *дъчак*). Сада, истина, у Баковици не налазимо ни једног примера са *љ* (зато уз речи с тим рефлексом горе и стављамо звездицу као знак за претпоставку да је вероватно постојало нешто што се више не чува), но то не значи да овај говор за такву замену *л* вокалног никада није знао. Ми, напротив, верујемо да је раније и овде било примера с овим рефлексом. Њих и данас има у јужноморавском, али додуше у знатно мањем броју него у лужничком и заплањском². Зато имамо разлога веровати да их ни овамо није имало више, а уколико су ти примери били малобројнији, утолико их је свакако пре могло и сасвим нестати, на тај начин што је ретки рефлекс *љ* у њима замењен неким другим — ми држимо најраспрострањенијим рефлексом *у*, јер су дошљаци у овим случајевима знали само за тај глас. *Лу*, у једним, и *ь*, у другим примерима, сачували су се и поред тога — први зато што је као рефлекс *л* рано био узео нешто шире размере, не само у говорима о којима је реч него и много даље на западу и северу одавде (за такву замену *л* знали су и врло рани рашки и зетски споменици: Мирослављево еванђеље, Вуканово еванђеље, Зборник цопа Драгоља и др.), а други, верујем, услед тога што је било одвећ живо осећање полугласника

¹) Детаљно објашњење физиолошког процеса који се вршио при прелазу *л* у *љ* налазимо опет код А. Велића, Дијалекти, стр. 109.

²) Испор. Белићеве јужноморавске примере са *љ* на стр. 122 и оне које је за исти рефлекс проф. Белић дао на стр. 106—108 својих Дијалеката.

срећемо и у јужноморавском говору околине Врања¹. Као основни рефлекс *у* се ипак чува у корену не само у најјужнијим српским већ и у свим северномакедонским говорима, дакако и у доњополошком², а замена вокалом *а* у наставку се, како утврђује М. Павловић, из Тетова протегла углавном и на Сретечку Жупу, где се у овоме облику оба наставка (*а* и *у*) употребљавају напоредо (ор. cit. стр. 47 и 48). Из овога се већ види у коме правцу и у којим позицијама се шири рефлекс *а* место *у*. И разумљиво је како је овим путем та црта, преко призренског краја³, дошла и до Ђаковице. Одређеније се може рећи да су је дошљаци са те стране донели у Ђаковицу, сачували је у своје језику и наметнули унеколико и осталом становништву. Ја сам ову црту запазио у говору чика Крста Петровића, старца од близу 90 година, који и сам зна, и то се уопште као поуздано узима, да су му преци дошли „од Призрен из Срецке“ и да тамо и сада има „блиских“ сродника. Али се она чује не само код њега, и у његовој породици, већ и код других Ђаковаца. Од значаја је истаћи да је у Сретечкој Жупи у примерима глаголских основа на *мж* замена назала у том слогу са *а* редовна, и да је облик 3. мн. помоћног глагола *са* (*су*), иако унесен са стране, скоро уопштен — примери са *су* чувају се у старијим лазаричким песмама⁴. А и у врањском и призренском говору проф. Белић је нашао ову црту везану за категорију глаголских основа на *мж*⁵. И сасвим је природно да се у категоријама где једна особина у неком говору ухвати најдубљег корена у језичком осећању његових претставника, ту најдоследније чува и најтеже замењује новим стањем, кад се управо створе услови за примање какве новине. А кад су

¹) А. Белић, Галички дијалекат, 44 и Дијалекти источне и јужне Србије, 610—616.

²) А. М. Селищевъ, Полог и его болгарское население, София 1929, стр. 812 и 313.

³) „За ту црту (употребу *а* место *у* од некадашњег *ж*) зна на првом месту (мисли се, од говора источне и јужне Србије) призренски дијалекат“ (Белић, ор. cit., стр. 614).

⁴) Српски дијалектолошки зборник VIII, 43 и 44.

⁵) Дијалекти, стр. 614.

дошљаци, ма и не били они многобројни (мислим на овај конкретан случај), успели да је сами у језику очувају, морали су је наметнути и живљу у који су се већином других језичких особина асимиловали.

36. Као у осталим српским говорима, свим на тој страни, назал предњега реда *л* у Ђаковици зна искључиво за једину замену вокалом *е*. У ненаглашеним слоговима, нарочито непосредно пред акцентом, као и свако друго, ово *е* може бити знатно редуцирано, тако да гдекад услед те редукованости губи свој одређени вокалски карактер, и место њега се чује полугласник: *јъзйк, пьдесѣ* (види горе у тачки 22). Иако је у свим другим случајевима гласовна одређеност вокала *е* потпунија него у наведена два примера, ипак ја држим да се ни овде не ради ни о каквој посебној вредности некадашњег палаталног назала, нити, мислим, има места претпоставци да је та вредност у наведена два примера добивена ма којим другим путем.

Замена гласа *ѣ*

37. Замена гласа *ѣ* не даје много материјала за расправљање. И поред тога што је већина становништва ђаковичког пореклом из крајева где овај стари вокал има разнолику замену¹, овде је познат углавном само један рефлекс његов. У свим случајевима, скоро и доследно, место њега изговара се вокал *е*, што ће рећи да су се дошљаци овом језичком цртом потпуно асимиловали у Ђаковици. Али, за равлику од онога што налазимо у говору Пећи и њене околине², у ђаковачком, поред *не*, у одричним облицима помоћног глагола *јесам* (*нѣсьм, нѣсьм имдо, нѣсьм га глабѣја, нѣсьм бѣа, нѣси кѣја, ако нѣса, нѣсу бѣли више од 10 куће*) — негација је доста често и ни: *нисьм се населѣја, нисам кѣја, нису дбише, ниси*

1) У говорима источне Црне Горе, откуда је извесно највише предака данашњих Ђаковаца дошло, рефлекси су: *-ије, џје, џ* (код подгоричких муслимана), *је, и, е* (иза р), *е* (у кратким слоговима иза лабијала), исп. М. С. Стевановић, *op. cit.* стр. 21-26 и 36-37.

2) Види мој извештај о прикупљању дијалектског материјала у Метохији. — Годишњак VI Задужбине Саре и Васе Стрјановића, Београд 1938, стр. 58 и Гл. Елезовић, Речник косовско-метохиског дијалекта књ. I, стр. XIV.

шкѣла, преговори́ла нѣје. Но ја држим да овде неће бити уопштено оно што су дошљаци имали у своме језику при доласку у Ђаковицу, јер они, пре свега, тада нису ни знали за *нису* и *нисам* већ једино за *нијесу* и *нијесам*. И само ово нам даје за право да тврдимо да ће се *ни*, место *не*, овде бити јавило под утицајем облика 3 л. јединине: *нѣје смѣа, нѣје бѣла, зорка да нѣје* итд., као што се уосталом, и обрнуто, под утицајем облика осталих лица и у 3 л. јединине каткада чује: *нѣе бѣла, више нѣе моѣла, нѣје мѣдо, нѣј асѣало*. За овим се говори: *мудрѣји, сѣарѣји, насѣарѣја*, дакле са *еј* у облику компаратива уколико се односна категорија употребљава у овој форми (испор. ниже тач. 128). Ваља имати на уму да облик *најсѣари*, који се овде врло често чује (*Чича Киша је најсѣари љдвек у Ђаковицу, Ја и њи смо најсѣари људи овдека, Они су најмудри од сѣкога*) није облик с компаративним наставком *-ији* (који се, после испадања сугласника *ј* из овог положаја, сажимањем *ии* своди на *и* у говорима црногорским, рецимо, доследно¹, већ је то специјални облик суперлатива, распрострањен у свим говорима југоисточних области наших, а постао додавањем спреда речце *нај* придевском облику позитива (испор. у одељку облика, опет тач. 128). Али и у истом овом облику, а гдекад и другде, срећемо се и у Ђаковици овда-онда са покојим јекавизмом. Ја сам забележио: *То знају најсѣарије људе, љед ни бѣја, дѣв љед. Ђе си бѣја, свѣје, арнауцкије, Мене е бијели свѣш мој*. Но само у последњем примеру, где је придев *бијели* уз именицу *свѣш* употребљен у једном специјалном изразу, можемо рећи да је јекавизам старијег датума, тј. раније унесен у говор ђаковачки; сви остали примери запажени су код дијалекатски нетипичних објеката, који су у новим околностима живота и рада после ослобођења од Турака много штошта изменили у своме говору.

38. Старији Ђаковци, може се рећи, зазиру од јекавизама, и, ваљда, како је то духовито рекао Гл. Елезовић у своме Речнику (стр. XIV), из бојавни да се овамо не прокријумчари који икавизам или јекавизам, и у Ђаковици се као

¹) Јужнословенски филолог XIII, стр. 80.

у косовско-метохиским говорима место етимолошког *иј* често изговара *е*: *прешел', прешел'ица, прешел'и* (али, дакако: *прѣјашно, прѣја му, сѣја, сѣвија*), а тако исто и у префиксу глагола, место *при* — говори се *пре*: — *Ни преговорила није, Прећекану мајло, Прескоћив у помоћ, Прешрћи бабе* итд.

39. Итеративно-дуративни глаголи који, с обзиром на основни вокал у најновијим дијалектима српским, имају дублетне форме, са *и* и са *е* (односно у јекавским говорима са *ије*) у Ђаковици знају само за облик с овим другим вокалом, овамо се говори једино: *залевáја, пролевáла, залевáла цвеће, разлевáле, сневáла* *е*, никад и са вокалом *и* у коренову слогу. Једнако и у придевско-заменичком наставку облика датив-инструментал-локатив множине, уколико су два последња овде у употреби — *овéма, шéма, онéма, добрéма. људéма, (људéма не шéци)*.

40. У претпоследњој тачки навели смо пример *нисам ћѣја*, а сем њега чуо сам још гдекоји пут такав овај облик глагола *хшеш*: *Ћѣо да доћне, Он би ћѣа, Къд би ћѣо*. Интересантно је, на први поглед, како је сугласник *ш* овде могао бити јотован. Разуме се једино тим путем што је рефлекс *ѣ* ту био *је*, и баш зато не може бити сумње да је *ћѣо* готово унесено са стране, али се и даље поставља питање како. У говорима Црне Горе, откуда већина Ђаковаца води своје порекло, облик мушког рода овога придева је *кшѣјо* и *стѣјо*, а само као индивидуална црта, добивена аналогijом према облицима ж. и ср. рода, чује се и *шћѣо*, где се глас *ш* услед подударности извесних његових гласовних елемената са *ћ* могло изгубити. Али и индивидуалне црте често хватају дубљег корена у језичком осећању. Што је још значајније, такве црте су обично везане за специјалне органско-физиолошке услове појединаца, и баш због тога се оне код њих много теже губе. Такав је несумњиво случај и са нашим *шћѣо*, герс. *ћѣо*, које је једино из говора црногорских могло доспети у говор ђаковачки, где се ето досад очувало. Ђаковци, мислим они који у своме говору ову црту раније нису имали, пошто су је примили, нису у њој могли осетити друкчију вредност некадашњег гласа *ѣ* од оне која је у њихову говору била основна и једина, иако је у овоме

облику женског и средњег рода, као год и у множини, завршни сугласник основе редовно *ш*, а не *ћ*. Вокал је и у једном и у другом случају исти, а осећању елемента који је једино могао утицати на јотовање претходног сугласника у њихову језику нема ни трага. Њега није било ни у време кад су ту црту примали, јер би оно иначе била озбиљна сметња овој чињеници.

41. Није, најзад, безвредно навести ни један усамљени случај у којем се место етимолошког *и* редовно употребљава *е* које се осећа као рефлекс гласа *ћ*. У облицима од основе инфинитива *чиниши*, и у облицима свих од овога изведених глагола, место основног *и* у Ђаковици доследно стоји *е*: *ч'инџи* и *ч'инџи*, *уч'инџи*, односно *уч'инџи*, *уч'инџа*, *уч'инџа*, *уч'инџо*, *уч'инџу*, *нач'инџа*, *прићинџо ју се* итд. И у говорима црногорским ту такође имамо рефлекс гласа *ћ* (*чинџи*, *учинџи*, *начинџи*), а исто тако и у говорима косовско-мето-хиским. Баш зато се, мислим, може тврдити да се овде ради о старијој црти, заједничкој већем броју штокавских говора¹. Али њен карактер ни првобитно, дакако, није фонетске природе, већ се јавио под утицајем системе, аналогијом према сродним глаголима; као *видим-видиши* (видџти) *волим-волиши* (волџти) — стало се употребљавати и *чиниш-чинеши*, — свакако још у време док је *ћ* имало своју стару вредност. И тај је глас, добивен морфолошким путем, ако је наша претпоставка основана, тек касније у појединим говорима дао одговарајућу вредност.

Прелазни звуци *и*, *ј* и *у*, *ц*, *в*, *ф*.

42. Више него ма којом од осталих језичких особина, ђаковачки се природом ових гласова одређује као говор призренско-тимочког дијалекатског типа. Својство прелаза тих звукова од једнога к другима, губљење њихово, односно развијање у извесним међугласовним положајима, обично при промени артикулације вокала једнога реда у артикулацију вокала другога реда, заједничко је многим нашим дијалектима.

¹) Ову особину налази и Ј. Вуковић у Говору Пиве и Дробњака. Види Јужнословенски филолог књ. XVII, стр. 73.

обична, у првом случају готово редовна појава да се дотичне речи изговарају с тим сугласником на почетку, ма и не претходио им више вокал *и*. За одобравање неког поступка, у знак сагласности са оним што је учињено каже се врло често *и ако* или само *ако* (*и ако* си то и то учинио, *и ако* је то или ово било). У Баковици ће се рећи *јак*о (*и ако* > *ијак*о > *и јак*о > *јак*о) а прилог *јоје*(ш) се употребљава (дакле са *ј*) чак и на почетку реченице: *Јдџе дођни, јдџе сџм гу видџеа, јдџе ши каж'ем, јдџеш побџџу*.

43. Развијање несложног звука *ј* у означеном положају, односно прелаз његов у *ј*, може се рећи да је у природи нашег језика уопште. И у новијим дијалектима, специјално испред облика генитива-акузатива (у неким и испред датива¹) личне заменице 3 л. у множини развијао се прелазни звук с одређеном артикулацијом сугласника *ј*, па било који глас му претходио. И зато је сам Вук Караџић, следејући своме основном принципу, по коме сваки глас који се у изговору чује ваља писмено означити, у делима својим све до године 1836, док је почео писати *х* у положајима где му је по етимологији место, облик ген.-акузатива множине писао са *ј* на почетку; испор.: *Но Гушанац ји надвлада* V, 26 — *Па ји онда ноћу побџу* V, 28, — *Него ји ушџаве на другом месџу* V, 35, — *Те ји пошџалу к Јакову* V, 38, — *Па ји не би пошџерали* V, 45, — *Те сам ји исписџо из шефџџера* I), 53, — *Ево ји* II, 73, — *Зашџо ћу ји оставџиши* II, 73, — *Опет ји и данас има око 5 милиона душа* II, 77, — *Много ји има пашџа и вџџира* II, 89². То уосталом и није особина само српскохрватских народних говора него још више особина и неких других словенских језика, од којих се у неким *ј* (јота) и изговара и у писму означава (чешки), а у другима се само изговара, а не пише (руски језик). Зацело се ту развијао прелазни звук и у Баковици; њега тамо још и данас има, али се место њега знатно чешће ту чује сугласник *з*, који ту никако није добивен гласовним путем. Као и у осталим говорима јужне и источне

¹) Испор. у говорима црногорским (Јужносл. филолог XIII, стр 30).

²) Примери су узети из Вукова алманаха Д а н и ц е за годину 1827 (II) и 1834 (V). Арапским цифрама су означене стране алманаха на којима се примери налазе.

Србије енклитични облик личне заменице 3 лица за датив¹ и акузатив једнине ж. рода је *ју*, а за генитив-акузатив и датив множине свих лица *-и*; *съм ју* (тј. *је*) *видеа*, *Да ју* (*јој*) *да́м*, *Ни шѣкѣла и* (*их*) *нѣсъм*, *Тра́ж'и да и* (*им*) *да́ва* (испор. још примера ниже у одељку морфологије тач. 120—123). Проф. Белић за *и*² каже да је он добивен према облику акузатива заменице м. рода једнине. Пошто је у овом падежу, према акценатском *њега*, енклитични облик *га*, и у множини се, према акценатском *њи(x)*, почело употребљавати *и(x)*, место *и(x)* као енклитична форма; а према множини *њи(x)* и *и(x)*, у акузативу за женски род, поред облика *њу* — енклитично *ју* (Дијалекти, стр. 412). Мени се чини да је логично претпоставити да се и у Ђаковици, и у призренско-тимочким говорима уопште, на означеном месту свакако прво био развио прелазни звук, па је тек после на показани начин он замењен сугласником *г*, и зато ја о једном углавном негласовном појаву говорим у одељку фонетике. По овој претпоставци, поред *њи(x)*, место *ји(x)* добивено је *и*, према *га* поред *њега*, као што је место *ју*, поред *њу*, добивено *ју*.

44. За питање прелазног звука у ђаковачком говору специјално у облику радног глаголског придева, а у полбжају између инфинитивне основе на *и* и наставка за мушки род једнине — од нарочитог је значаја указати на ту црту у осталим говорима нашим. У многим дијалектима српско-хрватским овде се редовно јавља прелазни глас с вредношћу несложног звука или сасвим нормалног гласа одређене артикулације³). Као и тамо, у Ђаковици се најчешће прелазни

¹) Види ниже у тачки 121 којим путем се енклитични облик датива свео на *-ју*.

²) Ово *г* ни у Ђаковици никада није умекшано, као год ни у јужно-моравским говорима (А. Белић, *op. cit.* стр. 412).

³) За говоре Црне Горе види М. Стевановић, *op. cit.*, стр. 30; а за косовско-метохиски код Гл. Елезовића (у његову Речнику) налазимо потврде да је у радном придеву мушког рода глагола на *и* стварни наставак редовно *јо* (испор. тамо: *Подучијо неку муку под мишку* 89, *Поразијо ше кај шишо оће*, *Бог ше поразијо* 108, *Иоткреијо* 113, *Пофалијо ономад мајсџор*, *Превалијо га сас илу* 122, *Предвосџручијо се*, *Наместџијо се од ова каша* 123, *Бог она, шишо је бијо није се ѓроменијо* 126, *Прескочијо му преко дуара* 129, *Расџојијо се лед* 170, *Ту је лечка овај пайаз*

гласовни елемент развија у нормални сугласник *j*, и тај се глас заједно са завршним вокалом природно осећа као наставак за дотични облик. Само за разлику од црногорских, косовско-метохиских и осталих говора с том особином, у Баковици прави наставак за мушки род *o* у овом положају (по односу на акценат облика) обично се изговара са помереном артикулацијом, знатно отвореније и без заокругљивања усана (исп. горе у тачки 17) — постаје, дакле, вокалом *a*, *спасија* (*спасија* не *Бок*), *мишија* (*ко има пдре би га мишија*): *бија* (*пре 300 гддине бија*), *женија* (*ш'ј пуш с'м се женија*), *родија* (*у Пећу с'м се родија*), *нес'м ложија*, *к' се женија*, *водија* (*аг'ниш ме водија*), *пайија* (*се ш'то има пайија_e*), *п'р'вија*, *п'р'р'вија*, *ш'ражија*, *б'лагадарија*, *г'лаб'ија*, *изу'ћија*, *изв'дија*, *куйија*, *в'римија*, *ударија*, *град'ија* (*град'ија_e кућу*), *ошвар'ија* (*ћ'им је ошвар'ија в'р'ша*), *с'ш'ија*, *п'реб'ија*.

Много ређе прелазни звук у овоме облику остаје на вредности *i*: *бија*, *у'ћија*, *служ'ија*, *свршија* (к овима треба додати примере с тим обликом из тачке 42). Каткада се уопште не чује никаквог прелазног звука: *с'ш'ија*, *с'ш'дија*, *израд'ија*, *изгуб'ија*, *п'дија*, *бија ш'мо*, *з'бр'вија*, *б'лагас'л'дија*, *ја с'м н'удија*, *То м'не у'кин'ија*, *Он је да'л'дија*, *Ја с'м б'гао и кри'ја се*, *изв'дија*, *с'ш'дија*, *Од Пећ је бија*, *М'л'дија_e ш'р'ошија*, *ш'урија* и у примерима са неизмењеним крајњим вокалом: *Ја с'м н'удио*, *кри'о се*, *нас'елио*.

Запажа се да и овде развијање прелазног звука и приroda његова унеколико стоје у вези са местом акцента. Прелазни звук се обично чује ако се акценат налази на крајњем слогу основе, тј. на вокалу иза којег се дотични глас развија. Од 17 наведених примера без икаквог прелазног звука у дванаест од њих акценат је даље према почетку речи, а у свега пет наглашен је баш последњи слог основе. И обрнуто, горњи примери с прелазним звуком стоје у сразмери 26 (с

попуш'ија 57, *Одеке се родија* 17, *окилавија* 23, *Овај се коломбок окопилија* 25, *Нешто окембесија уши кај војиско* 24, *У; ш'то сам се олуш'ија* 27. Уз напомену да нема у овом делу ни једног случаја у коме би радни придев глагола овога типа имао наставак само *o*, тј. где прелазног звука испред њега не би било — биће довољно ово неколико примера које смо узели из П'к'в. Речника).

акцентом на непосредно претходном вокалу): 2 (у којих је наглашен неки други слог). Тенденција, дакле, за развијањем сугласника *j*, односно несложног *i* на месту где му етимолошки нема места, иста је углавном као у говорима црногорским (исп. М. Стевановић, *op. cit.*, стр. 30), али је то својство у Ђаковици нарушено аналогijом — према већем броју примера с прелазним звуком уколико се ради о развијању тога гласовног елемента и даље од акцента, а под утицајем књижевног изговора — тамо где се он не јавља ни непосредно за наглашеним слогом. Ово последње се потврђује чињеницом што су примери без прелазног звука бележени више од лица са мање типичним локалним изговором, од оних, дакле, који су свој изговор колико-толико променила у школи и на послу где су више у додиру са људима који имају мање-више књижевни изговор. А за потпуно ишчезавање овог гласовног елемента код њих било је и фонетских услова. Прелазни звук, то смо већ видели и из досад навођених примера, није био свакад сугласник *j*, већ врло често и несложно *i* јаче или слабије артикулације. Специјално у дотичној граматичкој категорији, ако акценат није био непосредно пред њим, он је у говорима црногорским и данас такав. С довољно оправдања се може тврдити да је и у Ђаковици у овој позицији био сличан. И слабљење овога звука је свакако ишло на руку потпуном ишчезавању његову, уколико се претпоставља да се он ту био развио.

Поводом облика радног глаголског придева, у вези с прелазним звуком који се у њему развија намећу основе и наставка, од значаја је истаћи још две ствари. Примећује се, прво, да је у случајевима где се овај глас не чује редукција завршног вокала обично нешто јача (то се види и из нашег начина означавања), а затим и да је промена вокала у ненаглашеним слоговима ухватила нешто јачег корена, тачније речено, ова особина у Ђаковици више је уопштена од развијања прелазних звукова у положају између *и* и *о*, односно *а*, иако смо срели и обрнути случај — да *о* као наставак овога облика остаје неизмењено и код лица код којих се испред њега чује несложно *i* (испор. горе у тачки 42).

45. Ни у положају иза *и* и *е*, у облику 3 л. мн. презента пред завршним вокалом *у* као у реченицама: *Да се зарадију, По неки шражју, Не кшђу да ми ишшеју* и др. примерима, којих ћемо већи број навести у тач. 143, сугласник *ј* се није развио фонетски, већ је заједно с целим завршетком доби-вен аналогном према облицима глагола на *ам, аш... ају* (види код А. Белића, Дијалекти, стр. 514). Услед овога о-томе гласу, специјално у датој категорији, на овоме месту није потребно говорити.

46. Као што извесни међувокалски положаји условља-вају развијање сугласника *ј* тамо где му по етимологији нема места, тако исто овај глас је подложен губљењу из неких позиција где се по пореклу налазио. Најчешће се губи *ј* од помоћног глагола *је* иза заменичких енклитика: *ми, ши, ме, ше, се, ни, ви, ии, гу: Не ми ње мѝла, Он ши ње одја, Ни ше ње шѝкао, Сѝн ви ње однеја, На вр(х) јѝзѝка ми ње, Он ше ње видеја јѝче, Кад ме ње ибсљао у вѝрош, Звѝо ме ње сѝн њѝколко иѝш у Бѝоград, Он ии ње знѝја, Кѝд гу ње вѝдеа,* — а гдекад и у одричним облицима глагола *јесам*, иза негације *не* у облику 3 л. једнине: *Неѝ бѝл^а вѝше, њѝе мѝла.* Суглас-ник *ј* помоћног глагола *је* ишчезава и у перфекту непосредно иза облика прошастог придева свих родова, а нарочито иза тога облика мушкога рода кад се он завршава наставком *ја* (или *ја*): *Имѝја ње вѝлик снѝг, Сѝкрѝја ње рѝбу, Данѝја ње, Тражѝја ње мѝдио, Знѝја ње ѝн, Сламѝја ње рѝку, Далѝзила ње, Бѝл^а ње, Бѝла ње лѝво.*

И од заменичких енклитика *ј* понекад ишчезава. Место-ју, уколико та заменица није изменила свој облик (испор. горе у тач. 43 и ниже у тач. 120), иза вокала *а* и *о* обично се изговара само *у*: *Дѝшља да њу вѝди, Мѝјака њу зѝве, Пла њу наѝчи, Кѝд њу иѝшта за шѝ?* Али ни губљење сугласника *ј*, колико ни формирање гласова његове природе, није доследно. И још више, не само да према губљењу овога гласа у једних особа налазимо да се он у других чува, већ понекад код истог лица у означеним положајима нема ни трага овоме гласу, док се у другој прилици, зачудо, у потпуно идентичном положају глас *ј* јасно изговара. Ипак се не поставља пи-тање шта се од ово двоје може сматрати изворном цртом, а

шта су дошљаци од пре једног или два до три века уназад овде донели. Узроке разлике нема потребе тамо тражити, јер је несумњиво и ту морало настати уједначавање, као што је сигурно да је у говору ђаковачком у извесним категоријама било уопштено ишчезавање сугласника *j*, и да је до његовог поновног јављања дошло под утицајем промењених културних услова, под утицајем језика школе и књиге.

47. Посебно објашњење захтева немање сугласника *j* у 3 л. мн. облика презента: као у примерима *Они се вишау, девојке се вишау, Њега раћунду министра* итд. Овај појав значајним у тој мери чини његова везаност за специјалну категорију, али не ни та чињеница сама за себе, већ удружена са још једном особином која проистиче из природе другог несложног звука, с којом особином тек заједно је постала специјалном морфолошком одликом дотичног облика, и, као таква, једном од најкарактеристичнијих особина ђаковачког говора. Што немање сугласника између завршног и основног вокала у 3 л. мн. презента није црта гласовног карактера, већ ће пре бити добивена другим путем, то је овде од мањег интереса, а важно је истаћи да је та особина заједничка већем броју наших дијалеката; позната је у говорима црногорским (испор. М. Стевановић, *op. cit.* стр. 29—30), суседним херцеговачким¹, косовско-метохиским (У Речнику Гл. Елезовића налазимо: *осуждавау* и *озборвау* II, 40, *Оши ши не помџау* II, 24, *Гледџау да и(х) помџру* II, 101, *Ође да се почџау ђ(д)смеја* II, 117 *Искочџли до на Калдрџу да га причџау* II, 138, *Па се прошрџау руке* II, 144, *Рагбеш нџмау од онога* II, 157, и знатан број других оваквих примера, поред свакако нешто већег броја оних у којима стоји *j*) и војвођанским². У Ђаковици се на ову, како рекосмо, надовезују друге промене. Ја сам овде нашао по неколико примера који указују на доступност којом су се ове промене једна за другом јављале. Тако сам забележио: *предџу, џмају, сџдају. (То предџу, Ошџи и*

¹) Види и Д. Вушовић, Дијалекат источне Херцеговине. — Српски дијалектолошки зборник књ. III, стр. 22.

²) Др. Милош Московљевић, Дијалектолошка карта Војводине. — Гласник Југословенског проф. друштва књ. XIII, стр. 1067.

мајка њмају, Ђаковци ми се срдају), њмау и п'ајдау (Села њмау, Сливе рдно п'ајдау), поред оних које смо на почетку параграфа навели. Кад се овима додају примери: зарáдију, шрáжију, њишеју и ндсиу, (Да се зарáдију, Понеки шрáжију, Не хшџу да ми њишеу, Да њдеу да ндсиу, Къд њишеу), — и кад се они упореде са скоро редовним ђаковачким обликом на в (испор. мало ниже) јасно се види ток гласовних процеса који су се вршили док је добивен овај последњи облик.

48. У природи је нашега језика да не трпи нагомилавање вокала једног до другог, не нарочито ако они припадају различним деловима речи. У таквим положајима између ових вокала обично су се развијали прелазни звуци, или је по један од њих, опет преко природе оваквих звукова, добивао својство сродних сугласника (испор. начин на који је у нашем језику добивен сугласник в, или ј у трпном глаголском придеву типа *чувен* и *исп'ајен*). И нема сумње, кад је једном, свеједно је којим путем, нестало сугласника ј у облику 3 л. мн. презента иза основног вокала, у је изгубило свој слоготворни карактер и постало је несложним билабијалним *џ*, чија главна особина је то „што се изговара с пасивном артикулацијом — када се уснице приближе једна другој али тако да не образују потпунога затвора“ (А. Белић, Дијалекти, 153). У Ђаковици, истина, можемо рећи да се такав глас данас једва чује; налазимо га гдекад у положају између вокала задњега реда, обично у додиру предлога (који се завршавају неким од таквих вокала) и речи са о или у на почетку: *у џоц'и, на џоц'и, у џоко, на џусџа* (а и: *на вусџа*, па отуда и независно од ма којег предлога *вусџа*). Ма да се тај глас у овом положају и у овим примерима чује у говорима Црне Горе (Стевановић, ор. cit., стр. 31) ипак се не може рећи да је он у Ђаковицу донесен с те стране, јер је његово развијање у таквим положајима у природи не само овог или оног дијалекта већ нашег језика уопште. Али с обзиром на то што се од доста широких размера, какве има у другим говорима призренско-тимочким, овде свео на ова неколика случаја, може се зацело тврдити да је чувању његову ту помогла околност што су га у своме говору

имали и сви дошљаци. Свакако под утицајем дошљака *ц* на завршетку 3 л. презента, које се у јужноморавским говорима чува као најчешћи завршни глас овога облика (сравни код А. Белића, Дијалекти, стр. 157—160), у Ђаковици је постало лабиоденталан глас артикулације нормалног сугласника *в*. Исти процес, и са истим резултатима, познат нам је из ране прошлости нашега језика у другој једној категорији облика. У повељама нашим XII и XIII века наставак инструментала једнине именица на *а* је *ов*¹, а у чакавским говорима такав наставак се очувао до најновијег времена². Као тамо тако је и овде у (од старог назала *ж*) преко *ц* дало *в*: *ви́кав*, *венѣав*, *ви́кнав*, *да́вав*, *ди́зав*, *зна́в*, *љу́јав*, *не́мав*, *оја́кшав*, *ојл'а́ч'кав*, *пе́вав*, *ил'а́ч'кав*, *при́ћав*, *паше́јав*, *прдснав*, *пџцав*, *рџча́в*, *секи́рав*, *си́авав*, *ше́јав*, *шџурав*, *узи́мав*, *уше́јав*, *чишџав* и: *видив*, *ви́рив*, *вршев*, *дође́в*, *данéseв*, *ди́гнев*, *ди́гнув*, *идев*, *каж'ев*, *искџив*, *исквџив*, *оздрџив*, *асшџнев*, *о́кев*, *илџкев*, *пџођув*, *прифџив*, *пременив*, *размџив*, *разбо́лив*, *седџев*, *суш'ив*, *шџаж'ив*, *ш'длив*, *узме́в*, *купџјев*, *шџајев* итд.

49. Наставак овога облика има ту вредност и у говорима јужноморавским, само је број примера с билабијалним звуком на крају тамо несразмерно већи од оних у којима је тај звук постао лабиоденталним сугласником *в* (испореди примере на стр. 157—160 Дијалеката проф. А. Белића са онима што су дати у тачки 299 истога дела). Примери и с једним и с другим гласом чувају се напоредо и у говору призренском (види М. Павловић, Говор Сретечке Жупе, 100), али ми не знамо који од тих примера су онде бројнији. У Ђаковици се ту доста ретко сачувао билабијални глас; ја сам чуо и забележио само случајеве: *Они м'љдо си́вац*, *викац*, *кажец*, *Нџшџа не зндц*, и то прва два од једне исте особе, а трећи и четврти од друга два појединца. Ти случајеви несумњиво нису могли бити примљени из других говора, ни са западне ни са северне стране, јер тамо нису познати. Они су могли доћи једино од Призрена, тј. ако је процес

¹) Види примере за ово код Ђ. Даничића, Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека. — Београд 1874, стр. 37.

²) I. Milčetić, Čakavština kvarnerskih otoka Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti, knj CXXI, str. 122

замене овога гласа у дотичним положајима био завршен. Али ја пре мислим да су то овде остаци старијег стања, као што ту налазимо сачуван по који пример из свих фаза кроз које су пролазили гласовни процеси о којима говоримо.

50. У положају на крају облика односне категорије гласовне промене не завршавају се у свим случајевима ни сугласником *в*. Примећује се да се овај сугласник ту изговара са јаком фрикацијом, тако да он гдекад постаје правим сугласником *ф* — *имаџ* (Они *имаџ* каџџу), *седџ* (Иш'ле л'уди да *седџ*), *викаџ* (Викаџ *пбој*, *идеџ* (Идеџ л'уди *рџно*), *издрж'иџ* (Не *могу* они да *издрж'иџ*). Тако исто у *жџџ*, *крџџ* (Несъм ја *крџџ*), *л'убаџ* (Им л'убаџ *вџлики*), или у средини речи у *Раџџ'ани* (врло често — много чешће него са *в*), *кџџ'а* и *закџџ'ам* (преко *ковча*, место *којча*). Ув појачану фрикацију овде се осећа још и губљење звучности, које је, с обзиром на положај где се *в* налази (на крају речи и испред муклог сугласника), сасвим у природи нашега језика, нарочито неких дијалеката његових. Ма да се *в*, као сонант, не једначи потпуно са муклим сугласницима, ипак се, и у дијалектима који чине основицу књижевног језика, у овим положајима, кад мање а кад више, у слободном природном говору осећа слабљење звучности тога слугласника. Ипак ће потпуно губљење звучности сугласника *в* и развијање фрикативног елемента при његову изговору и у Баковици пре бити црта донета из македонског језика него што је то особина која је овде некада имала општији карактер.

51. Супротно развијању фрикативности у једних јесте њена редукција у других сугласника. А последица овога процеса у ђаковачком, и у свим суседним говорима, јесте прелаз сугласника *ћ* и *џ*, у *ј*: *Су не звџле у пбој, посџ, Најџемо кајџ, Пуш'шџле су ш веј, сџнојке* (поред нешто чешће употребе са неизмењеним сугласником *ћ* у истим позицијама). Редукција фрикативности је овде била праћена јачањем палаталног елемента, при чему је слабила и експлозивна компонента сугласника *ћ*, док он није сасвим прешао у нов глас. Промену сугласника *џ* у примерима: *дџџа* (доџи), *пџџа*, *нџџа* *гу*, *нџџа* *бисџџе*, *пџџа* *40-дџџа*, — утолико је лакше схватити што је овај глас испред зубно-носног су-

гласника *н* (испор. у одељку морфологије, тач. 136, облике ових глагола) дисимилацијом морао губити дентални карактер свој, те се тако свео на палаталну компоненту *џ*, која је са сугласником *н*, умекшавајући га, дала палатални назал *њ*.

52. Билабијалног прелазног звука *џ* у почетку речи, или ма где поред сугласника, нема у говору ђаковачком, иако у осталим говорима призренско-тимочким на њега и у тим положајима често наилазимо. Али коначно губљење гласа *в*, до кога је могло доћи једино преко несложног билабијалног *џ*, ми овде-онде срећемо и у нашем говору. Такви су случајеви: *Јесће ту сџили сáму, Јá брзо забрáим. Пáврдџа се ддбро, Нáврдџи ту шó, сáке недеље, сé не зéле. Сéга љмав, Сџ љавалџу, се младџња, Сé да ту дрџи, сáка куџа, сáка Призрџенка, сáки дџн, се балџ, сџа недеља, сџи Врџи, сџи Крáл', сџа богардџица, бџи и сџи Никдџа, дрџшо, љобџш, љобрашџш* итд. За појав ишчезавања гласа *в* између вокала, као и из положаја иза сугласника *с*, можемо бити сигурни да ће то бити једна од оних особина које су преко суседних и сродних призренских говора овамо доспеле из западномакедонских дијалеката у којима је ово једна од органских црта њихових (Селишчевъ, Очерки стр. 100 и 101). Што се тиче губљења овога гласа у примерима именица на —*сџво*— то је појав који се индивидуално среће и у многим другим дијалектима нашега језика, а до њега долази дисимилацијом на тај начин што *в* прво губи елеменат који му је заједнички с претходним сугласником, одређеније — губи дентални карактер свој. И сада, при изговору тога гласа, место горњих зуба, узима учешћа и друга усна. Тако је овај глас ту прво постао неке врсте билабијално несложно *џ* непотпуног образовања, а затим га је наскоро и сасвим нестало.

Појаве у вези с јотовањем

53. У опсег овога питања улазе појави неизвршенога јотовања у неким појединачним случајевима и посебним категоријама језика. Будући да је ђаковачки говор, заједно са осталим говорима призренско-тимочким, истина можда мање од свих осталих, сачувао извесне црте из даље про-

шлости нашега језика, било би природно претпоставити да ће сви случајеви јотовања извршени у даљој прошлости у њему бити очувани, а да он, напротив, не познаје процесе новог јотовања везане за касније епохе језичког развитка. Међутим, наш говор зна и за нова јотовања неких сугласника, извршена дуго после коначног ишчежавања полугласника испред наставка *-je* (код именица) и наставка *-ju* (код придева). За ретке случајеве неумекшаног основног сугласника као у случају са *кишу цвеше* са сигурношћу се може рећи да су унесени из основне речи, а примери: *цвѣће, њлѣће, њруће, корѣње, шрње, зрѣбље, конѡлље, Скѡлље, јанѣћи, крѡвлѡ, дѡвлѡ* — генералисани су у Ђаковици. Само у случају с примерима на зубне спиранте *с* и *з* овај се процес није вршио (у осталим говорима источне и јужне Србије ту обично не долази до промена ни у вези с усненим сугласницима; испор. А. Белића, Дијалекти, стр. 137 и 143), али је зато овде преко једног сложенијег гласовног процеса дошло до неке врстеметатезе, одвећ познате и у осталим говорима призренско-тимочким. Место некадашњег *лозје* и *грозђе* добивено је *лојзе* и *гројзе*, како се у Ђаковици данас једино говори. У другом примеру за основу се узима облик номинатива једине, тј. без крајњег денталног сугласника (испор. ниже у глави о губљељу дентала с краја речи, тач. 83), исто онако како се у именица ове врсте на *сш* — је везује за основу без крајњег дентала: *водокрсје, раскрсје, лисје, ђсје, ѡлсје* (сасвим као у другим говорима овога типа). Именица *гвожђе*, ма да је из категорије сада наведених, и у Ђаковици има овај облик (с мање или више умекшаним сугласником *ж*) ја мислим зато што се та реч најчешће употребљавала код занатлија и трговаца који су с гвожђем пословали, а ови су је у гласовно неизмењеном облику прихватили из језика трговачке кореспонденције.

54. Исти процес као у *лојзе* морао се вршити и у случају с примерима: *држ'ајне, ѡм'ајне, нем'ајне* (*нем'ајне* *ост'ари ђавѣка*), *ђекајне*, у којима је група *нј*, уместо да постане *њ*, сличним процесом дала *јн*, само што, с једне стране, ова појава у Ђаковици није генералисана, што је она управо општег карактера једино у ђаковичких Цигана,

а код осталог становништва на њу овде доста ретко наилазимо. Сем тога, *јн* се не јавља само место новог *њ* већ место сваког тог гласа, ма ког порекла он био. Особе у којих сам ову црту запазио говоре исто тако и: *кдјн*, *дјујна* (*жшта дјујна*), *јну*, *за јнбм* итд. У супротном правцу и са супротним резултатом вршио се сличан гласовни процес о коме је говорено у тач. 51, и који је знатно општијег карактера.

55. Од појава у вези с питањем јотовања у Ђаковици је свакако најинтересантније непознавање умекшаних сугласника у основи трпног придева глагола с основом през. на *-и*. Ма да су својство јотовања сугласника на крају основе у тој категорији из ране прошлости наследили сви наши говори, па и призренско-тимочки (А. Белић, Дијалекти, стр. 152), ови данас знају углавном за неизмењене те сугласнике, а као сви остали тога типа тако и ђаковачки говор. У њему се говори: *граден*, *разрџдено*, *саирџден*, *рџден* (у Пеку *-е рџден*), *зарџбен*, *заџџен*, *крџшено* (*Још не крџшено*), *исврџсена* *-е*, *одџџене смо*, *жџнеш* (*Два су му сина жџнеш*), *изрџдено*, *наирџден*, *искрџвено*, *Сџ -е кџџено*, *наирџдена*, *прџвено*, *шакџ -е ушврџдено*, *Сџ била пџџшено*, *зарџбен*, *ослабџдени су*. Тако исто и у глаголских именица које су од ових облика изведене: *Грџдење -е дџна шрџјала*, *на видџње*. Али се, према *ослабџден* (*Ту су зарџбени*, *шу ослабџдени*) чује именица *ослобоџење*, јамачно зато што је та реч у локални говор таква скоро донесена, заједно са појмом који означава. На исти начин, према *крџшен* говори се *кршџење*, јер ова је реч још раније, свакако из црквеног језика, примљена. А за разлику од других призренско-јужноморавских говора, у којима је у истим облицима са значењем правих придева остало трагова некадашње умекшаности (види код проф. Белића на мало пре цитираном месту) — у Ђаковици је и у придева сасвим као у глаголских облика с којима им је семантичка веза још одвећ јака: *мџмци нежџеш*, *кџџено-пџџшено*, *сџдмен кџџ*, *непџредвџдени* *пџрџода*, *чџуда невидџено*.

Познато је да се овде ради о појаву морфолошког карактера. Не мислим само зато што је он везан за једну мор-

фолошку категорију већ поглавито због тога што јотовање овде није изостало услед недостатка гласовних елемената који би овај процес условили, што су ти исти елементи гласовним путем на овом дијалекатском терену у резултату дали нешто друго, или што би се ту евентуално вршио какав супротан гласовни процес који би довео до губљења палаталне (предњонепчане) природе односних сугласника. Проф. Белић каже (види његове Дијалекте, стр. 151) „да су ти глаголски придеви добили специјално образовање у овим дијалектима од основе садашњег времена наставком *-ен*“ и под утицајем глагола у којих је та основа једнака с кореном, тј. под утицајем оних глагола код којих није било услова за вршење јотовања у трпном придеву. А неизмењен основни сугласник у овоме облику могао се јавити и под утицајем осталих облика истих ових глагола. Поред сугласника пред наставком трпног придева јотовањем су се изменили, и тако се по традицији у нашем језику сачували основни сугласници једино још у облику имперфекта. Али, с једне стране, употреба имперфекта је у говору ђаковачком доста ограничена (испор. ниже тач. 171), а затим неупоредиво већи број глагола овога типа је перфективног вида, те се отпор утицају других облика јамачно није могао пбјачати стањем у имперфекту. Напротив, ни у овом облику основни сугласници овде нису друкчији него у презенту, аористу, прошастом придеву и осталим глаголским облицима. За разлику према већини дијалеката, овде и у имперфекту сугласници у основи остају неизмењени: *гѣдасмо, идѣу, седѣмо, седѣу*. Већ: *носасмо, носасмо, возасмо* је обичније и у многим другим говорима него са измењеним сугласником. А ако се који пут и чује умекшан сугласник у основи овога облика, или у основи трпног придева, то је свакако дошло из говора црногорских, јер је особина о којој овде говоримо ђаковачком заједничка и с говорима метохиских насеља који такође знају једино за неизмењене основне сугласнике у имперфекту (види мој Извештај о дијалекатском испитивању Метохије¹). И то је довољан доказ да јотовани сугласници у овим категоријама,

¹) Годишњак VI Задужбине Саре и Васе Стојановића. — Београд 1939, стр. 66.

уколико се овде чују, у Ђаковицу нису могли доћи с друге стране, већ су их несумњиво донели и досад у језику очували некадашњи досељеници из Црне Горе.

Сугласници *л* и *љ*

56. Међу примерима у претходној тачки, према којима утврђујемо да ђаковачки говор не зна за јотоване сугласнике у основи трпног глаголског придева навели смо и случајеве с гласовима *л* и *н*, сасвим с правом зато што призренско-тимочки говори у другим положајима знају за умекшавање ових сугласника, тј. имају гласове *љ* и *њ* нормалне артикулације. Међутим, иако се и један и други од два гласа чују и у Ђаковици, они се овде употребљавају у врло ограниченим размерама. Сугласника *љ*, управо, у типичном ђаковачком изговору и нема. Вредност његова ту се једначи с вредношћу сугласника *л*, рекло би се нешто мало умекшаног. Без обзира на то којег је порекла, и у ком се међугласовном положају налази, свако *љ* се обично изговара као глас *л'*: *вд'ла*, *невд'ла*, *кл'уч*, *л'уди*, *вр'шел*, *ук'ител*, *кд'ила*, *недд'ла*, *л'убав*, *ч'еш'љ*, *с'ел'ак*, *ч'ел'аде*, *ил'ада*, *л'ул'ашка*, *фр'шал*, *кош'уле*, *пал'ана*, *у'ле*, *пд'ле*, *грд'б'ле*, *здр'ав'ле*, *кд'ил'е*, *бол'и*, *л'уш*, *вал'а*, *заб'ав'ла се*, *ме'ле*, *исп'рав'ла ос'тав'ла*, *пал'уби*, *оил'ач'кале*, *л'ушу се*, *кб'ле* итд.

57. Сам процес губљења палаталности сугласника *њ* осетно је даље отишао, тако да се овај глас у говору ђаковачком потпуно једначи с етимолошким *н*. Међутим, по броју случајева у којима на тај појав овде наилазимо он је остао ограничених размера. Уопштен је само у облицима личних и присвојних заменица 3-ћег лица. У изговору Ђаковаца ти облици гласе: *не'га*, *ни'ни(х)*, *не'гов*, *ни'не*, и *ни'јне* (*јн* место *њ* у овоме примеру неће бити исте природе као у примерима изнетим горе на крају тач. 54, већ је вероватније да се *ј* овде развило као нека врста прелазног звука на месту ишчезлог сугласника *х*; срав. ниже у тач. 75). А бележио сам и примере: *ни'ва*, *ну'шка*, *ја'не'ћи*. Али поред ових и: *кд'њ*, *сви'ња*, *да'ња*, *д'у'ња*, *к'ња'га*, *к'ла'ња*, *ки'њи гу*, *Њ'ивоказ*, *зна'ње*, *к'у'вање*, *п'ла'кање*. И поред разлике у степену умекшаности сугласника *љ* и *њ*, на једној, и раширености тога појава, на

другој страни — овде се ради о апсолутно истом гласовном појаву губљења палаталности ова два сугласника, само што први од њих није потпуно изгубио умекшаност, а у случају с другим — овај појав је уопштен само у извесним категоријама речи.

Околност што је ова особина нашем говору заједничка с македонским дијалектима (исп. А. М. Селишчев, Очерки, стр. 95, 151 и А. Белић, Галички дијалекат, 47), на једној, и неким говорима црногорским (М. Стевановић, навођено дело, 43 и 44), на другој страни, открива нам порекло губљења палаталности сугласника *љ* и *њ*. До њега је дошло на терену где су се словенске етничке групе мешале с албанским, а у резултату њихових међусобних асимиловања и узајамних језичких утицаја. Ову особину такође познаје и албански језик (види опет Селишчева, *op. cit.*, стр. 157 и тамо наведену литературу). Од јужнословенских језика — македонски у целини, а од српског језика само они говори његови који се простиру поред албанске границе.

Појединачни случајеви у којима се чује глас *љ* — а ја сам забележио и понеки такав пример, и то код типичних претставника локалног говора — могу бити двојаке природе. Или су као *љушџика* и *кљуџ* унесени са стране, као што је унесено и тврдо *л* у примеру *Велно* (исп. ниже) и зато су од мањег интереса, иако су уопштенији, или се у њима *љ* јавља као индивидуално својство изговора општеђаковачког *л*, с тако јаком палаталношћу да се оно не разликује од нормално артикулисаног гласа *љ* — *кољи*, од *невоље*, *велика даљина*.

58. Не би се могао сматрати индивидуалном цртом изговор сугласника *љ* место *л* испред палаталних вокала у примерима: *даљко*, *подалјко*, *штаљца*, *кштаљци*, *баљи гу*, *љдила* *е*, *да се превале* (провале), *на маљитву*, *љеме*, *љеше*, *мдљи гу*, *жаљи се*, *љице* и сл. Ову црту, истина, најчешће срећемо појединачно, а уопштену сам је нашао само у чланова једне ђаковачке породице, у којој је код бабе и њених синова изговор у свему онакав какав је горе означен, а унучад тај глас овде изговарају као изузетно меко *л*. Ову особину познају и црногорски говори племена Куча и Брато-

ножића (М. Стевановић, *op. cit.* 44), као год и неки говори призренске околине (Српски дијалект. зборник VIII, 113 и 114). А везе ђаковачкога са ова два говора потврђене су још неким заједничким особинама њиховим. И ова ће, дакле, особина у Ђаковицу бити донесена од досељеника с једне или друге стране. Као таква она се, иако неуопштена, овде у изнетим размерама сачувала до данашњега дана.

59. Зависно од положаја у речи сугласник *л* у говору ђаковачком је двојаке природе; или је то обични алвеоларни овај глас српског језика, или веларно високо *л*. Међусобну разлику обе те врсте сугласника *л* запазили су у говорима македонског језика многи њихови испитивачи (види А. М. Селищева, *Очерки* 151 и 152, А. Белића, *Галички дијалекат* 102/3 и тамо наведену литературу), а и у говорима црногорским нашег језика нашли су је сви они који су се бавили њиховим проучавањем (М. Rešetar, *Der stokavische Dialekt*, 126, М. Mańeckí. — *Lud Slawiański* II, 238, М. Стевановић, *Јужнословенски филолог* XIII, 42—45 и др.). Поред тога што су углавном истог карактера с тим гласовима македонских дијалеката и говора црногорских — и исте позиције у Ђаковици условљавају један или други од та два сугласника. И овде као у македонском језику, на једној, и у говорима Црне Горе, на другој страни, само испред палаталних вокала *е* и *и* сугласник *л* је исте оне вредности коју има у нашем књижевном језику: *лэйо, лѣшо, прóлеће, балесни́ци, илѣше, пйале, кувале, лѣцка, ливада, лице, пйлићи, мйли, лис(ш), кал'йка, вóли, напйрили, пйрилићи* итд. У свим другим случајевима — испред вокала задњега реда, испред сугласника и на крају речи, сугласник *л* је тврди зубно-средњонепчани¹ глас: *глава мй младйња, владйка Мйлаван, младйца, бйла, да́ла, крсти хавола, да пйлаши, да́лази, да́лазија, с'крйла, о́бурва́ла, пдла, канша, лдква, Мйло — е пйса, памйло, Не ми — е мйла, сл'бóдно, Нѣсьм га глабйја, п'крйло, Нѣсьм л'жйја, обукло,*

1) Овај на први поглед недовољно оправдан назив узео сам зато што се тај глас артикулише на горњим зубима и на средњем непцу у исто време; на једној страни се при његову изговору врх језика опире напред на горње зубе, а задњи и средњи део језика се издиже према средњем непцу, док ваздушна струја тече по боковима.

је у питању само једна категорија, тј. облик радног глаголског придева, од којег је у првом случају, одговарајућим суфиксом, изведена именица. Али и поред тога ова два примера лингвистички немају исти значај. Први од њих је овде, као у ма ком другом дијалекту, могао бити добивен, и свакако је добивен морфолошким путем — по угледу на примере исте категорије глагола који означавају стање; према *зналци, стрелци, погорелци* и у нашем случају *л* би, по овој претпоставци, из зависних падежа могло бити унесено у номинатив. Што реч још није постала сложеницом, то је опет посебно питање, на које, због усамљености случаја, није могуће дати одређен одговор. Други пример дијалекатски нема ни толико значаја; он је свакако готов скоро унесен из говора с југоисточне стране, откуда је *л* овде и у првом случају, само много раније, могло бити донесено, као што је опет отуда такав доспео и пример *знав* (испор. Павловић, *Говор Сретечке Жупе*, 81). Али ни један од ова два примера са таквим обликом радног придева није уопштен. Непромењено *л*, међутим, у примеру *стари седелци* заједничко је свим типичним претставницима ђаковачког говора.

Сугласници ч и џ, ш и ж

61. Врло је честа појава да у појединим говорима српскохрватским ови сугласници, нарочито прва два, померају своју артикулацију и да се у изговору мање или више разликују од основних тих сугласника с њиховом нормалном данашњом вредношћу. При обичном изговору прва два сугласника артикулишу се на алвеолима, а место изговора друга два је нешто више, на предњем делу предњег непца. Али ако узмемо целокупност нашег језика, све дијалекте његове и све појединце који њим говоре, ми не можемо говорити о апсолутно утарђеном месту артикулације наведених сугласника. То место је покретно; оно може бити померено више према средњем непцу, или ниже од утврђеног места, према горњим зубима. У једном случају ови сугласници су тврђи од нормално тврдих гласова (такве их чешће чујемо у појединаца, или их, као у неким говорима Црне Горе (*Јужносл. филолог XIII, 53*), налазимо и уопштене, или

ћис(ш), ћишав, за ћим, нараћишо, лићнос(ш), ћесшо, ћије во, прилићно, сьћувај, изућија, прећекамо, преобућев, шрћи сшдка, ућим, А пошшо ии ућиндсше, ћува, ћиндли, ћује се, прићале, венћамо, Пеш'аћиле смо, Мућиле смо се, Исш'уће га, да крећи, да ћисши, залёћим, ћувале, нећду, шрћив, да ћишав.

63. Па и поред тога што су ови примери узимани обично од најтипичнијих претставника локалног говора, не би се могло рећи да баш у њима имамо основну вредност етимолошких гласова *ч* и *џ*. Овде ту вредност претстављају само донекле умекшани ти сугласници, које ћемо обележавати знацима *ч'* и *џ'*. И није тешко уочити да су ови полумеки гласови у ђаковачком говору најраспрострањенији: *ч'енóвници, Ч'и'ча Киша. уч'ишел', ч'еш'ири, ш'шо знáч'и, ч'ак и ш'у, д'дбър ч'двек, ч'инио, Ау'и Јавáну, уч'ија д'добро, ч'увале, шр'ч'и, пач'е-кајше, свир'ч'е, ш'д'чно, ч'удим се, преч'уло се, оц'а'ч'ар, ду-ћанц'ија, изм'уч'или гу, некое ч'дш'е, д'џина м'лада, ч'еш'ал', Поч'асш'иле су ве, Оч'еш'ка'ла гу об'ук'ло, Дон'а ши г'ослод'ин ч'ишанку, Сь' још' да имаш' рач'ун'ицу, Не знáм р'ч'ун, Ј сьм ч'уја, Сь' је искоч'ија, Ау'ија, кр'оч'и бр'ж'е, да се ч'удиш', обрач'унамо, Ч'уа сьм јену пр'и'чу, Искрч'иле гу, Забáч'иле гу негде, Ни кроч'и'ла још несьм, Подб'д'чи гу* итд. — и да се гдекад изговарају као сасвим обични, тврди сугласници, и то и у истим речима где се у другој прилици увек чују као полумеки или сасвим умекшани. Неједнакости у степену палатолности има скоро у свих лица, и најтачнија карактеристика ових гласова у ђаковачком говору даће се ако се о њима каже да су то предњонепчани сугласници несталне артикулације и неједнаке умекшаности.

64. У истом правцу и у једнакој сразмери, али не у истом обиму, осећа се и померање артикулације сугласника *ш* и *ж*. Нешто ређе од прва два сугласника ови су гласови делимично меки: *држ'áва, ш'уме, Бáш' кáж'у, Ш'шо знáч'и, Да кáж'ем, овь нáш'и, Б'д'ж'е сьћувај, заш'шишавáо, Б'лáж'а, Не м'д'ж'еш, сврш'ија, Пош'шо не м'б'ж'е да ж'и'ви, иш'ле су, муш'ки, П'уш'ке је прáвиа, једн нáш', Д'бш'ле из Пр'иш'шине, по в'ж'бе, Ш'ш'д да се рáди, некое ч'дш'е, изл'эж'е, ж'эна, пеш'аћиле, Тр'ћи у ш'к'б'лу, да дакáж'е, још' ж'и'ва, харш'ија, баж'дарђија, Др'ж'и ћисша, Нáш'е ж'эне не, а муш'кар'ије јесу, Ш'áлив се*

ш' њџа, *Трџи мљџа, мљџа, ж'ури, Паш'а и мишесариџ шџ*
јџно бџја, Наш'ле гу, Нџм брџш'на, Нџм нџш'ша у куџу, Не се
пљаш'им од гљџа, Бџља џе сшрџш'на, Предџвав кџж'е, Прџшла
џе војска, Воли да шрџш'и, ж'џш итд.

65. Случајеви умекшавања *ш* и *ж* до степена на коме се ти гласови палаталношћу једначе с потпуно умекшаним сугласницима *ч* и *џ* (срав. у тач. 62) много су ређи: *ћџс'џл', пљс'а, пљс'ке, на прџс'у, прџс'ак, з'ар, з'ућ, кџз'а, крс'и, за-сшрџс'и, аплџс'е, пљс'ши, шрџс'и, мџз'е, кџз'е, сшрџз'е, прџз'и, шрџз'и, пљкџз'и*. Место њихове артикулације овде је умерено још ниже према горњим зубима, а начин артикулисања је друкчији и уколико се положаја језика тиче. Теснац за пролаз ваздушне струје сад се прави горњом површином врха језика, оним, дакле, истим делом којим се ствара преграда при творби прва два непчаника. Тако се они сад својом физиолошко-фонетском вредношћу своде на црногорско-херцеговачке сугласнике *с'* и *з'* у примерима као што су *с'екира* и *коз'и*, те их зато ја, за разлику од само делимично умекшаних истих гласова, какви су у примерима из претходне тачке, и означавам овим знацима.

66. Знатно чешће него сугласници *ч* и *џ*, непчаници *ш* и *ж* у Баковици имају своју нормалну гласовну вредност. И у типичних претставника локалног говора ови гласови се често чују с нормалном својом вредношћу, као у примерима: *шшџ, шкџла, шџпа, шџка. шџпа, прџшак, вршак, крџше, шрџши, сџшлџ, увршлџ, шарен, шџш, крџшн, жџш, жџшџџа, кџжа, сшрџжа, гџжва, жџна, жџџа, жџџ, дрџжи, жџри, кџже, рџже, вџже* итд. Иако је померање артикулације у оба случаја — у овоме као и у случају са *ч* и *џ* — исти физиолошко-фонетски појав, ипак је разумљиво што оно није извршено и у једнаком обиму. Ма да су и једни и други предњо-непчани, место артикулације сугласника *ч* и *џ* с нормалном њиховом вредношћу је нешто ниже него код сугласника *ш* и *ж*. Растојање места изговора обичних гласова *ч* и *џ* од онога на коме се артикулишу меки сугласници *ћ* и *ђ*, осетно је мање него у случају с нормалним и умекшаним сугласницима *ш* и *ж*. И заиста је обична појава да код многих лица у појединим речима, или везама речи, сугласници *ч* и *џ* буду:

нешто умекшани, односно сасвим меки, а да *ш* и *ж* у истим случајевима имају нормалну вредност или су тек до извесне мере умекшани. Ово ћемо потврдити неколиким случајевима између напред већ наведених примера; испор.: *ћаш'и*, *ћарш'ија*, *Пошто ти уч'индеште*, *цеш'аћиле*, *Имаш реч'уницу*, *Да се ч'удли и Боже сћувај*, *неког ћаш'е*, *цеш'аћиле*, *шрћи у ш'кољу*, *ћарш'ија*, *баш'дарђија*, *Држ'и ћиш'а*.

Што сугласници о којима се у овој глави говори не трпе непосредно иза себе сугласника *ј*, то је сасвим разумљиво уколико су делимично или потпуно умекшани; што иза њих не налазимо сугласника *ј* тамо где му је етимолошки место, као у: *вуч'а шаш'а*, *миш'а рећ*, *ббж'е ђме*, *враж'и сине* и сл. — ово би био још један доказ њихове умекшаности. Али ако се ту *ј* не чује (а те смо случајеве запазили) ни у лица која непчанике *ч*, *ц*, *ш* и *ж* нормално артикулишу, онда се то јамачно не може тумачити данашњом палаталношћу наведених сугласника, већ је ово зацело иста особина коју смо запазили и у говорима црногорским, где се и насупрот нормалној тврдоћи ових гласова, својство тубљења сугласника *ј* иза њих сачувало из даље прошлости, из времена док су били умекшани.

Један случај привидне промене задњонепчаних сугласника

67. На овоме месту неће бити речи о ма каквом умекшавању ових сугласника под утицајем наредних гласова, нити уопште о некој њиховој измени која би могла бити фонетског карактера. Процеси палатализације завршени у доисториско време ближе словенске језичке заједнице, као ни ма где друго у нашем језику, — *њ* у говорима призренско-тимочким нису се обнављали, У једнима од њих врши се, истина, промена задњонепчаних сугласника *к* и *г* у палаталне непчанике *ћ* и *ђ*¹. Ово је један редак случај палатализације тих сугласника на нашем терену условљен везом ових гласова с вокалима предњег реда или с меким сугласницима — дакле, чисто гласовног карактера, али та особина је карактеристична само

¹) А. Белић, Дијалекти, стр: 191.

за говоре тимочко-лужничке, од којих говор ђаковачки одваја доста велика територија на којој су овакви процеси умекшавања непознати. У њему, као и у говорима метохиским¹, на једној, а у призренским², на другој страни, наилазимо на редовну појаву замене сва три задњонепчана сугласника денталима *ц* (место *к*), *з* (м. *г*) и *с* (м. *х*), везану за облике акузатива множине именица м. рода на сугласник *и*, важно је истаћи, за номинатив мн. истих именица пред наставком *е*; на пр.: *Биле са ддбро сас Турце, Ми болеснице носимо, Млдиа су знаце ндш'ли, Прдсни дйш'дце по идшос, за све ђаце, Седи на басамдце, Узни бисазе* (или још чешће *бисаце*, зато што се у основи замишља *к* а не *г*), *Нема ги појундце, Несмо вал'ели Турце, Обордја вешър ађдце, Побдја неке Турце, Им рођаце шдмо, Нйка неке сирамдсе, Куидја е ордсе, йй па од ордсе, Пакуиди оне ндрамце, Паматдли су сирамдсе* итд.

Замена *г*, *к* и *х* денталима *з*, *ц* и *с* у оваквом положају испред *е* наслеђена је у српскохрватском језику из далеке прошлости као готово стање, добивено у резултату гласовног процеса познатог у нашој науци под називом друге палатализације. Али, ова се промена, како смо већ констатовали, није могла проширити и на наш случај гласовним путем, већ је она ту очевидно морфолошког карактера. До ње је дошло посредним путем, преко облика номинатива. У овом облику испред завршетка *и*, место основних задњонепчаних сугласника, наслеђени су дентали у нашем језику уопште, па и у овим говорима. А како поред наставка *и* именице м. рода на сугласник овде врло често имају и наставак *е* (испор. ниже у тач. 106), није тешко схватити да су ове именице, и поред тога што имају друкчији наставак, у свему сачували исту основу као пред наставком *и*: *Нач'длнице не дав да свдри, Муш'кдрце би биле ш'у, Турце су долдзиле, Ађдце са пидддали*. Изједначени завршетком (наставком за облик), номинатив и акузатив су се изједначили и основом на тај начин што се измењени сугласник основе из номинатива пренео у основу акузатива. Ово се једначење утолико

¹) Види Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића VI, стр. 63.

²) Српски дијалектолошки зборник VIII, стр. 167.

лакше извршило што је акузатив био једини облик множине са широм употребом где се пред наставком задржао неизмењен основни сугласник (исп. ниже у првим тачкама одељка о синтакси).

Сугласник х

68. Као у скоро свим дијалектима нашега језика, и у говору ђаковачком је нестало сугласника х, и он се данас овде, без обзира на то каквог је порекла, никада не чује као потпун глас. А с обзиром на положај где је у некој речи био, и с обзиром на природу суседних му вокала, место ишчезлог тога сугласника овде се развио неки други глас, ређе је замењен којим сличним сугласником, а најчешће несумњиво на његову месту нема никаква гласа — све опет као у већини дијалеката српскохрватског језика. Али у Ђаковици, у једном ограниченом броју случајева а у извесном положају, сугласник х није ишчезао без икаквог трага.

69. У почетку речи, обично туђег порекла, место сугласника х се испред вокала, као слаб дах, још чује лакше или теже осетан грлени шум који је недељиво везан уз звук наредног вокала и који ће свакако бити идентичан са оним што је проф. Белић запазио у неким говорима источне и јужне Србије (Дијалекти, стр. 207), због чега га ја и бележим његовим знаком. Ја сам овде забележио примере: *ʰоу'а*, *ʰађуја*, *ʰађи Јаван*, *ʰау'уљк*, *ʰан*, *ʰанума*, *ʰалак*, *ʰиријеш*, *Велка* *ʰОћа*, *ʰОше Касирацке*. Код извесних особа запажа се још и у облицима презента и имперфекта глагола *хшеши* — *ʰдху*, *ʰдхе* и *ʰдхаше* — опет на почетку, а ван тога положаја још једино у облику *бешу* (*Къд бешу на венџње*, *Док бешу дошле*, *Не бешу чуле*). Овај шум ја никада нисам осетио тамо где етимолошки није било сугласника х, ни на почетку, ни у ма ком другом положају речи.

70. У облику глагола *хшеши* — х се из положаја непосредно пред сугласником најчешће сасвим изгубило, те се говори; *Не шџдо*, *шџла*, *шџло*, *Тџо да иде*: а чује се у тим примерима и сугласник к место х: *кшџла*, *кшџо*, *кшџло*. Ову замену су, свакако, у своје језику сачували и осталима је наметнули некадашњи дошљаци из Црне Горе. Интересантно

је да на њу као примљену с те стране указују и сами мештани, и поред тога што она код њих није нимало ретка; „право ђаковачки је“, кажу они: *шкџо, шкџла, шкџло, шкџли, шкџле*, дакле, с извршеном метатезом, која је као неке врсте контаминација онога што је било у природи месног говора и особине која је са стране донесена. Ђаковачки говор иначе зна искључиво за потпуно губљење гласа *x* с почетка речи и испред сугласника: *л'џб, рџна, ранџшел', љадавџна, љадњак, расџовина, Раш'џанин, љадан, рџм, раџав*, а испред вокала: *ајџук, ѡш'џр, ил'џада*, чак и у страним речима: *аџа, аџ, анџар, аџар бџџи*, уколико се у овим последњим место њега не чује грлена аспирација, као у примерима из претходне тачке.

71. Посебне судбине — исте уосталом као у највише народних говора нашег језика — био је сугласник *x* у положају испред *v*. Овде је глас *x*, губећи се, свој фрикативни елеменат предавао наредном сугласнику, те је овај постао фрикативно-безвучним гласом *ф*: *фџла, фџли се, зафџлила, фџшали, уфџшим, зафџћа* и сл.

72. Апсолутно губљење сугласника *x* најдоследније је и најпотпуније на крају речи, и у типичном локалном изговору врло мало има примера у којима би у том положају овај сугласник био замењен ма којим другим гласом. То се јасно види из онде забележених речи и облика: *џџ, вр, На вр љџџика ми — е, грџ, ѡрџ, сџрџ, ма, џа ма, сирама, ѡшријџр* (али се чешће каже *ѡшриџка* — „ни влаџка ни патриџка“), *џрџу, од њџ, џџма, џџо, џџџо, данџсо, избџо у Призрен, асџџви гу, Ја и Приџеџка маџа*. Али се не може рећи да су све промене у овом положају остале само на губљењу тога сугласника. Понеке речи као да су мењањем свога облика насталог у резултату ишчезавања сугласника *x* губиле услов за чување свога значења, па се језичко твораштво, да тако кажемо, некако довијало да, ако не гласовним путем, свакако под утицајем система, надокнади ту морфолошку ознаку. Никада, напр., ја нисам чуо *сме* (смех), у облику, дакле, без икаквог сугласника на месту несталог гласа *x*. У Ђаковици се редовно каже *смеј*, где је *ј*, претпостављамо, добијено по угледу на облик ген. јединице, у коме се овај глас

развијао фонетским путем у положају између *e* и *a* (исп. у наредној тачки). А није невероватно ни то да је глас *j* овде просто прионуо с психолошко-семантичке подлоге, на тај начин што се пренео из основе глаголских облика (испор.; *смеј-аши се, смеј-ем се*). Даље, *орџс* (место *ора*, без крајњег *x*) могло се природно осетити као облик ном. једнине, јер се глас *s* налази у основи скоро свих облика множине (сравни са оним што се говори горе, у тач. 67).

73. Ретки случајеви изговора сугласника *k* место *x* срећу се у лица која настоје да подражавају књижевни изговор; код ових само ја сам бележио: *ваздук, одмак, њарок* (код њих једино и: *кра̀на, Микай̀ло, Арџковац*). Ово је само један доказ више да ни у ђаковачком говору није могућа правилна артикулација сугласника *x*.

74. У средини речи сугласник *x* се углавном губио, и непосредно уз сугласнике не осећа се да је икада на томе месту било ма каквог гласа: *зам̀ани, кину̀ла, бану̀ла, њздьну, увену̀ло, Не мџ' да ѡредьне*.

75. А и из положаја између вокала губио се овај сугласник у именица: *ма̀ала, ра̀аш, са̀аш, сна̀а, сш̀реа, шџа* (шџа из Јунџка), *ду̀ан, му̀а, гребџа*; у глаголских основа: *ја̀али, да ску̀а, ду̀але смо*, и у облика имперфекта и аориста с имперфекатским завршетком (испор. тач. 149): *Чиш̀ду по цџја дь̀н, сед̀ду, уџду, вид̀ду, донес̀ду, дид̀ду, ѡнес̀ду, дад̀ду, наџ̀ду, сед̀ду, ѡредад̀ду, осшад̀ду* итд. Али зависно од природе вокала између којих је нестало сугласника *x*, на његову месту се, као и другде у нашем језику, развијају каткада хијатски звуци *j* или *v*. Тако у положају између *у* на првом и *о* на другом месту развијање гласа *v* је, може се рећи, редовна појава (*уво, ру̀во, су̀во*), а сасвим обична и кад је на другом месту вокал *a*: *ду̀ван, му̀ва, су̀ва, ду̀ва вџьр*. Испред *о* је, такође, обично *v*, без обзира на то који му глас претходи; поред *гребџа* чује се и *гребџа*. Иза *e*, или и испред тог вокала, пред наставцима за облик место *x* се развило хијатско *j*: *сш̀реје, сна̀је, ѡро̀је*, а из ових облика *j* је пренесено и у друкчије међувокалске положаје, те се, исто тако, каже и *сна̀ја, ѡро̀ја*. Ти тако добивени прелазни звуци преносили су се морфолошким путем и на

крај речи; зна се да сугласник *в* у примерима као што су *сув* и *глув* никако друкчије није могао бити добивен већ једино према стању у другим облицима где *х* није било на крају речи, него је иза њега долазио неки вокал (тек је према: *сува* и *глува* добивено *сув* и *глув*).

Проф. Белић је на основу сигурних података, на основу једног датираног текста у коме је нашао глас *х*, утврдио да се у говорима источне и јужне Србије овај сугласник чувао до средине XVIII века¹, дуже, дакле, него се претпоставља за ма који од дијалеката наших који тај глас више не познају. Ма да никаквим сличним подацима овде не располажемо, ми ипак, по извесним појавама које са овим питањем доводимо у везу, можемо претпоставити да ни у Ђаковици тај сугласник није давно нестао. Прво, у примерима где га је између два *а* настало, иако се на његову месту данас не осећа никаквог гласовног елемента, ту опет није дошло до сажимања (исп. мало горе: *мааџа сџаш* и др.), а то се, мислим, може објаснити једино на тај начин што се глас *х*, он сам или неки његов елемент, у том положају доскора чувао. Опет тим ми објашњавамо и чињеницу што у 3 л. мн. облика аориста с имперфекатским завршетком (за који смо навели неколико примера у претходној тачки) није дошло до гласовног процеса какав се вршио у истом положају у облику презента (испор. горе у тач. 48). До губљења сугласника *х* на сваки начин је дошло тек пошто се завршио процес прелаза крајњег у у *в*, о коме је било говора на сада означеном месту.

Упрошћавање неких сугласничких група

76. Иако се на једној страни у говору ђаковачком, као и у више осталих наших говора старијег типа, у неким усамљеним примерима појединачно чувају непромењене извесне гласовне групе из дубље прошлости нашег језика — на пр: *дсџри*, *осџрија*, *наосџрија* или *слива*, *сливџвица*; — на другој је страни и овде познато неколико појава упрошћавања сугласничких група. Понеки сугласници у групама један

¹) А. Белић, Дијалекти, стр. 209.

с другим, нарочито ако су истог места артикулације, овде ретко сви остају неизмењени у тим групама. Поједини од њих обично се губе, или се мењају у друге, опет по нечему сличне гласове, или пак заједно дају неки нов сугласник.

77. С природом губљења сугласника *в* упознали смо се се напред у тач. 52, а тамо смо дали и примере за овај појав. Поред случајева губљења тог гласника из положаја иза зубног сонанта *с*, на истом месту смо навели и примере његова губљења између *с* и *ш*, а тако исто и иза групе *сш*. Нешто ређе од *в* губи се и гласник *л* иза сугласника *с* или *ш*: *По́се би седе́ја, По́се би кúвале, мисим, сика́ле смо се, На́ш'и смо гу*. Ваља нагласити да до губљења овога гласа долази једино испред вокала предњегг реда, а то је и разумљиво, јер је само у томе случају артикулација сва три узастопна гласа предњојезичка. А вокали задњегг реда, како смо напред показали, знатно мењају карактер артикулације сугласника *л* који им непосредно претходи, те се тако у овим случајевима отклањају услови упрошћавања група *сл* и *шл*.

78. Знатно ширих размера је губљење дентала *д* испред зубно-носног сугласника *н*. Може се рећи да је у Ђаковици овај појав општега карактера у примерима као што су: *јена дка вúне, Мú ће шú да бинемо, зајено, јену ве́ће, Ш'шá ће шó да бине, Ако бúне с му́ком, Оће да бúне скúпа, јенóга, јено шри́, јена врста́, Св'г да не бинемо шáмо, Вúна ће бúне свéма, Да не сéне, Јено нáш'е, ошúне* и сл. Нарочито се у облицима броја *један* — *д* у правих претставника локалнога говора никад не чује и не само непосредно испред *н*. Њега по угледу на случајеве у том положају, често нема ни у ном. једнине м. рода, где ова два сродна сугласника етимолошки раставља непостојано *а*, односно секундарни полугласник, који је редуциран до тога степена да се уопште не осећа као засебан глас, те је *д* уствари и овде у непосредном додиру са сугласником *н*. Баш зато се *а* из овог облика редовно губи, и увек се изговара: *јен ма́ли ва́рош', јен сún ње́гòв* и сл.

79. Сугласник *д* чува се и у овом положају, тј. непосредно испред *н*, у случају ако би се његовим губљењем

облик речи у толикој мери изменио да би то за собом повлачило и губљење њеног значења. Искључиво овим, семантичким моментом ја објашњавам јасан изговор сугласника *д* у примерима: *седница, надница, садница* и *подница*. Већ у сложеницама: *да однесе, поднесе, Однегувања гу*, поред овог момента сметњу губљењу претходног дентала могла би чинити и околност што два односна узастопна сугласника раставља пауза међу деловима сложенице, која је пауза зацело знатно осетнија него у ма ком положају унутра једне прости речи. Психолошко-семантичким моментом, као у овим примерима, условљено је и чување сугласника *в* и *л* у речима: *свираће, свећа, свећанос, свиља, слика, слѣпац, слива* — у положајима из којих се они иначе губе.

80. Ни група носних сугласника *мн* обично не остаје у говору ђаковачком неизмењена, само што се из ове групе не губи ниједан глас, већ се у њој врши дисимилиација; један од ова два сугласника се мења на тај начин што губи свој назални елемент. А случај измене ових гласова је двојак: или први глас, изгубивши назалност, а чувајући место артикулације, постаје усненим сугласником *в* као у: *губно, Швнница, ѿшвнѣло*, или пак први глас остаје неизмењен, а други се, губећи назалност, пошто чува исто место изговора, мења у сугласник *л*: *млѿга, млѿш, млѿйна*. Прва од ових промена је мање уопштена, управо се може рећи да су примери с неразједначеним сугласницима кудикамо чешћи, док се у другом случају неизмењена сугласничка група *мн* много ређе чува.

81. Скоро није ни потребно указивати на сливање групе *шс* у *ц* испред сугласника *к* код придева и прилога: *љуцки, брацки, Оше Касѿрацке, ѿглаварѿтво грацко, у Пецу бању, арнауцки* итд., — јер је оно мањевише заједничка особина свих наших народних говора. А вредно је истаћи да је и у Ђаковици познато, али опет не генерализовано, својство претварања група *шс* и *шш* у *шц*, и *шч*: *лицује, шцује, шцѿшо, шци, шшчѿ, шкинѿца* (или после губљења сугласника *ш* — *кинѿца*).

Редуција звучности и губљење сугласника с краја речи

82. С обзиром на могућност, односно немогућност да се обухвате појединим општим правилом, оба ова питања су унеколико сложена. Звучни сугласници на крају речи подложни су умањењу своје звучности у српскохрватском језику уопште, али то својство њихово није потпуно и апсолутно, већ је обично условљено местом које једна реч може имати у некој мисаоној и ритамској целини. Тек ако се речју са звучним сугласником на крају завршава таква целина, или ако је реч самостално употребљена, само онда се у дијалектима нашим, у некимача јаче а у некимача слабије, редуцира звучност сугласника. Има говора, нарочито на овој страни, у којима овог елемента (звучности наике) тада и потпуно нестаје, те они постају сугласници у свему једнаки са својим муклим парњацима¹. У Баковици је сасвим тако; испор.: *Мљого ље учинија за нарош, Наџавари бок, Т'ко ље биља нџкџш, ирдџ, Т'кџ ље сламџја рок, Заболџја џу зџџ, Дај ии нџш, Кџ би ши уџалџја лџс, Нџси нџкџш* и сл. Већ што се на крају речи унутра једне реченице, у додиру са следећом речју у којој је почетни сугласник мукао, звучност губи, то је сасвим разумљиво; у овом положају редовно настаје једначење звучности са наредним сугласником, и примере за ово није потребно наводити. Али ваља нагласити да се звучност сугласника у овоме положају чува ако следећа реч почиње било вокалом или било којим од звучних сугласника: *Зџб му се сљбми, Бџџ да га убџје, Нџкџд овџџна није биљџ, Нџж ми данџси, Нарџд уџне у цркву,* и само тако. Једино сугласник *џ* у предлогу *од* ни у таквом положају нема звучности: *Гљџс ош зџџно се џџје, ош џџџу, ош ављџју.* Зачудо, у овом положају, управо испред вокала и сонаната, који иначе не утичу на промену звучности суседних сугласника, и обрнуто — мукли сугласници гдекад постају звучним. Овај случај управо имамо са предлогом *сос* (са): *соз-џч'и, соз џне, соз мџне.*

¹) Види између осталог и М. Павловића, *Говор Сретечке Жупе*, стр. 131, а испоредимо с тим редовно губљење звучности на крају речи у говорима македонског језика (А. Белић, *Галички дијалекат*, стр. 144).

сантан, али му није могуће дати објашњење на овако малом броју примера. По моме схватању, он не може бити само фонетског карактера.

Асимилација и сажимање вокала

85. Ни у овом појаву у Ђаковици нема истоветности, већ зависно од времена из кога потиче непосредно суседство истих и сродних вокала, они су се сливали у један глас, пошто су се претходно један с другим једначили ако су били различни, или су остајали један поред другог без икакве промене. Први се процес вршио у временски даљим епохама, а ти су вокали остали неизмењени ако њихов непосредни додир датира из времена ближе прошлости. Нас ту интересује само овај други случај. У ђаковачком, а већином и у осталим суседним говорима, гласовни процеси о којима је реч не врше се. Овде специјално, како смо нешто раније (у тачки 75) видели, остају несажета и два *aa*, односно два *ee*, између којих је недавно ишчезао сугласник *x* (види примере на означеном месту). А тако исто ни вокал *o* који је неколика века раније добивен од сугласника *l* на крају речи, ту се није асимиловао, те се није могао ни слити са непосредно претходним *a*. Па ипак ја сматрам да је интересантно задржати се на овом питању, јер је оно само за себе верна слика данашње структуре ђаковачког говора. У бројним примерима радног придева глагола на *a* — између овог вокала и завршног *o* морфолошким путем се појавио прелазни звук *j* (испор. ниже у тачки 153) и тим је отклоњена свака могућност за асимилацију и сажимање ова два вокала. Поред овога, што је најчешће и за шта ћемо наћи примере у одељку морфологије, у сада наведеној тачки, ми у Ђаковици срећемо и случајеве у којима између *a* и *o* нема никаквог прелазног звука, па ипак су та два гласа остала један уз други, без икаквих промена: *к'вадо, мордо сьм, имдо, Уздржао сьм се, Пишо сьм, Кь сьм авд Пришо, Ђослао, казао, Имдо сьм одсша, Преддо сьм и доо сьм, Он је мене признао, Ја сьм бегао, Пдзнао гу, Он је зиддо, имдо, зидо, Ни ши е шукао*. Врло често ту је непромењено *ao* и од старог суфикса *-ьл*, не само у глаголских придева већ и у других категорија речи,

у именица, на пр.; као *ошѣшао, прошао, рекао*, тако и: *кошѣо, ѣсао*. Најзад, запазио сам и нешто примера у којима се извршио процес асимиловања *о* према *а*, односно према *ь*, и коначно сажимање тих вокала: *Млѣко сѣм издѣва, кѣза, ѣса, Он га ѡмѣга, макар црка, досѣга, ѡбѣга, ошѣш'ѣ, дѡш'а, река и ошѣшь, ѡрдсѣ*. Интересантно је, али разумљиво, то што је дужина, која у нашем језику прати сажимање, у највише случајева овде скраћена.

86. Истичем да у ђаковачком говору нема примера где се између *ь* и *о* јавља било какав прелазни звук¹. А иза овога, и после свега што смо изнели, можемо утврдити да је битна црта ђаковачког говора облик са развијеним сугласником *ј* између основног *а* и завршног вокала. Случајеви непромењених вокала *ао* ђаковачком су заједнички с метохиским говором, а могли су их у своме језику донети и некадашњи дошљаци из горњолимске области, али број примера у којима нема никаквог гласовног елемента између основе и наставка даје доста повода за претпоставку да развијање прелазног звука у овом положају никада ту није ни постало апсолутном ознаком свих примера с дотичним наставком. Примери на вокал *а* или *ь* добивени сажимањем један су од доказа да је на данашњу структуру ђаковачког говора од извесног, и не тако безначајног утицаја био и матични говор црногорских досељеника. Једнако и за *нам* (на ум) — *Не ми ѡда нам* — у говору ђаковачком се поуздано може тврдити да је унесен, и то зацело не тако давно, из црногорских говора.

87. Једини опет, по нашем мишљењу, недавно извршени случај асимилације и сажимања у Ђаковици налазимо у додиру сродних вокала двеју узастопних речи о чему је било речи напред у тачки 16. Али одмах морамо додати, а и тамо смо истакли, да ту немамо асимилацију у правом смислу, већ је то, како сам горе рекао, случајно једначење односних вокала; *да днѣсе* (узимам на већ означеном месту наведени пример) добивено је на тај начин што се *о* у овој форми

¹) Усамљени пример *дошѣја* забележио сам истина у Ђаковици, али не од лица која се могу сматрати типичним претставницима локалног говора, већ од ђаковичких Цигана православне вере.

глагола *однеши* и, важно је истаћи, у позицији непосредно пред акцентом, променило у *а*, које је уз то морало бити још одвећ редуцирано, те се тако слило са суседним вокалом и не изменивши његов квантитет. Исто објашњење важи и за сажимање *ао* у речи *Ара̀вџу* (Ораховац), после ишчезавања сугласника *х* између ова два вокала, и у још којем таквом случају. А јачно је јака редуција неакцентованог *е* у *нде* помогла да се, истина доста ретко, то *е* слије с истим претходним а наглашеним вокалом, као у примеру: *Још' не се испџкџо*.

АКЦЕНАТ И КВАНТИТЕТ СЛОГОВА

86. Још у уводу, на самом почетку овога рада, ми смо поремећеност акценатске системе нашега говора означили као једну од спољних одлика његових. Њом се он разликује од свих суседних говора, иако су баш ти говори утицали да се основни акценатски тип у Ђаковци, током последња неколика века, знатно измени. Ти утицаји у овој области језика, ако и нису били много ширих размера него код других језичких појава, они су раније стање и природу акцента изменили у толикој мери да се данас више ту и не може говорити о једном одређеном акценатском систему. Али и притом није немогуће утврдити да Ђакованки и акцентом својим припада дијалекатској зони јужноморавско-призренских говора. У основици својој он је до данас сачувао природу акцента ових говора, само што је из скоро свих суседних дијалеката, из којих су и многе друге језичке одлике овамо доспеле, у њега унесено и више друкчијих својстава акцента. Не само из дијалеката нашега језика већ несумњиво и из језика несловенских балканских народа, с којима је становништво наших јужних области живело и живи измешано. Тек ако одбацимо све оно за шта се може доказати да је последњих векова у Ђаковцу донето са стране, остаће нам стање које се подудара са стањем акцента осталих говора призренско-јужноморавских. Још пре се то може рећи за квантитет и наглашених и ненаглашених слогова. Основа, дакле, не само природи акцента већ и стању дужина, и акцентованих и неакцентованих слогова, Ђаковачком је заједничка с другим говорима призренско-тимочким,

јер смо утврдили да ђаковачки говор не зна за дуге слоге, уколико дужине у њега нису унесене из других дијалеката, а познато је да „ипак нема сем овога говора (реч је о говорима источне и јужне Србије, у коме су „*сви души слогови, ма иде се они нализали, под акценшом, пред или за њим, скраћени*“) ни једнога у коме би се све старе дужине скратиле, чак и под акцентом“ (Белић, Дијалекти, 272).

89. И природа акцента и његов квантитет у говору ђаковачком се најлакше уочавају у једносложним речима с дугим вокалом који се овде, разуме се, скратио, као у: *Бок¹, брк, број, век, враш, вук, гнаш, глас, дар, дь'н, друк, дук, ж'ар, жек, зуи, кав, кл'уч, кос(ш), крај, крв, л'ш, лис(ш), нос, пек, прш, рај, реч', рок, свеш, снек, ствар, ш'шиш, шра, црв; ч'с(ш), г'уи, драк, ж'вш, лев, скуи, дам, знам, смем* и др., где се акценат, скративши се, квантитетом потпуно изједначио са старим кратким акцентом у речима: *к'меш, к'дњ, к'рс(ш), л'в, л'дв, и'рс(ш), р'ш, с'мрш, ф'с, ч'с, здрав, цун, с'ш, ч'шс(ш)* и сл. Али, како се из самог начина бележења може закључити, то ипак није садашњи новоштокавски силазни акценат, већ нарочити, тонски неодређени експираторни акценат, углавном онај исти који по проф. Белићу (испор. оно што се у Дијалектима, на стр. 272 и 273, о њему говори) карактерише све говоре тимочко-призренске, а који се овде на периферији, будући подложнији утицају акцента других дијалеката, природом својом можда још више приближава краткосилазном акценту новијих дијалеката наших, или се на извесним слоговима и потпуно једначи с њим. У речима са старим кратким акцентом данас се у Ђаковици заиста не осећа да је то други већ тонски одређени краткосилазни акценат српскохрватски, али ћемо о томе нешто ниже још говорити. А овде ћемо констатовати да су фактички преци данашњих Ђаковаца имали акценат у битности друкчији од живља у који су се дијалекатски асимилували, и да су се

¹⁾ За обележавање акцента узео сам знак који и проф. Белић за говоре источне и јужне Србије. То сам чинио с довољно разлога, јер је ово уствари исти акценат. А пошто је то уобичајени знак за нови дугосилазни српскохрватски акценат, ја ћу овај последњи, уколико на њега у Ђаковици наилазимо, и на посебан начин означити.

они при овој асимилацији врло тешко ослобађали свих елемената природе свога акцента. Изразитио специфичне такве елементе њихов акцент је често задржавао, ако се налазио на крају мисаоних тактова, који и ритамски чине целину за себе. У таквој позицији акцент изворно дугих слогова је већином само упола сачувао свој квантитет, примајући отприлике у истој сразмери квалитет локалног акцента. Утолико измењен, и под тим околностима измењен, овај акцент је у томе положају уопштен у говору ђаковачком, те се данас скоро редовно на крају мисаоно-ритамских целина кратки привременско-тимочки акцент, у речима где је по пореклу био дуг, осетно продужио, и при томе добио нешто изразитији низлазни карактер, постао акцентом који се до извесне висине пење, а затим одједанпут нагло пада. Будући да је то ипак остао полудуги акцент донекле експираторне природе, требало би га бележити комбинацијом два знака, али пошто из техничких разлога то није могуће, ми за њ узимамо посебан знак ~: *Не му зма̃м кра̃ј, ба̃ја ма̃ш, ле̃па свѣар, на̃ћи жѣр, њанѣки њ̃ш, Данѣси ми к̃л̃у̃ч, Не ми њ̃да на̃м, Ош̃иш'ла у Пе̃ћ да се венѣа, Ис̃ија ле̃ ма̃с, Сла̃ма а с̃ма з̃и, Убија гу б̃ок* и сл. Овај тако квалитативно полусилазни и подуекспираторни, а по квантитету полудуги акцент среће се, истина, знатно ређе, и у друкчијим положајима, но не наравно никада тамо где та полудужина није објашњива (види примере ниже у тач. 95).

90. И што се места акцента тиче, ђаковачки углавном иде с осталим говорима свога дијалекатског типа, управо с неким говорима његове јужноморавске гране. У основи се, дакле, и овде чува старо место акцента, али је оно у доста случајева, и под утицајем више околности, промењено. Прво, као и у врањском говору (испор. Белић, Дијалекти, стр. 282), именице м. и ж. рода на *a* пренеле су акцент с крајњег на претходни слог, и нема ниједног случаја — изузев ако би изнова био унесен са стране — с друкчијим акцентом сем као у примерима: *душ'а, Јова, војска, грѣда, грѣна, среда, мѣша, страна, кл̃у̃па, прија, проша, радња, рука, свиња, сл̃уза, шре̃ла, шра̃ва, ћерка, вода, жѣна, зѣмља, њ̃ла, њ̃ра, кдса, лдза, дка, сѣстра, снада*, — где се акцент, јамачно

под утисајем аналогije, према акузативу извесног броја тих именица и њихову вокативу, у облику номинатива померено на први слог. Ја сам тако објашњавао и преношење акцента код већег броја именица овога типа у неким говорима црногорским¹, а тако се, мислим, може објаснити промена места акцента у многим случајевима и у осталим дијалектима. У говору ђаковачком, дакако још и непознавање акцента на крајњем слогу зависних падежа (уколико су они ту у употреби) именица м. рода типа *кључ* и типа *гроб*, које у млађим дијалектима, с најновијом акцентуацијом у тим облицима имају узлазне акценте на коренову вокалу, а у говорима са старијим системом акцентуације од два акцента² у извесним положајима (испред енклитика, рецимо) наглашен је њихов крајњи слог — између осталих и у суседним, а по извесним цртама сличним говорима Метохије³. У Ђаковици све те именице, без обзира на њихово место у реченици, и у свим облицима, имају типични локални (ако је слог *дуг*), односно кратки низлазни акценат на коренову вокалу: *врач'а*, *ђака*, *г'ар од л'уч'а*, *с'ирица*, *и(з)суда*, *из гр'оба*, *к'дња*, *р'оба*, *на сид'а*. Још је много оправданије изнесено тумачење оваквог померања акцента у говору у којему облик акузатива, сам или с предловима, обично преузима и службу других именских облика, и где је, поред номинатива и овог падежа, у широкој употреби на првом месту вокатив, у коме је акценат такође на првом слогу, а од осталих облика још једино датив. Преко ових и још понеке категорије у које се истим путем

1) Испор. Систем акцентуације у пиперском говору. — Српски дијалектолошки зборник, књ. X. Београд 1940, стр. 119.

2) И црногорски пиперски говор иде у такве говоре, а у њему се као и у другим неким суседним му говорима, акценат нефонетским путем с крајњег пренео на коренов слог (*ibid.* стр. 79 и 82).

3) Види Извештај с дијалектолошког путовања од Вучитрна до Пећи Гл. Елезовића дат у Дијалектолошком зборнику књ. II, где се на стр. 469 каже: „За неке се примере овде наредне (говори се о речима с кратким низлазним акцентом на крајњем слогу, бдеженим у селима Клиши и Клинавцу недалеко од Дрима) може рећи да су употребљени у вези с енклитикама, те је отуда акценат остао непомерен“, а сравни и у моме Извештају о дијал. испитивању Метохије. — Годишњак VI Задужбине Саре и Васе Стојановића, стр. 59.

рода. Даље указујемо на изворност акцента на првоме слогу у вокативу именица: *Блаже, Мило, Божић, баци, момак, селак*, а тако исто на тај моменат у појединим облицима кад инфинитивне а кад презентске основе глагола; *бити, даши, доћи, зваши, знаши, клаши, рећи, седети* и др., као и на могућност утицаја акцента једних на акценат других од ових облика које смо горе за наш говор навели. Кад се к овима дода огроман број двосложних речи и облика у којима је акценат и по пореклу на првоме слогу, добија се утисак о системи с акцентом на томе слогу. А по бројном односу према овима, ретки случајеви чувања акцента на завршном слогу, — нешто чешћи у речи деklinације и прилога: *убунар, другар, дуан, дићан, зљум, инаш, нарош, прелас* (пролаз), *Кавказ, срам враша, деша гу разбило, кају, аве, његов, своје, бајаш, поштен, дњас, ошуд, шекд, онако, овде, једн, једњас, шринас*, а знатно ређи код глаголских облика: *ше берд, удаје, избегд ти, позна*, и ако има још таквих, могу се сматрати да су ако не просто унесени, а оно свакако примљени и одомаћени кроз говор црногорских и пећких дошљака. То се нарочито јасно осећа у примерима где се, једино под овим утицајем, сачувало и место акцента и његов квантитет (испор. у мојој већ навођеној расправи о пиперском акценту, тач. 43 и другде). Што глаголи у 3 л. мн. презенте често имају акценат на стварно завршном слогу, као у: *ваљав, викав, викнав, давав, идев, имав, обућев* и сл. примерима, — то само сведочи да се ту акценат обично чувао на слогу на коме је и био (или и да је на неки начин доспео на овај слог), а никако не искључује тенденцију за механизирањем другосложног акцента. То је, даље, доказ да гласовни процес промене вокала у у сонат *в*, с којим смо се (процесом, наиме) упознали горе у тач. 48 није старог датума, већ да је млађи од појаве склоности к везивању акцента за претходни слог.

92. Именице мушкога рода којима се број слогова у множини повећава уметком *ов/ев*, испред наставка *ва* облик, имају гдекад акценат баш на томе слогу као претпоследњем: *враћеви, вољдвн, кошљдвн, оћдвн, поидвн, робдвн, сшричевн*, али је код њих нешто обичнији акценат облика једине —

дакле, на првом слогу¹. И из тога се — још кад се има на уму да је у многих од ових именица акценат и другде у нашем језику на уметку² — извлачи закључак да је тенденција за једначењем акцента у свим облицима појединих речи нешто јача од склоности к везивању акцента за било који одређени слог. А тамо тек где се ово обоје подудара, готово редовно је акценат на претпоследњем слогу. То се запажа

- не само код двосложних већ и код вишесложних облика појединих речи у ђаковачком говору.

У именица типа *војник* и *богашаш'* стари акценат је на крајњем слогу номинатива једнине, а пошто тај слог у облицима зависних падежа једнине и у множини остаје други од краја, то је у њих по аналогiji према *војник*, *богашаш'*, једини акценат *војника* — *војници*³, *дужника*, *дужници*, *дйћани*, *јунци*, *зандше*, *каваћи*, *крајници*, *месари*, *мач'бри*, *младйћи*, *регрйши*, *речуни*, *рукави*, *сел'аке*, *слашкйше*, *адвокаша*, *богашаш'а*, *болесници*, *весел'аци*, *добаш'ару*, *капешани*, *лакрдйиш'и*, *огршдћи*, *осуђеници*, *си паглавари*, *падушрдићи*, *свеш'шеници*. Тако исто и код глаголских облика *данела* добивено је највероватније према *донеши*, *издћи* (према *издјем*), *одузэле* (према *одузеши*), *показаш* (према *показем*), *простйше* (према *опростйши*), *украдем* и *украду* (према *украшши*), *знамо* (према *знам*), *чишмо* (према *чишам*), *идемо* (према *идем*), *рачунмо* (према *рачунд*), *наоружамо*, *гласамо*, *намашмо*, *се венћамо*, *одебл'амо* (према 1 л. једнине) итд. А сасвим нам је јасно зашто је овакав акценат у: *једнога*, *једноме*, *којег*, *мајег*, *свајег*, *ды'ч'к*, *Шалико* и сл. случајевима, где је још у неким старијим говорима — између осталих и у неким црногорским — акценат обичнији на овоме него на последњем слогу (испор. Дијалектолошки зборник X, стр. 147).

¹) За разлику од других неких говора призненско-тимочких у којима проф. Белић код ових именица акценат налази на завршном слогу (Дијалекти, стр. 317) ђаковачки не познаје случајева таквог акцента.

²) Ђ. Даничића, Српски акценти — Посебна издања Српске академије, књ. LVIII, Београд — Земун 1925, стр. 22, (тачка аа) 24 и 25 (тач. б).

³) Овај се акценат не сме мешати с дугоузлазним акцентом књижевнога језика, иако се обележава знаком овога другог акцента.

93. Поред ових ми налазимо по читав низ примера скоро свих категорија речи и облика где се не може објаснити којим путем је акценат доспео на претпоследњи слог. Такви су: *Аусџиријанца, Ису Балетинца, Благотоја, браћаница, госпoдин, Бакoвџи — Бакoвка-Бакoвци, Призрeнџи-Призрeнка-Призрeнци, кашалиџи, Македoнџи, Мирaш'a, Младeна, мушкaрџе, муамeдaнџе, камaндар (поред командир), Миливaну, њaћeшџк, рођaци, симoви, ућишeл'a, обуклo, уверeње, њoцoлeње, шрeбaвaње, двe и пo гaдинe, грeвoшa, дeлaвoђa, Лyкинџица, oшш'шџна, слaбoдa, срaмoшa, скупoђa, у шoј маaли, Вијaниџа, фaмилџија, избрaни, слaбoдно, нaјџрвa, oдликoвaлe, удaриш'e, oштaили, миљyје, вeрyјeш', рeћyнaм. У oвaј пoлoжaj акценат није јaмачнo дoспeо ни фoнeтским ни мoрфoлoшким пyтeм. Није, зaцeлo, ни пoд утицaјeм акцeнтa нeкoг oд сyсeдних наших гoвoрa, вeћ нaјвeрoвaтнијe пoд утицaјeм акцeнтa нeкoг нeслoвeнскoг јeзикa. Врлo је кaрaктeристичнo и интeрeсaнтнo штo Албaнци кaд гoвoрe српски, бeз oбзирa нa стeпeн њихoвa пoзнaвaњa нaшeг јeзикa, рeдoвнo oвaкo нaглaшaвaју, — oвo је утoликo интeрeсaнтнијe штo је акценат у њихoвy јeзикy нaјчeшћe нa пoслeдњeм слoгy.*

94. У извeснoм брoју примерa из пoслeдњeгa стaвa акценат сe пoмeрa oд пoчeткa прeмa крaју рeчи. Али није тeшкo утврдити дa сy случaјeви пoмeрaњa акцeнтa у тoмe прaвцy ипaк знaтнo рeђи. Кaкo пoслeдњa тaкo и свe грyпe случaјeвa кoјe смo дoсaд прeглeдaли вeћинoм дaју дoкaзa o прeнoшeњy акцeнтa с крaјњeг нa нeпoслeднo прeтхoднo слoг. А акцeнти вишeслoжних oбликa кoји сy пo пoрeклу били нa трeћeм слoгy, или и дaљe прeмa пoчeткy рeчи, у ђaкoвaчкoм гoвoрy сy углaвнoм oстaли нa свoмe стaрoмe мeстy: *Арсeнијe, aнђeлa, блaгoслoв, дyш'мaнин, ђдвoлa, зaлoгaj, јaиaци, кoнзyли, Крaл'анe, Крyшeвџи, мaнaшџир, пo мaнaшџирe, нaрeдникa, нaчaлникa, oбџај, џрeшeл'a, Рaдoнић, Цигaни, рaзгoвoр, бoгa-сљдвџа, мaрдџиџа, у вaрoш'у, имнaзијa, зaвeсу, нoвинe, oд џaмeши, oштaђбинa, џризнaниџа, Рaштoвиџу, фaмилџија (поред акцeнтa нa слeдeћeм слoгy), гљaдногa, дeђaнскoгa, зџвинa, oснoвнy, крџшeнa, муамeдaнскo, нaјвeликa, нaјџшaрe, Зaгoр-кину, нeкaликe, пo нeкoмe, oдлич'нa, нaјoдлич'нa, џoштaрe, шрoвaч'ки, слoбoднa, бинeмo, врaшџмo, гaђaју, глeдaлa,*

кујемо, мућале, ошћидосмо, побина, радиммо, рућаммо, размениу, узимау итд. У сваком случају за трећесложни акценат се може казати да је исто толико обичан, иако не можда подједнако чест, као и акценат на претпоследњем слогу. Шта више, померање акцента се вршило и с претпоследњег на трећи слог од краја речи, нарочито код глагола: *сакривена* (према *сакривем*), *носиле* (према *носим*), *морале* (према *морам*), *насељија* (према *насељим*), *обурвале*, *одржале*, *казао* (према *кажем*), *послао* (према *посљем*), *прошао* (према *прођнем*), *дођоше* (према *дођнем*), *раније* (према *рано*), *ведесе*, *шездесе* (према *идиш и шес*) итд. Уз ове, још покоји усамљен пример као што су: *ућишљица* и *Васиљје*, где је померање извршено с лева на десно, или *наука*¹ *деверски*, *гласао*, *бојале*, *шрћале* — *ућишел*, и *господине* не могу се узимати с овима, јер је место акцента у њих несумњиво школског порекла — у којих се акценат померно у супротном правцу, говоре о факту његове механизације и на трећем слогу. Ово својство акцента догде је могло бити проширено из говора западне Македоније, као што ту има још дијалекатских црта (између осталих сравни замену некадашњег ж вокалом а, тач. 35, употребу личних заменица *мие* и *вие*, т. 118, проширење наставка за ж. р. радног придева и на облике м. и ср. рода, тач. 155, проклитички употребљене енклитике и наглашавање одричних *не*, тач. 179 и 180), које су једино са те стране овде могле доспети. Трећесложни систем који је „у сретечком говору постао основна појава“ (М. Павловић, Говор Сретечке Жупе, стр. 145), у њ је донесен од македонских досељеника (ibid. стр. 149). Тај исти акценат „постао је карактеристичном особином“ и у Призренској Гори (ibid., стр. 149), а „има свог слабог одјека и у призренском говору“ (ibid. 145). И сасвим је природно претпоставити да су поједина дијалекатска својства — између осталих и ово — преношена даље од пресељеника из призренског краја; она су,

¹) Интересантно је указати на чињеницу да и у говорима црногорским именица *наука* с читавим низом других вишесложних именица истог типа има акценат на првом слогу (види Српски дијалектолошки зборник књ. X, 124).

дакле, условљена везом између тога краја и вароши Баковице, у којој су добила скоро општи карактер.

95. Морало је пасти у очи да акценат великог броја примера ни у првом ни у овом одељку није бележен знаком какав смо узели за основни ђаковачки, нарочите врсте еспираторни акценат, већ посебним знаком ~. Ово је чињено с разлогом. Напред, у тачки 89, указано је на непотпуну промену матичног акцента дошљака у говору ђаковачком. Тамо је констатовано да се на месту старих дугих акцената непосредно испред пауза које у говору настају иза извесних ритамско-мисаоних целина у Баковици јавља полудуги, углавном еспираторни, али унеколико и тонски акценат. Такав нагласак среће се каткад и нешто даље, на првом и трећем слогу од паузе: *Госпођинден, конзулашу, од регруше, веш разреда, Штањко, бога и свеца, Енглеске, моју мајку, у вџрошу, девојчица, завеса, Штави му руку, сџраж'а, ош цркве, за шкољу, з дрџе вџле, жџва, сџари, бџла, дође, заповџдаш', нџсм, звџле га, да дакажсе, израђено, говџрим, дођекувам, каж'у, ирџка, да се ирџмениш', ми смо, рџкамо, шрџжију, сџћува, да ирџшџше*. Али како, поређењем са горњим примерима, одмах можемо уочити, у истим овим случајевима је чешћи и обичнији типични призренско-тимочки, кратки и изразито еспираторни акценат.

96. Неупоредиво ређе чује се и тонски сасвим одређени силазни акценат нормалне дужине: *друџар, диџан. зџнаш, маџазџн, минџан, реџун, ослобођење, Срџба, куџњ, ил'џду ирџшџ, с авџ, шеџџ, онаџџ, ш'џездесџ, из куџе своје, џушџм, да идџ, ше берџ, ш'шедџм*. Али он ту није постао органском особином, а донесен је свакако из говора црногорских, као што су акценти: *млаџица, обиџај, Турџин, џеџџв, иџшџџн*, могле бити унесени само из пећког говора¹. Више од самог акцента ђаковачком говору су стране дужине наставка за облик ген. плулара, иако је друго питање да ли ће се оне, као и сам тај облик, под новим условима развитка, наскоро уопштити у

¹) Прикупљајући дијалекатски материјал у Пећи и суседним селима, ја сам запазио ове и овима сличне примере са таквим акцентом. Упоредимо и акценат тих речи код Гл. Елезовића у Речнику косовско-метохиског дијалекта, уколико се оне у њему налазе.

локалном говору. А између свих ових од најмањег су значаја и најређе се чују примери с изразито дугим узлазним акцентом: *Чича Киша, биле, Би му даље, браде, изђе*, који су примљени у најновије време, највероватније из школског језика и од људи са стране.

97. Нешто обичнијом појавом се могу сматрати нове акцентоване дужине испред сугласничких група с једним сонантом: *зашвор, мајсшоре, Ако бог да здравље, навембра, Сшанко, каншу, свдјшшину, аснвну, слѣмка, најмлађа, Даздравља, пѣнши* и сл. Нове дужине настале контракцијом једнаких или сличних вокала после испадања сугласника *ј, в* и *х*, које проф. Белић налази у призренско-тимочким говорима (ор. cit. стр. 274) — говор ђаковачки, може се рећи, не познаје; врло редак случај чувања дужине у зависним падежима именице *Аравџ-Аравца* објашњава се утицајем тек наведених примера с дужином пред сугласничким групама од једног сонатног и другог било којег сугласника. И случај ретко извршеног сажимања два *е* после ишчезавања *ј* из и иначе необичног облика 3 л. јединине одричног глагола *јесам* — са сачуваном дужином испред повратне заменице *се*, као у примеру: *Још' не се испекло* — може се објаснити специјалном околношћу у том положају, у коме би се на сваки други начин смисао целе реченице морао изменити. А све постојеће дужине, без обзира на то да ли су под акцентом или нису, овде су се скратиле — врло често и онда кад су унесене са стране заједно са каквим обликом; примера ради указујемо на то што Ђаковци готово редовно скраћују последњи и претпоследњи слог генитива множине који се доста често, иако не као органска црта, среће данас у њихову говору: *десе до дваньс кућа, двадес језика, из ови сѣлѣ, шездесе ћакѣ, пѣш разредѣ, И(з) сѣлѣ ударише, од њи-ови људи* итд. Па не само у овоме облику већ се дужине редовно скраћују у свим случајевима и где имају функцију морфолошких ознака, или су бар саставни елемент њихов. У првом реду је овде од важности указати на облике одређеног придевског вида сва три рода (испор. ниже у тач. 126). И тим пре је разумљиво што у резултату једначења и контракције јако редуцираних вокала — које појаве смо

претпоставили напред у тачки 16 — није сачувана дужина тога вокала.

98. Типични експираторни акценат говора источне и јужне Србије у Ђаковици је најизразитији на некадашњим дугим слоговима — не само у једносложним већ и у свим наглашеним речима, без обзира на број њихових слогова: *јунџа, Арсеније, конзули, паћешак, љубиљца, јаје, машиња, завесу, забава, воска, брица, јешва, у љају, сљуга, свећу, имназија, фамилија, у варош'у, пљаша, наредба, повуци, сшари, мљада, оделени, врашимо, гађају, куйив, морамо, пишају, ошидем, ж'ивео, ушејав, прич'але, прешрелеле, пременив, баљудив, зарадив, рућамо, шражив, радимо, узимав, наљушив се, сћјува ишд.*

Природом својом овај се акценат, као и у јужноморавском (испор. А. Белић, Дијалекти, стр. 272) највише приближава краткосилазном акценту новијих српских дијалеката. Услед те сличности он се на изворно кратким слоговима уопште и не разликује од овог акцента, ако неки други елеменат који с акцентом стоји у вези не утиче на специјалан карактер његов. Као год у архаичнијим новоштокавским говорима, у Ђаковици је познат једино типичан краткосилазни акценат у примерима: *вешар, вѣреник, калуђер, калуђера, дшш'еце, грдомове, лѣба, р'дйшел', по шавѣну, шрѣвѣц, ућйшел', кѣвек, Маршйновић, Милош, Радос, белјмо, дешѣта, дѣцу, јѣње, мѣсто, пѣл'е, кѣло, кѣла, кућа, сшш Никѣла, Иљуја, кафеу'йја, занаш'лија, кујунѣ'йја, ављуја, већѣра, вињага, граница, кирѣја, каш'ѣка, кафѣна, димѣје, јѣбука, богаслѣвија, љадавѣна, п'ѣврѣка, сшш'ѣца, недѣл'а, меракљуја, марѣма, мољ'йшва, млазѣна, реч'ѣца, шравѣна, њѣдва, њѣви, несрѣћно, арнауѣки, бѣштри, здрѣва, ишра, пѣсѣн, ш'кѣловаш, ѣлѣсѣше, гавѣри (импер.), изѣдѣше, асшѣле, избѣгле, прѣговори, искоћ'ѣсма, ѣлѣж'е, убѣли, имѣја, искоч'ѣв, имшѣрнѣрав, исшѣрсѣна, ишрав, шѣлив се, малѣле.* Исту физиолошко-фонетску вредност има акценат и у случајевима кад се морфолошким путем преносио са свога старога места на кратки слог (испор. такве примере у тач. 90-ој).

99. Ако је неки од слогова непосредно поред акцента, испред или иза њега, био дуг, скраћивање дужина тих сло-

гова утицало је и на природу самога акцента. У таквим случајевима он је губио свој тонски карактер и постајао типични експираторни акценат, онакав какав је углавном и на изворно дугим слоговима: *дѣвѣр, мѣрѣс, ѡбздрав, обруѣ, из расадника, 10 дѣнара, старѣји, најскрѣле, Дѡнѣ Нѡвѡ Сѣло, Гѡрнѣ Нѡвѡ Сѣло, гавѡри* (през.), *дѡђѡше, иштѣѡше, шрѣжѣја, прѣмѣја, рѣдѣја, конферѣсѣли, забравѣли, већерѣмо, лѣпсѣше, саћувѣле, иштѣѣја, осѣавѣм, жѣвѣле, ѡсѣле, ћувѣле, ѡзѣјмѣле, дашѣрдѣли, угрѣбѣле, вѣзѣне, прѣћѣла, вѣрѣште. илѣтѣм.*

100. Иза свега што је о овоме питању изложено да се извести закључак да је ђаковачки акценат у основи својој експираторне природе, а само у изузетним случајевима је и тонски одређен. И због тога би могло изгледати да логички ствар стоји обрнуто од онога што смо казали последњом реченицом, пред тек наведеним примерима у последњем ставу. Али када се размотри цео сплет историских, антропогеографских и фонетско-физиолошких чинилаца, утврдиће се да је тачно баш оно што је горе на показаном месту речено. Већ у уводу је констатовано да тип локалног ђаковачког говора углавном није истог порекла са становништвом у кога се данас чува. Док тај говор у основи својој припада најстаријем штокавском дијалекатском типу, преци данашњег старосрпског ђаковачког живља по роду су — ређе из других области, а у највише случајева из појединих крајева Црне Горе. Још једну потврду овоме налазимо и у стању акцената о коме сада говоримо. У резултату мешања становништва двеју различитих дијалекатских средина веће разлике у њихову језику пре ишчезавају, а теже осетне се дуже чувају. Преци данашњих Ђаковаца, долазећи у ово место и асимилијући се дијалекатски, примили су, углавном, и локални акценат кад год је местом или квантитетом био друкчији од онога који су досељеници из свога краја понели. У оним пак случајевима где се тим двама моментима акценат дошљака и староседелаца подударало, дошљаци ону незнатну разлику у квалитету нису ни осећали, те је разумљиво што се није десило друкчије него је у томе погледу све остало онако како је било у дијалекатској области из које су дошли. Отуда нам је јасно што је баш ово стање уопштено. На

могућност промене природе акцента у говору дошљака утицао је истина — то смо већ видели у претходноме ставу — и квантитет суседних слогова. Ради тога је карактеристично указати на факат како је акценат у номинативу именица типа: *зѣмља, жѣна, вѣда* остао онакав какав је и био¹, а у генитиву и инструменталу је, уколико су ти облици у употреби, изгубио тонски карактер и постао експираторан: *из зѣм.л'ѣ, од ж'ѣнѣ, под вѣдѣм*, — јамачно зато што су се дужине крајњег слога овде скраћивале. И из овога се закључује да су акценту непосредно суседне дужине с њим тесно везане, да оне с акцентом до себе, кад му претходе као и кад су непосредно иза њега, у неку руку чине једну заједничку целину, и да, као год промена квантитета акцентованог, тако и промена квантитета непосредно претходног или непосредно следећег слога — условљава промену природе самог акцента.

101. У Ђаковици наилазимо на још ове ретке појаве из области акцентуације. Овде је доста обичан посебан акценат предлога, ако ови имају више од једног слога; ја сам запазио да се наглашава: *међу л'уде, усред улицу, побред кућу, усред ч'аршију, бшуд Силѣша, насред ливѣду, испред дѣћана, Пѣбеж'е испод ћеремѣде*. Интересантно је истаћи да је по фонетској вредности својој, како ово и. начином бележења означавамо, тај посебни акценат предлога потпуно одређен. Друга је појава — чување акцента засебних речи, а по моме мишљењу и она прва стоји у тесној вези са овом. Односни предлози немају свакад свој посебни акценат, него само онда када је реченични нагласак на њима. Пошто речи уз које предлози стоје ни у овом случају не остају без својих акцената, предлози могу бити истакнути једино на тај начин што добивају свој засебни акценат.

102. Једносложни предлози, па и сви остали, уколико се у реченици нарочито не истичу, акценатски и овде чине једну целину с именским обликом уз који стоје. А, и насупрот тенденцији да се акценат с краја, рецимо, помера на претходни или на трећи слог, овде он доследно остаје онде

¹) Био је такав, мислим, у говору дошљака већ у време њихова доласка у Ђаковицу.

О Б Л И Ц И

А. И м е н а

104. Питање појединих облика у језику није могуће делити од њихова значења и употребе. Исто тако је немогуће посматрати поједине језичке форме саме за себе, без везе са њиховим функцијама. У овоме одељку ја ћу се ипак ограничити на дијалекатским облицима као таквим, уколико се они употребљавају у говору ђаковачком. Тек у наредном, четвртом делу овога рада настојаћу да утврдим размере у којима се поједини облици употребљавају у правим својим функцијама, до које мере су се они очували у нашем говору, који други облици су преузели њихову службу, као и све остале дијалекатске појединости из области синтаксе овога говора.

Именице

105. Ма да се у Ђаковици, код типичних претставника локалног говора, могу чути сви падежни облици српско-хрватског језика, она очевидно и системом дефлекције, као и фонетским особинама, углавном припада зони приврненско-тимочког дијалекта, коју у овоме питању карактерише губљење падежних облика. А облици су, уколико се овде чувају, у најчешће случајева као у већини дијалеката нашега језика, и само неколико њих дају нам повода да се на њима задржимо. То су, на првом месту, они именски облици који се овде чувају у неокрњеној употреби.

106. *Номинатив множине*. Именице м. рода на консонант, поред завршетка *и*, у ном. мн. имају и завршетак *е*: *Нема шид*

Србе да чинив, Овде су најдивљ'и Тúrце, Цигане га донесду, Сè ни зéле Тúrце, Ш'шо рекле Арнауше, Млдоо су овде бíле Поддрићане, Младотурце су падйгле, Кь(д) су одшле м'ладотурце, Вíдоу га Тúrце, Тúrце íмав íдре одста, Прво дођду Буíдре, Ту гу ушéлав Тúrце. Оваквог облика ном. мн. су и имена околних села: *Глòђане, Дéч'ане, Краљ'ане, Лóћане и Пíскоше*¹. А тако и именице у примерима: *Аустријанце долáзив, Нéсмо муамедáнце, Начáлнице не дав да свíри, Сдл мде муш'карце, Балé гу крајнице, Ч'йм ајакшав дамдре, Ту дуваре íаíадав, Бíли су овде млòги дйћане, Тó су најлáвни íдшце, Бíли су млòга јунáце л'úde, Призрэнци су најшрídвци л'úde, Тó знáју најшáрије л'уде, Тó би бíла за мéне грдмове, Кьд гу даваше вéлике бдлове, То радив лóйдрве, Они су ми кумове, Бíли му сшáри íдшове, И нéга су бéгове íзнеле, И мíе смо бíле рдрове шад, Твдји сйнове нéсу за шó, Да свдшове прóђну кдмошно, Твдји зéшове су оддро, Пуцав шдйове, Се дёнове су бóж'и, Да ће ши рдрове нíкну.* Но не треба схватити да се наведене именице употребљавају само у датом облику. Исти примери чују се код истих лица, и то много чешће, с наставком *и*. Али су примери ном. мн. на *е*, и поред тога, од врло великог значаја; јер су у њима сачувани облици из даље прошлости нашега језика. Као такви, они су један од доказа архаичности ђаковачког говора и карактеристика његова дијалекатског типа.

Наставак *е* у свим наведеним примерима није истог порекла. Зна се да су именице м. рода неколиких типова деklinације некада у ном. мн. имале овај завршетак. Такве су биле изворно малобројне именице *й*-основа (типа *сзінъ*), које су, једначећи се с најмногобројнијом категоријом именица м. рода *о*-основа, на ове пренеле цео свој завршетак ном. множине — *ове*. Тај наставак је — за то имамо потврду у већем броју наших старих споменика — био у широкој употреби и у народним говорима средњега века, а у неким дијалектима јужне и источне Србије сачувао се и до данас, — између осталих и у говору ђаковачком. У по-

¹) Истог типа били су и називи села: Бабљане, Буљане, Ливљане, Лужане, Сошане, за које смо у уводу (тач. 7) утврдили да су у средњем веку била у ђаковичком крају.

следњим нашим примерима с уметком *ов* — то је и проф. Белић на означеном месту утврдио — наставак *е* у ном. мн. је искључиво овога порекла. А уметак *ов*, биће најзгодније да овде узгред истакнемо — код једносложних именица је и у Ђаковици, као у осталим говорима овога типа, много продуктивнији него у новијим дијалектима нашега језика. То ће се закључити по примерима: *Неће у друге дѣнове, Ни пршови на руку несу једнаки, С грш'ове млого више, Од крвове су беж'але*. Потребно је указати на то „да се речени суфикс употребљава у главном у тимочко-лужничком дијалекту“ (Белић, Дијалекти, 321), тј. у најархаичнијем говору призренско-тимочке дијалекатске зоне.

107. У облику ном. мн. *луде* завршетак *е* је некадашњи наставак именица *ї*-основа — *је*, од којег се (наставка, мислим) *ј* изгубило, вероватно још пре него је дошло до процеса јотовања крајњег сугласника основе, или се можда тај процес и извршио, па се касније јотовани сугласник испред завршеног вокала у облику номинатива под утицајем системе поново изменио. Даље, у већег броја наведених означених примера завршетак ном. множине по пореклу је наставак некадашњих консонантских основа првобитно везан за категорију именица на *-ин*, (који им суфикс у облицима множине отпада од основе) и на *-ар*. Наставак *е*, сем у говорима јужне и источне Србије, налазимо у називима места и у многим другим нашим крајевима с много мање архаичности њихових дијалеката. А сем ових назива, он се чува само у ограниченом броју случајева, и то у најархаичнијим говорима источне Србије, у тимочко-лужничком и заплањском, који су брдовитим пределима били одвојени и од осталих говора свога типа (в. Белић, Дијалекти 325). То што се у ђаковачком чува још већи број примера именица м. рода с наставком ном. мн. јасно говори да је и овај говор дуже времена био одвојен од осталих дијалеката свога типа — истина не природом свога земљишта, већ историским и друштвено-економским чиниоцима. Од именица на *-ин* и *-ар* завршетак *е* као наставак ном. мн. се проширио на именице истог и сличнога значења изведене суфиксом *-ац*: (испор. горе: *Аустријанце, муамеданце, началнице, муш'*

карце), а потом, нешто ређе, и на друге које се с онима првим слажу само обликом, али су друкчијег значења (*динаре, дуваре*), па и на неке које се од ових разликују и обликом и значењем (*крајнице, дићане*).

108. *Акузатив множине*. Само у ретким случајевима с обликом акуз. мн. на *и*, као у примерима: *Ч'џшо идев на идши, Имдли смо рђзговори с писмене л'уде, на кдњи, Кдњи да јаш'емо, Мџне да ми данџсџе сјнови, сџс прџшел'и, о(д) Турци*, — ђаковачки чува особину говора свога типа. Овде је иначе скоро редовно у употреби акуз. мн. на *е*. И зато мислим да примере није ни потребно наводити. А сматрам да није без интереса констатовати да облици ак. мн. на *и* у Ђаковици претстављају остатке стања овога говора које је он имао у етапи свога развитка пре смене аутохтоног месног становништва условљене историско-етничким и друштвено-економским збивањима у овим крајевима од пре 200—300 година. Друго је питање да ли облици на *и* у служби акуз. мн. у говорима јужне и источне Србије претстављају свођење свих падежа множине на један једини облик као резултат до кога су они дошли у губљењу деklinације, или је то генералисање некадашњег наставка оних типова именичке промене у којих је наставак акузатива множине и по пореклу био *и*, односно *џ* (То су биле све именице м. р. сем именица тзв. *јо*-основа) — или је пак то особина која је из македонскога језика унесена у ове наше дијалекте. Понешто говори за сваку од ових претпоставки, а свакој од њих се опет могу чинити приговори. Прва је, без сумње, најмање вероватна, јер је тешко схватити како би се синтаксичким путем могао изгубити један падеж (реч је о акузативу) множине када се у једнини чува. Није много вероватно ни да је дошло до уопштавања ове особине под утицајем македонског језика, пошто ниједан од несумњивих македонизама у говорима јужне и источне Србије није узео одвећ широке размере. Ваља имати на уму да је акузатив множине на *е*, уколико се он јавља у појединим периферним говорима ове дијалекатске области у њих унесен из новијих наших говора са запада или севера. Он је несумњиво тога порекла и у Ђаковици. Дакле, и поред тога што је код име-

ница и у призренско-тимочким говорима у другим случајевима уопштен наставак меких основа — у случају са завршетком ак. мн. именица м. рода ће бити по среди уопштавање наставка *и*, који су првобитно имале све именице м. рода изузев оних чија се основа завршавала на неки палатални сугласник. Облик ак. мн. с наставком *и* код именица ж. рода ја сам у Ђаковици нашао у једном једином случају (*Да пакуйим сливи, Је сливи, Куйив одшта сливи*). Овај пример је овамо доспео из македонског језика, свакако преко говора призренске области.

109. *Дашив и локашив једнине*. Именице ж. и м. рода на *а* у дативу једнине доследно чувају стари наставак *е*, (некадашње *ђ*): *Да му ви каж'еше, Диме* (номинатив је *Дима*), *Викам ж'ене, Ја му викам Свире, Сѐ даџ науке, Турав сшоке, Досадили шурске војске, еше Вујице, Млеко сѐм издава болнице, Неси данџа дѐде, Умрле гу мојзе мајке, мајему дѐде*. А напоредо с наставком *и* среће се *е* и у локативу једнине, уколико је, управо, тај падеж овде у употреби: *Кал'ав се по земле, Нема просјачиња по наше државе, по већере*. Говору ђаковачком, а и говорима призренског краја (сравни М. Павловић, *Говор Сретечке Жупе*, 165), ова особина је заједничка с косовско-метохиским говорима. Што се локатива тиче ја мислим да се он као посебна синтаксичка категорија у ђаковачком, призренском и другом понеком говору овога типа очувао баш у додиру с говорима Косова и Метохије.

110. *Вокашив једнине*. Особина је имена ове категорије, изузев двосложних именица типа: *Мара, Јела*, па и оних имена која се свршавају на *-ица*, да, без обзира на њихов природни род, у вокативу једнине имају искључиво завршетак номинатива; као *Вујица, Радаица* тако и: *Дњица, Марица, Аница* и остале.

111. *Генишив множине*. Од именичких облика који су потпуно, или бар скоро потпуно, закржљали овде најпре може бити речи о генитиву множине. Па и овај падеж именица сва три рода, и поред знатне ограничености његове употребе, има три, управо четири завршетка. Свакако се најчешће среће наставак *а*: *од Арна ушта, дѐсе до дванѐс кућа*,

жéнь, Из сéљá удáриш'е, Десе љáрђ би му дáле, Првáки из ови сéљá, из ше(х) сéљá, из нáйрeдв'идени Цр'и'дáдá. По својој честој употреби на прво место долази наставак и: од њ'и'ови л' 'уду', ш'éс-сeд'м сáшш, ос'м'н'ь'с месéци с'м б'л'ја. Али су ови наставци, и један и други, од врло мале важности, јер дијалекатска типичност лица од којих су примери с њима бележени није довољно поуздана. То су скоро сваки пут биле особе које су под околностима у најновије време много штошта у своме језику измениле. Генитив множ. с полугласником у наставку свакако је раније унесен у говор ђаковачки. У иначе доста типичних претставника локалног говора ја сам чуо већ једанпут (у тач. 29) навођене примере: с'шó д'и'нар'ь, љeш киль, ил'áду грóш'ь, с'шó ш'р'идес ш'eс грóш'ь, к'у'ћ'ь. Ипак ни употреби овога наставка, који су, како је горе на означеном месту већ констатовано, донели ранији црногорски дошљаци, не може се придавати одвећ велики значај, јер ни он није постао органском цртом ђаковачког говора.

112. За овај говор је несумњиво најкарактеристичнији облик ген. мн. без икаквог наставка, који се у Ђаковици среће употребљен уз количинске изразе, истина у свега неколико случајева: чeти'р'и'с'тá д'и'н'áр, љeд'eсe г'один, некал'ико љуш, П'e(ш) д'и'н'áр му дáје, две ил'áде д'и'н'áр. И поред све ограничености употребе овога облика на специјалне случајеве, ми му придајемо више важности зато што сматрамо да је у њему сачувано стање из даље прошлости нашега језика. Познато је да се на искључиво такав некадашњи облик у дијалектима српскохрватским већ од XIV в. почиње додавати наставак а, да се без икаквог наставка до данас сачува само у старијим говорима на западу, а гдегде, свега у неколика случаја — од именица, година, с'шóш'ина и душа — и у призренско-тимочким говорима (Белић, Дијалекти, стр. 329), у којима је свакако петрифициран. Он је, разуме се, и у Ђаковици таквог карактера.

113. Облик даш.— инс'тр. мн. на -и'ма, -а'ма очувао се у Ђаковици наслањењем на косовско-метохиске и црногорске говоре; у служби датива он је генералисан, и данас је овде у широкој употреби као једини наставак за тај падеж. На инструментал уопште, па и на инстр. множине у Ђаковици

се одвећ ретко наилази, али је он, уколико се употребљава, познат такође искључиво с овим наставком. Међутим лок. множине, никада нема наставак *-има*, *-ама* већ се у служби локатива употребљава облик ген. множине: *Па ма́ло ра́димо њо селъ и њо ва́рошу, Цри дрвѣ, њо кућѣ.*

114. *Именице ж. рода на консонанш*, у односу на новије говоре нашега језика, овде су доста малобројне. У призренско-тимочким говорима „старе именице на *ь* женскога рода мењају свој род, постају именицама м. рода“ (Белић, Дијалекти, стр. 305). Ово својство је заједничко и ђаковачком говору. Доста ретко се чује: *То ље би́ла у једна ноћ, ле́па ства́р, ле́па реч', Има до́бра пѣћ, Са́ка ства́рос је рѹж'на.* А много је обичније: *јен ма́ли ва́рош', шѣј но́ћ, у дру́ги ва́рош', Иш'ле би нѣком, Нѣком је би́ла венѣање, Не́ма ни́де у ва́рошу, ѹмреа од гла́да, У Пе́ћу ље рѣден, Не́ма ни́ш'ша кѣрисѣа, Но́ћ је би́ја дѣв'чѣк, Вла́с је би́ја ѡш'шѣн, Имѣја сѣм л'убав зѣлики, Бу́гарски вла́с је би́ја најѣре, Гувѣле су овај ва́рош, Да́вав зѣба кѣњима, Не́идѣ се за́ѡвес мо́ра да слѹша, од дру́гога ва́рош'а, Пе́ћ је имѣја због крѣва, Од крѣве су бежа́ле, За ма́ли ства́р се л'уши, Слаб му ље пѣмѣш, Гѹднога су пѣмѣша, Гла́д је ше́жѣк бѣдес, Ле́п је шо ства́р* и сл. Већина од ових именица, као: *варош, влас, глад, крв, зајовес, корис* употребљавају се искључиво у мушком роду. Овога типа промене у даљој прошлости било је и именица м. и именица ж. рода, и због тога неколико именица које су се обликом везале за по један од тих родова чак и у књижевном нашем језику могу бити и оног другог рода (случај са *звер, ниш, глад*). Проф. Белић каже да је до промене рода ових именица долазило „зато што имају сугласник на крају, што им је номинатив једнак с акузативом и што означају мртве ствари“ (ор. cit.). Пошто и у дијалектима с потпуно развијеним системом деклинације због једнакости само два облика може доћи до промене граматичког рода, утолико ће пре овај појав бити могућ у говорима где се чува мали број падежа у којима су облици м. и ж. рода различни; ном. и акуз. једнине имена ствари м. рода немају никаквог наставка, као што га немају ни именице женског рода на консонант, а једини од облика шире употребе с

различним наставцима у ова два случаја у говору ђаковачком јесте датив.

115. Број именица ж. рода на консонант знатно се умањује у говору ђаковачком и тиме што он скоро не познаје збирних именица на *-ад*. Чак и именица *чељад*, која је честа у говорима јужноморавским, овде се доста ретко среће, те с правом претпостављамо да је у говор ђаковачки скоро унесена; од ње је с апсолутно истим значењем много обичнија именица *фамилија*, (*Кдџке имаш фамилије* = колико имаш чланова породице, чељади; *Имам девеш фамилије* = Имам девет чланова породице; *Има ти у кућу шридес фамилије* = Има их у кући 30 чељади). За означавање множине именица на *e -еша*, нарочито оних што означавају малу и младу живинчад, употребљавају се искључиво суплетивне именице у облику м. рода; за *џрасе* — *џрасџки*, за *џиле* — *џилиџки*, за *џушче* — *џушџки*, за *џуме* — *џумџки*, за *џуре* — *џуриџки*.

Личне заменице

116 У свим дијалектима јужнословенских језика са упрошћеном деклинацијом падежни облици личних заменица, услед специјалног односа између њихових основа у појединим падежима, много потпуније се чувају него падежни облици осталих речи деклинације¹. У Ђаковици можда и боље него у ма ком другом говору овога типа. А ти су облици, не само у говорима призренско-тимочким већ и у нешто млађим црногорским и метохиско-ресавским, у неколико случајева друкчији од облика књижевног језика и најновијих дијалеката наших. Ђаковачки се и овде, разумљиво је, углавном слаже са онима првим.

117. *Дашив и локашив једнине*. Само у ређим случајевима који су производ нових прилика личне заменице 1, 2 и сваког лица у дат. и лок. једнине, као и у књижевном језику, имају завршетак *и*, а обично се употребљавају с наставком *е*: *мџне, шџбе, сџбе*. Најлогичније би било претпоставити да је тај наставак овде, као и у другим суседним говорима,

¹) О овоме види и код А. Белића, Дијалекти источне и јужне Србије, стр. 398.

данашња вредност некадашњег наставка *ѣ* (испор.: *мѣѣ, шебѣ, себѣ*). Али како у говорима црногорским, рецимо, исти наставак ниоткуда не може бити ове природе, већ му објашњење пре треба тражити у синтаксичким односима, није искључено да он и у Ђаковици може бити овога порекла.

118. *Номинаштив множине*. Поред редовних облика *ми* и *ви*, за прво лице нешто чешће, а за друго доста ретко — у Ђаковици срећемо облике *мѣе* и *вѣе*: *Мѣе не, Мѣе със ше ѿдре, Ш'шо мѣе завѣмо, и Мѣе смо бѣле рѣбове, Издакле стѣ вѣе?* Ови облици иду у оних неколико језичких црта које су, преко шарских превоја и призренског краја¹, довде доспеле из македонског језика.

119. *Датив и акузатив множине заменица 1 и 2 лица*. У говорима који су с ђаковачким истога типа и у свима² оним што су на ђаковачки, било којим путем и у ма којој мери, утицали, енклитични облици за датив јесу *ни* и *ви* (некадашњи краћи облици акузатива *њи* и *ви*), а за акузатив *не* и *ве*, који су највероватније добивени по угледу на облике акузатива једнине *ме* и *ше* и на облике акузатива множ. именица м. и ж. рода. Ни у Ђаковици ти облици немају откуда бити друкчији. Ја сам истина чуо и примера типа: *Да вам прићам и Нѣсу нас видѣли*, али су они школско-административног порекла, а уопштени су енклитични облици личних заменица као у примерима: *Прво ће ни даваше, Ако ни Бѣи да здравље, Да ни ѿ једн лимон, Кућа ви ошѣде, Они су не звале, Зар ве нѣсу звале, Чѣкале смо ве*.

120. *Заменица за 3^{-ће} лице* оба броја има овде неколико дијалекатских облика, које је, иако свакад нису добивени фонетским путем, могуће објаснити једино полазећи од фонетских појава, те је о скоро свима њима било речи у одељку о гласовима. Ту је на првом месту енклитички облик акуз. једнине за ж. род *ју*, који је — видели смо у тач. 43

¹) М. Павловић у Сретечкој Жупи (ор. cit. 172 и 173) налази отприлике исте размере употребе заменице *миѣ* и *виѣ*.

²) Испор. А. Белић, Дијалекти, стр. 402—405, А. М. Сељинчевъ, Очерки, 201, М. Павловић, Говор Сретечке Жупе, 172 и 173. и М. Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, стр. 72 и 73.

— како је утврдио проф. Белић, добивен заменом гласа *j* сугласником *z*, до које је (замене) дошло нефонетским путем. У особа с најтипичнијим локалним говором скоро редовно се каже: *Јесте ли гу виделе, Къд гу давџи (дохвати), Болџи гу крајнице, Удари гу зџи да балев, Балџи гу, Да не гу видиш', Ене гу виџи, Сџи сџм гу праља, Једџн дџн сџм гу хасшила, Да гу шџраш, Паџша гу пџи, Би гу даџи.* Доста ретко среће се и *ју*, односно само у (сравни у тач. 46) — *Паздрџви ју, Мџџе да џу види, Маџжа џу џове, Кџ џу пџша*, али — никада је.

121. Није мање обичан исти овај облик у служби датива. У Ђаковици управо датив ж. р. јединине врло ретко гласи *јој* — *Ишаља ќе јој прџне*, а генералисан је облик *ју*, односно *гу*: *Пољ'ко да ју дџне, да ју се прџне, Заџали ју куџу, Дџше гу се рџболи, Двџша дџнара гу кирџа, Секрџа гу сџара мџда, Скуџа гу џе кирџа, Да би гу даџа, Данџа гу џџзе, Алџл гу вџра, Пџри гу, Дај гу, Рџци гу, Кџџи гу шџџе сџсџре.* Свакако мислећи на овај појав у говорима призренско-тимочким проф. Белић закључује да је „употреба акузатива за датив веома стара у неким случајевима, на пр. *ни* и *ви* у множини, па је отуда пренесена и на неке друге облике у једнини, на пр. *ју* и сл.“ (Дијалекти, стр. 399). Несумњиво је врло интересантно питање како је дошло до ове употребе. Намеће се претпоставка да се можда овде не ради о промени облика датива добивеној у резултату гласовних процеса. Крајњи сугласник *j* заменичког облика *јој* подложен је губљењу. Тај глас се у овоме положају у Ђаковици, па и још понегде у дијалектима нашим, између осталих у призренско-тимочким говорима уопште, често врло слабо чује, а још чешће га и сасвим нестаје. Сем тога, у говору ђаковачком су вокали у неакцентованим слоговима, како смо напред утврдили, склони промени артикулације. И теориски је могуће да је вокал *о* у једном енклитичном облику заменице, дакле, у слогу иза акцента, добивао затворенији карактер. Очеvidно се једино овим путем може објаснити ђаковачки облик односно-упитне заменице *куи* (= *који а ко*), као у примерима: *Куи каџе? Куи се наџаја, Куи не кџџа, бџ(г) га уџја.* (Ако је реченички нагласак на овој

заменници, те тим и акценат на првome слогy њеном, о у њој остаје неизмењено: *А кди не ши да?*)

Ипак је, по моме мишљењу, вероватније да је употреба заменичког облика акузатива *ју* и у служби датива, као и искључива оваква служба некадашњих енклитичких облика акузатива *ни* и *ви* (испор. напред у тач. 119) — синтаксичког карактера. Познато је да уз извесне глаголе у нашем језику, као што су *Помоћи, савешоваши* и сл., објекат стоји и у акузативу и у дативу. Тако се у говорима са особинoм о којој је реч употребљавало напореда *Помоћи јој* и *Помоћи ју*. И сад је разумљиво што се *ју*, рецимо, почело осећати као као облик датива, дакако најпре уз овакве глаголе, па је после тај облик могао бити и генералисан у служби овога падежа.

122. Кад је већ једанпут у дативу добивено *ју*, а то је, по наведеном мишљењу проф. Белића, било доста рано, поред њега и место њега се јавио облик *ју*. А затим се овај последњи облик проширио и на датив мушкога рода, те се говори: *Такó ју* (м. му) *иде*, *Снђа ју* (тј. му) *би́ла жи́ва*. Али је ипак чешће: *Ђерке му донесéв*, *Оке да му се освéши*, *Каж'и му*, *Ја му нésьм крив*. Онај први облик гдекад чак и у дативу множине. — *Дај ју* (и.м) *да пашју*. И рекло би се као да се у Ђаковици нема свакад довољно осећања за правилну употребу датива множине. Поред облика као у наведеном примеру овда-онда се чује *и*: *Турци су и(м) насилé*, *Држџава и(и.м) да́ла по мѝло*, — или са развијеним *ј* на почетку — *Саки ји завидјује* (испор. тач. 43). Међутим уопштен је, и од свих ових је у најширој употреби за дат. мн. облик акузатива *и*: *Кáмен ии у вусша*, *Ево ии дџу*, *Мóра да ии да*, *Такá ии вѝра*, *Те ја ии ашвдри*, *Дóђе ии мѝло*, *Гавóри ии*, *Не вáж'и ии ни пуш'ка*, *Нé ии дава*. Ова употреба облика акузатива за датив је свакако исте природе као и у другим случајевима, а за саме облике *ју* и *и* дато је објашњење код проф. Белића у његовим Дијалектима (стр. 412), и нема потребе то објашњење овде понављати.

123. И облик *ген.-акуз. множ.* само је понекад *и*: *Има и(х) од Аравца мѝда*, *Ја нésьм и(х) досшѝа*, *Тѝли и(х) пашурѝив*; или са прелазним несложним звуком односно са

нормалним сугласником *j*, испред тога *и* — *Паздрѣви њи*, *Осѣѣви њи*, *Тѣли да њи ѡшѣрч'ив*; а свакако најчешће тај облик гласи *и*: *Да и ѡш'шим*, *По ѡвору и мѡш да разлѣћим'*, *Мѡло и клѣле*, *Па и заклѣле*, *Ево и далѣзу*, *Те и намѣсѣи*, *Прећекамо и*, *Нѣсѣм'и вѣдеа*, *Нѣмамо и на прѣшек*, *Да и ћекамо*, *Сѣшѣа и се* итд.

Удвајање личних заменица

124. Потребно је нагласити да је однос акценатских и енклитичних заменичких облика нешто друкчији него у дијалектима који су у основици књижевног српскохрватског језика. Овде, и у дијалектима на овој страни уопште, енклитични заменички облици употребљавају се на штету акценатских облика. Тако се енклитичне заменице поред гласоских облика употребљавају и испред њих, и на почетку реченице (испор. ниже ред речи, тач. 179). Једино уз предлоге стоје искључиво акценатски облици, а тако исто и кад је реченични нагласак на заменици. Само сад не они сами, већ поред њих у истој реченици и краћи облици. Кад год је, дакле, потребно нагласити заменицу, кад год се осети потреба да се истакне на кога се односи оно што се у дотичној реченици износи, облици личних заменица се удвајају — односно поред енклитичног облика личне заменице употребљава се и акценатски или, кад заменица сама у довољној мери не може унети потребну одређеност — место дужег облика заменичког, поред енклитичног, употребљава се одговарајући облик именице: *Он ме мѣне шѣж'и*, *Јѣ ћу му њѣму ѡкаѣаш*, *Незидно му ѣ њѣму*, *Узе ме мѣне*, *Колико да ми од мѣне не шѣж'и*, *Мѣне ми ѣ бѣја учѣшел'*, *Мѣне ме милѣје*, *Тебе ће свѣ да ши кѣж'ев*, *Мѣне су ми прѣвалѣле*, *Мѣне ми прѡћѡш'е идине*, *А њѣга министрѣа га ућинѣла*, *Одма мѣне да ме заѡѡи*, *Авѣј ми ѣ мѣне брѣш*, *Дѣј му њѣму*, *Дѣде ми мѣне рабѣшу*, *Мѣне ми ѣ мѣла*, *Мѣне ме балѣло*, *Мѣне ме вадѣли Турѣе*, *А мѣне гразнѣца ме фѣћа*, *Па би ми кѣза мѣне*, *А Дѣмјѣну му дѣде бѡк*, *Да му кѣж'ем Дѣме*, *Фѣла гу држѣве*, *Му вѣкам мајѣму сѣрѣцу*, *Му збѡри јѣдноме Турѣћѣну*.

Особина удвајања личних заменица заједничка је свим и словенским и несловенским језицима на југоистоку Бал-

канског Полуострва. И отуда је јасно што је она у општој употреби и у свим дијалектима јужнословенских језика на овој страни. Од дијалеката нашег језика генералисана је у призренско-тимочком, а налазимо је и даље на западу и северозападу, у метохиско-ресавском и неким црногорским говорима (Види у Годишњаку VI Задужбине Саре и Васе Стојановића, 66 и Јужнослов. филологу XIII, 117), па је сасвим разумљиво што су удвојени облици личних заменица у говору ђаковачком у најширој употреби.

Међу осталим облицима заменица у Ђаковици не налазимо таквих на којима би се било вредно овде задржавати.

Придеви и придевске заменице

125. Придеви, као и придевске заменице, атрибутски употребљени имају своје познате завршетке. У ђаковачком говору смо ретко запазили по који случај ном. множине м. рода с наставком *e*, место *и*, као у примерима: *То зндју најстарије луде, Къд гу даваше вѣлике бѣлове, Такѣ са дне дивли, Све дѣнове су бѣж'и*, — како пада у очи, обично уз именице које имају такав наставак у овом облику. Па и тамо је за придеве обичнији наставак *и*; испор. примере: *најдивл'и Турце, најглавни ђдстѣ, стѣри ђѣлове, швѣји сѣнове, швѣји зѣнове*. И у предикату придеви у овом облику понекад имају наставак *e*, гдекад и уз субјекте са завршетком *и*, али о њима овде нећемо говорити, већ ћемо их навести ниже у глави о облицима глаголских придева (тач. 155 и 156).

Мешање придевских форми одређеног и неодређеног вида

126 Мешање придевских форми одређеног и неодређеног вида је појав који је у неједнакој мери познат скоро свим нашим дијалектима. Али се ипак у извесним језичким функцијама употребљава само један или само други од ова два облика. А уколико је и у тим функцијама у неком говору друкчије, то се данас може сматрати дијалекатском особином његовом. У ђаковачком, као једном од говора јужне и источне Србије, у којима је особина разликовања одређене и неодређене форме „сведена на минимум“ (Белић,

Дијалекти, 427), потребно је нагласити формално свођење облика одређеног на облик неодређеног придевског вида у случајевима где придеви чине саставни део назива неког појма, као у примерима: *Ново Село Доње и Ново Село Горње, Свја Река, Црна Гора, Добра Вода, Велика Оча, доња касарна, наша стара вера, једина српска кућа, прва година, од шурско време, Биле су му удове стари, То су ни стари, остали,* у којима de facto немамо облике неодређеног већ одређеног вида. У њима су се само дужине завршног вокала, и тамо, дакле, где оне имају морфолошку функцију, редовно скраћивале, те је у резултату такве промене квантитета добивен облик неодређеног вида. (Нарочито истичемо скраћивање дужина у случајевима с придевима који немају краћих придевских облика као што су: *од шурско време, једина српска кућа, прва година* и сл.). Ово је несумњиво могло утицати на губљење и онако слабог осећања за разлику у значењу двеју придевских форми на штету облика одређеног вида, те у Ђаковици срећемо и праве форме неодређеног вида тамо где се у већини других дијалеката употребљава искључиво одређени вид: *Њан неки стар доша, Један средњи ми је у Винковце, у Пешак велик, Имамо велик нарош, У последњи час се спасија.* Али се, у зависним падежима, управо у дативу и акузативу, употребљавају искључиво облици са завршецима придевске промене. Рећи ће се *средњему и средњега* (а не никако *средњу и средња*).

Поредба придева прилога и других речи

127. Поредба је језички појав који почива на чињеници што се једна, ма каква особина код различних њених носилаца јавља у различним степенима. И сасвим су разумљива језичка средства којима се та разлика означава у случајевима када се више носилаца неке особине пореде. За казивање тих поредбених степена у дијалектима јужнословенских језика су у употреби двојаке језичке форме — синтетичка (обличка) и описна. Прва се добива додавањем појединих наставака на основу речи које значе носиоце дотичне особине, а друга е састављена од више речи. У једним језицима, односно у једним дијалектима неког језика у употреби је један од ова два

начина означавања поредбених степена, а у другима — други; или се код речи једне категорије поредба казује на један, а код речи друге категорије на други начин. Тако су у већини наших дијалеката поредбени облици придева (и прилога) синтетички, док се поређење својства које се евентуално означава именицама или глаголима у њима казује на сасвим други начин. Али у неким говорима нашега језика и у једном и у другом случају овде имамо друкчије стање. То су говори југоисточне и јужне Србије — међу њима и говор ђаковачки. Порекло и природу компарације у овим говорима објаснио је проф. Белић у својој великој студији о њима (Дијалекти, стр. 438 и 439), зато ћу ја у вези са материјалом ђиковачког говора само нешто од тога овде изнети.

128. Данашњи начин казивања поредбе придева и осталих речи, уколико и оне за ово својство знају, у говору ђаковачком је добивено у резултату збира и мешавине различитих стања трију узастопних етапа његова развита. Прва од њих претставља најстарије стање, у коме су и ови наши дијалекти, као и сви остали, имали синтетичке придевске облике за поредбу. Други слој чине примери у којима је компаратив образован додавањем речце *по* испред облика позитива: *Нико неје бија бошужьн, Пдсуа је нда, Пишдја сьм пошаре луде, Чича Киша ље бошар од мене, ја бошар, Повисок је он, Полавно ље шо швдје, По је лџк, Биљо ље још' војак, По ље шњко, У Аравьц је била још' бошешко, Блдо ко умре порно, Нш'е су маљо поскрбмне, По му ље ддле дѣћан, Подббро ље сы, По ље д'љко, Ншде није бојев-шино, Подбчно сьм ддшља.*

Суперлатив се образовао таквим истим додавањем речце *нај*, али не облику компаратива, као у већини дијалеката нашега језика, већ опет облику позитива: *Взда најодлична, Овде су најдѣвли, Најмудри од сакога, Највелика својша, Нш'а ље најшара кућа, То су најлавни пдше, Највелик он бш'е, Најмудър ми ље од свѣ дѣцу, Најѣшто говоре, Сѣ је шдмо најскуѣо* итд. Ма да је ова црта, добивена на овом или неком суседном терену, узела доста широке размере у свима говорима призренско-тимочким, па и у ђаковачком, — старији, синтетички облици нису потпуно изгубљени (Белић,

ор. cit., 438 и 439). Специјално у Ђаковици, а можда и у још којем од говора овога типа, они су се појачавали примерима истих таквих облика што су их у трећој, мало пре споменутој етапи развитка ђаковачког говора собом доносили дошљаци из других дијалеката који и не знају за друкчије облике, не бар у правом компаративном значењу. Па иако су неупоредиво чешће форме компаратива као у горе наведеним примерима, нису необични ни облици поредбених степена: *Старџи су, Пбшшуж старџега, крујнџи, млађи, Има ли шшо тбре од ово, мање, Авâ ље најмлађа, најболи* и сл.

Речца *во* која је, сасвим природно, срасла с основним придевским обликом (по неки пут их само раставља глаголска спона) по пореклу је прилог. У другим дијалектима она не казује тачно утврђено својство, већ управо значи исто што и прилог *прилично* (испор. у Источноцрног. дијал. Јужносл. филолог XIII стр. 81). У говору ђаковачком *во* у значење придева с којим се сложило у једну реч, или уз који стоји, уноси исту ону модификацију значења коју и прилози *више* или *боље* кад би се уз исти придев употребили. Његово је, дакле, значење еквивалентно значењима два наведена прилога и уз придеве и уз прилоге, као и кад се употребљава уз именице и глаголе: *Нема побогашаша од њџа, Пб ље сирамџ, Во шридвца га нема, Пб ље слабџа, Смо биле во на мџке, Пб да вџрујеш, Пб су не валџли него Тџрце, Пб се секирав, Пб се мџчџа*. Пада у очи да је поредбена речца обично каквом неакцентованом речју одвојена од именице, односно глагола на који се односи. Међутим нисам запазио да се и *нај* тако одваја; забележио сам само *нај-шридвци лџде, у најблизџну*, али се може рећи да не би било против природе локалног говора ни: *Нај смо се мџћиле* и *Нај је на мџку бџа*.

В. Г Л А Г О Л И

Промена глаголских основа

130. Док имена у погледу начина творбе појединих група речи не претстављају скоро никакав интерес — једино је вредно осврнути се на именице иведене наставком *-иња*, које не означавају само неки апстрактни појам као: *босаишња*, *голаишња*, *лепаишња* и *лошаишња* већ имају још и колективно значење: *Ми младишња певамо* (Ми младеж певамо), *Младишња игра, а стари седе*, *Нема просјачиња по наше државе*, — облици глаголски у овоме говору интересантни су, не само по неколиким наставцима којима се неки од њих граде већ и по променама насталим у појединим њиховим основама. Те промене и овде, као у дијалектима призренско-тимочким уопште, углавном „своде се на узајамни утицај основа између себе (презенских и инфинитивних)... на утицај специјалних основа — ако се тако може рећи — извесних времена на на презенску и инфинитивну основу, на генералисање ширења употребе једнога начина образовања извесних основа за извесну службу и стварање, на тај начин, продуктивних нових категорија“ (Белић, Дијалекти, тач. 291). Само је у Ђаковици данас све то ужих размера него у осталим говорима овога дијалекатског типа.

131. У одељку фонетике говорили смо о неколико појава који нису гласовног већ морфолошког карактера. Ми смо их ипак тамо навели из разлога што они нису ништа друго до замене једних гласова другима, али замене које се, напред смо већ констатовали, нису вршиле фонетским путем већ под утицајем системе. С друге стране, свака таква промена, ма да везана за поједан глас, мења и целу основу у којој је извршена, те се зато и овде на њих потребно

освртнути. Тога порекла је замена *r* (*p*-вокалног) слогом *ре* у облицима радног глаголског придева глагола *умреши* (тач. 34) и вокал *e* у основи инфинитивних облика глагола *учиши* (тач. 41). Али како је на означеним местима у овоме раду дато објашњење природе ових промена, ми немамо потребе да их овде понављамо, већ ћемо — с напоменом да је и неумекшавање основног сугласника у трпном придеву глагола на *и* (испор. тач. 55) објашњено на сличан начин — прећи на изношење других промена овога карактера о којима досад није било речи.

132. У презенту и императиву глагола *биши* основни вокал замењен је вокалом из корена инфинитивне основе, те се говори искључиво: *биднем*, *бинеш'*, *бине*, *бинемо*, *бинеше*, *бину*, *бини*, *нека бине*, *бинимо*, *нека бину*. А друкчије зацело овде не би ни могло бити, јер се у свима признренско-тимочким говорима, на једној, и у црногорским (види Белић, Дијалекти 479 и Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, стр. 88), на другој страни, вокал у корену тих облика заменио на показани начин.

133. Код глагола с основом на сугласнике *г*, *к* и *х*, који по познатом прастаром закону умекшавања у презенту испред *e* имају измењене те гласове у *ж*, *ч* и *ш*, из облика где је ова промена некада извршена гласовним путем, тако измењени ови гласови унесени су и у облике у којима фонетски никада нису могли бити мењани; према: *шучем*, *шучеш* итд., — добивено је и: *шучу*, *вучу*, *сечу*, *можу*, *сшрижу*, *вршу* — наравно уколико ови наставци у том облику нису друкчији (испор. ниже у тац. 143).

134. Глагол *узеш*, сви с њима сложени и остали глаголи с некадашњим основним *иати*, у облицима презента и императива место *ме* и *ми* „према сличним глаголима који у инфинитивној основи имају *e*“ (Белић, Дијалекти 480) а у садашњем времену *не*, добили су *не* и *ни*; као што облицима: *поче-смо*, *поче-ше*, *поче-ла* одговара *почнем*: *почни*, тако је према *узе-смо*, *узе-ше*, *узе-ла* добивено: *узнем* — *узни*, *одузнем* — *одузни*, *предузнем* — *предузни*.

135. Обликом презента глагол *шкаши* — од основа на *e* (презенске): *a* (инфинитивне) и овде је прешао гла-

кѹђу не мѡжем. Уосталом и у оним говорима овога типа где се вокал у сачувао као завршетак 1 л. јединине многих других глагола, у ова два случаја место њега се среће глас *м* (испор. Белић, ор. cit. 511). И опет као други призренско-тимочки говори — и ђаковачки је и у 2 л. јединине сачувао старе „крње“ облике (*х*)*оћ* (налазимо га у сажетом облику с упитним *ли* — *оли*; срав. с појавом датим у тач. 84) и *мош* (једино тако се употребљава не само овде, и не само у говорима ове дијалекатске зоне већ и у многим другим нарочито архаичнијим говорима), који, како је проф. Белић констатовао, „претстављају старе оптативе“ (Дијалекти, 511).

Колико су гласовне и морфолошке појаве међу собом тесно везане и једне с другима испреплетане ми смо, држим, јасно показали приказујући гласовне процесе који су се у 3 л. мн. презента вршили док је место *ју* добивен завршетак *в*. Напред је (у тач. 47—49) изложено како је прво код глагола с изворним завршетком *-ају* у томе облику, после губљења сугласника *ј*, завршно *у* фонетски, у положају иза *а*, преко несложног двоусненог *ѡ* постало лабиоденталним сонантом *в*. Оно што нас и после тога, специјално у овоме одељку, може интересовати — то је чињеница да је у резултату глас *в* на завршетку облика 3 л. мн. постао његовом морфолошком ознаком. То је у Ђаковици најчешћи завршетак овога облика код глагола с вокалом *а* у основи презента: *С(в)ѡ бѹле шѹрав шѡ белѡѡ, Пећанке гу ѡзнѡвав, Не дѡвав да свѡри, ше ѡѹѡв, Тѹђе ж'ѡне ѡмав, Сѡ'г су изѹѡиле ше мѡѡга ѡрав, Буѡари се дѡзав, Мѡгле са да дѡв, Они знѡв, Сѡка Призрѡнка (са смислом — све Призренке) гу знѡв, Глѡдав се, Кѡ(ѡ) су ги бѡне, мѡѡга се секирѡв, Они кѹѡв, Уђѡу да сѡѡвав, да рѹѡв, Нѡмав вѡш'е да дѡћну, Кѡд ѡѹѡв на враѡа, Дѡзнале ш'шѡ ће да ги инѡтернѡрав, Нѡмав ш'ша да је, Па се ѡреврѡв л'ѹѡди, ушѡѡв, Кѡ ћѡшѡв нѡвине, слѹшѡв' Прићѡв л'ѹѡди на сакѡк, Вѡш'е они ѡмав него мѡ, Вѡнѡв се у цркву, ѡа прићѡв ѡѡсле, Ч'им ајѡкшѡв дамѡре, Жѡшѡ шѡрав, Сѡѡвав шѡмо, Да ѡѡл'ѡћѡв, Пуѡав ѡѹшке, рѹѡв, Тѹрав сѡѡке, Ни искѡрав ни избѡјев, узѡмав* итд.

Кад се после овога истакне да је у говору ђаковачком, као и у јужноморавском, „према глаголским облицима са

садашњим временом на *ам: аш: а: амо: аше: ају* почело се образовати, према *ем: еш: е: емо: еше -еју...* и према *им: иш: и* etc *-ију*" (Белић, Дијалекти, 514), и да је у тим говорима, пошто је поново дошло до губљења *ј* између завршног вокала и вокала у основи, место крајњег у добивено *в*, без обзира на то којим гласом се завршава основа дотичног глагола — онда ће бити јасно зашто је и у других глаголских категорија облик презента у 3 л. мн. најобичнији са завршетком *в*. После глагола на *-ам* (у 1 л. једн.) овакав завршетак несумњиво најчешће имају они у којих се основа презента завршава вокалом *и*: *вадив, видив, ви́рив, дола́зив, за́бдив, запа́лив, ја́вив, ку́вив, издр́жив, исква́рив, иско́ћив, но́сив, оздра́вив, пре́лазив, пре́шурив, прифа́шив, па́људив, па́рдив, па́шурћив, озно́жив, ра́див, разб́лив, су́шив, ч'и́нив, шра́жив, ша́лив* се. А обични су с истим завршетком и: *просна́в, иде́в, Нде́ му шрне́в, С(в)е́ ће да ши́ ка́жев, да изб́јев, да данéséв, да до́жев, да ди́нев, Оће́ да у́ђев Срби, Тебе́ ће све́ да ши́ ка́жев, Сас ње́га пла́ћев, да асша́нев, До́жев на́ма гост́и, Сва́шове иде́в, Па да узне́в ку́мове, Жене́ пла́шев и ша́кајев, Оће́в да шра́жу, Сша́нев дево́јке да се́јев бра́шно.*

142. Ређи случајеви у којих се пред завршним *в* место основног чује онај вокал којим се иначе завршава облик 3 л. множине као у примерима: *Мд́же гдс́и да се́дев, Удари́ гу зу́би да балéв, Поћéу да ула́зев, Да сва́шове прб́ђув кдмо́шно, С(в)и́ да се ди́гнув*, настали су несумњиво контаминацијом под утицајем системе.

143. Рекли смо да је облик 3 л. множине на *в* њаковачком заједнички са говорима призренско-јужноморавским, а још ваља нагласити да он у нашем говору има већу распрострањеност, јер је процес прелаза у *у* *в* овде скоро у потпуности завршен, док је у јужноморавском он још и сада у току, одређеније речено — тамо се овај прелаз задржао на средини; број примера 3. л. множине презента с несложним билабијалним *д* на крају у говорима јужноморавским је неупоредиво већи (испор. Белић, Дијалекти, стр. 157—160) него број оних у којих је артикулација завршног гласа стабилисана с физиолошко-фонетском вредношћу су-

гласника *в*. У Ђаковици, међутим, једва да се наиђе на по-који такав пример: *Они мљдга сјавац, да сјавац, Бацај на жар па јеј, Нишша не знац, Мљдга викац, Каж'ец*. Па ипак, и тај мали број (већ смо у тачки 49-ој рекли) указује нам на пут којим је текао процес прелаза крајњег у у *в*, као што се — и то смо напред на означеном месту утврдили — очувао по извештан број примера из свих фаза кроз које је овај процес пролазио. Сви ти примери су, ма да су према броју у односу на оне с гласом *в* на завршетку од нешто мањег значаја, на овоме месту ипак вредни истицања. У говору Ђаковаца ја сам у 3 л. мн. запазио облике на *-ају, ују, еју* и *ију* и забележио сам: *предију, имају, срдају, ушејају, подвал'ју, писују, кју, дхеју, нехеју, зовеју, одхеју, скршеју, узнеју, идеју, седеју, сиражеју, радеју* (ова три последња су постала додавањем завршетка *ју* на цели облик 3 л. мн.), *живију, обесију, носују, оборију, радију, зардију, сдвју, шражију, уч'ју, и* свакако ређе с поново несталим гласом *ј* између крајњег у и претходног вокала: *носу, ишеу, дхеу, нехеу, ијеу, радиу*. У сваком од ових последњих случајева — то нарочито наглашавам — акценат је даље према почетку речи, а не на слогу непосредно пред ишчезлим *ј*.

144. Код глагола са сугласником у инфинитивној и вокалом *е* у основи презента наставак у је обичан: *бину, покеу да краду, ују, дођу* (управо *дођу*), *илешв, боду, зову, врш'у, сприжу, носеч'у, унесу*; а не може се рећи да је он ту само донесен од некадашњих досељеника, предака данашњих Ђаковаца. И поред тога што су други наставци генералисани и добили значајну распрострањеност, ни ови стари правилни облици нису се, држим, ту никада сасвим били изгубили. Тај се наставак у многим говорима овога дијалекатског типа, па дакако и у Ђаковици, проширио на глаголе с вокалом *и* у основи презента, и он је код ових глагола после завршетка *-ив* у говору ђаковачком свакако најчешћи од свих других завршетака за дотични облик. Овде су сасвим обични облици као у примерима: *Баљу га нде, Да се ж'ену, Да му зајдљу кућу, Да се амрсу, праву, раду, седу, се скју, шрлу, шраж'у, улазу*. Уколико сам у у овоме говору запазио по који облик се завршетком *е*, то

је свакад било у особа које су примиле више особина из језика школованих људи и од људи са стране.

145. И поред тога што сам га чуо у само једном случају, сматрам да је, најзад, потребно забележити и облик 3 л. мн. са сугласником *ш* на крају — *Не изддваш ниш'ша* (= Не издавају, тј. Не издају ништа), који је заједно са рефлексом некадашњег *ж* испред крајњег сугласника у Ђаковицу доспео свакако из говора македонских.

Императив

146. Чувања облика множине са *e* (од старог *ѣ*) у основи императива говор ђаковачки, за разлику од других говора свога типа, не познаје; ја бар нисам наишао ни на један такав случај. Међутим, и овде се, као у више говора старијих дијалекатских типова, чувају облици императива некадашњих атематских глагола — *јећ* и *вић*, који су у књижевним споменицима наших западних крајева до краја XVII века врло чести (Ђ. Даничић, Историја облика, 335 и 336). Али ти облици у Ђаковици, као и у говорима црногорским (испор. Јужнословенски филолог XIII, стр. 89 и 90) према редовном облику императива добивају наставак *и*: *Јећи још*, *Јећи кољко мдш*. *Вићи гу*, *Вићи ши њу!* Управо ја држим да су ове старе облике с накалемљеним новим наставком донели некадашњи црногорски дошљаци и сачували их у своме језику до данашњег дана, док би случајеви тога облика без настака *и* могли бити изворно локална особина — у покојем таквом примеру, можда, и поново окрњен такав контаминирани облик императива. У прилог ове претпоставке говори чињеница што се у Ђаковици, као у говорима призренско-тимочким уопште, а и у многим другим нашим дијалектима императив појединих глагола употребљава окрњен, без настака *и*: *Дрш шб*, *Дршше гу*, *Ашдв шо*, *Ашдвше ни мдло*, *Изнс у авлију*, *Дансше ни ш'шо*, *Ндс ово одма*, *Ддђ авдмо*, *Закдл'ше гу одма*.

Глаголи који у императиву књижевнога језика имају наставак *ј* и овде га доследно чувају. Облици са ишчезлим овим гласом иза вокала *о* и *а* иако су, без сумње, уношени из црногорских говора, ту никако нису могли бити уопштени.

Аорист

147. Губљењем сугласника *x* и овде се облик 1 л. једине изједначио с 2 и 3 лицем, сем код глагола чија се инфинитивна основа свршава на сугласник. И баш због тога је, држим, облик 1 лица, према 2 и 3, као једину разлику сачувао друкчији акценат, и насупрот тенденцији да се у свим облицима једне речи акценат све више стабилизира на истом слогу (испор. *напред* у одељку о акценту); према *осуши* (1 л.) у 2 и 3 л, акценат је *осуши*, према *појина-појина*, према *намјести-намјести*, према *ошкри-ошкри*, према *најуни-најуни*, према *ошдџи-дџџи* итд. Једино код глагола с основом на сугласник, који се облицима аориста не једначе ни после губљења сугласника *x*, у понеким случајевима изједначио се акценат у свим лицима аориста — на претпоследњем слогу у једнини, а на трећем од краја у множини: *изџо-изџе-изџос.мо*, *ошџдо-ошџде-ошџдос.мо*. Једначење се, како видимо, вршило померањем акцента од краја према почетку речи. Али у много више случајева и код глагола овога типа се доследно чува разлика у акценту између 2 и 3 лица једн., на једној, и осталих лица, на другој страни.

148. Тежња за одржавањем разлике између облика аориста и презента у Ђаковици је довела до скоро потпуног нестајања архаичног наставка за 1 л. множине — *мо* (ранијег *-х.мо*). Код типичних претставника локалног говора ја сам један једини пут¹ чуо овакав тај наставак у облику: *Без мајке ошџмо*. И овај се пример овде несумњиво може сматрати последњим трагом једне црте која је заједничка тимочко-јужноморавским и косовско-ресавским говорима (Белић, Дијалекти, 551) и која је, тако исто, морала бити и у основици ђаковачког локалног говора, али ју је, по моме мишљењу, као ретко које друге говорне црте, нестајало заједно са старим месним становништвом. Код глагола с истим вокалом у обема глаголским основама (презенској и инфинитивној), после ишчежавања сугласника *x* и скраћи-

¹) У говору ђаковичких Цигана такав овај облик може се доста често чути; код једног само од ових, поред *ошџмо*, ја сам забележио и: *рџо.мо*, *држџмо* и *носџмо*.

вања дужина — облици 1 л. мн. у аористу и презенту једначили су се: *носи(х)мо* и *носимо*, *чува(х)мо* и *чувамо*, *пева(х)мо* и *певамо*, *зна(х)мо* и *знамо*, *кућува(х)мо* и *кућувамо*, *избања(х)мо* и *избањамо*, *испрекида(х)мо* и *испрекидамо* итд. Немање никаквих дужина и тонска необојеност акцента изједначили су и с те стране ова два облика многих од тих глагола; *певамо*, на пр., *знамо*, *кућувамо*, *избањамо* једнаки су потпуно и по месту акцента. Због тога дошљаци, углавном сви из појединих црногорских племена, с врло јаким осећањем разлика у посебним значењима аориста и презента, сачували су у своме језику разлику и у облику везану за аориски наставак *-смо*. И овај наставак за дотични облик све је више уопштаван, уколико се старо становништво умањивало, док је најзад оног првог наставка скоро потпуно нестало. — Облику 2 л. множине, који је и овде, као у већини других наших говора¹, знатно ређи у употреби од 1 и 3 лица, наставак је искључиво *-ше*.

149. У 3 л. множине аорист има двојак завршетке. Ту се чује, и није необичан наставак већине српскохрватских дијалеката: *Дођош'е* и *одузеш'е ми*, *Дођош'е ше седеш'е*, *Мене ме гласаш'е*, *издаш'е*, *ишешаш'е*, *Видш'е ми не ливсаш'е*, *С(в)е ни одузеш'е*, *Прођош'е иддине*, *С(в)е се падитош'е*, *Тамо преки-наше*, *Од зљума побегоше*, *Пандесоше га*, *Арнаути удареше*. Али су чешћи, и свакако обичнији облици 3 л. множине са имперфекатским завршетком *-у* (некадашње *хж*): *Видоу² га*, *Турце*, *Диду се*, *Цигане га однесду*, *Дилоу се Бугарце*, *а дођду Аустријанце*, *Искоћисмо и ми*, *искоћиу и дни*, *Изабрау*, *Не ктешу*, *Остидоу браћа*, *остидоу*, *падоу*, *Поћду деца*, *пабегу*, *пасладу*, *Јено веће к несшадду*, *поинау*, *А деца побегду*, *предадду*, *Оно понесду*, *Узду младицу*; *Скоћиу и поломју магазин*, *Поћду да краду*, *После седду-седду*, *Ушешду ми јенџа*. За овај наставак Павловић каже да је у Сретечку Жупу унет с југа из говора македонских. Кад се зна да је у језику

¹) Између осталих и у говору Сретечке Жупе, (Српски дијалектолошки зборник књ. VIII, стр. 202).

²) Глаголи неколиких типова са *е* у основи инфинитива у облицима аориста множине место тога *е* обично имају *о*, према односу *о* (у лицима множине и 1 једн.): *е* (у 2 и 3 л. ј.) код глагола на сугласник.

македонском дошло до једначења облика 3 л. мн. имперфекта и аориста, те је у једним од његових говора овај наставак (x)e, у другима (x)a (Белић, Галички дијалекат, стр. 60) и с тим доведе у везу чињеница да данашња вредност тога наставак у говору Сретечке Жупе није у већ а — дакле, као што свакад у овој позицији у македонском језику има само ту вредност, очевидно је да он тамо (тј. у говору Сретечке Жупе) не може бити никаквог другог порекла. Тако исто и малобројност примера с наставком у у 3 л. множине говора јужноморавских (испор. Српски дијалект. зборник, књ. I, 548) наводи на претпоставку да би се овде могло радити о црти која је у говоре јужне и југоисточне Србије дошла са стране, из македонског језика. По материјалу који налазимо у говору Ђаковачком, а с обзиром на социјалне, етничке и историске услове под којима се овај говор последњих векова ту развијао, пре би се, међутим, дало закључити да проширење имперфекатског наставак 3 л. множине на исти облик аориста неће бити особина која је у Ђаковицу ма с које стране донесена, већ се она јавила у говорима овога дијалекатског типа независно од утицаја било којег другог дијалекта ма ког језика. Ја мислим да је та особина и у говорима јужноморавским била распрострањенија, па се тамо, из било каквих разлога који на говор Ђаковачки нису утицали, употреба аориста с овим наставком све више сужавала.

Што се природе овога појава тиче, чак и без обзира на то да ли се он јављао у више говора под утицајем једних на друге, или у појединима од њих независно од међусобних утицаја, — овде се намећу две претпоставке. По првој од њих узрок овој особини лежи у сродности значења та два претеритална времена, коју потврђују неколике неоспорне чињенице. Зна се, пре свега, да прости (асигматски) словенски аорист није ништа друго већ некадашњи прастари имперфекат; затим је утврђено да је „значење... новог аориста са несвршеним глагоским видом постало... једнако са значењем старог имперфекта: свршавање трајне радње у непосредној прошлости (завршетак трајне радње до тренутка који непосредно претходи тренутку говора) и морало се

помешати са значењем старог имперфекта¹. И најзад, више испитивача нашег језика, између осталих и проф. Маретић², не осећају никакве разлике између значења имперфекта и аориста имперфективних глагола. А, иако је утврђено да значење аориста имперфективних глагола није исто са значењем имперфекта³ — ипак је тачно „да се ова два облика могу употребљавати у истој служби“ — наравно „само под извесним условима“⁴. И ово је свакако могло довести до једначења појединих њихових облика. Мислим да се једино овим може тумачити употреба облика 3 л. мн. аориста на ху код појединих писаца из западних наших крајева⁵. За говор ђаковачки, и уопште за говоре призренско-гимочке, као и за македонски језик, још је прихватљивија претпоставка да је појав о коме говоримо у њима морфолошког карактера. После губљења свих дужина у овим дијалектима, и после губљења сугласника х, дошло је до једначења облика аориста и имперфекта великог броја глагола (То су сви глаголи с вокалом а у основи аориста) у 1 л. јед. и 2 и 3 л. множине, па је разумљиво да се за овима поведе и 3 лице множине. Необично је само то што онда није дошло до уопштавања аориског наставка, већ је и на овај облик проширен завршетак имперфекта, који ни изблиза ни у једном од ових говора нема ширину употребе аориста. Уз ову напомену је потребно истаћи да имперфекат у говору ђаковачком, уколико се он овде употребљава, не зна за друкчију творбу и друкчије завршетке од оних који су заједнички већини српскохрватских дијалеката и књижевном језику.

1) А. Белић, Постанак прасловенске глаголске системе. — Глас Српске академије наука CLXIV, стр. 14.

2) Т. Maretić, Gramatika i stilistika hrvatskog ili srpskoga jezika, § 584 v.

3) Испор. расправу А. Белића, *Аорист и имперфективних глагола*. — Јужнословенски филолог V, стр. 171 и даље.

4) Види *Један прилог објашњењу аориста и имперфективних глагола*. — Наш језик VII, стр. 102 и 103.

5) Даничић, *Историја облика 1874*, стр. 329.

Инфинитив и футур

150. Иако се у говору Ђаковаца овда-онда може чути покоји облик инфинитива, овдашњи се говор, без икакве сумње, увелико слаже с оним дијалектима у којима је овог облика као живе граматичке категорије потпуно нестало. Примери: *Њејдв се зџовес мбра сџушаши, Јд ћу му нџму покџаши, Свџ смо ми морали бџши војска, Не смџм гу ћџкаши код кућу, Нџсм мџла изџс, Не мџж'е се издрџд,* — бележени су углавном од лица у којих се типичност локалног говора иначе врло добро чува, те се ни у ком случају не може сматрати да су облици инфинитива у њима скоро примљени са осталим особинама из овог или оног народног говора друкчијег типа. А уколико је овде и могло бити каквога утицаја — што се никако не може порицати — то је свакако пре био утицај језика школе и администрације. Ово потврђује позната чињеница да је у дијалектима из којих су поједине црте уношене у говор ђаковачки познат само краћи облик инфинитива (испор. Јужносл. филолог XIII, стр. 84 и примере у Речнику Гл. Елезовића), а у Ђаковици је, како видимо, чешћи инфинитив са завршетком *-ши*. Ипак, кад би данашњи облик инфинитива у ђаковачком говору био искључиво овога порекла, он не би, било то и у ограниченом броју случајева, могао постати органском цртом његовом. По моме мишљењу, овде ће бити сачувани трагови старог стања из епохе развитка призренско-тимочких говора пре дефинитивног губљења инфинитива у њима. Везе Ђаковице и њене околине с областима на истоку, како смо већ у уводу констатовали, ослабиле су пре неколико векова у прошлости — свакако пре него је процес губљења инфинитива у њима био потпуно завршен. А осећање за употребу тога облика појачано је под утицајем дошљака, који су се иначе дијалекатски асимиловали у аутохтоно становништво. И обрнуто, код дошљака је ово осећање бледело утолико лакше што се у служби инфинитива, напореда с овим обликом, и код њих још пре доласка у Ђаковицу употребљавао презент са свезицом *да*. Баш зато се, уколико се у говору Ђаковаца инфинитив није сачувао, уз све глаголе и изразе непотпуног значења као њихова допуна увек употребљава

облик презента са свезицом *да*. И овај се говор од осталих говора свога типа разликује у томе што се уз глаголе: *хшеши*, *смеши*, *умешти*, *моћи*, *морашти*, *искашти*, *шребашти*, *почешти*, *немој*, *нема*, и уз све изразе њихова рода, у тимочко-јужноморавским говорима свеза *да* може и пропустити и онда као њихова допуна остаје сам облик презента (Белић, Дијалекти, стр. 639—642), а ђаковачки у овој служби не познаје то пропуштање ове свезице.

151. У Ђаковици презент без свезе *да*, у служби у којој се у нашем језику употребљава напореда с инфинитивом, употребљава се једино у футуру: *Ћим ајдкшав дамдре ќе почне*, *Како ќе се прешурив*, *Къ ќе пордсне*, *Вуна ќе бине свѣма*, *Свѣ ќе умремо*, *То ќе бине хисша*, *Сѣи ќе ме ушѣпају*, *Како ќе бице њедва рабдша? Прво ќе не даваше*, *Да ќе ши рдоње никну*, *Лѣйо ќе бине*, *Миљ ќе сврнемо*, *Миљ ќе седимо*, *а дѣца ќе се ѣправ*, *Они ќе прѣћекав*, *Ће ѣзнеш* — и то, разуме се, од перфективних глагола знатно чешће него од имперфективних. За казивање трајних радњи у будућности много је обичније да се испред облика презента употреби и свеза *да*: *Ја ћу да те чекам*, *Миљ да бинемо бајдши*, *Туљ да бине скрѣо*, *После ќе да живе ддбро*, *Па ќе да седѣше бес идсао*, *Осѣ(д) ќемо ѣорано да већерамо*, *Неће да ѣмамо ш'шо за јѣдење*, *После ћеш да га више волиш*. А свеза *да* употребљава се у овој служби и уз облик презента свршених глагола: *Къ ќе да прѣмени вѣру*, *Ш'шо ќе да бине*, *Дозндсте ш'шо ќе да ти иншѣрнѣрав*, *Тѣбе ќе свѣ да ши кѣже*.

При пажљивом прегледу наведених примера с футурском конструкцијом запажамо да се посебни облици појединих лица помоћног глагола *хшеши* у њој (упадљиво чешће уз имперфективне глаголе) чувају, али је много обичније да се облик 3 л. једн. неизмењен употребљава за сва лица и једнине и множине. На ову особину говора југоисточне и јужне Србије указао је проф. Белић, поредећи је с генерализацијом (проширивањем на сва лица оба броја) облика *би* у потенцијалу, које је постало обичном појавом многих наших народних говора (Дијалекти, стр. 636 и 637). Ово уопштавање једног облика помоћног глагола у футуру за сва лица оба граматичка броја, заједничко јужнословенским језицима

на југоистоку Балканског Полуострва, у непосредној је међусобној вези са ширењем општебалканске језичке особине губљења инфинитива, којој је „већ а ргіогі немогуће тражити игде друго полазну тачку.“ ван граница грчког језика, у коме се овај појав најраније јавља и у коме је нађена и „фонетска могућност да се инфинитив изједначи с личним глаголским облицима“ (Белић, Дијалекти 646). Међутим, баш међусобна повезаност уопштавања једног облика помоћног глагола за лица и једине и множине са заменом инфинитива личним глаголским облицима говори за претпоставку да је губљење инфинитива, коме је свакако импулс дошао са стране, — у овим нашим говорима, а мислим и у другим јужнословенским језицима, синтаксичког карактера.

Глаголски придеви

152. Невршење промене тврдих сугласника у трпном придеву глагола на *и*, испред наставка *-ен*, везано је за глаголску основу, а сем тога о њему је доста говорено раније (у тач. 55). Ипак ће бити потребно да у вези с тим обликом овде још укажемо на нешто повећану продуктивност завршетка *ш*, *ша*, *шо*, као наставка за творбу овога облика у говору ђаковачком. Од глагола који пред вокалом *и* у основи имају сугласник *н*, будући да тај глас у трпном придеву остаје неизмењен, облик трпног придева гради се наставком *-еш* (а не наставком *-ен*) — свакако да би се избегло понављање сугласника *н* на блиском отстојању (исп. с тим творбу трпног придева глагола на *ну* у другим дијалектима нашим и књижевном језику). Том се околношћу, ја држим, пре него ма чим другим могу објаснити ђаковачки облици: *жџнеш* (*Нџсџм жџнеш*), *џроменеше*, (*Нџса џроменеше*), *џроценеш* (*Мџога џроценешо*), *нашрџнешо*, *замџнешо*, *одмџнеша* (*Нџје одмџнеша*), *нађџнешо*, *џобџнеши*, *Оба су раџнеши* и сл.

153. И о дијалекатском облику радног придева говорено је у фонетици (т. т. 44 и 85), и то не без оправданог разлога, јер су појави о којима је тамо било речи, по нашем нахођењу, у основи гласовног карактера. Али ово питање тамо није свестрано обухваћено, па му је зато и у овоме

одељку потребно обратити нешто више пажње, тим пре што су у том облику извршене промене постале морфолошком ознаком његовом. Како говор ђаковачки припада зони дијалеката призренско-тимочких, и како су многе црте његове истоветне са цртама осталих говора тога типа, било би најприродније претпоставити да је наставак *ja* у м. роду једн. радног придева истог порекла као и у говорима јужноморавским. Међутим, највише се може тврдити да је овај наставак тих говора утицао да се с глагола у којих се *j* пред завршним вокалом у Ђаковици развило гласовним путем прошири и на глаголе других типова, где је тај сугласник могао бити добивен једино аналогичном, и да је на тај начин допринео делимичном генерализацији наставка *-ja* за радни придев свих глагола.

Проф. Белић у Дијалектима источне и јужне Србије (стр. 596 и даље) даје убедљиве доказе да дотични наставак у јужноморавским говорима не стоји „у вези са фонетским приликама“. Најважнији од тих доказа су чињенице „што крајње *л* у овоме дијалекту нити отпада нити прелази у *о*“, и што се акценат овамо врло често налази баш на томе наставку, а под акцентом вокал *о* ни у овоме ни у суседним дијалектима никад не може бити промењен у *а* (ор. cit. 597). Поред осталих доказа које смо у фонетици, на мало пре означеном месту, дали, за поткрепљење нашега гледишта да ће у глагола с основом на *и* наставак за м. р. једнине *-ja* у Ђаковици бити резултат гласовних процеса — ми се можемо позвати на иста два момента, зато што је у нашем говору њихово стање управо сасвим друкчије него у јужноморавском. Прво, некадашње *л* на завршетку облика м. рода у свим случајевима је овде скоро доследно промењено у *о*, а друго — акценат никада не стоји на томе вокалу, и зато је он, баш у овоме облику, подложен померању своје артикулације и промени у *а* (срав. напред тач. 17). Случајеви чувања непромењеног вокала *о* на завршетку радног придева м. рода од глагола *и*—коњугације врло су ретки; ја сам свега неколико таквих примера забележио, и већ сам их напред (у тач. 42-ој) навео, али су они као дијалекатска говорна одлика, и по самој њиховој малобројности, сумњиве вред-

ности. То исто се може рећи и за примере с овим завршетком радног придева свих осталих глаголских типова, изузев оних који у основи имају вокал *a*; *живео*, *узео* и *одузео* бележени су од лица чија типичност локалног говора ни у другим питањима није поуздана. Једино бројност примера: *бегао*, *дао сьм*, *зидáo*, *знао сьм*, *имао сьм*, *кувáo*, *морао*, *мдао*, *осиáo*, *пасáo*, *признао*, *прићáo*, *пишáo сьм*, *преиáo* у *бунар*, *предао сьм*, *признао*, *Уздрж'ао сьм се*, *ч'екао* наводи на претпоставку да се вокал *o* у њима никада није био потпуно доследно променио у *a*. За случајеве у којима се извршило сажимање завршног вокала са основним, као што су: *дбша*, *досиша*, *издава*, *каза*, *ошиша*, *писа*, *памáга*, *побега*, *црка*, *река*, *стига*, *ошишь*, *порáсь*, — већ смо рекли (види тач. 85 и 86) — налазимо објашњење у особинама језика дошљака црногорског порекла.

С променом наставка *o* у *a* у облику радног глаголског придева овде је некако везано (ма да се ови процеси међусобно никако не условљавају) развијање прелазног звука у положају између основе и наставка, — гласовним путем једино иза вокала *и*, те је на тај начин наставком за овај облик мушког рода једнине постао слог *-ја*, односно *-ја:* *бија*, *благадарија*, *вадија*, *лабија*, *женија*, *изућија*, *лажјија*, *израдија*, *купија*, *мишија*, *папија*, *радија*, *привија*, *пребија*, *сьшија*, *праш'ија* *шражија* итд. Тај прелазни звук је обично слабији ако се акценат не налази непосредно пред њим, тако да се онда, а понекад и непосредно за акцентом, скоро никако и не чује, па се у том случају наставком облика мушког рода, према *-ла* (за женски) и *-ло* (за средњи), осећа само вокал *a*: *биа*, *благасловиа*, *нудиа*, *долдзиа*, *збрáвиа*, *извадиа*, *изиубиа*, *израдиа*, *побиа*, *сѣшиа*, *посиáвиа*, *шрóшиа*, *ш'ужиа*, *сл'ужиа*¹.

153. У овоме облику осталих глаголских група, с другим којим завршним вокалом основе, прелазни звук се, рекли смо, испред наставка никако није могао развити фонетским путем. Он се на њ, као готов и већ морфологизирани (и то

¹) У тачки 44-ој ми смо истакли уколико место акцента условљава природу сугласничког елемента који се развија поред наставка *и*. На томе смо месту дали углавном исте ове примере.

понављамо) пренео с истог облика глагола и основа, утолико лакше што се у другим неким говорима истог типа, у јужноморавским, рецимо, наставак *-ја*, другим, ситаксичко-морфолошким путем везао за партиципски облик мушког рода једнине (Белић, Дијалекти стр. 600 и даље). И тако је тај наставак за дотични облик говора ђаковачког постао скоро подједнако обичан код свих глагола, без обзира на вокал у основи од које се радни придев изводи, а, сем у изузетном, на крају претходног параграфа изнетом, случају и без обзира на место акцента. То нам потврђују примери: *болавја, даја, даваја, зваја, знаја, имаја, казуваја, казаја, илакаја, препаја, прићаја, плаћаја, шрћаја, поцепаја, поверавја, ушепаја, чувја, ч'шпаја, писуваја, видеја, данеја, кшеја, поњеја, узеја, смеја, умеја, седеја, окронуја, ушрнуја, ч'уја сьм* итд. Ни овде ј није свакад једнаке вредности; некад је то више несложно *i*, а иза свих вокала, сем иза *a*, често га код појединих лица и сасвим нестаје, те је наш облик утолико друкчији: *видеа, седеа, смеа, поипнуа, забрѝнаа, љукнуа неко, преврнуа, умреа* и сл.

154. Наставак *ја*, односно *a*, с глаголског радног придева преноси се понекад и на праве придеве са завршетком *o*: *Млого е дебеја, цѝја, беа снег, вѝсеа*.

155. Последња значајна морфолошка црта говора ђаковачког јесте проширење наставка *-ле* и на облике мушког и средњег рода множине. Та црта, добивена свакако „под утицајем формалног једначења ових партиципа с облицима заменица или именица мушкога рода на *e*“ (Белић, Дијалекти, 626), позната је и говорима јужноморавским околине Врања, у које је донесена из македонског језика (*ibid.* 626). У неким северномакедонским говорима, као што је доњополошки, на пр., у коме и данас налазимо извесних црта јужноморавских говора, ова особина је потпуно генерализована; она је постала општом особином и у говору Призренске Горе, а у Сретечкој Жупи се такође развила „под горанским, кичевским и тетовским утицајем. Она се ширила са јачом експанзијом него друге црте уношене с југа, тако да је у овоме правцу прешла и у призренски говор“ (Павловић, Говор Сретечке Жупе стр. 206 и 207). Ми можемо додати да је она скоро с неу-

мањеном „експанзијом“ ишла и даље према северу, тако да је у говору ђаковачком генералисана. Бројни однос примера: *Брџа су биле, У цркву смо ућиле, Биле су конзули, Кџко љуш нџсу разлџковале, Ту цркву су држџале, Рафђани аџл'џћ-кале, Ш'шо нџсу радџле од Србе, Кдђи су биле, Пеш'аћиле смо, Тџрце даџзиле и мџого не мџкиле, Дџшле су дџца, Нџсмо давџле, а нџсмо ни узџмале, Они су имџле кџћу, Не може нџко да дакџже одџкле смо дџшле, Нџш'и сџџари су биле шрџовци, Пре црквом биле два кџмена, Оба брџша изџш'ле, Мџже љџшиле, а вџру сџћџвале, Освећиле смо се Тџрцима, С(в)џ узеле Тџрце, Иш'ле л'џде, љџ разаварџле, Уфџшиле дџца кола, на љрав, Тџј љџш смо сџџале, Овде Бугџрци дош'ле, После би кџвале, Ђџле они шџо ће да одив, љџ дџзале љддове, Мџја дџбџдва сџна бџгале, Не вџделе, бож'е, шџку мџку јџје, Грџбиле смо се да идџмо, Звџле га у шџшњу, Бџзу дџш'ле, дџца, Бугџри су имџле вџс, Арнаџши нџсу смџле, Арнаџши би кџвалџе, За љџре смо куџавџле, Из Прџшџину су дџшле, Мџладошџрце су љадџиле, Овде су живџле, Они се надџле, Би шрђале и љџмоћ давџле нџма Србима, Нџсмо се бајџле, Ту су мџне валџле Тџрци, Такџ смо живџле, Јџну мџџбу смо љисџле, Пол'а су љроцвџшџле, Сел'џци би рџкле и др. — према онима у којима сваки род има своје посебне наставке, као у већини дијалеката наших — јасно говори да је наставак *ле*, већ пре неколика века, овде сасвим потискивао наставке за мушки и за средњи род. Да баш тако није било, облици с овим последњим наставцима, који су једино могли бити познати досељеницима у време њихова доласка у Ђаковицу, јамачно би морали преовладати у локалном говору, а они су, међутим, много мање обични; код најтипичнијих претставника овога говора — чак врло ретки. Иако су исто тако ретки, ипак су вредни истражања радни придеви са завршетком *ли* уз субјекте женскога рода, као: *Ч'џшаве легенде се стварџли, Рџже са љрецвџшџли*. Ја их објашњавам губљењем осећања разлике у роду због широке употребе наставка *ле* за множину мушкога рода. Кад се већ облик с овим наставком употребљава не само за женски него и за мушки (а и за средњи) род, могао је, ја држим, и обрнуто наставак *ли*, уколико се он овде употребљава, постати завршетком*

радног придева у предикату, без обзира на род његова субјекта.

За радним глаголским придевом овом особином се повео и трпни придев; и тај облик са завршетком *e* у множини мушког и средњег рода скоро је уопштен у говору ђаковачком: *С(в)é су документа́ њосла́не, Оде́лене смо, Нэсу жéнеше, С(в)и́ прешéле ску́йлене, Писма́ још' нэса њосла́не, Сэла́ су ња́йлене*, али су још увек од овог у Ђаковици чешћи завршеци *и* и *а*. Па ни придеви у предикату нису овде необични с таквим наставком (*Овь Шеффи́и ш'шо су бй́ле багдше, Кьд ти су бо́не, С(в)а́ки су бй́ле уморне*) — тим мање што се они у облику са завршетком *e* срећу и у атрибутој служби (испор. тач. 125).

СИНТАКСИЧКЕ ОСОБИНЕ

157. И поред настојања да морфолошке појаве одвојим од синтаксичких, и да у претходном одељку прикажем само оне прве, то ми није свакад полазило за руком зато што су једне и друге те појаве тесно повезане међу собом. Тако се, уз констатовање да се у говору ђаковачком у извесним службама употребљавају поједине граматичке форме нарочите врсте, морало истаћи место којих других облика се оне употребљавају и објаснити како је могло доћи до њихове употребе, а тим се већ залазило у синтаксичка питања. Зато се ја нећу понова навраћати на такве случајеве, уколико им је већ и с ове стране дато објашњење, него ћу изнети само још оне синтаксичке особине које ће употпунити дијалекатску слику нашега говора.

Систем деκлинације

158. — На данашњој слици употребе именских облика у говору ђаковачком оцртавају се три временска периода. У најранијем, првом од њих, овај говор је, заједно са осталим говорима свога типа, имао развијен систем деκлинације; различни односи имена у реченици тада су се у њему казивали појединим облицима падежа. А трагови овога стања сачували су се не само у скамењеним облицима деκлинације, као у говорима призренско-тимочким уопште (Белић, Дијалекти, стр. 295) већ и у живим падежним формама, употребљеним истина у мање или више изразитим прилошким функцијама (испор. ниже тач. 163 и 164). Други период је онај у коме су сви словенски дијалекти на југоистоку Балканског Полуострва знатно упростили свој систем деκлинације, и кад су,

под утицајем несловенских балканских језика, с којима су наши дијалекти овде били у додиру, различне функције већине падежних облика у њима преузели предлози. Тај период је, у овој области језика нарочито, свим говорима нашим на овој страни дао посебно обележје у односу према осталим дијалектима српскохрватским. Али у свим овим говорима губљење именских облика није узело исте размере. Мало пре смо већ истакли да се остаци старијег стања у говору ђаковачком чувају нешто боље него у осталим говорима југоисточне и јужне Србије, а овде ћемо додати да се у њему сачувао и нешто већи број падежних облика. Поред номинатива и акузатива — вокатив и не рачунамо у падеже — ту се и облик датива редовно употребљава у реченичним функцијама са својим основним значењем намене. А ово је, с обзиром на периферни положај говора ђаковачког, на његову удаљеност од центра дијалеката свога типа и суседство с говорима које утицај упрошћавања деklinације једва додирује — сасвим разумљиво. Ми, нажалост, не знамо тачно у којој мери је упрошћен систем деklinације у Призрену и у подримском крају, али на основу онога што М. Павловић налази у Сретечкој Жупи можемо закључити да се у говорима овога типа северно од Шаре, а на југозападу од планинског ланца који на тој страни оивичава Косово Поље, ово упрошћавање није извршило у истим размерама као у говорима јужноморавским и тимочким (Павловић оп. cit., стр. 160 и 165). Оживљавању падежних категорија, специјално у Ђаковици, допринела је у знатној мери и смена становништва која се овде извршила последњих векова. Скоро сви дошљаци у своје језику су доносили јако развијено осећање за употребу падежа. Ипак, у току десетина година боравка у месту, добрим делом су се они и том особином асимилovali, али не сасвим. Из њихова језика, и у додиру са говорима метохиским, у ђаковачком говору се сачувало примера употребе свих падежа, али каткад врло ограничен број тих примера, те се не може тврдити да су они, једанпут већ изгубљени, икад касније овде постали органском цртом локалнога говора.

Ђаковачком ~~никако~~ нису могли дубље ухватити корена. Датив посесивни с овако широком применом у тој служби особина је дијалеката косовско-ресавских, а за означавање припадања једино он употребљава се и у појединим местима јужноморавског говора. (Белић, Дијалекти, стр. 336). По мишљењу проф. Белића, он се, као и више осталих дијалекатских особина, у другима развио под утицајем првих од ових говора. Ђаковачки је, и нешто раније, а последњих векова несумњиво више од ма којег говора свога типа могао имати узајамних веза с говорима метохиско-ресавског дијалекатског типа, па је и он својство казивања припадности искључиво дативом могао примити из ових. Али, будући да се у њему датив као граматичка категорија сачувао, што у јужноморавском није случај, то утицај у ономе смислу у коме се он вршио на говоре јужноморавске овде не може бити у питању. Тако исто, иако је посесивни датив, вероватно после губљења генитива, преузео и његове посесивне функције, ипак се не може говорити о употреби првог место другог од два именска облика у тој служби.

161. Место генитива употребљава се датив само неких присвојних и демонстративних заменица и уз предлоге: *Прџшла код њојзи, код онојзи, Не сме од мбојзи мајке, Да има ш'шдгод од њојзи, Поред шбме ја му кажем, Пре шбме ми бдише мило, преко њојзи, испред овоме* и сл. Иначе се функције генитива у говору Ђаковачком најчешће казују обликом акузатива:

162. а) Уз бројеве, уз количинске изразе, и уопште с партитивним значењем: *Къд нема век нема ни лек, Имам ш'аду војску, Има 30 године, 200 киле пш'еницу, Данесе кайку зejшин, 200 динаре гу кирџа, 5 године, Би гу даља по чашу вџду, Имала е шри дџу, Има 200 године, Бџд нам бџја 100 године жив, пџшњс-шџсњс године, Нџси каншу гас, 7 члџнове, 10 дџу, Уфџшле камџш прџју, Има 70 године, шџвар кџије, од мџдје године, кџшу цвџше, 400 лџре, Нџкџш нас бџле 730 куџе, четџири-пџш џкџшара зџм'у свџју, 380 кџла пш'еницу, Имџја сџм ма'ло ракџју, 60—70 куџе, Ако ни бџг да здрџв'ле, по 50 кџле брџш'но, 5 бџнке, 7 бџнке, 2 дџнара пџрџнаџ и 2 дџнара ш'џџџр, Има 10 фамџлије, 150 комаде сџџку, итд.*

Дреновца, из ови сѣла, њшоч'но од вáрош'а, Нájкисшо гово-
римо и ош Прáзрена и ош Пеки, На вр(х) јъзика ми *е*, о(д)
ше(х)¹ сѣлá, ошуд Сплáша, Из Арáвца су одшле, од дрúгога
вáрош'а, ош прве жéне, без мáјке ошáмо, рðдом из Ђáковице,
ч'ак до Скáдра, нéма о(д) шóга, код вáшре, једúнац у мáјке,
Узео гв ис кúће своје, од њáви л'уди, ис шрбува, из Арáвца
и из Гњáлане, Арнауши и(з) сѣла удáрише, врáша о(д) цркве,
Св'кри се иза ãлáша, шѣ(х) од Јúника, Рáди у Дъмјáна, Оску-
дица нíје сáмо у мéне, из њéгове кúће. Но од ових примера
известан број треба одбити на случајеве забележене од
особа које су у најновије време, кроз школу, у додиру са
школованим људима и најновијим досељеницима, у многoмe
измениле свој матерњи локални говор. Зацело само код
таквих лица запазио сам примере: *Ошвðри ши нáш'и мало*
шкóле, прé нðколико врðмена, у дðнове ошшуйáња, у лóвење
рíбе и сл. Ипак, генитив с предловима, као у низу горе
наведених примера, у Ђáковицу су донели ранији дошљаци
и, поред свакако обичнијих случајева употребе облика аку-
затива с истим предлозима, у говор ђаковачки поново је
ушао и у њему ухватио нешто корена и облик генитива.

164. Сем ових генитива, који су тековина последње
епохе у развиту говора ђаковачког, ми у њему наилазимо
и на нешто остатака тога облика из даље прошлости, из
времена док је он са свима говорима овога типа имао раз-
вијену деклинацију. Поред старог генитива множине без
наставка, о коме смо напред (у тач. 112) говорили, то је
генитив с прилошким и сл. темпоралним и начинским функ-
цијама: *с(в)áке недéле, прóшле гóдине, Бáја е дðбре воле, с*
дрáге воле, Дáлáзи сáке гóдине, а свакако и генитив у
заклетвама: *бáи ми, д'уш'е ми, крсша ми, здрáв'а ми* и сл.
Интересантно је истаћи да се овде тај облик доследно
употребљава код свих претставника. И ово је најпоузданији
доказ да се у тим примерима сачувало старо стање.

165. У једнакој бројној сразмери као генитив, и у истим
функцијама, сачувао се и облик инструментала из прошлости:

¹) Слово *х* (у загради) пишем да не би било двоумљења у одређи-
вању овога облика.

Рџдом је Ђакџвџу, Нџћом би ишле а нџкџд џћњом (постало контаминацијом адвербивираног облика *џњу* и наставка инструментала-ом), *Јушром смо изџазиле, Ако бине с муком, С џџдом је џџиџла*. Међутим, примера инструментала донесеног у говору дошљака и, уопштеног у Ђаковици нема тако много. Од забележених: *Овде међу собом, Имџли смо рџзговори с писменим л'удима, Где нџје под водом нџма нџш'ша, Сџс нџм су, За џим ошџшла му рџка, Сџс нџма су, с конџџцима, с џокрџвцима, С џош'шџним ч'авџком сџм говорџја, Међу нџма нџбол'и. С вџма нџмамо нџш'ша, Дружџја се с нџпрешџел'има, Сџ синовиџма џе бџја у Турску, —* више њих је продукат најновијег времена. А функције инструментала у говору типичних Ђаковаца врши углавном акузатив с предлозима: *Говџри сџс џџрку, мџе сас ше џџре, сос кџње, сас каџџа Јџву, Сос нџједна нџма, Ишл'е смо нџкако со(с) сџрџ, Бџле смо џџбро сас Турџе, Ж'ена сас л'уде шџ не, Побеџду сџ Срџбију, Куи ошџша сас џресџшнџка, сас шџбе, Ошџџдосмо сџс Бџџу, Да му с асвџши сас Ауштријанџе, са џџноџ нач'џл'ника, Имџли сџше нџш'шо са џџа, уџравнџк са реџџзора, Куи сџм разџговарџја с нџ(х), са Миџраша и саз Бџџж'а, сос мџџу џџџу, с авџ мџџшџоре, сас авџ кџшалиџе, саз авџ л'уде, Још' не зџбри саз мџне, сос лџжу, сџс џрџшџла, сџс кџма, Бџја у воџску сџс мџга брџша, Не воли да сџди соз мџне, а сџс нџга би сџџџја, сџс мџџка и соз џџа. С истим овим предлогом — а никад без џџга — и кад се означава средство: *Гаџав сас џуш'ку, Да ми наџуниш' сас фџну раџџју, Сос нџџ га скиџе, Соз бџшџну гу мџџши, Пџре сџс лџџну вџду* итд.*

166. Већ предлози *за, међу, над, џод* и *џред*, који се у нашем језику слажу са оба ова падежа, овде природно иду с акузативом. Ово је утолико разумљивије што је и у говорима црногорским, под чијим утицајем се деклинација говора џаковачког последњих векова обнављала, сасвим изгубљено осећање за правилну употребу облика уз те предлоге (види Јужносл. филолог XIII, ст. 106 и 107). Ту су једино још могући, и управо су чешћи од акузатива, облици инструментала личних заменица: *Међу нџма ги нџма више, Пре(д) шебџм је џџџкаџа, за нџма, за џџм, али: Пред нџга бџше, Пред мџне џе бџја џвек.*

167. Осетнији утисај у новије време искључиво говора црногорских и косовско-метојских искључује и могућност употребе ма ког другог облика сем акузатива с предлозима *на* и *у*, јер је и у овима само такво слагање познато. *Како смо биле у војсци, у 94-ој години свдја жидства, У тај мавли било, У вирошу ле дружидје, Нема на чему* и сл. примери сведоче само о променама које се у говору нашем врше под околностима створеним последње две деценије. Досељеници — и сад мислим на фактинке претке данашњих ђаковичких староседелаца — при своме доласку у Ђаковицу, специјално у овоме случају, налазили су оно исто што су сами у сваке завичажном дијалекту имали, па је отуда, поред ретких сад наведених примера, на чије порекло указасмо, ту једини облик акузатива: *У једна ноћ да не пошћав, У цркву смо ућале, Још јено има у микољу, У цркву ле била, У Пецку Бџу седи, И сви има кућу у ону пашу улицу, Има 330 година што смо у Ђиовицу, Баја ле у Радошковицу, Пдвине има у Призрен, Једн ардџи је у Вашиовце, Још је у Дџане, У Дџане са, У Скавље ми ле, 10—12 кућа у Љоћане, Било су у зшвар мекн Аршарши, Куи је сви у Албачиу, Има у руме блате, Баја сџм у војску, Муж гу баше на црквицу, Прићав бџде на сакџк, Сџбји на нџша враћа, Тџма на Валџну се ишрав, По цџја дџн седи на дџћџн, Прећекај гу на коџију* итд.

168. И с предлозима *по* и *при*, а и с осталим предлозима који се у књижевном језику нашем слажу с локативом, без обзира на то да ли су употребљени с функцијама за означавање места или ма чега другог, најобичнији је облик акузатива: *По бање јесте адџли, По говор се позна, Ноком несу смџли по улице, Нбси га по ж'ене да сџше, Певале би по сакџце, Да идемо по сџла*, (ово би још могао бити и облик ген. плурала, који се у архаичнијим новоштокавским говорима употребљава у служби локатива), *Ја радив по магазџм, По арнаџке, куће, Турци су и(м) све по куће, Вадџле гу по доџшоре и по мџнастџире, Ишаа сџм по Солџн, Да иде по Турце да слџжи, Нацрџави кућу при срез, Мџдаа бде при бџнар, При неџове куће, Забрџила ле шо при дрџе, неџде, Према Призрен је бџја као Царџград.*

169. Предлог *по* с истим овим обликом често се употребљава у значењу предлога *са* уз инструментал: *Да узне дџу по себе* (са собом), *Ш'шо неси предао по себе*, *Узнеју снају по себе*, *Узни ручак по себе*; — а предлог *при* с функцијом предлога *код*: *При дџу — без дџу*, *при жџну — бе(з) жџну*. — Али су, поред ових, у употреби с тим предлозима и облици локатива: *Трћи по магазину*, *По говору и мош да разлићиш*, *Ишле су по свџту*, *према гранци*, *По њџму* (за њим) *ишпо иду*, *Радимо по сџла и по вџрошгу*, *Нико не би доша по веџере*, *Калав се по зџмле*, *Нема просјач'иња по наш'е државџе*, *према цркве*, *према мџ'е кџџе*. А поред тога што се у њима делимично огледа добивање књижевне физиономије, поређењем ових примера са непосредно претходним могу се утврдити размере утицаја који су на говор ђаковачки имали дијалекти црногорски и косовско-метохиски.

170. Вишестрани утицаји који су дали овако стање система деклинације које смо приказали морали су довести до губљења поузданог језичког осећања било којих одређених облика, те под таквим околностима не изненађују ни примери: *без вџрама*, *са Црнобџрац*, *са дџца*. А вероватно најпре овим се може објаснити и слагање предлога *од*, *код*, *до*, *испред* и др. с облицима датива, као у примерима датим у почетку тач. 161.

Употреба глаголских облика

171. Глаголски облици, сви за које говор ђаковачки зна, употребљавају се с одређеним значењем и у обичним својим службама, те говорити о употреби свих ових облика понаособ значило би понављати позната својства која су заједничка многим нашим дијалектима, а то нисмо чинили ни с другим језичким појавама. Овде ћемо се ограничити само на ономе што је у ма ком погледу карактеристично за наш говор. А таквим можемо сматрати врло живу употребу аориста, и насупрот томе не одвећ широку примену имперфекта. Овој несразмери употребе простих претериталних времена ми објашњења налазимо у мешавини говорних својстава два различна дијалекатска типа. Основни говор ђаковачки је, као и остали приврэнско-тимочки, морао знати за упо-

требу широких размера и једног и другог облика (Белић, Дијалекти, стр. 547). Али како је ишчезавањем старог становништва и дијалекатска основа унеколико морала слабити новодошли живаљ је утолико задржавао понешто одлика своје синтаксе, — између осталих и ограниченост употребе имперфекта. Аорист се, међутим, и у завичајном дијалекту већине дошљака употребљава „свакако несразмерно чешће него имперфекат“ (Јужнослов. филолог XIII, 118), те зато се, природно је, одвећ живо језичко осећање за овај глаголски облик у Ђаковици сачувало неизмењено до данашњег дана. И он се са својим основним значењем употребљава, нарочито често — управо редовно — у причању о нечему што је текло, односно што се десило пред очима онога који прича (Испор. исто својство и у другим неким говорима нашим. — Јужнослов. филолог XVII, стр. 89).

172. За саопштавање или причање да се нешто вршило или извршило у прошлости без нарочитог истицања, да је то било у присуству саопштавачеву и за излагање прошлих догађаја који се нису дешавали пред приповедачевим чулима, употребљава се префекат, односно, у приповедању можда и још чешће приповедачки презент (Примери за оба облика су многобројни и баш зато их ми овде нећемо ни наводити).

173. У служби за изношење прошлих радњи, колико наведена глаголска времена, обичан је и облик императива. И то не само за радње које су се вршиле (извршиле) у присуству приповедача већ и за оне о којима је приповедач могао од другог сазнати, дакле — и у функцији аориста и у функцији приповедачког презента, односно перфекта — као год у још неким нашим дијалектима, управо као у јужноморавском (Белић, Дијалекти 631), на једној, и источно-црногорским говорима (Стевановић, Источноцр. стр. 119), на другој страни — што ће рећи чешће него у већини осталих дијалеката наших, — употребљава се императив: *Удџи ју се и она друга рука, Две недеље кући пасул', Дџни увече касно, а дџни се ујутро рано, Удари гу зуби да болев, Па кдл'и крџве и валдџе и бацај на жар ше јџ, Прдџни по 40 дџна, Па се џбсле дџни, Па ши одџни и сџкри се иза џбџа,*

Грешти ти вайдве и узми ружњ по себе, Кад зу давшти велике болове, Нађла ж'ар па мѣтни ђијум, Не прѣшвај зу на авијају до 20 дѣна, Здари све у вѣрошу и сл.

174. У правоме своме значењу, за изношење жеље и заповести, императив се такође употребљава, али нег увек сам тај облик, него често и појачан истим повнатиим речима као у говорима црногорским (исп. М. Стевановић, *op. cit.*, стр. 90). — Жеља изражена кроз клетву и благослов не изражава се само на начин како је најобичније у нашем језику, тј. обликом крњег перфекта¹ већ много чешће презентом са свезицом да: *Да аужнаш, Да бѣг да, Да не дође ж'ив, Да црне мајке, Да велики порасне, Да ти не види мајка, Да се здраве врѣшу дома, Да ајра немав.*

175. За изражавање жеље облик потенцијала је доста редак; ја сам забележио свега један такав пример: *Не волим да седим сос мене а сос њга би седѣја*, и зато не можемо бити сигурни да није у говор ђаковачки скоро унесен. У овој служби за казивање жеље ту се обично употребљавају одговарајући облици глагола *хшешти, волешти и желешти* и презент односног глагола са свезом да: *Неће да дође, Не волим да седим у сѣло, Нѣсу шкѣле да сѣду, Не желе да иде, Волим да слушам* итд. Тако исто могућност вршења радње означава се облицима глагола *моћи* и презента са свезом да. А и уколико се у овој служби употреби потенцијал, то је опет од глагола *моћи* — *Кѣ би могао шѣмо да живи.* Даље, овај облик се ретко употребљава и у погодбеним реченицама. А и у тој служби, поред многих других, уобичајена је употреба презента. И тако је, како видимо, служба потенцијала знатно сужена, али је и при том тај облик доста обичан, и може се рећи изузетно чест, у служби за казивање радњи које су се у прошлости вршиле по обичају, по навици, или по било каквој сили околности, које су се, дакле, у прошлости понављале: *Пѣвало би се, шрѣло би се, Што би рекао не би смѣја, Би се зашрѣли, Разговарѣле би, Он те вѣре не би шѣрија у цѣи, но би делѣја сирѣшѣи, Шта би*

¹) Испор. велики број таквих примера, нарочито из народних умотворина, код А. Мусића у расправи: *Rečenice s participom preterita aktivnim II.* — *Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti CXL*, стр. 68—79.

*радјале Турцима, Не би смјеле по улице, Нишле би ноћом,
 Кад би се који бајашто женија, Пришала би му мајка, Дашла
 би деца мајла, Тобја дѣна би свршја, Мајка и отац би гу
 давале, Армајале би ћувале, Би шрћале и помоћ давале намо
 Србима, Ш'шо би сејоци рекле, Змојла би се, а ја би гу даља
 по ч'дишу воде* итд. По ономе што управо ови примери значе,
 и овде и у нашем језику уопште¹, није тешко објаснити
 како је у овој служби могло доћи до употребе једног облика
 с основним оптаивним значењем. Али то не значи да свака
 нијанса тог основног значења у њима није потпуно утврдила.
 Функције овог облика ту су се, заправо, свођењем на овна-
 чаваше радњи које су се по неком раду у прошлости
 понављале, знатно удаљиле од свога значења. Зато баш се
 тај облик овде и могао сачувати у тако широкој употреби,
 иако се у функцији са својим основним значењем скоро
 потпуно изгубио.

Конгруенција

176. Глаголски облици у служби предиката слажу се са субјектом свим елементима који су им заједнички, а тако исто и придеви (као и придевне заменице) у предикативној и атрибутској служби — са речју на коју се односе. О међусобном слагању, односно неслагању имена као што су показне заменице *овј*, *шј*, *онј* уз именице у множини, о придевима и заменицама м. рода с наставком *е* у ном. мн. говорили смо напред у тачкама 30 и 125 зато што та неслагања, по нашем мишљењу, никако нису синтаксичког порекла. Уопштавању множинског наставка *ле* за радни придев сва три роди, појавама истог облика женског рода на *ли*, као и појавама употребе трпних придева на *не* (или *ше*) у множини м. рода, дато је место у одељку облика (тач. 155—156), због тога што ове особине ни по пореклу нису синтаксичког већ морфолошког карактера², и нарочито зато што, везане за дотичне облике, данас важе као морфолошки знаци њихови. Остаје нам још да овде нешто кажемо о слагању облика предиката са својим субјектом и

¹) Prof. dr T. Maretić, Gramatika i stilistika II izd. t. 606a.

²) А. Белн. Дијалекти, стр. 626.

о посебном слагању облика придевских речи с именицама; наравно само утолико уколико је то слагање синтаксичког порекла.

177. Конгруенција у нашем језику, како је познато, може бити двојака: формална (по облику) и логична (по значењу), и тамо где се ова два момента подударају — у слагању не може бити двојства. У питању су, дакле, само случајеви где облик и значење речи нису подударни, а такав је, пре свих, случај колективних именица, нарочито оних које се у граматици, за разлику од осталих ове врсте, зову збирним именицама. Истина, у Ђаковици су ове именице одвећ малобројне, јер су то уствари само збирне именице с функцијом означавања множине, тј. оне које се свршавају на *-а* и на *-ад*, а говор ђаковички, већ смо напред (тач. 115) утврдили, ових других скоро и не познаје. И можда баш у вези с тим не зна ни за употребу збирних бројева, већ се место њих употребљавају прости бројеви: *Има шри дџу, Пѣ(ш) дџу, дѣсе дџу, сшо дџу, још шри браћу, Пѣ(ш) дѣца седу, Има осъм ч'ел'аде¹, Ранија е осъм ч'ел'ади*. — У локалном говору широке размере употребе имају једино колективне збирне именице *браћа* и *деца*; *господин* је реч нова, а уколико се чује у разговору има и праву множину — *господини*; именица *власшела* је ишчезла из речника локалног говора.

178. На придевским речима које се односе на именице *браћа* и *деца* огледа се непоуздано језичко осећања облика и склоност говора ђаковачког да се слагање у њему врши претежно по значењу. Зато што се именица *браћа* односи само на множину мушких лица, атрибут уз њу, а и придев у предикату, редовно стоји у облику м. рода: *Њеидви браћа су биле, Лѣи су му браћа, Твоји браћа са нѣкалика иџ даџазиле, Моји браћа су још мали*. И придеви уз именицу *деца* јављају се у облику мнжине: *Сас швоје дџу, Имаш шакд лѣи дџу* (у примеру: *Имаше ли које дџу*, једнина је употребљена зато што се мисли на једно дете — *које дџу*

¹) Из овог примера, у коме је уз број именица употребљена у једнини, може се закључити да у нашем говору недостаје осећање за употребу колективних именица на *-ад* (исп. са овим што је напред у тац. тац. 115 изнето).

значи *које деце*). Претежност значења речи над обликом именици *деца*, као и у говорима косовско-ресавским, даје облике множине: *Казале смо децама, овѣма децама ашѣу, Кољко имаѣ деца?* *Иправ се с нашема децама*. Али баш зато што овде чујемо све падежне облике те именице, ми закључујемо да су они добивени из говора метохиских.

179. Од ових су интересантнији примери са случајевима логичког слагања глаголских облика с колективним именицама: *народ, стока, војска* и осталих њихова рода. Насупрот многим нашим дијалектима заједничкој употреби предиката тих именица у једнини, овде он има облике множине¹⁾: *Па еедију они нарош, Ону шшдлу иде јѣју сшдка, Војска идев у касарну, Они нарош да се ујуш'ив, Њега држ'ава раћунду министр*. Једнако и предикат заменице *сваки* употребљене са значењем заменице *сви* редовно има облик множине: *С(в)дка Призренка гу зн'в, Сѣки би дош'ле да ћесшшав сд'ву, Сѣки смо говориле нач'днику* итд.

Ред речи

178. И редом речи говор ђаковачки се унеколико разликује од новијих дијалеката српскохрватских. Ту разлику углавном чини нарочито место енклитика, заменичких и глаголских, у односу на глаголске облике и друге речи у реченици, а затим каткад и друкчији међусобни ред самих енклитика. Али, одмах ваља нагласити, то није једино место и једини распоред енклитика. Овај је распоред и онакав какав је најобичнији у нашем језику. То се може закључити и из примера које смо досад у овој расправи дали, па те примере, специјално за ову прилику, већ ни зато није потребно наводити. Случајеви распореда речи у реченици с тенденцијом употребе енклитика испред глагола и испред осталих главних речи ипак су чешћи.

179. Глаголске енклитике на почетку реченице у говору ђаковачком су врло обичне — никада не могу бити једино

¹⁾ Потребно је указати да на овакво слагање најчешће понекад чак и у језику савремених наших књижевника (Види о томе моју напомену у чланку *Предикаш збирних именица*. — Наш језик IV, стр. 205).

испред своје негације: *Съм ти прихѣја, Съм ти гу данѣја* *Съм увеја по себе, Су биле пѣш брѣћа, Смо свѣ на пѣшто* *пѣнели, Ђе да се врѣшимо на сѣдѣру вѣру, Ђе сѣди у вѣде,* *Ђе њѣму да данѣсе,* — а тако исто и заменичке, али скоро само у облику датива¹. *Ми дођу рѣдѣи људи, Ми оздрѣвију* *дѣца, Му збори јеноме Турѣику, Му виѣкам мојѣму сѣрицу.* Други облици личних заменица ређе се јављају у томе положају (*Ме фѣћа гразниѣца*). — Истих размера је и употреба повратних заменица испред глагола: *Се зѣдо пѣшо, Се разболѣја, Ми се виѣди крѣво, Се љуши мѣдѣа, Смо се поѣруѣиѣле.* — А насупрот утврђеном реду нашега језика да се глаголке енклитике, све сем *ја*, употребљавају испред заменичких, овде заменичке могу доћи испред свих енклитичких облика глагола *јесам*: *Дѣд му су сѣна жѣнешѣа, Кѣд ти су бѣне, Сѣшо* *вѣш ти сѣше рѣкле,* као и: *Нѣ ми ј мѣла, Не му ѣ шѣ* *фамѣлиѣја.* Једино ако су обе енклитике на апсолутном почетку реченице, као у првим реченицама овога параграфа, онда ће глаголска енклитика бити испред заменичке.

180. Стављањем енклитике напред, одрична речца *не* одваја се од глагола на који се односи и постаје речју са самосталним акцентом; *Нѣ ми ј прѣво дѣше, Нѣ ми ѣ сѣн* *бѣде, Нѣ ти ѣ шуѣао, Нѣ му ѣ шу фамѣлиѣја, Да нѣ гу* *виѣдиш, Нѣ ми се јѣ (једе), Нѣ ми ѣ мѣла, Па нѣ му дѣмо* *да мрѣси, Нѣ ми асѣдѣви, Нѣ му знам крѣј.* Исту ову црту проф. Белић налази у говору јужноморавском, и с правом је сматра за примљену са стране, из говора македонских (Дијалекти, стр. 630 и 631). И у Ђаковици ће она, несумњиво, бити истог порекла, као што су се, ја држим, и остале одлике реда речи о којима се овде говори ту могле развити једино под утицајем баш тих говора или бар у резултату дијалекатског укрштања са истим несловенским етничким групама.

¹) Испор. са овим: „ненаглашени заменички облик датива посесивног може бити на самом почетку реченице: *Ми шѣѣа бошѣе* (Др.) *Му нѣ* *тосѣѣја* (Ср.)“. — Српски дијалектолошки зборник VIII, стр. 215.

М. Московъевичъ

Говор острва Корчуле

У В О Д

I

За разумевање развитка нашега језика, његовог садашњег стања и његове поделе на дијалекте и наречја потребно је, поред темељног проучавања језичких споменика, у првом реду испитати његове архаичније говоре, јер они у себи садрже особине које су остатак из раније епохе развитка. Пошто чакавски дијалекат неоспорно чува најархаичније особине српскохрватског језика, то се нашим дијалектолозима намеће дужност да пре свега проуче све његове говоре и забележе њихове особине док се нису изгубиле, јер ти говори све више подлежу утицају прогресивнијих штокавских говора, у првом реду књижевног језика. Географско-политички и историско-културни узроци који су острвски део нашег народа држали изолован од осталог народа и његов говор у стању статичности, престали су да делују, тако да је он увучен у динамику југословенске државе, па је с тим и његов говор изложен брзим променама и утицају штокавског дијалекта, нарочито путем школе, цркве, војске, администрације и писане речи.

Имајући ово на уму, одлучио сам се да проучим један део чакавског дијалекта и тиме дам свој скроман прилог нашој дијалектологији. Захваљујући помоћи Српске академије наука, у лето 1928 прошао сам сва места острва Корчуле, 1935 завршио сам испитивања на Корчули и прешао на суседно полуострво Пељешац, а 1929 проучио сам говор острва Виса. Своја чакавска испитивања почео сам баш од Корчуле из ових разлога: Прво, дотада говор острва Корчуле у целини није испитиван, једино је Кушар описао говор

корчулског села Лумбарде¹). Друго, Корчула с Ластовом и Пељешцем чини јужну међу чакавског дијалекта, па пошто је ластовски говор већ испитан²), сматрао сам да полазна тачка у даљем проучавањем јужночкавских говора треба да буде Корчула, пошто она, са својим продужењем Пељешцем, чини прелаз од чакавских ка штокавским говорима, па се на њој могу посматрати последице мешања ова два дијалекта. Сви наши дијалектолози убрајају Корчулу у област чакавског дијалекта, па сам хтео да то на терену утврдим. Колико сам у томе успео, показаће овај рад.

При проучавању корчулског говора обишао сам сва места на Корчули, поименце: *Велалџку* (или по народном изговору Вѣлу Луку), *Блѣшэ*, *Смѣквѣцу*, *Чѣру*, *Пупнаш*, *Ра-чишће*, *Жрново*, *Пѣсѣрану Корчулу*, *Лумбарду*, уз њих и мала насеља *Брну* и *Приградцу*, у истоименим „увалама“, и острвце *Врњик* (Вѣрњак)³. У Рачишћу се говори још штокавскојекавски, јер је насељено 1667 год. из околине Макарске. Стога његов говор нисам ни испитивао. Нисам нарочито бележио ни говор вароши Корчуле, јер су њени становници или романског порекла или потомци поромањених предака, па неки и сад међу собом говоре талијански, а иначе нашим књижевним језиком. Остали становници су дошљаци из околних села, те према томе говор вароши Корчуле нема ништа специфично своје, управо има најмање карактеристичних особина говора острва Корчуле.

II

Познато је да се наши научници не слажу у броју специфичних чакавских особина, пошто се неке од тих особина налазе и у неким штокавским говорима или су се налазиле у ранијој епохи развитка штокавског дијалекта. Док је Вук нашао само 17 особина које је сматрао за чисто чакавске⁴), дотле их је Даничић упочетку нашао 107⁵), да их

¹) М. Кућар, *Lumbardsko narječje*, *Nastavni vjesnik* III, 1895.

²) V. Oblak, *Der Dialekt von Lastovo*, *Archiv* XVI.

³) У даљем излагању ова места биће, где је то потребно, означена њиховим почетним словима (Пострана са П, а Пупнат са Пп).

⁴) У чланку „Срби сви и свуда“. Скупљ. грам. и полем. списи III.

⁵) *Гласник* IX, стр. 1—59.

доцније сведе на цигло три. По Решетару¹⁾ пак има свега 10 чисто чакавских особина, али допушта и друге, у облицима и речнику. На основу новијих испитивања, проф. Белић²⁾ све чакавске особине дели на четири групе: црте донете из прајугословенске заједнице, црте постале у кајкавско чакавској ближој вези, црте из штокавко-чакавске заједнице и црте које су се самостално развиле на чакавском земљишту, али које су заузеле и један део оближње штокавске територије. Ових последњих има 30, а заједно са особинама прве три групе свега 35. Ове особине нису подједнако раширене у свима чакавским говорима: у северним их има више него у јужним. Корчулски говор се налази на крајњем југу чакавске територије, под јаким утицајем штокавског дијалекта, па је природно што тих чакавских особина има много мање и што поред њих употребљава и штокавске особине.

Све особине корчулског говора можемо поделити на три групе: 1) архаичне чакавске особине (без обзира што су многе од њих и архаичне штокавске), 2) нове особине поникле у Приморју, већином под страним утицајем, не само код чакаваца, већ и код штокаваца, али свакако прво код чакаваца, које можемо назвати „далматинизмима“, и 3) особине штокавске или које су постале под утицајем штокавског дијалекта.

I. Старе чакавске особине

- 1) Место прасл. **dj* има *j*, али га све више потискује *ћ*, које се у чисто књижевним речима једино и употребљава.
- 2) Место **stj* и **skj* има *шћ*, а место **zdj* и **zgj* има *жј*.
- 3) Стара група *чр* чува се, али се врло често замењује са *цр*.
- 4) Сугл. *л* не прелази у *о* на крају слога и речи, изузев у песмама штокавског порекла. У глаг. радном придеву отпада.
- 5) Сугл. групе *шјј* и *дјј* дају *шј* и *дј*, а не *ћ* и *ћј*
- 6) Старо *ја* даје *ја* само у глаголу *јријаш*.

¹⁾ Archiv X.

²⁾ Ст. Станојевића Нар. енциклопедија, стр. 931—934.

7) Од старих падежних облика добро се чува само ген. плур. без завршетка, али и ту има штокавског утицаја.

8) Помоћни глагол у кондиционалу гласи: *бин, биш, би, би.мо, би.ше, би.*

9) Добро се још чувају стари акценти и чакавски акут, али све више продире нова, штокавска акцентуација.

II. „Далматинизми“

1) Свако *љ* изговара се као *ј*, али се, под утицајем штокавског изговора, ипак може чути.

2) Сугласник *м* на крају речи изговара се као *н*, дајући каткад с претходним вокалом навални вокал.

3) Сугл. група *чк* прелази у *шк*, а *цк* у *ск*. У групама *ћк, ћс, ћц, дк* и *шк*, место *ћ, ш* и *д* може се чути *ј*.

4) Лабијализација самогласника *а* > *а^о* до *о*, *о* > *о^а* до *у*, каткад са дифтонгизацијом.

5) Врло ретко се јавља *м*, односно *н*, на крају 3 п. мн. типа *бравиман*.

6) Контракција заменица: *моја* > *ма*, *швоја* > *шва*, *своја* > *сва*, *која* > *ка*, *који* > *ки*.

7) Код придева и заменица завршетак *-ега*, *-ему* и кад је тврда основа.

8) Употреба предлога *од* место *о* и с посесивним генитивом.

9) Глаголски придеви у предикату у множини стоје у мушком роду, без обзира на род субјекта.

10) Употреба свезице *да* у упитним реченицама, употреба св. *да* уз *нека* и употреба свез. *нека* м. *да*.

III. Штокавске особине

Видели смо да се ретко која стара чакавска особина чува добро, јер се напоредо са старим употребљавају и штокавске особине, понекад много чешће него чакавске. То је сасвим разумљиво кад знамо да је Корчула одувек била у врло блиским везама са својим херцеговачким залеђем, откуда су стално придолазили насељеници. Успомене на то су још живе, многе корчулске породице знају да су се њихови стари доселили из Херцеговине или Црне Горе (на пр. Вуче-

тићи из Велалуке), а то се може судити и по многобројним презименима, као што су: Банићевићи, Дамјановићи, Драгојевићи, Друшковићи, Ерак, Јоковићи, Гавранићи, Косићи, Капори, Кнежевићи, Маричићи, Мрдало, Мирошевићи, Милетићи, Радовановићи, Петковићи, Рајчићи, Сировице, Симатовићи, Шантићи, Тасовци, Вучетићи, Удовичићи, Злоковићи (сви у Велалуци); Мочивуне, Радојковићи, Станишићи, Тврдејићи, Томићи, Лауси и др. Чувају се и стари народни обичаји, па чак и стара црногорско-херцеговачка ношња, као реликвија, која се облачи приликом чувене игре „морешке“.

Због свега овога природно је што су многе шкокавске особине продрле у корчулски говор још много раније него што је књижевни језик почео вршити свој утицај на овај говор. Тако су се у њему добиле ове штокавске особине:

- 1) Нова акцентуација, која је изазвала велики поремећај у корчулској акцентуацији, уколико је није потпуно заменила.
- 2) Заменица *што* потпуно је истисла *замен. ча*.
- 3) Штокавско *ћ* сасвим је заменило *чакавско меко ш*.
- 4) Штокавско *ћ* све више потискује *ј* од **dj*.
- 5) Напореда са *чр* говори се и *цр*.
- 6) Вокално *р* најчешће се изговара чисто, као и у штокавском, а само изузетно са редукованим *а* испред њега.
- 7) Место старог *вѣ* има *у*.
- 8) Место *ја* има *је*, изузев у *Цријаш*.
- 9) Новији падежни завршеци скоро су потпуно истисли старе.

10) Икавски изговор, по моме мишљењу, такође је у далматинске *чакавске* говоре донет из штокавског.

Ипак, поред свег штокавског утицаја, који је, по свему судећи, новијег порекла, пошто су црте које се данас сматрају као *чакавске* многобројније у корчулском говору, те је целокупан акустички утисак више *чакавски*, несумњиво је да говор острва Корчуле припада *чакавском* дијалекту. Ма да се налази на крајњој јужној граници *чакавској*, за њега се не може рећи да је прелазни или мешовити говор. Такав прелазни говор можда имамо на Пељешцу, а корчулски је још у основи *чакавски*, иако с дана на дан губи специфичне *чакавске* особине.

ФОНЕТИКА

Фонетика корчулског говора има све карактеристичне особине осталих далматинских чакавских говора, само ублажене, утицајем суседних штокавских говора. У западном делу Корчуле, где је јачи утицај чакавских говора острва Виса и Хвара, те су особине јаче изражене, док је у источном делу обрнуто.

І. Вокали

Својим вокализмом корчулски говори чине поступан прелаз од острвских, чакавских говора, ка копненим, штокавским. У местима на западној страни острва изговор вокала је скоро исти као на Вису, а уколико се иде више на исток, он се све више приближава нормалном штокавском изговору, тако да је на источном крају исти као у чакавском говору на Пељешцу, па донекле и у штокавским говорима далматинског приморја. То нарочито вреди за изговор неких вокала, нпр. *а*.

Поред нормалног изговора вокала, какав имамо у новоштокавском дијалекту и у књижевном језику, а он је такав скоро увек под акцентом, у корчулском говору налазимо и сва отступања перифериских наших говора, пре свега чакавских. То су: лабијализација, дифтонгизација, назализација и редукација вокала.

Лабијализација је најјача у изговору дугог *а*, а мање у изговору дугог *о*. Лабијализовано *а* иде од чистог *о*, у Велалуци и Блату, преко *о^а*, па до *а^о* (које ћемо бележити знаком *а*). На пр. *мџка*, *нџвећа*, *Кџше Вл*; *Мџ^аре*, *бџ^анда* Ч; *каџсен*, *маџи* Ж; *оџан*, *маџка* Б и тд. Лабијализација самогл. *о* ретко иде до чистог *у*, како се може чути на

Вису, већ најдаље до отвореног у (y^o). y^o н, $шдбу^o$ н ВЛ, а највише у виду затвореног гласа о, који ћемо бележити знаком o .: $кѡнци$, $дѡл$ Вл, $збѡиѡн$ Ч и др.

Дифтонизација прати лабијализацију, јер се понекад дуго a изговара као дифтог $oу$ или a^o : $кдурше$ Ч, $Ма^oре$ Б; чак и као трифтонг $a^oу$: или $у^oа$: $Ма^oурѡ$ Б, $м^oу^oаѡ$ ВЛ. Дуго o може прећи у дифтог $oу$ или y^o : $са виѡун$ (са мноm) Б, $дд^oл$ Л и сл.

Нова *назализација* вокала врши се на крају слога и речи, испред $м$, које се у том положају, као што је познато, у чакавским говорима Далмације изговара као $н$. Овде се врло често место тога $н$, као и старог, и претходног вокала у изговору добија назализован тај вокал. На пр.: $зна$, $има$ В; $јеса$ Л, $свакѡ дано$ Б и сл. Али поред ове лако објашњиве назализације, на целом острву могу се чути назализовани вокали и кад после њих не долазе $м$ или $н$, већ ма који сугласник, па чак и кад су вокали на апсолутном крају речи; на пр.: $младѡ$ ВЛ, $малѡ$ Б, $ка$ (која) В. Тако се изговарају личне заменице у сингулару: $ја$, $шѡ$, $мѡ$, $вѡ$. Карактеристично је да се ова назализација без носних сугласника врши само под дугосилазним акцентом.

Појава назализованих вокала и кад не стоје после њих носни консонанти није забележена ни у једном другом чакавском говору. Ја сам је једино нашао још и на Вису, али врло ретко. Пошто она, колико сам запазио, није у вези с положајем назализованог вокала, нити се увек јавља у истим речима и облицима, то се може сматрати као индивидуална особина, која се као нарочит манир у изговору раширио по целом острву. Потстрек за то свакако је дошао од примера као: $кажѡ$, $ва$, $с кѡ$, $дано$, $сѡѡ$, $друѡ$ и сл., где је назализација извршена под утицајем следећег сугл. $н$ (одн. $м$). Кад су се већ једном добили назални вокали, они су се могли развити и пред зубним затворним гласовима, јер се ваздушна струја пуштала кроз нос као при изговору сугл. $н$, чије је место артикулације онде где и место артикулације сугл. $ш$ и $д$. Тако су се добили примери као: $младѡ$, $ѡрѡ шебе$, $мѡѡа$ и сл. Јер у штокавском има речи са секундарним $н$, и то увек испред $д$ и $ш$, као што су на пр.: $вондир$ (у Поцерини),

зундeл, цeншраши се, комендија, Доменџијан, Меленџије. Две последње речи су грчке, калуђерска имена, а познато је да су грчки попови певали, па и говорили „крв нос“, па је наш народ имао акустички утисак као да у овим речима има *n*. На Корчули се ово носно изговарање вокала раширило и на случајеве испред других затворних сугласника, а кад се то почело осећати као нарочит корчулски манир, он се могао употребити и у свима другим случајевима.

Рицезам самогласника на крају речи могао би се објаснити и овако. У нашем језику врло често се додаје сугласник *n* (може и *na*) на крају неких речи, најчешће прилога, као на пр.: *овден, даклен, нослен, ошaлен* и др.. У мостарском говору има и *малоџрин, вaман, наман* (тј. вама, нама), а баш ове речи имају на Корчули носне вокале: *џрџ, вама, нама*, ма да се чују и без њих.

Редукције вокала има и у другим чакавским говорима, али нигде толико као у корчулском. Поред потпуног губљења вокала, као у инфинитиву, императиву и код неких прилога, које имају и штокавски говори, овде се чује врло често и делимична редукција неакцентованог вокала, који се или једва чује, или он, поред слабљења интензитета, мења и своју боју, постаје нижега реда, тј. полугласник, на пр.: „*збавиш, џраџ, џмрила, џшрџно, узаври џкошaл, џган; вџриџу, џрџо-џава*, па чак и под акцентом: *брџшва, чеџри* и др.

Поред ових особина корчулских говора, у селу *Лумбарди* већ одавно је запажена једна посебна црта, ограничена само на то село, која досада није ни довољно проучена ни успешно објашњена. То је изговор самогл. *a* као *e*, о коме сам на другом месту опширније писао. О овој појави први је писао М. Кушар¹⁾, који тврди да се дуго *a* у једном делу Лумбарде изговара као глас између *a* и *e*, код старијих људи чује се као дифтонг *ea*, а кад изгуби дужину готово као чисто *e*. Ове црте лу..бардског вокализма дотиче се и проф. Белић у својој студији „О чакавској основној акцентуацији“²⁾, објашњавајући је као последицу мешања нор-

¹⁾ М. Кушар, *op. cit.* стр. 324.

²⁾ Глас С. К. Академије CLXVIII, стр. 28.

б). За *p* као самогласник утврдио сам да се најчешће изговара као *ep*, с пуним вокалом *e*, или с полугласником реда *e* испред себе, као на пр. у речима: *вѣрх*, *кѣрв*, *цѣрни*, *жѣрцаш*; *дѣрва*, *кѣрвашиш*, *мѣржања* и др.

Ови примери показују да у Лумбарди може бити поремећен изговор свих вокала, иако најчешће вокала *a*, и да то не зависи ни од акцента нити од суседних вокала или природе слога.

Тако се могу изговарати.

a као *ä*, *e^a*, *ɛ*, *ɛ^a*, *e*, *ɛ^e*, *ɛ^a*;

e као *ä*, *ɛ*, *ɛ^e*;

ц као *u^e*, *ɛ*, *e*, *ö*, *и*, *ɛ^e*;

o као: *a*, *a^o*, *ö*

у као: *o*

самогл. *p* као: *ep*, *ɛ^ep*, *ɛp*.

Како се може објаснити ова необична појава, којој нема сличне ни у једном српскохрватском говору? Уствари, постављају се два питања: на који се начин добија овакав изговор вокала и откуд је он дошао? Кад човек слуша лумбардске жене, чини му се као да се свађају или ругају једна другој, јер им је, као у свађи, сва артикулација напрегнута: грљан је стегнут и подигнут, доња вилица је истурена и стегнута, а усне развучене. При оваквом положају говорних органа природно је што је изговор свих вокала поремећен, што вокали добијају друкчију боју него што је боја нормалних вокала. Пошто се нормално *a* изговара без икакве напрегнутости, скоро са индиферентним положајем говорних органа, у лумбардском изговору оно се мора највише изменити, па зато његов изговор највише и пада у очи, нарочито ако је дуго. Зато, свакако, Кушар и говори само о промењеном изгору дугог *a*.

На питање: како се развио овај лумбардски изговор, тешко је дати одговор. Кушар га уопште не објашњава, а проф. Белић мисли да су се разне варијанте звука *ä* место *a* добиле под утицајем изговора дугог *a* као „помућеног *ä*“ у једном делу Корчуле, који се становништву Лумбарде чинио као нека врста дугог полугласника без лабијализације,

а он је поступно прешао у полугласник реда *ā*, који је најзад дао различне варијанте вокала *ā*. У својем чланку „Вокализам лумбардског говора“¹⁾ ја сам поставио питање: да ли ова особина лумбардског вокализма није у вези са изговором самоглас. *a* (посталог од старог полугласника) као *e* у ветском говору. Према најновијим испитивањима проф. М. Стевановића²⁾ свако *a* постало од полугласника, ако је иза акцента у крајњем затвореном слогу или у неакцентованом префиксу, прелази у полугласник реда *e*, а ако је испред таквог полугласника умекшани сугласник, добија се чист самогласник *e*. Можда су се Лумбарђани доселили из Зете, те је њихов изговор овога *a*, као нешто карактеристично, пренет и на свако друго *a*, нарочито дуго, па је при мешавини говора, као што то обично бива, наступио и обрнут процес: да се и место *e* изговара *a*. А пошто је у неким случајевима *a* од старог полугласника изговарано с нарочитом, напрегнутом артикулацијом, то се тај манир у изговору, као нешто специфично, за разлику од обичног корчулског изговора, почео употребљавати уопште при изговору вокала. Тако је, можда, померена целокупна артикулација у Лумбарди, и то само у једном делу њеном.

¹⁾ Белићев зборник, Београд, 1937, стр. 95—104.

²⁾ Источноцрногорски дијалекат. Јужнословенски филолог XIII, стр. 1—128.

I. ИЗГОВОР ПОЈЕДИНИХ ВОКАЛА

Самогласник *a*

Крашко (од старине или скраћено) *a* изговара се нормално на целој Корчули, изузев у Лумбарди, где се може различно изговорати и то:

1) као отворено *e*, које ћемо обележавати знаком *ä*, било акцентовано или не, на пр.: *врѣдäн*, *Дрäчевац*, *изä*, *мäла*, *сäд*, *шпсäн*, *мäла*, *ћäрцä*, *мäјä*, *стäро*, *шäд*;

2) као кратко *e*: *зеборäвила*, *мäжјени*, *глäдеш*, *обидовеш*, *рйзеш*, *шрйбеш*, *мäлим вес*, *йме*, *Пäсшрана Вäле*;

3) као полугласник реда *a* или *e*: *стьäрьшйна*, *йьä*, *лййо*, *ньä добрö вам*.

Овакав изговор у Лумбарди није сталан; чак и у наведеним примерима кратко *a* се изговара и нормално.

Дуго a, као што је познато, претрпело је на средње-далматинским острвима већу или мању лабијализацију, тако да се на Хвару и Вису изговара као чисто *o*. Ова особина раширила се чак и на копно, те се у свима приморским градовима дуго *a* изговара као глас између *a* и *o*, који ћемо овде бележити знаком *ä*. Пошто је Корчула у непосредном и блиском суседству са Хваром, ова лабијализација се проширила и у њеном говору, и то утолико јаче уколико је неко место западније, тако да се у Блату и Велалуци може чути и чисто *o* место *ä*. Али она нигде није стална, везана за извесне услове, а нормални изговор далеко премаша лабијализовани. Лабијализација највише зависи од личности, али и иста личност не изговара увек лабијализовано *a*. У једној причи коју сам чуо од једног Велалучанина забеле-

Нормалан изговор дугог *a* нарочито се добро чува под чакавским акутом, као што се види из примера мало даље, у одељку о акценту.

2) Као *a* (тј. затворено *a*):

У Велалуци: *ма̀ла*, *ма̀ди*, *ма̀јко*, *ога̀н*, *да̀н*, *га̀ћа*, *Ма̀рко*, *да̀на*, *дома̀ћи*, *да̀ваш*, *иншрига̀ваш*, *ока̀диш*, *за̀ба* (заборавио), *у нас*, *ка̀диш*, *нака̀диле*, *да заѝгли*, *зна̀н*, *барама̀нку* (барем), *гла̀се*, *сша̀р*, *сѝгаш*, *ја̀ја*, *једа̀н*, *нака̀дила*, *бра̀ва*, *ја̀*, *ра̀д*, *кдѝа*, *замла̀ши*, *да̀на* (2 мн.), *иш̀а*, *за̀сиа*, *приѝа се*, *два̀*, *у нас*, *сша̀р*, *ра̀ди* и др.

У Блату: *здрѡ̀вље*, *дубѡ̀*, *нашѡ̀*, *да̀н*, *сѝа*, *да̀[о]*, *ма̀ла*, *ва̀риш*, *ма̀јка*, *не па̀ли* (сад. вр.), *шѡ̀ла*, *да̀н*, *вра̀г*, *два̀*.

У Смоквници: *ба̀рба*, *ја̀је*, *кра̀љ*, *Радова̀рка*, *ма̀ле*, *Пака̀л*, *ма̀јци*, *гла̀ве*, *па̀с*, *вра̀ш*, *ја̀ко*, *шѡ̀с кра̀жих*, *мѝсец да̀нах*, *за̀клано*, *вра̀г*, *вра̀зи*, *мра̀ви*, *Анше*, *Ма̀рко*, *два̀*, *риба̀р*, *ма̀ду*, *ма̀ла*.

У Чари: *вра̀га*, *гра̀д*, *копа̀н*, *укра̀*, *ча̀вка*, *ма̀јка*, *да̀ју*, *ма̀лога*, *за̀би*, *покра̀ду*, *да̀ли*, *чѐја*, *неуда̀ше*, *шѝкава*, *са̀ша*, *ла̀ни*, *уда̀ла*, *сша̀ри*, *приду̀чар* (прекјуче), *недра̀га*, *два̀*, *царство*, *на̀први*.

У Пупнату: *ма̀јци*, *ва̀нку*, *ма̀ло*; свега ова три примера.

У Пострани: *па̀(к) је*, *сша̀ри*, *за̀била*, *у хла̀ду кра̀љ*, *гла̀ву*, *да̀ли*, *за̀била*, *па̀лаѡ̀*, *ја̀је*, *пра̀вда на̀сша̀риѡ̀*, *вра̀шили*, *сша̀рос*, *ја̀*, *сѝгаш*.

У Жрнову: *са̀м*, *ка̀жен*, *сша̀рну*, *ја̀*, *да̀ле*, *госпо̀дѡ̀р*, *зна̀*, *испа̀ши*, *сша̀ржу*, *да̀р*, *зидѡ̀*, *гла̀с*, *клесѡ̀р*, *вра̀ша*, *Ма̀рко*, *ушека̀*, *пра̀вдали*, *гра̀д*, *ма̀ли*, *зара̀ди*, *ма̀лу*, *иншрига̀ваш*, *глава̀ри*, *пра̀сац*, *награ̀дили*, *ра̀вна*, *за̀ва* (заова), *нема̀ га за̀била*, *ма̀ш-хѐње*, *на̀па̀ко*, *два̀*, *скра̀ши*.

У Лумбарди: *сша̀ло*, *ма̀ла*, *ба̀нда*, *сша̀ро*, *сша̀ри*, *која̀*, *дѝнар*, *уда̀ле*, *гла̀ва*.

Овако се понекад изговара дуго *a* и кад је изгубило дужину: *ка̀дили Л*, *уда̀ле Ж*, *Драгојѐвићах В*, *сша̀ра В*.

3) Као отворено *ǎ*, које ћемо бележити знаком *o^a*;

У Велалуци: *до^aш*, *вра^aша*, *дво^aнес*, *го^aсиш*, *во^aс*, *само^aр*, *ило^aшила*, *дро^aга*, *рибо^aр*.

У Чари: *хѐло^aвац*, *бо^aрба*, *у гро^aду*, *удо^aла*, *цо^aр*, *цо^aрство*, *зна^aн*, *Мо^aре*, *бо^aнда*, *во^aн*, *Фрбо^aн*, *одгово^aраш*, *Дунбо^aј*.

У Жрнову: *вдрѡ^а, плб^ашиш, омѡ^астїла, пб^андїл, јѡ^а, двѡ^а, ликѡ^ар, парѡ^а ми се, вѡ^ас, дѡ^авдл.*

У Лумбарди: *дѡ^ана* (2 мн.), *двѡ^а пѡ^ара, стѡ^аро дѡ^а.*

4) Као ѡ: *пѡ(к) њу му Б, нѡјвеѡа В, знѡше, Ж, стѡла* (стајала), *мѡјка Л, знѡмо, мѡла Ч, дѡлѡр, дѡвдл, Пѡшѡр Ж.*

5) Као дифтонг *о^а, ѡа, а^а, ѡо*, који понекад чини утисак и трифтонга, ако се више отегне, идући од *а* преко *о* до *у*, или обрнуто, од *у* до *а*: *кѡ^арше, к^аѡ^адл Ч, кѡ^ажу, к^аѡ^адл, чанг^аѡј* (кукољ), *б^уѡ^арка, м^уѡ^аст В, Мѡ^арѡ, Мѡ^ара, Кѡ^ашѡ Б, Мѡ^аурѡ, бѡ^анда Л, д^анд Ж.*

Посебан изговор *ѡ*, на лумбардски начин, може бити различит, и то:

1) Као *ѡ*: *бѡрка, вѡша, глѡд, глѡса, госпѡѡра, знѡш, јунѡк, кошѡру, крѡје* (краљеве), *ликѡр, онѡ, онѡмо, орѡ(ш), сѡма, стѡрѡх, вѡшиш, плѡшиш, сѡхрѡни, стѡро, фѡла.*

Тако се може изговарати и кад није акцентовано: *вечѡ-рѡши* (с новом дужином), *дѡду, мѡлѡхно, мѡстїш, ѡблѡк* (са изгубљеном дужином), *Стїпѡн, шѡнѡхно, чѡшѡј* (с новом дужином).

2) Као отворено *е*, тј. уже него *ѡ*, које ћемо бележити знаком *-е^а*: *дѡ^ан, грѡ^ад, здрѡ^авје, кѡ^аже, чѡ^ађ, сѡ^аш, шежѡ^ака, рѡ^аж, сѡ^аш.*

3) Као чисто *е*.

а) Под акцентом: *бѡрка, бѡнду, брѡње, весѡле* (весала), *винчѡње, врѡг, врѡша, глѡд, грѡда, двѡнесш, двѡдесеш, дѡје, дѡр, лѡш, злѡшо, звѡла, имѡ, јѡ, једѡн, јѡдн, јѡнце, кѡже, кумѡѡра, јѡке, Кѡше, лѡја, лѡж, Мѡра, Мѡре, мѡк, мѡлѡ, нѡјлиѡји, нѡј-вишји, оченѡш, ѡлѡчѡ, ѡриѡѡла, рѡди, рѡјске, стѡра, скѡче, из свегѡ глѡсѡ, уѡѡна, угѡшен, чејѡде.*

б) Без акцента: *бѡловѡла, глѡвѡ, госпѡѡру, дѡровѡ(л), крѡвѡв, ѡрѡ(л), смѡкѡв, смѡкѡва, Стїпѡн, урѡдѡ(л); вѡшѡр, дѡбѡр, ѡгењ;* у ова три последња примера дужина је нова. У неким случајевима дужина је изгубљена: *молим в.с, весѡле* (2 мн.), *изѡре* (језера), *иза свегѡ глѡсѡ, ѡме* (има), *ѡхѡренѡ, синѡвѡх, Пѡстрана Вѡле и Пострана Мѡле, зелѡне дубрѡве* (1 п. ј.), *чрѡвѡ, лѡкѡш.*

4) Као дифтонг *ѡа* или *ѡѡ* било акцентовано или не: *дѡ^ан, грѡ^ад, знѡ^аше, мѡ^ади, Мѡ^арко, Мѡ^аре; гѡспѡ^ару, ѡздѡ^але, чѡ^аѡд.*

Самогласник *e*

Изговара се, ако није назализован, као нормално што-кавско *e*, изузев у Лумбарди, где има и друкчијег изговора.

Има доста примера са *e* место старог *ѣ*, као што су: *врѣћа* (поред *врѣћа*), *сусѣди*, *вѣрна*, *човѣк*, *вѣшар* (поред *вѣшар*) В; *старешина*, *онде*, *корѣн* Б; *вѣреница*, *вѣнац*, *сѣди*, *девѣјка* Ж; *пенѣла*, *дѣвѣр*, *вѣру вѣроваши* Л, *сѣши се*, *овде*, *девѣјка* Пп; *сѣ* (сео), *лѣшо*, *прималеће*, *целије* (целива) Л.

Место старог *ѣ* има увек *e*: *јѣзик*, *мѣсо*, *пѣш*, *мѣсеца*. Једини изузетак је глагол *прѣјаш*.

У Лумбарди, поред нормалног, може се чути и друкчији изговор самогл. *e*, и то:

1) као *ѣ*: *набрѣјено*, *на чѣлу*, *рѣкли*, *рѣцише*, *сѣштру*, *за мѣне*, *мојѣ мѣсто*;

2) као *e*: *вѣзѣла*, *дѣснѣца*, *нѣћу*, *шѣ* (2 п. ј.);

3) као *ѣ*: *нѣмѣлѣму* (немилому), *нѣ сѣрѣши*, *Пелѣсац* (Пељешац), *прѣудѣла се* (преудала се), *сѣдло*, *сѣрѣшина*.

Самогласник *и*

Осим кад није назализовано, *и* се изговара нормално. Место старог *ѣ* изговара се *и* (изузев у поменутиим случајевима са *e*), као на пр.: *кудѣја*, *дѣва*, *мѣсеца*, *подѣљени*, *појѣшемо*, *пѣвац*, *пѣсли*, *сусѣде*, *диѣ* В; *дѣше*, *нѣма*, *јѣће*, *горѣли*, *јѣдиш се*, *примѣнуле* Б; *јѣдан*, *сѣовѣдати*, *цвѣће*, *винѣње* С; *млѣко*, *врѣме*, *лѣшѣс*, *лѣшо* Ч; *дѣше*, *човѣка*, *пѣшли*, *лѣшошу* Пп; *стѣришина*, *лѣшѣска*, *бѣсида* П; *дѣвѣр*, *врѣме*, *прѣ*, *колѣно* Ж; *врѣћа*, *дивѣјку* *брѣме*, *звѣзда* Л.

У народним песмама, које су донете с копна, покаткад се место и од старог *ѣ* може чути и је одн. *ѣје*, кад је то ради стиха потребно.

У Лумбарди изговор самогл. *и* може бити померен, без обзира на акценат и квантитет. Забележио сам га:

1) као широко, отворено *и*: *бѣјаше*, *вѣштра*, *вѣди*, *и збѣви*, *изгубѣши*, *нѣмѣли*, *мѣсли*, *нѣвѣсѣта*, *огрѣјашѣ*, *прѣко Шѣрин-града*, *ѣди*, *дѣснѣца*;

2) као *e*: *вѣра*, *вѣроваши*, *нѣвѣрница*, *мѣшто*, *вѣдѣши*, *дѣнѣца*, *дѣнара*, *узорѣша*, *ѣден* (идем), *шѣбе*, *јединѣцу*, *чѣни*, *шѣхе рѣсе*;

3) као *e*: *весѣну* (*висину*), *кукувѣжа*, *корѣшти*, *мѣсли*, *немѣли*, *поклонѣш*, *породѣла*, *иланѣна*, *Главѣца*, *племѣшо*, *пѣли*, *убѣла*, *учинѣш*; *девојце*, *бѣже* (*бежи*), *ѣво ше*, *ѡдрена*, *немелѣму* (*немилому*), *Церѣин*;

4) као *ѡ* и *ы*: *чѣшѡра*, *чѣшѣра*, *ѡшрѡшѡла*;

5) као *ѡ*: *донѡла*, *жѡвѣна*, *мѡсеца*, *шѡква*, *чѡнѣла*

Предлог *с* може добити секундарно *и*: *дѡла ис тоѡра В*.

Самогласник *у*

Без обзира дали је старином *ту*, или је постао од *ж*, *вѡ* или *д*, самогласник *у* се свуда чува. Место *вѡ* јавља се и у речима *усѡд* (*свуд*) *В*, *усѡда С*, *усѡд Б*, где није извршена метатеза. Место *у* од *вѡ* има *ва* у гл. *вазѣш*.

Морфолошког порекла је у у 3 л. мн. садашњег времена место *e*: *вѡду*, *кѡпу* и сл.

Самогласник *ѡ*

Ма да је код *e* и *и* говорено о замени старог *ѡ*, осврнућемо се на његову замену и посебно.

Врло често се место *ѡ* изговара глас који је на средини између *e* и *и*, некад ближе једном, некад другом вокалу, дакле као *ѣ* или *иѣ*, на пр.: *огрѡјашѡ* (у песми) *бѡјашѡ*, *вѡру*, *Л*; *пѡшриѡбу*, *пѡдѡлили се*, *чѡвѡк*, *срѡћу Б*; *на свѡшѡ*, *сѡиѡдк*, *сѡјѡло*, *виѡку* (никад) *Ч*; *пѡшрѡбу*, *дѡиѡша*, *виѡрне*, *шѡло*, *лѡк*, *лиѡкови В*; *девојѡа*, *вѡра Пп*.

Кад имамо на уму да се у северним чакавским говорима *ѡ* замењује са *e* и да у чакавско-икавским говорима, па и у корчуланским, има извешан број речи са *e* м. *и*, и ако бисмо усвојили хипотезу да је икавизам унет у чакавске говоре из области штокавско-икавске, онда би се овакав изговор могао објаснити као остатак раније замене *ѡ* са *e*.

Самогласно *р*

Старо вокално *р* најчешће се изговара као чист самогласник. на пр.: *чрно*, *сѡрѡишѡ*, *држѡло*, *Исѡкрѡш*, *на свршѡшѡку*, *брѡшѡш*, *водокрѡше*, *крѡшѡни*, *сѡкрѡа*, *врѡѡна*, *Мрѡдало*, *по ср(п)ски*, *срѡце*, *крѡв*, *грѡшки* (*грчки*) *В*; *крѡшѡѡца*, *крѡшѡѡ*, *чѡшѡрѡѡ*, *хрѡшѡш*, *мрѡшѡви*, *крѡчѡѡр*, *грѡѡну Б*; *чрѡѡно*, *чрѡв*, *сѡкрѡа*,

стришће С; пѡдайрли, мрца, жрна Ч; црква, црјѣна Пу; први, прштѣн, дрва, омрѣне, из дрва, црна, нагрѣло Ж. Из ових примера видимо да самог *р* чува своју дужину, а не скраћује је, као на пр. у дубровачком говору. Ако је понекад и скраћен, скраћен је због истих разлога због којих могу бити скраћени и други вокали.

Поред нормалног изговора, на Корчули се место чистог вокалног *р* може чути *ар* или *ьар*, тј. сугласно *р*, испред којег се изговара врло редуцирано *а* или полугласник реда *а*. Тако имамо: ц^арква, см^аркиња, д^арвје, г^арк, пѡш^арда Л; ч^арвић, ч^арвићи, м^арски В; ц^арјѣна Ч; ц^арква, д^аржи Пв, Б^арнд, к^аршћанску, м^аркѣнша С, ц^арки Ж.

Реч црква изговара се и црѣква или црѣква (забележено у В, Ч, П и Ж).

У Лумбарди, у делу са посебним вокализмом, место вокалног *р* најчешће се изговара *ер*, ређе *ьр* или *ьр*, на пр.: б^{ер}зо, в^{ер}х, г^{ер}ли, ж^{ер}но, к^{ер}в, к^{ер}стѡн, пр^{ер}к^{ер}стѡш, м^{ер}швин, п^{ер}ва, п^{ер}ст, п^{ер}штѣн, ш^{ер}ѣзу, узд^{ер}жи, ук^{ер}цаш, ч^{ер}ни; д^{ьр}ва, зам^{ьр}сѣло, к^{ьр}в^{ьр}авиш, м^{ьр}ж^{ьр}е, наг^{ьр}дила, к^{ьр}шћански, к^{ьр}шћлић.

Контракција вокала: нѡѡако, нѡ В, нѡ Ж (није), нѡма, нѡмамо В, нѡмамо Б; ошѡили (оставили), сшѡ (стави) В.

Нови ринезам. 1) Кад се слог завршује сугл. *м* или *н*.

а) Као чист назални вокал: ѡма, глѣда, ја се кѡпје, овѡ (овим), с јадо, с дрдо, сш^арку, свѡкѣ мѡсецу, у друге мѡшу, м^ока (момка), веш са чѡ В; ѡма См, о (он) је Б, ја са К.

б) Као полуназални вокал, тј. још се после њега осећа *н*: под кѡгод, јѣд^а, јѣс^а, у сузд^а, вѣну са^а, зн^а, ѡ^а, н^а (нам), ѡдѣ^а, узѡмје^а, грѣ^а н^а, с кѡ^а, лиѡшо^а В; дрвеш^а, нис^а, ѡг^а, дѡжа^а је, сѡи^а, д^ано^а, веладѡно^а, сл^аго^а, к^а (коњ); јес^а, чеш^а, (у два последња случаја губи се палаталност, али се у осталим падежима појављује: коњ^а, чеш^а, тако и о^а — о^аг^а), да преб^али^а С; ш ѡи^а Ч; ја дѡ^а П; с^а в^ано^а Ж. Врло често се не може одредити да ли је пун ринезам или само упола.

2) Кад после вокала нема сугл. *м* или *н*:

а) Пун назални вокал *а*: Кѡзма, нѡбоје (најбоље) Б; ја к^аже^а Л; ја са зн^а (знао), м^ала, к^а (која), дв^а, косм^ани, ѡг^ањ (огањ) В; м^а, (моја) С, на ме К.

б) Пун назални вокал *ɟ*: *мџа* Л, *џгани*, *џрџ шџбе* *пџарџ* П, *посла ме је шџ* и *шџ* П. Врло често се личне заменице *ши*, *ми*, *ви* изговарају *шџ*, *мџ*, *вџ*.

в) Пун назални вокал *ɔ*: *бор* В.

г) Пун назални вокал *ʉ*: *шʉ га*, *мʉка* (брашно), *шʉ* *примину*, *шʉ се*, *субдшʉ*. (4 п.) В; *шри пʉта* С, *Бʉгари* Ч.

Разне замене вокада

Самогл. *a* јавља се место штокавског *e* од *ʌ* у глаг. *пријаш*, од кога сам забележио облик *пријја*.

Место старог *въ* има ва: *вџми* С, *вџму* Ч, *вџеше* Б, *вџеш* В, *вазџмаш* Ж.

У речи *раја* К *a* се јавља место *ʉ*.

У речи *пџла* П има *a* место *ʋ*.

Самогл. *e* јавља се место *a* у речима: *реш* и *рџак* (врабац), а место *o* у речима: *грџб*, *грџишџе*, *крџз*; *сџџила* м. *сџавила*; затим у збирним бројевима: *чџшверо*, *пџштеро* и др.; најзад, у завршетку ген. и дат. једн. придева и заменица мушкога и средњег рода *ега*, *ему*.

Самогл. *и* јавља се место *e* у речима: *бџчва*, *чџмџрис*, *пџзџ* (тежи), *на сврџишџку*.

У речима *прџелика* и *прџерода* Пп. самогл. *и* замењен је самогл. *e*, свакако због мешања јекавског и икавског изговора, јер у јекавском, кад је кратак слог, префикс гласи *пре*, а у икавском *при*, па је могла настати погрешна зајена, исто онако како је настала у ваљевско-мачванском говору.

Самогл. *o* имају речи *нџго* и *џво* место *e*.

Самогл. *у* увек се употребљава у 3 л. мн. садаш. времена место *e*. Место старог *въ* има *у*: *учџр*, *учџр(а)* В. Л, *придџчџр* Ч.

Редукција и губљење вокала

Најчешће се, због врло кратког изговора и слабог интензитета, редукују самогласници *и* и *у*, али могу и други, све до потпуног губљења.

а) **Редукција**: *зџдџиш* Л, *чшлџ је* П, *чгрџш* В; *ʉпџзџ*, *ʉшџрник*, *узаврџ* *ʉкошџл* В; *ʉбрусџц*, *ʉчџ са*, *шџо је* *ʉмрџла* С; *a* *ʉнџ* и* *каџе* Пп, *ʉшрџвно*, *ʉгџњ* В.

Понекад се, због редукције звучнога елемента, вокал претвара у полугласник, чак и под акценатом: *пъркојѣва*, *четѣри* С, *вѣрѣћу* Б. Овамо спадају и сви случајеви такве редукције у лумбардском изговору, који су изнети на стр. 173.

б) Потпуно губљење вокала:

а) Вокал *о*: *'вѣмо* В, *зѣ'ву* гддину Ч, *нѣ'ву* бѣнду, до *'вѣ куће*, а *'на* говдри В; а *'не*, *нѣ'вен* дѣру Ж, која је *'во* ндшња В. У случајевима с другим предлогом *о* се уствари сажело са *а*.

б) Вокал *е*: *рѣци* му В и Л, *ѣрсура* (венц. *fersura*), *ѣрскојѣш* Б.

в) Вокал *у*: *'зѣш* В.

Иначе, инфинитив је увек без *и*, али ту оно стварно није отпало, већ је инфинитив земенен супином.

Прилог времена садашњег употребљава се већином без крајњег *и*: *игрѣјућ*, *хѣдѣћ*, *дохѣјѣћ* и др.

У императиву се кашто испушта *и*: *ѣрѣј' се*, *хѣше*, *хѣмо*, *удѣше* (од *удид'ше* тј. удените).

II. КОНСОНАНТИ

По изговору, сугласници корчулског говора не разликују се од нормалних штокавских сугласника. Неколико случајева друкчијег изговора су спорадична појава, о њима ће бити речи код појединих сугласника. Али у погледу разних промена којима су неки сугласници изложени у извесним положајима, корчулски говор се слаже с другим чакавским говорима, а донекле и са приморским штокавским говорима.

Лабиијали. На крају речи и слога сугласник *м* скоро увек прелази у *н*: *с* којин Б, *с њѣховин* вѣскон Ж, *ѣден*, *зѣ Шобѣн*, *грѣн*, *нѣсан* В; *за злѣшнин* сѣолѣвин Ж; *кѣнгод*, *сѣбѣн* С, *кѣнѣн* П и др.

Врло често такво *н* с претходним самогласником даје потпун или непотпун назални вокал, за што смо примере изнели на стр. 174.

Група *мн*. даје *вн*: *сѣ вѣнѣн* Б и Ж, *вѣнѣго*, *за вѣнѣн* В, *дѣвна* али *дѣмѣна* (поред *дѣвана*) Ч. Место *б* има *ѣ* у речи *ѣрез* Л.

Сугл. *ф* се изговара као *в*, чак и у неким туђим речима, на пр.: *врѣшор* В.

Једино се чује место групе хв: *Фбр, Фбрка, Б, фблд В, зафблј Ч*, и м. *л* у речи *фшца*.

Место *л* говори се в у *двћински С*; место *лн* има *лн* у *Пукндш Пп, Пукнаш Ч, Пукндш* и *Пукндјка* у *С*; место *шк* има *шк* у *клушко Ч*. Ова промена извршена је зато што се при изговору сугл. *ћ, н* и *к* усне не додирују, па је *н* претходни сугласник изговорен без додиривања усана, због чега се добио у првој речи место *л* опет уснени сугл. *в*, а у осталим примерима место експлозије је помакнуто на унутрашњу страну зуба, те се место *л* добило *к*, у последњој речи *ш*.

Забележио сам један случај да се стари предлог *вѣ* изговара као *в*: *в ндших землѣх В*.

Дентали. Сугл. *д* и *ш* испред других сугласника с којима не могу стајати на почетку слога прелазе понекад у *ј*, чак и кад су на крају предлога, као на пр.: *Блдјка В* и *Л, Пулндјка С, по блдјску Б, лудјка, слдјки, ојгојдѣ, шдј ње глѣдѣ В, не хдј њѣрце С, дјсад, ој врѣѣ, ој сѣхога злѣша издјкана Л, побј хоѣу Ж*.

Ови сугласници у истом положају прелазе на *Хвару* и *Вису* у *л*. Такву промену забележио сам само једаред у *Смоквици*: *ол двѣ мѣтере, оли о двѣ дца*, али већ у другом делу исте реченице *д* се није изменило, већ се спојило са следећим *д*.

Како објаснити ову појаву? Ма да је замена *д* и *ш* сугл. *л* или *ј* позната из других чакавских говора, та промена, колико ми је познато, нигде није објашњена. Чини ми се да би се могла објаснити жељом да се отстрани потпуно затворен слог. Наш језик не мари затворене слоге, због чега се, где год је то могуће, сви сугласници заједно изговарају на почетку идућег слога; а ако се не могу изговорити, један се изоставља. Место да се каже *преш-седник, преш-сѣва, ош-сѣра, од-ѣла*, и сл. изговара се: *пре-седник, пре-сѣва, о-сѣра, о-ѣла*. Доцније ћемо видети да се и у самом корчулском говору врло радо испуштају *д* и *ш* испред других сугласника. Можда је намера отварања слога изазвала и промену *д* и *ш* у *л* одн. *ј* у чакавским говорима. Само се овде ти сугласници не испуштају потпуно, већ се претварају у сонанте *л* одн. *ј*, који као полувокали, не затварају

потпуно слог, јер су звучни и продужни, а место њихове артикулације је скоро исто као и за *ш* и *д*. Тако се од *ол-куће* добило *ол-куће* одн. *ој-куће*. У случају *пој хоћу* имамо старију форму инфинитива *појш*.

Задњонепчани. Сугл. *х* се изговара на целом острву на пр.: *шћо*, *хѠу*, *хвѠлим*, *пћхѠд* (сипња), у *рукѠх*, *по врѠих* В; *њѠх*, *хѠди*, *својѠх*, *хѠдећи*, *шѠх* Б; *куѠино*, *свѠх*, *походѠла*, *мимо њѠх* С; *хвѠла*, *извѠдих*, *њѠха*, *дохѠду*, *хрѠнуш* Ч; *хошѠ*, *их*, *доходѠ*, *хѠлѠада* Ж; *ВлѠхо*, *ходѠћи*, *њѠхова* П; *пѠрихрѠнѠш*, *хвѠла*, *хајѠук*, на *рукѠх* Пп; *хошѠјѠше*, *доходѠла*, *сѠраховѠшѠ*, *хѠдѠ* Л.

Секундарно *х* јавља се у 2 п. мн. именица, као на пр.: *мѠсец дѠнѠх*, *рѠчѠх*, у *једнѠх пѠшилих* В; *шѠх гласѠвѠх* Б; *Ѡсам нѠвѠстѠх*, *дванѠдесѠ коњѠх* С; *иза двѠх брѠдах*, *пѠш ми-нушѠх* Ч; *ЛѠшѠнах*, *пѠш дѠлих* Ж; *дѠсѠш урѠх*, *сѠто дѠнѠрах* Пп; *до врѠшѠх* П; *дѠвѠш синѠвѠх*, *имѠ ли* Л.

Секундарно *х* постало је од *к* испред непчаних сугласника у примерима: *хѠи*, *х њѠј* В. У даљем процесу *х* је прешло у *ш*: *шѠи* Ж. Примарно *х* прешло је у *ш* у речи *шѠѠла* П, где се *ћ* добило посредством јекавског *шѠела*. Према *шѠѠла ш* је ушло и у *шѠѠла* С, где не би било разлога за прелаз *х* у *ш*. Једном сам забележио и *сѠѠла* Ж, што одговара шток.-екавском *сѠела*.

Место *хв* говори се и *ф*: *фѠла* Б и Пп, *ФѠр*, *ФѠрка* В.

Сви велари испред експлозивних (изузев *м*.) прелазе у *ј*, као на пр.: *мѠјѠше*, *нѠјѠша* (*нѠхѠш*), *лѠјѠша* (*лѠхѠш*) В; *ако бѠј дѠ*, *шрѠј лѠјѠша* Б; *дѠјѠшори*, *БѠјѠдѠне*, *врѠј ш'* у *кѠјѠју вѠна* С; *бѠј ши га дѠ*, Пп; *бѠј помѠга*, *бѠј ше благослѠвѠ* Л.

Ова промена је настала из истог разлога из којег и прелаз *ш* у *ј*. Тај разлог је овде видљивији, јер *нѠхѠш* показује да се од *нокѠша* прво добило *нохѠша*, тј. место да буду два затворна сугласника напореда, први се, зато што затвара слог, претворио у сродан, али продужни сугл. *х*, а он се затим, да би слог био још мање затворен, претворио у сонант *ј*, чија је артикулација више напред, ближе месту артикулације следећег сугласника *ш*, те се добило *нојѠша*.

Спиранти. Под утицајем вишког изговора или због асимилације, и на Корчули се може показати чути *ш* место

с, као што показују примери: *шлүшй, шйфж* В; *Шушак, шушна* година, *шүша* Б; *ишя у шушан* С, *шешнест* Ч, *допишйива се* Пп, *жещико* К. Примери *лджя* и *грджя* Л показују да и ж замењује з.

Испред-ц сугл. ш и с прелазе у ј: *сундјце, срдјце* К; *пјрајца* (1 п. *пјрсдц*) В, *пјрјца* Б. У примеру *крдј срце* В сугл. з, одн. с, прелази у ј испред с. Овде имамо дисимилацију сугласника, јер ма да је други сугласник ц, његов други део је спирант.

Африкате. Сугл. һ изговара се са јасним спирантским елементом, као и у штокавском дијалекту. Само сам трипут забележио чисто непчано һ, тј. *ш': куш'а* Б и Ч, *реш'ина* С, *пру'е* Ж.

Изговара се һ и место *шј*: *цвиће* В и Ж, *иће, пиће* Л, *пруће* Б и др.

Место штокав. ђ од *dj говори се ј: *меја, млја* Ч; *гдсйоја, поројење* В; у *шүјем* Б, *шүја* С, *ројенб^а* Ж, *млја* Л.

Сугл. ј јавља се и м. *дј*: *рјак* Ж, Л, *грдзје, гозје* (гвожђе) В, *ој грбзја* Л, *милосрје* Ж.

У туђим речима и м. *дј* и *гј* има ј: *јавал* Б, *Јурјев дјн* Ж, *Мјарска* В.

Место групе *stj и *skj има *шћ*, као и у другим чакавским говорима, али чак и место *шт*: *дворшће* Л, *гробшће* В, *грдбшће, шћп, што се шшћи, к[а]д се ошшшћило* С, *ојрдшћена, ишћш, бдшћине, шћшта* Б; *гушћерица, стршћише, кушћлише* В; *стршћише, годшће* Ч, *шћуцш* В, Б, Л, *нашћ* В.

Групе *zgj и *zdj дају *жј*: *дјжја* Б, В, Л, (1 п. *дјж* и *дјж*).

У *дјжја* Ж место *жд* има *жј*.

Код сложених глагола од *ић*, није извршено јотовање *јд*: *пројдй се* Б, *изјдй* В, *дјде* Ж, С, *пјде* Ч. С друге стране имамо примере: *дје* В, *дју* Л, *наје* П, *изју* Ж. чак и *дохдјш* Б. У овим примерима ј се, свакако, јавља због мешавине штокавског (управо књижевног) и чакавског изговора, те је књижевно ђ замењено са ј.

Међутим, група *јш* у инфинитиву истих глагола дала је *ћ*: *пћ, дћ, изћ* и др.

Палатали. Сугл. њ чува се свуда, као и у штокавском, не само кад је постао од *нј* већ и од *њј*: *камѣње, Порођење, куња* (дуња) и др.

Контаминацијом добило се њ у речи *гњизд* Б.

Сугласник љ замењује *с* са *ј*: *постѣја, чѣшај, кјуче, јуда* Б; *црјѣна, чѣјад, најрѣила, дје* В; *недѣја, нејубјена мѣје, крај* С; *шрјо, пје, гјива, кошуја* Ч; *зловјна, најдја, ушдја* Пп; *кудја, вја, чгји, прјашеји* П, *шкј, јубав, Крститеја, јубјена, фамја, јрј* Ж; *ндуја, дозјве, невја, ваја* Л и друге.

Сугл. *ј* јавља се и место шток. љ које је постало од љј или од лабијала + њ, као на пр.: *зје* Л, *црје* Б, *здрјве* Ж.

Свакако под утицајем штокавског, било народног или књижевног, љ се чува у неким речима, као: *весље, црље* Пу, *ождрље, уцмљен* Ж, *краљ* и др.

Међутим, много чешће се изговара *лј* место књижевног љ, као у примерима: *пдље, хилјада* В, *кралјевих, весље* Б.

Сугл. група *мљ* дала је *мњ* у примерима: *ј земљу* Б, *по земњи* Пп, што се налази и у штокавском.

Губљење сугласника

Лабијали. Сугл. *п* губи се испред *с, ш, ш, к*: *срски* В, С, Ж, *сѣ* Б, *соваш* Пп, *лшје, шшца, клуко* В, Пп, *швски* Ч, *лшје* С.

Сугласник *в*: *репак* С, *репак* В, *сѣрва, сѣкар* В, *сѣрва* С. *бде* Б, Пп, *ода* (овуда) В, *бдека* Б, *гдзен, гдје* С, *сшца* С, *сшца* Л, *сѣ, чѣрас* В.

Сугласник *м*: *ндго* Пп.

Задњонепчани. Сугл *г*: *нда, вра зна, дѣ* Б.

Сугл. *к*: *па* су *пдчели* В, *десшд* *полштра* П.

Дентали. Сугл. *д*: *лшто, ка му је, ка га је, са га је, са јој је, ку Јдсиа, испо главу, ка је, ђ штра, са се, о смрши, ка би се* В; *ки го ѣма, о свѣга, ди гд видиш, са ваја, испре њѣ* Б, *ка би се смркнуло, са ме је, при кућон, докле гд је* Б; *са ме је* Ч; *усри пддне, прш собон, ка он, о жардина* С; *дигд ме је, дигд ме сакршје* Пп; *пре свдкшн, ка сан се женш* П; *при кнѣза, ра јубави, ка пбју, ка ѣшју* Ж.

Сугл. ш: *јед̄а пу ми, дѣвѣ бр̄д̄е, пу Кѡрчуле, живо к̄ано, Шриес ѿ пе, к̄аница В; пу Парѣза Ж, педесѣ Шолѣшри, ѿ бр̄д̄е С; јѡе пу црѣкве Пп, сри ѿнѡћи, пу водѣ Л.*

У највећем броју примера сугл. д и ш изостављени су испред других сугласника, већином експлозивних, да би се добио отворен слог; отишло се, дакле, даље него у случајевима кад ти сугласници у сличном положају прелазе у ј. Пошто се ухо навикло да чује у таквим приликама неке речи, нарочито предлоге и прилоге, без д одн. ш, као на пр.: *кад, сад, код, пуш, рад, џеш, десеш*, оне су се почеле употребљавати без тих сугласника и у другим положајима, кад се њима не би затварао слог, дакле и пред вокалима.

Сугласници ш и њ врло често се изостављају у инфинитиву, чак и кад после њих долази вокал: *ѿб кѡћи, дѡ кѡћи Б; ѿб вѣд̄аш В; с̄а ће бѣ м̄д̄е, шт̄а ћу ши рѣ С; ѿб скуѣи, нећемо дѡ Ж; шѡ је дивно вѣд̄и Пп, да ће му д̄а нѡвца В.*

Сугласник њ изоставља се и у другим приликама, као на пр.: *долази за Бѡжи кѡћи С.*

Сугласник ш губи се у речи *ћенѣ (ћонѣ) В*, штене.

Сугласник ј губи се најчешће између вокала, испред њих и иза њих, али и испред сугласника, врло често у 2 л. ј. императива: *пѣша бога С, немѡ д̄а, ѿ (једи), наймо се В; ѿдро, да ој је, вѡске, с̄ајни, с ѿдасом В; ваа (ваља), сѣвога јѡ сѡкола уѣд̄и Б; ер, мѡу Ж, н̄авише, н̄акд̄ше, н̄апрви Ч; настарѣја П; ѿдѣм П, за ѿш, ако се прей, ес̄а С; ѿчѣло ој се ш̄уцаш С; на ѿће, нека ид̄у (једу) Л; једнѡ женѣ С; да приѣмје кѡња Л; у јѡво (у овој) В.*

Додавање сугласника

Секундарни сугласници јављају се на почетку, у средини речи и на крају. То је најчешће сугл. ј, који се јавља на почетку неких речи, и то после самогласника, тако да је то уствари прелазни глас ј. На пр.: *у јон̄а је, у јонд̄а, у јѡчи, у Јамерику Пп; у јѡѣш, у Јамерику, у јѡво шкѡшули, у ју Шежака, у ју Лѡшову, у ју Јамерику, јуд̄ша, што јовца, јѡбиш, јѡуш̄или, у јѡво, ју ѡвѣј В; јѡѣ, у јѡгњу Б; у јѡно дѡба, у јучѣшеја С; у Јаргентѣни Ч; у јѡчи, мѣла јѡгвоара м̄ајка Ж; јѡра, јѡш̄ала Л; у јѡшо П; јѡн, јѡнди В, из њеје јѡшти Б.*

Под утицајем случајева где је паразитно *ј* постало после вокала, оно се почело употребљавати на почетку неких обичнијих речи и кад испред њега стоји сугласник.

На завршетку се јавља *ј* у речима *Шуј* и *ондај* (он пита), али се и овде, свакако, развио на исти начин, или је истог порекла као у *овај*, *Шај*, *онај*.

И сугл. *х* јавља се на почетку неких речи, свакако прво после самогласника, ради укидања зева, као на пр.: **у мир*, **ешо*, **ово* В; *ка хи* (кад *их*) Ж; *ја^ч хи знан*, *пе ћемо хи обу(ш)*. *има хи м^ало* Л.

На крају неких Прилога јављају се сугл. *з* и *с*: *онд^аз* је је *алф^ир*, *онд^ас* је *им^ала* Пу, *овд^аз*, *шуд^аз*. С; *онд^аз* је Ж.

У средини речи понекад се јављају секундарни сугласници *д* и *ш*: *саздр^ила*, *здр^ило*, *зд^рцало*, *ждер^дш* (али *ж^еру*) В; *сус^шр^ила* Ч.

Разне замене сугласника

Место *в* јавља се *б*. у речи *бр^име*. Обрнуто, место *б* има *в* у *з^ивка* (колевка).

Место *ж* и овде се јавља *р* у речи *м^дреш^е*.

Сугл. *ж* говори се *м*. *ц* у речима *ж^ак* и *п^равдаж^ија*.

Сугл. *н* јавља се место *љ* у речи *уг^нев^ље* Ж, што је свакако настало дисимилацијом.

Место *к* има *х*: *х нама*.

Место *ш м* има *ч м*: *ч м^ашо* Ж.

Метатеза

Кушундида, *чв^арају* (врачају), према чему и *чв^ара* (*чв^ар^а*), *ш^ергеш* (шегрт) В, *шв^рк*—*шв^рко* (трпко) В, *ж^ев^ара* (жерава) В, *ма^њга* (магиња) С.

КВАНТИТЕТ И АКЦЕНАТ

Квантитет ¶

Дужина ненаглашених слогова чува се и испред и иза акцента, али се после акцента скраћује у полудужину. Уколико је сачувано место старог акцента, утолико се и дужина испред њега боље чува.

1) Дужина испред акцената се чува:

Вела Лука: *дѣлѣ, замлѣшѣ, очейѣ, залудѣш, приговарѣш, вилѣ, пѣндѣл, сабѣр, хвалѣ, гѣспѣл, мукѣ, вратѣше се, шрудѣ, дѣдѣ, хвалѣћ, дѣјѣћ, хукѣш, у Луци, повѣдѣш, нѣсѣл, шугѣ, укрѣдѣ, упушѣли, поблѣдѣла, нећѣ, жудѣ, донѣлѣ, јубѣви, навѣштѣш, зарѣдѣ, пѣндѣћ, блѣжѣна.*

Блато: *бѣлѣ, урѣк, крѣјѣ, гѣязѣдѣ, друшѣшвѣ, вѣбѣш, пукѣ, гујѣ, дрѣгѣ, зазѣмѣш, звѣздѣ.*

Смоквица: *по душѣ, мѣрѣ, шрѣшт, изнѣлѣ, засѣлѣ, гѣрѣх.*

Чара: *умрѣлѣ, младѣчѣк, свѣштѣш, клѣдѣ се.*

Пупнат: *свѣлѣ се, нѣслѣднѣк, продѣлѣ, лудѣш, шѣшкѣ.*

Постире: *шѣлѣ, сѣлѣвѣш, свѣћѣ, врѣштѣла се, мукѣ.*

Жрново: *вратѣ, десѣтѣк, пушѣм, покѣздѣли, шрѣвѣ, нѣрѣд.*

Лумбарда: *на врѣшѣ, прѣкрѣсѣштѣ, пѣндѣћа, кѣбѣу, рукѣ, дѣнѣце.*

Корчула: *бѣлѣ, младѣћѣ, пушѣн, јѣдѣ.*

2) Штара дужина се после акцената чува:

а) Код имена и прилога:

Велалука: *бѣлесѣ, блѣгослѣв, нѣдѣње, дѣвѣ(ш) кѣшуја, слѣвнѣ, сушрѣшнѣ, мѣнѣ, сѣдѣње, милѣ, крѣћ, вѣликѣму, врѣћѣ, бѣкѣн, удѣша.*

Блато: *вѣшрѣ, земѣја, јѣдан, вѣлики, по ђбичају, нѣвѣдо, црѣвѣлар, мѣсеца, јѡпеш, крѣчмѣра, вѣчер, свѣноћ, млѣдѡст, ѡза враѣа, кѡкѡш, у Вѣлѡј Лѣци.*

Смоквица: *јунѡшки, нѣкѡко, гѡре, бѡје, црѡноглаво, сѡ шрѡ цвѣѣа, срѣскоѡ.*

Чара: *мѣлѡхна, шѣга, дѡнѡли, мѣли, свѣка.*

Пупнат: *вѣликој, зѡхлѣд, кућѣ.*

Жрново: *дѡбра нѡћ, дѣвер, свѣше Кѡше, мѣне, нѣпрѣд.*

Лумбарда: *до^остѡјан, мѡгу, на прѡву, вѣзѣла, дѣнари, кѡкѡш, млѣјахна, вѣликега, смѡкева, од вѣлѣ глѣвѣ, нѣ знѡш.*

б) Код глагола:

Велалука: *штѡрѡ, говѡрѡ, порѡдѡ, крѣву се, пѡчѣло, вѣзме, говѡру, пѡчму, обѣсѣше, ошѡрѡ, дрѡ се.*

Блато: *жѣна се, узјѡшу, настѡву, додѣјѡло, пѡстѡш, ѡмрѡли, пѡчѣла, хѡће, ѡмре, вѣзе, лѣје.*

Смоквица: *ѡмамо, лѣзе, хѣшају, шѡље.*

Чара: *изѡшка, пѡдаѡрѡли, рѣзан.*

Жрново: *нѣ смета, хапа, прѡмѣсли.*

3) После акценѡа има нова дужина:

а) Код имена и прилога:

узрѡкун, урес, вѣшар В; јѡвал, ѡ земју, нѡузѡко, ѡпѡнско, жѣдан са, вѣран Б; пѡса, вѣшар, дѡбар јунѡк С; примѡлиће Ж; Рѡскиѡа Л.

б) Код глагола:

глѣдаш, кушаш, вѣдиш, обѣсѡш, хапаш, илѡкаш, ѡжинѡш, мѣслиш, долазѣла В; јѡхаш, шѡуцаш, наудѣш, дрѡжаш, мѡрѣше Б; испѡдаш, заѡдаѡло, ошѡрѡла, намѣслила С; шѡрѡкаш Ж, пѣваш, говѡриш П; прѡстѣраш, дѣсѡла, загрѣла Пп; скуѡила, вѣдѣл, неѡрѣдѣне С; вѣрили се П, узјѡхѡли Б.

Овамо долази и дужина у радном глагол. придеву: *нѡсѣ, ѡмрѡ, рѡдѡ, рѣкѡ, извѣдѡ, прѡужѡ, и др.*

4) Мѣсто дужине има полудужина:

а) Код именица: *кућѣ, градѡвѣ, цесарѣце, слѡгѣ, фраш рѣ, дивѣце В; кућѣ, гѡрѣ, Кѡрчулѣ Б; жѣнѣ, бѡчава С; зѡ сѣна.*

б) Код придева: *сјѡјнѣ В, бѣлѣ Б, четвѡртѣга Ч.*

в) Код глагола: *рѣсѣ, пѡсѡлѡ В; пѡгѡдѡ, кукурѡче, рѡже Б; задѡвѡ С.*

5) *Кашкад* нема ни дужине, али се дуги самогласник изговара с упадљивом висином, (с „иктусом“) тј. он је виши него претходни, исто као у војвођанским говорима.

а) Код именица: *двѣднѣ, коњуѣ, војскѣ, дивѣјкѣ* Б; *вѣре-ницѣ* С.

б) Код придева: *човјѣшкѣга, лудѣ* Б.

в) Код глагола: *ймѣ* Б, *одбѣју* С, *улизѣ* Ч.

б) *Стара дужина се губи:*

а) *Испред акценша:* *Велалука: примѣли, нарѣд, нећу, паштирѣм, пишѣш, нисмѣ, почелѣ.*

Блато: пројди се, узелѣ, смрди, удовѣц, ћерцу, борјѣ.

Смоквица: лиѣ, војскѣ, узелѣ.

Пупнат: на рукѣх, из дрвѣ.

Лумбарда: уј мукѣ.

б) *Иза акценша:*

Велалука: мѣју, куће (2 п. ј.), јушрос, мѣслимо, друге, говѣри, идслано, кѣжу, чѣка, мѣлосш, блѣгдан, сѣарог, кошурѣ, луке.

Блато: слушај, говѣру, јѣви, вуче, чује, поглѣда, фумѣју, пѣша, осѣче, сѣдси, дивѣјке.

Смоквица: чѣвала, ѣде, живе, другом, пѣсе, мужнѣшѣца.

Пупнат: шѣбе, свѣшу, вѣли.

Жрново: глѣда, куће, нашѣга.

7) *Акценшована дужина је скраћена:*

овѣмо, у грѣној Б, дѣјући, кршѣне В.

8) *Акценшовани вокал добио је нову дужину:*

заѣде, забѣш, јѣсна, јѣсле, јѣчѣм, благослѣвѣна, пѣ су босѣљак, испод кола, пѣшѣш, ошѣраш (очи), у болѣшѣи, пѣ ходи, на њег Б; пѣље, док не пѣде, чѣшѣш С; кѣну се Пп; канѣшѣш П; цѣкло Ч; пѣсѣѣла, венѣѣла, у ноћѣи, запѣзнѣла Ж; врѣшѣно, копѣје, коњу (и коњу), јѣдну, мѣје, два брѣшѣ, вѣзе, мѣли, шѣѣју, мѣслина Л.

Занимљиво је да сви ови примери, осем *вѣзе, цѣкло, пѣшѣш, моли, канѣшѣш, пѣ* и *на*, имају дужину и у словеначком, чак и акценат исти, изузев три који се у словеначком наглашавају *ошѣраш, болѣшѣи, пѣље*. Нешто слично има и у чакавским говорима острва Хвара¹, али тамо само вокал *а*

¹) М. Hrašće: Čakavski dijalekat ostrva Hvara, Јужносл. филолог XIV 14.

има на себи нарочит дугоузлазни акценат који одговара старом штокавском непренесеном [˘], односно прасловенском акуту. Горе наведени примери показују да се дужина појављује без обзира на природу акцента, чак и без акцента (у *кѡѣ*). Примери који у штокавском имају [˘] акц. могли би значити да је у овом говору сачуван прасловенски акут као нарочит чакавски дугоузлазни акценат, ма да ја нисам опазио да се он разликује од чакавског акута, а остали примери би се могли објаснити накнадним дуљењем пренесеног краткоузлазног акцента, које имамо у кановачком, војвођанским говорима, па и у дубровачком и трпањском говору.

Акценат

Док сви други чакавски говори имају два стара, непренесена акцента, [˘] и ^{˘˘}, и чакавски акут, дотле корчулански говор има мешовиту акцентуацију, општу накавску и нову, пренесену штокавску. Обе се употребљавају напоредо, с једног краја острва на други. Једно исто лице може изговорити исту реч једно за другим са старим и с новим акцентом. Али се врло често не може разликовати да ли је реч изговорена са старим или с пренесеним акцентом; ту уствари имамо двосложни акценат, што је нарочито упадљиво кад испред старог акцента има дужина; дужина се тонски диже до исте висине на којој је следећи вокал, који се изговара с већом експираторном јачином, или са истом. Чим се претходни слог изговара са јачом експирацијом, имамо пренесен акценат.

Што се тиче тонске природе самих акцената, стари акценат [˘] изговара се као и у штокавском, са истом експираторном јачином и спуштањем тона, док је ^{˘˘} мање изразит него у штокавском, т.ј. више је експираторан, тако да се понекад тешко разликује од краткоузлазног. Тако сам забележио: *весѣла* Пп, *ошѡц* В, *весѣла* С, *говѡри* (3 л. мн.) и др.

И обрнуто, има доста примера у којима сам место пренесеног краткоузлазног акцента забележио краткосилазни такви су: *мѡслине*, *жѡшалице*, *јѡчам* и др.

Чакавски акут је нешто различан од дугоузлазног акцента, јер му тон упочетку иде равно, а после се диже, као

што је проф. Белић утврдио за чакав. акут у Новом¹⁾. Из техничких разлога, овде ће бити обележен знаком '.

Примере са ' и " акц. на првом слогу, као и у штокавском (*вiле, бlаго, кoкoш, студeн, лeштoвицa* и др.) нећу наводити, него само примере где су они непренесени, на старом месту, затим где су пренесени као и у књижевном штокавском, где има чакавски акут и где има акценат који не одговара ни чаковском ни штокавском. Биће наведено доста примера за све те случајеве, да би се видело какво је шаренило у корчулској акцентуацији, која је настала мешавином чакавског и штокавског дијалекта на овом острву.

I Акценат се разликује од штокавског

1) Речи имају чакавски акут:

Белалука: *крaљ, двoр, грiх, мiр, суд, црiквa, рукe, рукoн, Лукић, чмиk, ћерун* (ћерком), *пруће, лeмyч, пiр, вaйбр, војник* (поред војник), *тежк, дaнa* (2 п. ј.); *рaјски, чрну* (одређ. в.), *горyћa, мoгyћa, шрудан, мaлa, хлaдни* (одређ. в.), *стaт, стaлa, нeћeш, вiчe, исписано, нiмa, лeшт, узeшт, задaви* (praes.), *издјe, пpијe, пoћ* (али на крају реченице *пoћ*), *пiштa, нe крeћу, весeли се, гoри, криви се, лyбa, одгoвaрa, зeшт, пiше, испoвiдaј рoдиш, шичу, уби, блeјин, шрeсy, прeдy, oштe* (praes.), *вiштa, нe пaли* (praes.).

Блато: *гудин, сiуж, крaј* (кpaљ), *дућан, шипак* (2 п. мн.), *клобyк, гoспoдaр* (поред гoспoдaр), *ћуд, дeрaч, кјуч* по гoрaх, *бухaч, пyш, пaзaр, пyш; ја, шi, oн, у нaс, њиx, који, с којиn, свiх, својиx; млaди* (одређ. в.); *двa стaрa пaсa, крoз двa дни; кaжe, издјe, нe пaли, стoји, чини, чyвa, нaјдe, шрaжи, узeши, зaпoвiдa, чyвaј, криву се, зoвe, одyжин, сiу, нaћ, сaди се, сiасивa, нeћe, нiмaмo, шyжи се, нaјдeн, одyжин, гoрин.*

Смоквица: *гoспaр, алфiр, у црiкви, брaви, Пирoвaњe, звoник, сiуж, вaрeник, јунaк, звiр, пpичe, стaрa, мaли, oсaмдeсe, пpобyђeнy, дoвршeнa, пiше, скaчy, одрeди* (praes.), *oдгoвaрa, зaбoли, дoјдeш, пpогoвaрa, лoвy, жeлин, стaдлa* (стajали), *нeћe, пiштa, нaјдe* (сад. вр.), *кaжe, измeчи* (поред *измeчи*), *присaдимo* (praes.), *кyпљeш се; учeр.*

¹⁾ А. Белић: Замјтки по чакавским говорамъ, 24.

Чара: *млада* (одређ. в.), *словјенски*, *одввна*; *кажемо*, *дојде*, *грé*.

Пупнат: *госпáри*, *нека се врати*, *кажу*, *пријати*, *јá* бих *вас пријала*, *вазéш*, *пиша*, *јидрèти*, *дојде*.

Постире: *свèшом* (*тèмилу*), *стáри свáт*; *стáража*, *ождри-ље*, *донíш*, *однí(ш)*, *прибíва*, *стојí*, *држí*.

Жрново: *жмóл*, *сýд*, *стáража*; *скрáти*, *стóти* (стајати), *нарéш*, *причај*.

Лумбарда: *лбзје*, *пулèнша*, *жáрко сунце*, *свèшти Јурје*, *млада*, *двí* за *једну*, *оченéш*, *тèшко* (прилог), *змај*, *целијá*, (целива), *пролијá*, *замóши* (praes.), да *приде*, *пáшá* (praes.), *кажеш*, *свíлнин*; *па се уйóши* (praes.), *неће*, *наје* (наће), *најде*.

Речи са старим непренесеним акц.:

Велалука: *ликáр*, *боцун*, *водè*, *војник*, *косбр*, *ушбрник*, *водокршће*, *младíћ*, *дешíнство*, *мушкáраца*; *овá*, *онá*, *којá*, *свегá*, *божјè*, *нејубјена*, *мушкíх*, *немóћен*; *једнóга*, *четвóртога*; *печè*, *вајá*, *одговáра*, *слободí*, *сíовíда се*, *немóј*, *стојóу*, *одговáра*; *унóштра*, *вечерáс* и др.

Блато: *гүјè*, *углèвље*, *дерáч*, *госпóдáр*, *марангун*, *пушóвáње*, *перун*; *којó*, *овáј*, *шакó*, *данáс*, *калá се*, *горí*, *зарáди*, *разговáра*, *изглéдаш*.

Смоквица: *рогáч*, *конáл*, *водè*, *Радовá**ка, *Францèзом*, *огáњ*, *добросхојèћ*, *дивбóјка*, *удовицах*; *десèша*, *покбóјна*; *зовè*, *ужежè*, *лежí*, *вазéш*.

Чара: *пржун*, *шешè*, *годíшће*, *густíрна*; *цркóвне*, *једнóга*, *шешнèште*; *вазéш*.

Пупнат: *дрвá*, *хајдук*, *дивбóјку*; *својèга*, *комóу*, *зловбóјна*, *прийрáвно*, *проклéшто*, *једнóј*; *нарéшто*, *изáјде*, *воњá*, *продá*, *ноћáс*.

Пострана: *мојè женè*, *јесу*, *муздохáн*, *мушкí*, *појóуби*, *драговбóјно*, *ћукарíн*.

Жрново: *женè*, *водè*, *грбíн*, *Аншóнја*, *првóу*, *дицè*, *госпóдáр*, *овáј*, *исíлáши*; *швојó***а*, *долíће*, *уцмíљене*, *шшромíáње*, *јунáк*, *дивбóјка*, *нáрдá*, *зовè*, *ликó***р*, *швојó***а*, *којó***а*, *дозíва*.

Лумбарда: *дивбóјке*, *кашрида*, *пулèнша*, *комíар*, *лукíћ*, *кършáнску*, *ширински*, *убíљена*, *самовбóјна*, *невèрница*; *једáн*, *десèши*, *гудíн*, *дворíшће*; *стојóу*, *звонí***а*, *донесè*, *заклèш*.

Блато: *жѣнд, свѣш, жѣвѣш, јѣћѣ, на пушѣ јунакѣ, крајѣвић, слугѣ, шѣпаѣ; куйѣш, нѣћѣ, уданѣ, говорѣш, дамѣ, дадѣ, чѣвѣш, свѣчѣ, одужѣо, разговорѣју, пиѣш, цаѣдѣлиш.*

Смоквица: *винѣ, дѣмѣје, глѣмѣц, свѣлѣ, каѣшѣнац; удаѣш, чиѣшѣш, увѣчѣ, подѣбѣш* (овде је чакав. акут).

Чара: *мѣжу, мѣдѣ; сѣвѣли.* Пупнат: *у грѣдѣ, мѣдѣ, у поглѣдѣ.* Жрново: *јѣбѣви, винѣ, омѣсѣшѣло.* Лумбарда: *прекѣрсѣшѣш.*

IV Неки случајевни нарочитог акцента

Због мешавине старије и новије акцентуације, врло често је акценат неких речи промењен, те је друкчији него што би се очекивало. Код једних је то настало аналогичном према другим облицима исте речи, код других због тога што се пренесени акценат не изговара довољно изразито, те чини утисак силазног акцента, или силазни личи на узлазни, или дугоузлазни личи на чакавски акут. Најзад, понекад је акценатовани вокал продужен или скраћен, те је и акценат промењен, као што је делимично показано на стр. 185—186.

Велалука: *босѣљак, клобѣк, мрѣвѣчица, у говорѣу, у ходѣу, сѣкола, жѣне, рѣжа, (овакав је акценат у свој Далмацији), коѣѣње, дѣња, годѣшѣне, омѣдинѣ, жѣшѣлице, мѣслине, сѣдѣсѣње, осѣје, у радѣсѣши, од ѣдѣнева, шѣмѣан, Насѣрадинѣ, ура, краљѣвсѣшѣво, каѣрѣм, оѣѣц, рѣбање, два волѣ, кросѣнѣ, стѣдѣнѣче (5 п.), каѣмеѣњак, гребѣшѣне, врѣшено, госѣојѣ; какѣ се, мѣја, њѣму, шѣбе, њѣга, шѣвојѣ, шѣвѣја, онѣгѣ, шѣгѣ, дѣне, од мѣје, дѣна; сѣѣр, жѣнске, весѣло, осѣндѣсѣш ѣ сеѣа, ѣносѣшѣта, дѣсѣну ѣѣамѣшѣан-ѣѣамѣшѣному, глѣдан, лѣшѣ, вѣлински, какѣ је, жалѣсѣшѣва, болѣсѣнѣ, жалѣсѣнѣ, брѣд, малѣшѣнѣ; мѣчи, ходѣ, ѣносѣшѣте, јѣси, оѣвѣдриле, нѣћѣше, засѣѣали, ѣлѣла, вѣчѣрај - вѣчѣрѣли, убѣје, ѣдѣсѣле, рѣка, ѣма, пиѣѣју, ѣосѣли, рѣкла, бѣло је, ѣоѣѣли, живѣмѣд, ѣдѣнѣш, коѣѣш, вѣчѣрѣли, чиѣниш, рѣниш, ѣриѣдѣѣје, изнѣсѣшѣте, кѣнѣш, ѣоѣѣлѣ, гѣворѣ (сад. вр.), грлѣшѣ се, лумѣѣрдѣли, ѣоѣѣѣмо; ѣвде, бѣде, бѣмѣ, лѣни, оѣѣдѣр, ѣвдѣкѣ.*

Блато: *борѣје, сѣн, дѣњу, ѣринѣци, царѣвна, маѣшѣца, из шѣорѣ, јѣчам, госѣѣдин, годѣшѣѣа, у гѣдѣри, гѣсѣојѣу, шѣрѣ ѣја; њѣму, њѣгова, шѣѣби, сѣѣби, њѣга, мѣне, шѣѣко; мрѣѣѣва, дѣѣѣжа, је, рѣдѣнѣѣ, ѣрѣѣѣѣмо, за дѣѣѣѣре, у шѣѣѣѣѣм, свѣѣѣѣма; ѣѣѣѣрѣѣѣ, гѣѣѣѣѣѣри (сад. вр.),*

вазіма, убїје, даде му, поведе га, покрїје, почїнули, благоваш-
благоваш, покрїје, поведе га, помрли, узми си; шамд, овдмо.

Смоквица: са испдѣка, каишана, на сунцу, весела, зем-
љиште, огань, мршвац; швдја, сиво, први, вишешки, женску,
срдмежљива, сшпр, криво; док не паде (сад. вр.), што ће
му, игрѣмо, ошрест, рачунѣмо, дођи, додїјало; онда.

Чара: дрвѣх, лозје, сѣла (2 п. ј.), дебелинд, годїше, женску,
ниѣ, весела; дѣли.

Пупнат: на колїна, од пѣкла, прдзор; њѣга, њѣму, сѣбе,
нидга; мушки, весела; остало, мислим, куну се, говори; ондѣ,
ондѣј, ондѣк.

Жрново: дома, ноћї (2 п. ј.), у ноћї, Пѣшра, весѣљу, винце
(поред винце), нѣвац, њѣму, швдје; прву, брзѣ, убдги; дошли,
проигрѣмо, дилїши се, јѣса*; онде, ђвде.

Лумбарда: бриме, врућина, весѣљу, жвѣле, коїдње, жи-
вина, ура, маслина; њѣга, шебе, кѣко, свѣши, заклѣш, шако;
билї сше, било, знаше ли, венчала, даши, нека донесѣ.

У овим примерима дугоузлазни се изговара као чакав.
акут.: шїпак Б, у граду Ч, лѣни Ч, унушра В, војнике В, ђвди
Б, мѣдо С.

У овим примерима место краткоузлазног акцента чуо
сам експираторни акценат: ѡшац, коња, мѣни, дѣбро, говори,
гостїону, кобила, њѣга. Сви су примери из Блата.

V. Проклиза

Старо преношење акцента на проклитику у облику
краткосилазног добро се чува:

Велалука: у мѣш, у пушдш, ѡ дрво, за грло, ујушру, у
враш, пѡ мѡру, пѡ заповїд, за брдо, осамдесѣш и двї, и лоју,
и било, до шри крајд.

Блато: за глѣву, у земју, уз шѡ, увечѣр, из мѡра, до
десѣш, пѡд грло.

Жрново: ѡд града, у шо, сшо и девѣ колѣчих, и седѣн.

Лумбарда: за ухом, за мужа, за болѣш.

Новијег преношења има мало: у нѣс С, и њу Б, за шѡ Б.

Као проклитике изговарају се и неке речи које иначе
имају свој акценат, као на пр.: фала-ѡдгу Л, два-сѣша Ч,
дѡју-свѣшови О, сшпрѣ-женѣ П.

МОРФОЛОГИЈА

Именице

I Именице мушког рода

Падежни завршеци у једнини су исти као у штокавском, с том разликом што у 6-п. сугл. -м прелази у -н, који понекад с претходним вокалом даје назални вокал *o* им у: *господѡрѡн, крајјуѡн* В.

Непостојано *a* испада у косим падежима у имен. дан: *два днѡ* В, Б, *днѡва* Пп; напротив, у имен. *идс* остаје у свима падежима: *пасѡ, пасуѡ, пасѡ, пасѡма*.

Мушка имена и надимци на *o* (*e*) добијају у свима падежима, осим у 5, на крају основе сугл. -ш: *Мѡрко-Мѡркоша, Рѡко-Рѡкошу, Шѡиро-Шѡироша* В, *Влѡхо-Влѡхѡша* Ж, *Лѡјо-Лѡјѡша* В, *Иѡе-Иѡеѡша* В, *Пѡе-Пѡеѡша* Б, *Стѡрѡлѡ-Стѡрѡлѡѡша*, *Лѡубѡ-Лѡубѡша* В, *Шѡме-Шѡмѡша, Анѡе-Анѡеѡша* С.

У 5 п. ј. завршеци -е и -у се мешају, без обзира на завршни основни сугласник: *крајју, млѡдѡћу, мѡрчу, гѡсѡѡру*, али и *курѡѡчу (курѡѡч), ѡѡру*.

Многе именице које у штокавском проширују основу у множини овде су обичније с непроширеном основом; на пр.: *сѡни* Ч, *мачѡ* С, *ѡѡѡ* Б, *врѡзи* В, *крајѡ* (краљеви) Б, *волѡ* В. Имен. *коњ* говори се у множ. и *кѡњеви* В.

2 пад. множине обично је без завршетка: *мѡсец дѡн* С, *гѡдѡну дѡн* В, *стѡ нѡкѡш* Б, *стѡ прѡш* С, *пе-шеѡ дѡн* Б, *ѡѡш прѡнѡѡш* Б, *шеѡдѡсѡ дѡнѡр*, *стѡѡѡл* Л, *хѡѡѡда дѡнѡр* Ж.

Двапут сам чуо пример са старим завршетком -ов: *шеѡ рѡјѡков* Б и *грѡхов* Ч. Једносложне именице обично проширују основу само у овом падежу и имају заврш.: -ова. Примери мало даље.

Има примера и са штокавским завршетком -а: *о(д) жрвѣнѣ В, коњѣ С, дуговѣ, коњѣва В, вѣлѣва С, што дѣѣна Л.*

Чује се и завршетак -ах: *дѣсѣ дѣнѣх Л, гласѣвѣх С.*

Чешћи је завршетак и, који је овамо прешао од *i*-основа:

Велалука: *шѣсѣху дѣнѣри, нѣ зубѣи, сѣдан канѣни, сѣд милиѣни, пѣсѣто хекѣдѣлишри, шѣсѣх фјѣриѣни.*

Блато: *шриѣнаес приѣнциѣи, хѣљада дѣнѣри, од госѣдѣдѣри.*

Жрново: *дѣвѣшѣдес дѣнѣри.*

Лумбарда: *дѣсѣш месѣци, шесѣс дѣнѣри.*

Најчешћи је завршетак -их, који се развио под утицајем придевске промене:

Велалука: *дуѣдѣних, пѣрабродих, гусѣрих, мѣнѣдолих, дѣвѣ вагунѣх.*

Смоквица: *дѣнѣриѣх, мѣнѣдѣлих, шес сѣдѣшин гѣдѣјѣх, пѣдесѣш идѣсѣх, шѣш јудѣх, мачѣх, дванѣс коњѣх, кјучѣх, приз обрѣчѣх.*

Жрново: *пѣ(ш) дѣлих, дѣвѣ браѣе Чрѣномѣрих, јудѣх, нѣма дѣнѣрих, пѣшѣдес младѣјѣх.*

Лумбарда: *што пѣшѣх.*

У 3, 6 и 7 п. множине изједначен је завршетак -има, који може на крају добити и сугл. -н, који је, можда, дошао по угледу на именице жен. рода, док су још у 3 п. мн. имале завршетак -ан (-ам) *брѣвѣман, крѣјѣман В. зубѣма^а Ч, звѣдѣман Ж, по пѣшѣма В, зубѣма С, с пѣраходѣма Б, с мачѣма С.*

Ипак се могу чути и стари завршеци -ех и -их (од -ѣх): *у градѣвѣх, по градѣвѣх В, по врѣсѣх Б, на Блѣцих С.* Једном сам чуо и завршетак *ах*: *на душѣках С.*

Код једносложних именица у множини је акценат различан у 1, 2 и 3 (6 и 7) падежу. Ево неколико примера.

а) С непроширеном оснѣвом:

нѣс: нѣси - нѣсѣ - носѣма

град: гради - градѣх - градѣма

кјун (2 ј. кјуна): кјуни - кјуна - кјунѣма

срп: српи - српи - српѣма (српѣма)

мрѣв: мрѣви - мрѣвѣ - мрѣвѣма

кѣм: кѣми - кѣмѣх - кѣмѣма

мѣж: мѣжи - мѣжѣх - мѣжѣма

рѣп: рѣпи - рѣпих - рѣпима
 пас: пасѣ - пасѣ - пасѣма
 рѣг: рѣзи - рѣзях - рѣзѣма
 рѣј: рѣји - рѣја - рѣјѣма
 крај (краљ): краји - краја - крајѣма
 бѣк: бѣки - бѣка - бѣкѣма
 ѿтац: ѿца - ѿтаца - ѿцама.

б) С проширеном основном:

пѣп: пѣпи - пѣпѣва - пѣпѣма
 тѣп: тѣпи - тѣпѣва - тѣпѣма
 враг: врази - враговѣ - вразѣма
 глас: гласѣ - гласѣва - гласѣма
 друг: други - другѣва - другѣма
 сѣн: сѣни - сѣнѣва - сѣнѣма
 цвѣт: цвѣти - цвѣтѣва - цвѣтѣма
 зѣц: зѣци - зѣцѣва - зѣцѣма
 брѣд: брѣди - брѣдѣва - брѣдѣма
 вѣл: вѣли - вѣлѣва - вѣлѣма

Примери *други*, *другѣма*, *бѣки*, *бѣкѣма* показују да се *г* и *к* не претварају увек испред *и* у множини.

Акцент овде наведених речи забележио сам у Смоквици.

II Именице средњег рода

У 2 п. мн. исти су завршеци као у именица мушког рода.

а) Без никаквог завршетка: *стѣ гѣдѣшѣ В*, *дѣсѣш гѣдѣшѣ С*, *стѣ стѣбѣл Л*, *до кѣлѣн Ж*, *шѣш пѣр Б*.

б) Са завршетком *и*: *јѣштѣ В*, *звѣнѣцѣ В*.

в) Са завршетком *-их*: *до вѣрѣших В*, *из пѣдѣих Б*, *вѣних С*, *из ѣштѣих Ж*, *нѣма вѣрѣших Ч*.

г) Са завршетком *-а*: *сѣлѣ*, *весѣлѣ*, *ребѣрѣ*, *кѣпѣ*, *ѣкнѣ*, *стѣбѣлѣ*, *јѣјѣ*, *кѣлѣнѣ*, све у Смоквици; *гѣдѣшѣ* у В и Ж, *јѣјѣ В*.

д) Са завршетком *-ах*: *гѣзѣјѣх В*, *вѣнѣх С*, *брѣдах Ч*.

У 3, 6 и 7 падежу већином је завршетак *-има* (са *н* на крају нисам забележио ниједан пример), али сам чуо и примере са старим завршенима *-ех* и *-их* у 7 п. мн.: *на јѣјѣх*

Б, по пдјех С, о шлех Ж; на врѣших В, у прѣѣних гдѣних Ж, у једних пушилих Б; без х: на голї колїни Ж, у јусти Л.

Имен. доко у 2 п. мн. гласи дчї (из својѣзи дчї В).

Имен. дрво има и у једнини само краћу основу: дрва, на дрву, дрвом.

III Именице женског рода на -а

У једнини се мењају као у штокавском, с том разликом што у 6 п. -ом прелази у -он или у -ун: царѣвон, сдбјон господарѣвон, с прво^а женон, с његовон дицон, с децун, с вѣдун, с пр'вун гузѣун В.

У 3 п. ј. задњонепчани сугласници се обично не мењају: ногци, слуги муки.

2 п. множине, као и у именица мушког и средњег рода. може се различно завршавати, и то:

а) Без икаквог падежног завршетка: нѣшто јабук С, пѣш глѣв Б. ђсан нѣг В, дѣвѣ бѣчѣв С, шѣс стѣшїи гоњѣјих С.

б) Са завршетком -а: нѣколико ђвѣѣ В, жѣна В, нѣга С. од рукѣ Пу, прѣсѣка С, мѣзѣка В, ђсан мурѣва Б, пѣш сѣр-дѣла Ж, шрѣшѣња Б. Крајње а обично је кратко.

в) Са завршетком -ах: фјѣбулах Б, ђсам нѣвѣстах С, из Дубрѣвѣцах В, жѣнах Ч, мѣслинах С, пѣш, мѣнуѣтах Пп.

г) Са завршетком и(х): дѣсѣш урих Пп, на вагѣне крѣ-ших Ж, нѣсѣ дѣнѣ крѣши С, илѣмѣих В, дѣ десѣш ури Б, пѣдѣсѣш кѣли В.

У 3, 6 7 п. множине мешају се стари и нови завршеци, тако да се, поред заједничког наставка -ама, употребљавају и ови:

У 3 пад. -ам, који се изговара као -ан: жѣнан В, ногѣн С.

У 6 п. -ама: ногѣма С, с бѣлима рѣзѣми Ж; -ами (најчешће): рукѣми, скѣлѣми, шѣкѣми, змѣјами В; ш ѣрѣми С, стѣранѣми Б, стѣрѣлѣми Пп, с мѣзѣми Ч, с мојѣма скѣлѣми Ж.

У 7 п. -ам: у куѣам С; -ами: у лѣѣами В, у црѣѣними барѣѣшѣми Б, у Алѣѣми Ч; -а(х): на ногѣх Ж, у рукѣх В, у Клѣ-колина Ж, по куѣѣ В, у врѣѣѣх С, на рукѣх и ногѣх, у ку-ѣѣцах Пп, у бѣшѣѣцах Л; -и(х): по мѣслини(х) В.

IV Именице женског рода на сугласник

Поред *и* и *ју* (*јубдвју, ричју*) у 6 п. ј. има и завршетак *-он*: *с кбшћон, ш ћерћн*.

У 7 п. ј. акценат се мења: у *болѣшти* Б, на *памѣшти* В.

У 2 п. мн. има завршетак *-их*: *пўно ричћих* В, *кбштћих* С.

У 3, 6 и 7 п. мн. завршетак је *-има*: *костћима* С, *стћв-рйма* Б, *рйчима* В. Завршетак *-иман* нисам запазио. *Маш* и *ћи* гласе у овим падежима *мдћерама, ћерћма*.

Имен. *глад* је мушког рода.

Заменице

Личне заменице

Облици личне заменице 1 и 2 лица јединине и множине су исти као и у штокавском, само што 6 п. ј. замен. *ја* гласи *мѣнћн*. И овде се додаје партикула *-ка*: *мѣнћка, ндска* и сл.

Лична заменица 3 л. *он-она-оно* има и неке старије облике. Тако се у 2 п. ј. употребљава облик *јѣгā*: у *јѣгā* В; затим, у значењу посесивног генитива, поред облика *њѣ* (*њѣ* плач, *ћуд* је *њѣ* така), употребљавају и стари облици *њеје* *јеје*, који одговарају ст. словенском *ѣѣ*: *њеје* *влдшт* В, из *њеје* *јустћ* Б, *њеје* *унћке* С, *њеје* *вйра* В, *јеје* *кўћа* Л. Контаминацијом ова два облика добио се облик *њѣњѣ*: *њѣњѣ* *кўм*, *њѣњѣ* *осдба* Пп.

У 3 и 7 п. ј. употребљава се облик 6 п. ј. *њбм* (*њон*), *њбме* и *јон* (*јо*): у *њбм* Ж, у *њбме* В, да *јбн* *сповйда* Б, *нѣ* *бйло* *јр* *злд* С. Ову појаву забележио сам и на Вису, а М. Храсте*) на Хвару. Познато је да се ови падежи замењују и у кановачком говору у Шумадији, свакако под утицајем изједначавања тих падежа у множини.

Старији облик 7 п. ј. *њем* употребљава се и за 3 п. ј.: *к њѣм* В.

У множини, поред обичних облика које има и штокавски, могу се чути и неки други. Тако се у 2 п. мн. у зна-

*) Јужносл. филолог XIV, стр. 34.

чењу посесивног генитива употребљава облик *њѣхѣ*: *њѣха* *ѡци* В, *њѣхѣ куѣа* Б, од *њѣхѣ* рода Ч, *вѣру ѣѣха* С. У 2 п. мн. употребљава се и облик *њѣхи*: *ој ѣѣхи* Л. Овде су на облик *њѣх* додати самогл. *а* и *и*, свакако према 2 п. мн. именица, чему у прилог говори и дужина самогл. *а*.

Забележио сам у том падежу и облик *њѣх*: *около ѣѣх* С.

Место енклитичког облика 2 и 4 п. мн. *их* чује се и облик *хи*: *ѣма хи мѣло*, *јѣ хи знѣн стѡ* Л, *нѣћу хи вѣдѣш* Б, *ѣе(па) ѣемо хи обѣ(ш)* Л, *ка хи шрѣшају* Ж. Ово је забележио и М. Храсте на Хвару и мисли да се добило метатезом од *их*. Ова метатеза свакако је изазвана потребом укидања зева, јер се у свима примерима *х* појављује после вокала.

У 4 п. мн. употребљавају се облици *ње* и *је*, који одговарају старослов. *ѣ*: *на ѣе* С, В; *он је ошвори* Б. У оба случаја заменица се односи на женски род.

Поред облика *нѣма* употребљава се и старији облик *нѣми*.

Краћи облик 3 п. повратне заменице *си* употребљава се плеонастично; *вѣзмѣше си сѣра* В, *шражѣ си* Б, *ѣригодѣло си је* В. Краћи облик *се* може бити и акцензован: *врѣшѣли се на сѣ* (назад) П.

Заменица *што* употребљава се на целом острву, никад *ча*; 2 п. је *чега*, а *чега* нисам забележио.

Придевне заменице

Присвојне заменице *мој*, *швој*, *свој* употребљавају се и у сажетом облику у 2 и 3 п. ј.: *мѡга*, *швѡга*, *свѡга*, *мѡму*, *швѡму*, *свѡму*.

Место *његѡв* употребљавају се и *јегѡв*: *за јегѡви шрѣдесѣш гѡдѣши* Л.

Поред *њен* говори се и *њејен*: *у двѡру ѣјејену* Пп.

Чији каже *сѣ* *чигѡв*: *чѣгова* Ж, *чѣгѡва је* В, *чигѡв* С.

Показна заменица гласи: *овѣ-овѡ-овѡ*, *шѣ-шѡ-шѡ*, *онѣ-онѡ-онѡ*; говори се и *ошѣ-ѡ-ѡ*. Стара заменица *сај* (сѣ) чува се само у вези са казивањем времена: *сѣга јѣшра* В.

Упитно-односна заменица *који* гласи: *кѣ-кѣ-кѣ*: *кѣ ши* је невѣја Л, *мало кѣ* гѣдину С, *кѣ ши* је дрѣг В, у *кѣмѣ* В, од *кѣго (!)* Б, у *кѣму* је грѣду Л, из *кѣх* Ч, у *кѣмѣ* су Б, *кѣ*о мѣсто Б, *нѣкега* Ч, *нѣке* Б, *кѣгод* С. Али ипак: *којѣ* Б.

Придевне заменице за каквоћу гласе: *овакѣ, шакѣ, онакѣ*. Да ли се употребљавају и дужи облици на *-ав*, нисам опазио.

У 2, 3 и 7 п. ј. уопштен је завршетак *-ега, -ем(у)*: *с овѣга* свѣша Б, *овѣга* црѣшѣ В, *онѣга* Б, *днега* Ж, Б, у *јонѣму* штрѣшнѣму Ж, у *кѣму* Л, *шѣга* В, Пп, Ч, *по шѣму* В, Ж, у *шѣм* ѣѣју *нѣкега* Ч, *ованѣга* Б, *сванѣга* Ж. Али се чују и завршеци *-ога, -ому*: у *сванѣму* селу Пп, *шѣга* дана В, *онѣга* Б. Једанпут сам у 6 п. ј. забележио завршетак *-ем* м. *-им*: *под онѣм* С, као што има у косовско-ресавском.

У 3 и 7 п. ј. жен. рода има завршетак *-ом (он, о)*: *на 'ном* маѣги Ч, у *сванѣм* фамѣји Ж, у *којѣ* кући Б, *по шѣм* црѣлици Л, у *шѣ* кући Б.

Придеви

Облик неодређеног вида скоро се изгубио и једино се чува у 1 пад., али се и ту често меша са одређеним обликом, а у осталим падежима уз облик одређеног вида често се употребљава и акценат одређеног вида место неодређеног или обрнуто: он има *шрѣдни* живот В, за *дѣбрѣ* нѣвце Б, Н. је *био* мѣдри чѣвѣк В, *био* слѣби С, *ви* сте *срѣшни* чѣвѣк Б, да *најден* *дѣбрѣга* слѣгу Б, *би* једѣн *пѣкѣјан* Жѣотовић С, *мој* *пѣкѣјан* отѣц С. У одређеном виду крајња дужина се обично чува, али се понекад и губи.

У промени употребљавају се само облици одређеног вида. У 2 п. ј. чују се оба завршетка, *-ога* и *-ега*, без обзира на претходни основни сугласник: *ни једѣшѣга, лѣкѣга* Пп, *Дѣњога* Блѣша, *мѣлахнѣга* Ж, *сѣвога, гѣспѣскѣга* В, *дѣбрѣга* Б; *јѣднега* *пѣмѣшнѣг* В, *лѣкѣга* Пп, *сванѣга* Ж, *дѣбрѣга, мѣдега* В. Крајње *а* ретко се изоставља.

У 3 п. ј. завршетак је ређе *-ому*, чешће *-ем (без у!)*. *зелѣнѣму* К, *румѣнѣму* Ж, *билем* двѣру В, *билем* С, *Омеровем* С, *шѣм* мѣде^м пасу Б.

У 3/7 п. ј. женског рода редовно је завршетак *-ом (он, о)*: *мѣлон* *мојѣн* мајѣци Л, *мѣјакнѣн* девѣјце Л, у *Луки* Вѣлѣ Л, *по свѣн* кући Б, у *чѣшвѣрѣ* шкѣли Б, *на корчуланско* скѣли В.

У 7 п. ј. мушког рода завршетак је *-ем* или *-им*: (одн. *ен, ин*) у *црјѣнем С*, у *црјѣнин клобучићу В*.

У 6 п. мн. завршетак је *-има*: с *вѣликима јудѣма С*.

Поредба придева. Наставак *ји* јотује се увек са претходним сугласником, или се поново јавља и после јотовања: *вѣшии* и *вѣшија*, *вѣшије*, *пѣићи*, *цѣићи*, *лѣићи*, *прѣићи* (од *прѣићл*), *јѣкији*, *лѣгји*, *шѣжји*, *дрѣжји*.

Наставак *-ији* је обичан: *стѣрѣји*, *зеленѣји*, *пустѣји*, *цинији*, *врућији*, *богатији*.

Наставком *-иши* постаје компаратив само од придева *лии*; *лииши*, али се говори и *лији*.

Суперлатив се гради помоћу компаратива и прилога *нај*, који се може скратити у *на*: *нашѣжје Ч*. Прилог *нај* има свој акценат, одвојен од акцента придева: *нај слѣје*, *нај вѣшији Ж*, *нај пѣићи Ж*, *нај добрији С*.

Бројеви

Од основних бројева неки се нешто друкчије говоре него у књижевном. То су: *четѣра*, (*чѣтѣра*), *четрѣ*, *чѣтри*, *дѣдѣи*, (у првом делу *ѣ* замењено са *е*, у другом са *и*); бројеви од 11 до 19 могу имати различан облик: *дванѣстѣ*, *шринѣстѣ*, *шринѣсти*, *пѣиѣстѣ*, *дѣвѣиѣсѣ*.

Број *један* има падежне завршетке придевске: 2 п. ј. *-ега*, ређе *-ога*: *јѣднѣга*, у *јѣднѣг В*, *јѣднѣга Ч*, *Пу*, *Ж*, *јѣднѣга В*; у 3 п. ј. *-ему*, *јѣднѣму Ж*, *нијѣднѣму В*. У 7 п. ј. забележио сам и *-ом* и *-им*: *на нијѣдном шкѣју Л*, *на јѣдним шкѣју В*.

Бројеви *два* и *три* мењају се: *дѣји*, *дѣјиу*, *дѣима*, *шрији*, *шрима*.

Редни бројеви мењају се као одређени придеви: од *дрѣгѣга Л*, *дрѣгѣму С*, *прѣвѣму Б*, у *четѣврѣшом шкѣули Б*, *шринѣстѣог*.

Глаголи

Инфинитив. Само у песмама може бити завршетак *-ши*, *-ћи*, иначе ретко, већ увек *-ш*, које се понекад испушта, највише кад наредна реч почиње сугласником, али може и на крају реченице. На пр.: *ушѣи га*, *обѣси се*, *не мѣре бѣ*, *морѣбѣ двѣс*, *кѣ ће куѣи мрѣтво тѣло*; *како ће му се дѣва ка*

је мртва; хтѣо *пѣ* кући (али: *поћ* из двѣра); па ће га *пѣ* врѣ у јаму; да неће *дѣ* кући; осудѣ на смѣрт, *дѣ* блага, *вѣзд* га, *донѣ* ѣст.

Презент. У 1 л. ј. забележио сам завршетак -у код глагола *грѣш*: *грѣду* В.

У 3 л. мн. сви глаголи имају завршетак -у, који може бити дуг или кратак: *говѣру*, *учѣ*, *лѣжу*, *звонѣ*, *свѣрѣ*, *хѣћу* да ме *ожеңу*, *обѣсу*, *пѣшту*, *радѣ*, *ошвѣру*, *пѣрѣву*, *напѣрѣву*, *вѣду* ме, *пѣшу*, *ндѣсу*, *мѣслу*, *ловѣ*, *сѣојѣ*, *дохѣду*. Завршетак -ају може се сажети у -у: *израбѣљу*ву, *сѣрѣ*му га. Место задње-непчаних *к* и *г* јављају се, према осталим лицима, сугл. *ч* и *ж* и у 3 л. мн.: *Печѣ*, *Шѣчу*, *вѣчу*, *мѣжу*. У овом лицу може се чути и завршетак -ду и код глагола чија се основа не свршује на -д.

Гл. *хошѣш* мења се: *хѣћѣ*, *хѣћеш*, *хѣће*, *хѣћемо*, *хѣћешѣ*, *хѣћу* или *хѣћеду*; одричан: *нећу*, *нећеш*, *неће*, *нећемо*, *нећешѣ*, *неће*, *нећоћу*, *нећоћеду*.

Гл. *јѣш* (јести) мења се: *јѣн*, *јѣш*, *јѣ*, *јѣмѣ*, *јѣшѣ*, *јѣду*. У сложених од гл. *ићи* не врши се јотовање: *дојде*, *пројде*, ма да се у инфинитиву врши: *доћ*, *поћ*.

Гл. *почѣш* мења се: *пѣчмем*, *пѣчмеш*, *пѣчмѣ*, *пѣчмѣмо*, *пѣчмѣшѣ*, *пѣчму*.

Од гл. *знашѣ* забележио сам једном у 3 л. ј. *знајѣ* В (у песми).

Имперфект и аорист. Ова времена се ретко употребљавају, имперфект само у песмама, а аорист и у обичном говору, на пр.: *поздѣрѣвѣ*, *узеше*, *вѣзѣше*, *дѣдѣше*, *сѣдѣ* и др. У 3 л. мн. може се чути завршетак имперфекта: *однесѣду*, *дошѣкѣду* Ж.

Императив. Самогласник *и* се често испушта: *сѣдѣн*-*сѣдѣнѣ*, *говѣр*-*говѣрѣ*, *бѣдмо*, *донѣшѣ*. Испушта се и сугласник *ј*: *дѣ* ми, *чѣ*, *шѣја*, *јѣ* (или *ѣ*), *јѣшѣ*.

Предбудуће време нарочитог облика записао сам једном у Ж.: *Кад у Чѣри бѣдѣш дошѣшѣшѣ*.

Кондиционал-оптатив. Помоћни глагол гласи: *бин*, *биш*, *би*, *бимо*, *бисѣ*, *би*. На пр.: *ка бѣш ме вѣдѣлѣ* В, *па би бѣли рекѣлѣ* П; *јѣ бин вѣ рѣка*. *Стѣрѣц би бѣ изѣшѣ* штогѣд

бōјѣ. У приповедању се често употребљава кондиционал II за описивање нечега што се више пута дешавало: И отадār ди гōд би бī зāсīа, пā бī ми дошā бī та вѣлики пīз нā ме. Ка сан се ожѣнī па би ми се тō и јōпѣт сучедīвало, женā би билā се приїдла и бīла би ме шīскала да се пробудин.

Радни глаголски придев. У 1 п. ј. мушког рода наставак л се изгубио, а крајњи вокал је увек дуг, без обзира да ли је у осталим родовским облицима дуг или кратак: бī, пōслā, вīдī, кāзā, пōчѣ, бāцī, доvē, ўмрī, ўзѣ, хшѣ, вѣзѣ, срѣшнū и др. Да ли је ово дуљење настало као нека накнада за изгубљени сугласник л или се уопштило код свих глагола према оним у којих је основни вокал и иначе дуг, не може се утврдити, али је вероватније оно прво, јер се дуљи чак у уметнуто, непостојано а: пѣкā, шā, шрѣсī, рѣкā и сл. Ово дуљење не може се објашњавати контракцијом, као штокавско дошо, доно, чак и видо, зато што у овом говору л на крају слога не прелази у о. Једино у песмама, које су свакако дошле с копна, глагол. радни придев се може завршавати на о: ошдрīо, ошдвīо, умїрīо, ћаїдо, дōшаб, крѣїдо; игрāјō, послушāјо, заїївāјо В; бīо, говорīо. Дуљење основ. вокала или о показује да је овај наставак донет са стране.

Двапут сам чуо завршетак ā у овом облику: ка са бīā и улїјā, оба у В. Као што је познато, овај завршетак има чакавски говор у Сплиту и околини, а добио се према глаголима са основом на а по обрасцу слушала: била = слушā: бīā.

Глагол ићи чува и старији облик ша: Па је напрѣтī товāра и шā је ћā В. Али се он може објаснити и редукцијом самогл. и после свезице и.

Прилог времена садашњег има дужи и краћи облик: хōдѣћ и хōдѣћи, мīслѣћ и мīслѣћи, сшōјѣћ и сшōјѣћи, плāчућ и плāчући, али је краћи обичнији.

СИНТАКСА

Употреба падежа. Често се мешају 4 и 7 п., нарочито 4 често замењује 7 п., на пр.: бīла са^а у Приградицу Б; у Велалуку, по његōву шкїњу^а Пп; коњ је ў пашу Б; бити у гōсше Б; стāt ў луке В; при кнѣза Ж; ка(д) су дōшли у Клōколина(х); кад у Чдри будеш дошетати Ж.

Генитив присвојни и каквоћни често се употребљавају с предлогом од: на дрву од морача, крвница од бора, недја од пјлди (?).

Предлог од употребљава се и место пред. о: снйва о(д) ше цдревне, говорйли од њѣму, причати од њѣга, вилма.

Уз глагол *ишати* (у значењу „тржити“) употребљава се 3 п.: кнѣз му *ишѣ*.

Конгруенција. Глаголски придеви у предикату почињу се употребљавати у мушком роду, без обзира на род субјекта: *Врѣша* су били *зѣшвдрени* В; да су *балйне* дошли В; *ка(д)* су *пјли* *јајд* Б; *јајд* су се *разбйли* Б; па би (жене) били *кѣзали* В, па би (жене) *пустайли* С.

Уз именицу *брѣна* стоји глаг. придев предиката у жен. роду множине: *Брѣна* су у складу *живиле*. Уз реч *живинѣ* чуо сам глагол у множини: Што говору *живинѣ* Б, тј. ту је слагање по смислу.

Употреба свезица да и нека. Свезица *да* има у корчулском говору, као и у другим чакавским говорима, много ширу употребу него у штокавском дијалекту. Тако се употребљава у зависно-упитним реченицама испред других упитних речи: Па би ме дѣчѣла *пјтѣт да шѣд* ми је В. Онй га *пјтѣју да ку(д)* *ће* Пу. И онѣ га *пјта да кѣ* јон је учини хлѣд С. Каже јон *да хѣће* ли га *пријѣт* Пп. Пѣчѣла му говорит *да зѣшто* је *убй* Б.

Употребљава се и место свезице *па* уз наративно будуће време: Ишла је старйца у штѣлу, *да ће пѣћ* у *пѣшу* В. Кроз тѣ изѣјде из њѣје *јустѣ* једнѣ *вѣлѣка* *змија* и *дѣ ће* *крајѣвиѣна* *пѣд* *грло* Б. Да га *нека* *пѣсту* до *торѣ*, *да ће па-рићѣш* *мѣса* Б.

Интересантна је употреба свезице *нека* уз *да* у исказним реченицама: Каже *и* *да* га *нѣка* *пѣсту* Б. Онѣ је *реклѣ* *да нека* *јон дѣ* *врйће*, а *да* је *ѣн нека* *чѣка* С. Морйла *сйна* *да нѣка* *йде* Ж.

Свезица *нека* употребљава се и сама место *да*: *Нека* *изйн* *мѣло* *пулѣнте* Л. *Чѣка(ј)* *нека* се *првѣ* *најйн* Ж. *Нек* *ван* *извѣдин* В.

Свезица *па* не стоји само на почетку реченице: Ту су се *па* *нашли* Ч. И *ѣн па* *дѣјде*, и *ѣн па* се *поклѣни* С.

ПРИМЕРИ КОРЧУЛСКОГ ГОВОРА

1. Настрадайн

Даџи Настрадайну јџст. Пџтају га: „Како је, Настрадайне?“ Настрадайн одговара: „Што је мџте да је најслаје“. Он је с крајун говорџ. Дџшло је брџме да дџду и жџнске у сабџр. Крај зовџ Настрадайна: „Настрадайне, знаш, ваја да дџду и и женџ у сабџр, с наџми“. Настрадайн одговара: „Крају! Не женџ у сабџр, пошто ће издџт. Женџ нџсу вџрне. Ка би се тџ, држа жџна, да онџ бџду у сабџру, ти биш изгубџ твојџ царство. А крај му одговара: „Бџће вџрне!“ Јџ ћу ти послџт по џџма јџдан дџр од мџјџ кџћџ, јџдну мџлахну шкџтулу и у џџме јџдну тџцу. Ако отвџру, нџћџ ти би вџрне.“ Краљ шџје жџну свџју и дрџге гџспоје: „Хџте до Настрадайна и што ва да, немџјте тџцат. Онџ су дошлџ и кажу Настрадайну: „Ми смо дџшле, послџ нас је краљ.“ А он џџма говорџ: „Дџбро ми дошлџ! Ово ван 'ви дџр. Понесџте краљу. Под инпџ главџ немџјте отвџрат.“ Онџ су узџле тџ дџр и у пџту, хџдџћ говорџ: „Бџже мџј, штџ је ју џвој шкџтули? Дај отвџрит и вџдџ штџ је унџтра.“ Кажу нџкџ: „Немџјмо отвџрит, пошто мџремо настрадат.“ Кажу нџкџ: „Отвџримо, да вџдџмо штџ је и јџпџ ћемо затвџрит каџо што је џ бџло.“ Вџћџ жџнске прџдобило отвџрит нџго да не тџчу, и шкџтулу отвџрилџ. Бџјашџ бџла тџца у шкџтули жџва; ка су онџ отвџриле, тџца побџгла. Онџ кажу: „Ајмџ, штџ смо учинџле!“ Нџкџ говорџ: „Нџћџ краљ знџт штџ му је пџслано.“ Ка су дошлџ краљу, говорџ: „Ево ти џва дџр штџ ти је послџ Настрадайн.“ Краљ узџмџе шкџтулу и отвџра прџд џџма и ун џџма каже: „Дџ ми је дџр што ми је послџ Настрадайн?“ А онџ кажу: „Нџје бџло нџшта.“ Одговара краљ: „Дџ је тџца што је бџла у јџво шкџтули?“ Тапџле су страх, а нај-више џџгова жџна; поблџдила у лџцу. Пџма каже краљ: „Правџо ми је казџ Настрадайн да вџ нџсте фџдџле и нџћете вџће бџти нџкада у сабџру.“ Онџ џџму кажу: Он је грџб, нџшта од чџвџка, нџка(д) ти се нџ поклонџ.“ Краљ говорџ: „Поклонџће се“ и пџше по Настрадайна да дџће до џџга. Ка(д) је дошџ Настрадайн до џџга, каже: „Јџси прџја џви дџр што сан ти пџслџ?“ Краљ му одговара: „Јесџн шкџтулу, но

тице није било.“ „Јеси види, краљу, уд мене до тебе што си је пригодило? Посла сан ти ону тѣцу, отворили су, и тѣца је побѣгла, и по тѣму ти кажен да жѣне нису фидѣле, и ка(д) би ти биле 'нѣ у сабору, изгуби би своје краљѣвство.“ Женѣ се јако најутиле на Настрадайна и краљ му говори: „Женѣ су јуте јако на тебе.“ Настрадайн пита: „Зашто?“ Краљ каже: Женѣ кажу да не познаш ни мене за краља.“ „Ја те познам за краља.“ — „Да ме познаш, ти би се мѣни и поклонѣ како краљу.“ Настрадайн одговара: „Самому Бѣгу се клањан, а никоме другом на свѣту. Свако је ројен на свѣту како ја и затѣ, краљу, нећу ти се поклонѣт.“ Крај мисли како би мога улови Настрадайна да му се дође поклонѣт. Учини једну маљу камарицу и поручѣва по Настрадайна да дође до њѣга. Ка(д) је доша, пита слугу да је краљ. „Тамо је у камари.“ Видѣ Настрадайн да је краљ у једној маљој камарици и мѣра да се приклѣни, ако ће улѣст унутра. Настрадайн улѣза с првун гузѣцун. Крај му говори: „Настрадайне, како се то улѣза?“ — „Лѣпо, улѣзан како рак.“ Крај се најидѣ на Настрадайна и о(д) тужбе на ње да већ није другѣ ако не осудѣ(т) га на смѣрт. Настрадайн жалостан моли: „Ка(д) сте ме осудѣли на смѣрт, да ме обѣсите ѣ дрво које ја хоћу.“ Крај говори: „Нека ти бѣде!“ Посла је војнике ш њѣме ѣ горе, да га обѣсу ѣ дрво које хоће Настрадайн. Ала он ш њѣма ѣ пустѣш, и онѣ њѣму кажу: „Ми смо већ трѣдни; јѣси наша дрво о кин ћемо те обѣсит?“ Говѣри: „Не, јѣш га нѣсан наша.“ Грѣду, грѣду и дошли су напоје и Настрадайн наша је дрво које ѣн жѣли, наша је морач. „Ево дрво за мене обѣсит“. Кажу војници: Ко ће тебе обѣсит на тѣме маљон дрву од морача“. „Другѣга дрва нѣма за мене обѣсит“. Кажу војници: „Ми те ѣ то дрво не моремо обѣсит“. Војници ѣду краљу, а Настрадайн својон кѣни. Војници кажу краљу: „Он је наска мѣчи по гѣри два дана и свѣ каже: „Овѣ није дрво за мене обѣсит“. Довѣ нас папоје и наша је дрво морач и каже: „Ево дрво, са(д) ме обѣсите!“ Обѣси се не море. Каже краљ: „Е, прѣвари ме!“ Женѣ доходу краљу и говѣре: „Видићеш ти, како ћеш настрадаит с Настрадайнон. Оѣн ће теби учинѣт да изгѣбиш својѣ краљѣвину. Глѣдај да га понѣстане“. Краљ шаљѣ слугу Настрадайну да

дбје до њега. Ти си мене пуно извара. Осуђиван те на смрт*. Зовѣ војнике веза(т) га у врѣћу и утопи(т) га у рику. Довели га крај једне рике и везали га у врѣћу и солдата поставили да га чува. Каже Настрадаин из врѣће: „Ја је нећу вазѣст за жѣну“. А војник шлѣша и пита га: „Кѣји си ти?“ „Ја сан Настрадаин. На силу ме хѣћу да ожѣну краљеву ћѣр. Ја сан грѣб. Ка биш ме видѣл како сан грѣб, ти биш се ѣ сан припа“. Војник отвѣра врѣћу и говѣри: „Видѣ те; право си рѣка да си грѣб“. Настрадаин говѣри војнику: „Да биш ти улиза у врѣћу и рѣка: „Ја узимјѣ крајеву ћѣр; ти си лип и теби се пристоји“. Војник говѣри: „Ка(д) је тако, ја ћу улист у врѣћу“. Настрадаин вѣже врѣћу штогѣ(д) је мѣга бѣје и каже: „Ка(д) дѣћу, ти, и“ кажи: „Ја ћу узѣст крајеву ћѣр за женѣ“. Настрадаин побѣга на. Ка(д) је дошла ѣсуда да га утопе у рику, војник каже из врѣће: „Ја ћу узѣст за жѣну“. Онѣ говѣру: „Одека ни Настрадаин у врѣћи“. Одмѣлају врѣћу: Настрадаин није у врѣћу, ного војник. Стражник каже како је бѣло. И тако се Настрадаин јѣпе спасија о(д) смрти.

(Чуо у Велој Луци од Петра Драгојевића, 72 год.)

2. Загонѣшке

Кѣћа му горѣ, а ѣн унутра канта и весели се. (Шпѣж).
 Пуна кѣћа дицѣ, а ниґди нима вратих. (Шѣпак).
 Један маѣли у skutѣћу,
 У чрјѣни кѣлубучѣћу,
 Звона звонѣ,
 А звона се не крећу. (Кѣкот)
 Једна женѣ ѣма дѣвѣ кѣшуја, а ниједну не кавни, ного саму једнѣ. (Капѣла).

Вела Лука

3. Нѣмушѣи језик

Ума један вѣлики гѣспѣр блѣго. Он је има свѣга јунака у кампањи, кѣји му је назира његово блѣго. Он говѣри женѣ један дан да би тукѣло пѣћ видѣт јунака и блѣго. Ўвечѣр вазѣма коња и кобѣлу; ѣн узјѣши на коња, а женѣ на кобѣлу и отпутѣје. Дохѣјѣћ ѣ поље и видѣ ди маѣла једна кѣћница горѣ, а у то кѣћи крѣви се маѣло дѣте. Он се кала и ѣдѣ да га спасѣ из огња. Ка(д) га је извади из огња, тад му говѣри једна змија да спасѣ ѣ ѣу, и ѣн јон прѣжи шѣпа

и она се је повила око̀ло шћа̀па и спаса̀ је. Она̀ му ка̀же да за̀ то што̀ ју̀ спаса̀ из о̀гња да ко̀ју̀ хо̀ће срѝћу, а ђо̀ говори, да нѐ би же́ли ништа, ного̀ зна̀т што̀ гово̀ру живина̀. И она̀ му је да̀ла ту̀ срѝћу. Он̀ је ђпутова̀ до свѡга̀ блага̀ и ју̀нака̀. Ка(д) до̀jde к њѡму, ђн̀ му гово̀ри да за̀ко̀је једно̀ ја̀не, што̀ нѐ ве́чѐр благова̀т. Ка(д) су ве́чѐр благова̀ли, ѡ̀то се крѝву вѡци и ча̀гји, а пасѝ из то̀ра на њи́х ла̀ју. Ђсто̀ гово̀ри вѡк пасѝма да га нека̀ пу̀сту до то̀ра да̀ нѐ пари́нат њи́ма и сѐби мѐса. Госпо̀дар чу̀је и свѐ разумѝ ди гово̀ру два̀ ста̀ра пасѡ да га нека̀ пу̀сту вѡка да нека̀ пари́на и њи́ма и сѐби мѐса, а тре́ћи мла̀ди не да̀. Госпо̀дар ту̀ но̀ћ но̀ћу̀је ко̀д свѡга̀ ју̀нака̀ њего̀ва блага̀. Ђјутро̀ гово̀ри ју̀наку̀ да та̀ два̀ ста̀ра пасѡ уби́је, а да да̀ва хра̀ну те́м мла̀дем пасѡ што̀ је да̀ва сви́ма тре́ма. Он̀ је оти́ша пу̀(т) сво́је ку̀ће и у пу̀ту ко̀н је по́че бижа̀т, а ко̀била по́чѡла оста̀ват. Ко̀н је зовѐ да нека̀ и́де и она̀ како̀ и ђн. Она̀ му одгова̀ра да она̀ не мо̀же хо̀ди́т како̀ и ђн за̀што да она̀ и́дси тро́йцу: госпѡју и у њѡн ди́те, сѐбе и у сѐби телѡ(?). Го̀спар разумѝ што̀ се разгова̀ра ко̀њ и ко̀била и ђн сте́га ко̀ња и че́ка сво́ју же́му. Дошлѝ су ко̀д сво́је ку̀ће. О̀коло њѡга̀ же́на по́чѡла му је гово̀рит да за̀што је уби́ та̀ два̀ пасѡ, а јо̀ ка̀же да ђн не сми́ оба̀дит, да би ѡ̀мри. Ма она̀ око̀ло њѡга̀ сва̀ки да̀н хо̀ће да ј' ђн спови́ди, мака̀ри да и ѡ̀мре. Ду̀нкле ђн јо̀ говори: ре́ћу ти дру́ги да̀н. Ве́чѐр ко̀ко̀т кукури́че, а пас ла̀је. Чу̀је ди се разгова̀ра пас и ко̀ко̀т, ди гово̀ри пас ко̀коту: „Веселѝ се, веселѝ, а сѡ́тра наш го̀спар уми́ре. Одгова̀ра му ко̀ко̀т: Ја̀ му ни́са кри́в ништа, ного̀ њего̀ва лу̀да па́мет. Ја̀ има̀ сва̀ки да̀н по тре́ста же́на“, пак не́зна ни́једна мо́ју ѡ̀д, а ђн ни́ма него̀ са̀мо једну̀, па хо̀ће да она̀ зна̀ што̀ и ђн“. Го̀спар разумѝ ко̀кота и пасѡ што̀ се разгова̀рају. Ка(д) је то̀ разумѝ ва̀зе ђѡкун шћа̀па и ста̀не же́ну лу́пат. „Ѓа̀на(ј) то̀ ка(д) хо̀ћеш зна̀т што̀ зна̀н ја̀“. И такѡ̀ спаса̀ сѐбе.

(Блято. Ку́зма На̀дило Мочѡву̀ла, 67 година).

4. Загоне́шке

Мр̀тви из го̀ре вѡ́че жи́вога. (Че́шај и уш).

Стѡ̀ прст, стѡ̀ нока̀т, че́три ду̀ше а пе́(т) гла̀в.

(Ка(д) че́три и́дсе мр̀тваца̀).

Једна жена у кантуну стоји, по свем суседству бурдил чини. (ПѢсура).

Једна жена у кантуну стоји по свој књи посал чини. (Метла).

5. Краљева кћи и змија

Био отац крај и имао ћерцу јединицу и стави је на дражбу. Ту се сакупили принци о(д) свега свиџа, али отац крај дао је првдму којџа је доша. Свиџи, запобџи, боклџа и винчање. Младџинци ишли спаваџи. Будна стража на вратима; данас човџк сџтра црна земџа. Страже говоре: „Убџили га нџсмо“. Тако је прџшло, принџип један за другим до трџнџстог. Док су стџпили свџ, неће нџко да се жџња царевнџн којџи су помџрле толџке младожџење. Тамџ у далџкон свиџу има је отац краљ једџнога сџна, којџ сваку нџн снџва о(д) тџ царевне: да је спасџва од смџрти, којџ год пџт испод кола, из ватре, из мора, и такџ вџче га срџце да ју помџгне. Тџжи се џцу: „Мџне сваку нџн потџже сџн да помџгне онџ царевну. Зашто, говџри, ја ваја да изгубџи жџвџт зараџи њџ. Ја свакако путџјен.“ Говџри му отац: „Сџнко, проџдџ се дџвџјке којџи су примџнули толџке младожџење. Али ако нећеш, узмџ си во(ј)ске па ходџ. Одговџра сџн: „Нећу нџкога сџбон о(д) своџјих.“ Говџри му отац: „Када нећеш нџкога своџјих, тражџ си тамо на пџгџу дџброга слџгу. Али слџшај: неџџ си узџти слџгу којџ би се отџо упорџдати с тобон. Сџн прџми блџгослов и отпџтује. Дџјде у један град, тражџ гостиџону, наџде гостиџону дџ би спавао. Када је вџчер вџчџра, ишао спаваџи. Ујутро чџје трџску на улици, дџжџ се на пџнистру, те има штџа и видџт: дерџч вџче мрџа а џн говџри: „Стџните јџди забога. Какџ мџреџе подџиџти да дерџч вџче мрџа?“ Онџ му говџре: „Господџне, овај човџк жџвиџ је о наџинци, а дџжан је свакому; џмрџи је у грџвој болџсти, пасџ је изџили, на нџкому се не поџказџла. Дерџч га вџчџ да не смрџди у варџши. Бџје нџ заслџжџи. Тад крај зовџ крџмара и дава му тобџлац дџката: „Хајде дџле и платџ вас дџг онџга мрџа и нека дџјду попџ, да га спровџду по заџкону.“ И иџде спаваџи. Домџло јџпџт се чџје трџска на улици. Он пџта крџмара штџ је џво. Крџмар му говџри: „Господџне, данас је пазџр џвџде.

Око ван трѣба, мѳрете кўпит“. Он му одговара: „Има ли коња?“ Рече му крчмар: „Има“. „Дѳбро, рѣка ми ѳтац да најден дѳбрѳга слўгу; поћу му купит коња“, и иде с крчмарѳ и купи коња. Врати́ли се у крчму, говѳри му крчмар: „Ја има по́трибу од дѳбрѳга слўгѳ; ако ти се којѳ јави, доведи га к мѳни“, и иде обѳдоват. Мало зати, дохѳди у крчму један човѳк и говѳри му крчмар: „ѳвди је једѳ господин којѳ тражи слўгу за дѳбрѳ нѳвце. Бѳли ти иша?“ „Хоћу; а ди је?“ И поведѳ га к њѳму и говѳри: „ѳво, господине, слўга којѳ ће вас служити у вашен дўгон путовању“. Крајѳви(н) рече: „Донеси му перўн и жлицу па ника јѳ са внон“. Човѳк одговѳри: „Нѳ, господине! Ми нѳсмо заједно чобановали. Мѳни се не прѳстоји с ва́ми јѳст“. Крајѳви́н заповѳда крчмару да донесѳ и њѳму јѳст“. Док је крчм р до́нио јѳне говѳри крај слўги: „Хѳћеш ли ти бит ви́ран слўга у мѳму дўгѳм путовању и коју плаћу јшћѳш мѳсечно?“ Говѳри слўга: „Даћете ми по гўјскога гњѳзда шго ћете до́бити у тўјѳм царству. Али ми, имамо путоваг кроз гўсте шўме у кѳма су вўци и хѳјдуци, а ми смо поштѳни пўтници, дако ћемо проћ.“ Узѳше (вазѳше) коњѳ, узѳхали су и ишли су на. Хѳдећи тако, дојдоше у гўсте гѳре, и говѳри крај слўги: „Мѳни се је додијало јѳхат.“ Говѳри слўга: „Наѳѳје би било да налѳжимо ога(н) под кингод дрѳветѳ, па ћемо поспѳт један, а другѳ ћемо чуваг.“ Наложѳли су ога, говѳри крај слўги: ја ћу заснѳт, а ти чувај, али немѳј да мѳне пўстѳш да спи, свўнон.“ Крај леже и заспи, а слўга чува. Поглѳда слўга и види свѳтлѳст у гѳри; свўчѳ с се́бе веладўн и покрѳје господѳра. Зна је дѳбри слўга да под његѳви, веладўно нико не мѳже наудит његѳвен господѳру. И иде к ѳгњу. Кад је доша на врата од једне вѳлике спѳљѳ, види три човѳка у црјѳними баретами и фумѳју дўге пѳпе. ѳ(н) ин се јави: „Помози Бѳг, јуди!“ а ѳни му одвратише: „Бѳ: ти помѳга.“ Зову га унутра и један о(д) тих јуди зовѳ жену: „Донеси пўтнику вечѳру.“ Женѳ му донѳла два пијѳта затвѳрена катѳнцен. Он је отвори и има шта и видѳт: два мѳле пўшке напѳте, а говѳри му један о(д) та три човѳка: „Ми такѳ дамо свакому вечѳру ко к нама дојде.“ Човѳк говѳри: „Жедан сам, дајте ми се напѳт, па радѳте по ва́шен ѳбѳчају“. Један човѳк дижѳ се и налива

му жмџл вина. Он ни попио вино, него је зали та три човџка по очџма, они су ишли отџрат ђчи, а ђн сабјон господџрџвом осџкао је свџма трџма главу. Дохђди женџ и говђри му: „Фџла ти што си ме спџсио. Ёво ти сџлно блџго.“ И дађде му кџуче. Слџга смџсти блџго у једну кџмару и осџче жџни главу, затвђри кџмару, узме кџуч и џде свђму господџру. Пробђди господџра, узџашу коњђ, настџву путовање. Приђвечђр дођдоше у земџу онога цђра кођи је џмао џђр јединџцу. Ка(д) су вџдџли кралђвиџа, свџк идђ крађу на весђлје: „Чђстџти цђре, ёво т' џде зђт.“ Крађџвић дођде; није дђго чђкао, рџковађ дивђјку и вђенчађ се. Вђђер ишли становџти; четђри бђдне страђже на вђратима. Крађџвићев слђга нђвџдон улђзе у кџмару свђму господџру. Њђгђва женџ легла нџузџнако и пђчђло ђој се шџџуцџт; кроз тђ изџјде из њђе јђсти једна вђелика зђиџа и да џе крађџвиџа пђд грло. Крађџвићев слђга скђчџ, џапџ зђиџу зђ главу и задађџа је, вђрђе је под постђју и изџјде да га ниђко није вџдџ. Кад ујутро свџк је мџсли да се је и онђму догодџло што је онџма трџнађст. Крађџвић се дђже ш њђговђи жђнђи и говђри слђги: „Вџдиш, фџла Бђгу мџ ниђмо умрли. Говђри му слђга: „Хђте ђвџмо сџ вђнђ да вџдџте мђју ноџашњу лђвину“. Приђгне се под постђју и изђђђа грђну зђиџу и говђри крађџици: „Тџ си крђва што су помрли онџ трџнађст прђнципи. Ђво је бџло у теђби“. Њђј се пђчђло гуџџт на тђ и изђђђи трђ јађа од џсте гуђђе. Кадџ су пђли јађа на пђд, разђили су се и из свђкога је изђшла по једна гуђђа. Слђга гуђђе поубђја, па говђри господџру: Ёво, гђсподџру, вђша је жђна опрђшђена од страђне закђђтве што је билџ закђђта и вђи сте срђтни чђвђик: вђи сте мође мрђтво тђло платђли да се спровђди и платђли сте мђј дђг. Мђне је сџм Бђг послђ да ван се одђжини. Одђжиђо сан се кђко сан мђга. Ёво ван кђуч: ђнде ди смо почђнули нџџете сџлно блџго с кођџм мђрете нагрђђити јђдан грђд. Мђне вђише не трђбате. Зђђгон!

(Блато, Јерко Жанђтић-Сђпковђић, 74 године).

6. Омер и Фашима

Кад се шета Задаркиња Вате
 Испод биле двóre Омерове,
 Говорио Омер господаре:
 „Липа ти си, моја липа Вате,
 Још је лиша жу́та коса твоја,
 С којџ би ме опасати мо́гла“.
 „Ти не гледај жу́те ко́се моје,
 Него гледај дви сестрице твоје,
 Јубу ти је паше и везири“.
 Мили Бо́же, жа́л ти му бијаше!
 Омер се је б́лом побо́лио,
 Па је мајци својон говорио:
 „Тешко ме је заболѝла гла́ва
 Ради ли́пе Ва́тине дивџке.
 Доведѝ је б́илем двору мо́му“.
 Говори јо Омерова мајка:
 О Ва́тима, о хо́ля дивџка,
 Која ма́миш по́ небу д́лаке,
 Прокѝ не́неш по земјѝ јуна́ке?
 Омера си зама́мѝла мо́га,
 Омер ми се б́лом побо́лио,
 Све дивџке похѝду га мла́де,
 Удовице и женѝ уда́не,
 А ти не́неш, моја липа Вате.
 Кад је ма́јка твоја болова́ла,
 Ја са ти је похѝла мла́да,
 Ли́пе сан јој понѝде носѝла,
 У понѝде ку́ње и јабуке,
 А нерѝнце за бѝлест од гла́ве“.
 Ка(д) то чу́јѝ Ва́тима дивџка:
 „Иде́м мла́да б́илем двору́ сво́му“.
 Мѝла јо“ је ма́јка говори́ла:
 „Ди га иде́ш, дра́го ди́те моје?“
 „Иден, ма́јко, двору́ Омеровѝм“.
 Мѝла јо“ је ма́јка говори́ла:
 „Не хо́ј не́рце, двору́ Омеровѝм“.
 Мла́д је Омер, ви́ра и неви́ра,

Он је доста јуби дивџака:
 Осамдесé жéна мужáтица,
 Деведесéт млáдих удовицах".
 То га млáдá ништа не хáјала,
 Него идé дворѹ Омеровем;
 Тíхим глáсом зовé иза двóра:
 „Јé с' у дворѹ, Омерова мáјко?"
 Ка(д) то чѹјé Омерова мáјка,
 Брзó јó је дворé отворила,
 Па је вóди крóз девéт кáмара,
 А десéта, кá је од мрáмора,
 У њóј Омер лежí на душéках.
 Онá му је млáдá говорила:
 „Тéби бóра, Омер дите млáдо,
 Јé ли бóјé тéшком бóлу твојém?"
 Кáда је је Омер поглéдао,
 У јунáкѹ срце заиграó.
 Кад га вíди Вáтима дивџака,
 Да му нисѹ лицá од прибóла,
 Иде да ће уби́гати млáда,
 Ма јо" не да Омерова мáјка:
 Су дéве(т) ју кјучих затвáрала,
 Шњí, је стáла дó три била дáнка
 Књíгу пíше дивџчина мáјка,
 Тер је шáје Омеровој мáјци:
 Кúмо мојá, Омерова мáјко,
 Имáла сам бíлу голубицу,
 За твојé ми дворé долетíла,
 Вíше ми се нíје поврáтила".
 Књíгу штíјé, дрѹгу бржé пíше:
 „Истина је, драга кúмо мóја,
 Да с' имáла бíлу голубицу,
 За мојé ми дворé долетíла,
 Вíше ти се нíје поврáтила
 А јá, кúмо, орлá великóга;
 Óрле јо" је крилá поломíо,
 Нé морé ти дворѹ долетíти.

(Смоквица, Жѹва Радовáновић, 45 год.)

7. Досешљиви слуга

Билā су трѝ брāта сиромаси, па их мāти шāвала у службу. Првѝ је пошā и дошā је у једнѝг господāра, па га је пѝта да ѝма ли штѝгод џа би код њѝга рāдѝ. Он му говѝри да ѝма да пāсе му брāве, али вајā да се онѝ двā погѝду: да не смѝ он дѝ(ћ) кѝћи док не дѝђе пāс кѝга му он дā да ѝде ш њѝн у пāшу. Онѝму којѝ се првѝ најѝди да му вајā садрѝт кѝжу ѝза врāта и такѝ се слѝга упутѝла, пāс слѝгѝ, и цѝо дāн би пāсā брāве без да је ѝшта ѝ, нити би кѝчак хтѝ пѝ(ћ) кѝћи до мрака. Ка(д) би се смрѝкнуло, тā(д) би дѝшли кѝћи, и слугā би рѝка да је глāдан, да му дā штѝгод јѝс(т). Ондā би му дā господāр плитѝцу прѝда њ пѝну. Ка(д) би пѝчѝ да јѝ, ондā би му је господāр дѝгну испре(д) њѝг, а он би му рѝка да је глāдан, а господāр би рекā: „Штѝ си се најѝди?“ Зашто му дѝжѝ плитѝцу, а да он још није пѝчѝ ни јѝс(т). Ондā му је господāр садр кѝжу ѝза врāта. Дрѝгом брāту догодѝло се ѝстѝ. Његѝви дѝма мѝслили да он дѝбро жѝве, и мāти све морѝла трѝћѝга сѝна да нека, ѝде тражит брāћу да они ѝтāмо дѝбро жѝву. И он се упутѝ да ѝдѝ тражит брāћу и намерѝ се на истѝг господāра дѝ су му бѝла брāћа и он се погѝди господāрон да ће пѝћ пāс кѝзе и да неће дѝ(ћ) кѝћи док не дѝђе кѝчак кѝћи. Ујутру се упутѝ с козāма и с кѝшкон и пāсā је кѝзе и ка(д) је огладнѝ, ѝзѝ је кѝшка и шѝбу, па ондā истѝкā дѝбра кѝшка и пустѝ га, а кѝчак ѝдмā потрчā кѝћи, ондā и он с кѝзама. Ка(д) је дошā кѝћи, говѝри му господāр: зāшто је дошā дѝма, а он говѝри да је дошā ка и кѝчак и пѝтѝ господāру да му дā јѝст, да је он глāдан. Ондā му дѝнѝли јѝс и пѝчѝ да јѝдѝ; онѝ му хотѝли дѝгнут(т) плитѝцу, а он говѝри: „Чѝка(ј), чѝка(ј) нека се првѝ најѝн, па ћете је ондā дѝгну(т). А јесѝ ли се гѝсподāру најѝди? Ако си се најѝди, садри кѝжу ѝза врāта“. Говѝри господāр: „Нисāн се најѝди“. Сѝтра јѝпѝ(т) пошā пāс кѝзе и ка их је пāсā, кроз шѝму пāсāли тргѝвци што купѝју брāве, и он прѝдā све брāве, сāмо је оставѝ звонāра, а свѝма брāвѝман откѝну рѝпе и оставѝ вѝла орачā, стāви рāло на крушку, а рѝпове забѝ ѝ земју, ископā рѝпу и закопā звонāра и ондā стā вѝка(т) иза свѝга глāса: „Злā господāра, да су му утѝкли брāви ѝ земњу а орач ѝ небо, а да он

звона́ра држи́ за ре́п, да му не утѣче́ и он љ земљу!" Онда му доша́ госпа́р и поче́ се јидит на њѣга да зашто је тд учини́, а он ка́же да он ни́ крив, да их он ни мо́га сви́х држат да не утеку́, него да је са́мо држи́ звона́ра. „Оли си се, го́спару, најиди́ да су ти утѣкли бра́ви љ земљу?“ „Ка́ко се не́ћу најидит, коју́ си ми шѣту учини́?“ Он гово́ри господа́ру: „Са́(д) ваја́ те́би садря́(т) ко́жу љза врата“; и он му са́дря ко́жу.

(Жрново, Ката Тврдејић, 77 година).

8. Загонѣшке

Један ма́ли у кутѣну,
У црјенем клобучѣну,
И јо́ рече́ тѣти - та́н,
Бѣже мѣля, лѣпи сан. (Кѣкот)

Да је ба́чва през обручи́х
А у њѣј двѣ врсти ви́на. (Ја́је).

Вѣга лѣзе, вѣга ни́
Рѣге нѣся, коза́ ни́,
Ку́ћу нѣся на се́би.
Која́ је тѣ ли́па зви́р? (Спу́ж).

Пенда́ ви́ся, пенда́ сја́
Пенда́ пенди́ пјуску да́. (Пет'ина)

Једно́ ма́ло криво́ ја́ко,
То дивѣјци бѣло дра́го;
Ка́(д) увучѣ забѣли́,
Ка́(д) извучѣ мѣло јо́. (Пет'ина)

Сви́ дија́ци у црјено́, а са́м па́ша у зелено́ (Шѣпак).

Једно́ ма́ло црноглаво́
Свѣму сви́ту доди́јало,
И крајѣци на постѣји. (Буха́) (Смоквица)

9. Продала сина ѣаволу

Једна́ је оста́ла удови́ца и има́ла пу́но дице́ и у трбу́ху јо́ оста́ло дѣте и ишла́ је ја́дна просѣт у гра́ду, да ће се прихранѣт, и јонда́ у путу́ ста́не једне́га госпа́ра и а́н јо́

каже да дѣ ће, а она каже њему како јон се догодило. И он јон говори да ће јон ђан да(т) блага колико хѡће, чѣм ће се хранит, да му прода ђан што је у њој, и она прид невѡје тѡ је учинила. И онда роди сѣна, а блага је имала колико је дѣсала и вѣгла је тѣга сѣна на скѣле и изаша је пѣп, и јона је увик била зловѡјна. Онда је он пита: „Мила мајко, какѡ си зловѡјна? Имамо блага и јѣто ја сан дѡбро с мојма скѣлама, а ви сте увик зловѡјни“. А она ондај говори: Мѡј драги сѣне, тѣшка је твоја скѣла на мѡме срцу, јер сан те продала, ја увик мислим, нѣпријатеју.“ А он јо говори: „Је ли, мајко, више штогѡд него тѡ?“ Ондак ђан јо говори: „Ја ћу га пѡн послужит прија нѣго рѣчен свѣту мѣсу“. И онда с пѡје крѡз планине и гѡре велике и тамо омѣкне у великој планини и наје једну кѣћу и наје једну стару и каже јо да хѡће ли га пријат за ноћас, а она му говори: „Оче, ја би вас пријала, ма је грихота да погинете, јер су ѡде хајдѣци.“ Он говори: „Хвала Бѡгу; ѣсто ме примите, д го(д) ме сакријте.“ И онда је имала стѣву дрва и спре-мѣла га је по(д) дрва да ге не нају хајдѣци. И онда вѣчер дохѡду хајдѣци на врата и стану дѣшит по кѣћи и њу карат да воња кршѣанско мѣсо, а она ин каже да дѣ, а онѣ на тѣн да је стану лупат да је, и онда је пала прид њѣх на колѣна и говори јин да ће ин казат, ма да немѡј да га истраје, јер да је он наследник господѣнов, и онѣ се кѣну да нѣће стратит, да нѣка њѣга укаже. И онда га је извела из дрва и онѣ га питају да кѣће, и он им каже да га је продала мѣти нѣпријатељу, да га ѣде послужит прије нѣго рѣчѣ свѣту мѣсу. Говори му хајдук да нѣка пѡје и види тамо какѡ ће бити за њѣга, па ка(д) се врати, да ће му казат. И ѣн је је поша и ка је доша на врата од пакла, наша је тѣга на вратѣх од пакла којѣму га је била њѣгѡва мѣти продала и напа га је за руку и вѡди га у пака. И стали су њѣгѡви старѣји соват га да јесѣ ли му рѣкли да попѣ не вѡди у пакао и кажу му да нека се врати кѣћи, да је он платѣ све. И он пита старѣшѣну за тѣга и тѣга хајдука, што је ѡде приправно за њѣга, и онда су му онѣ показали постѣју при банди и под њѡн три пињате: у једној је катрам што ће пит, а у другој пакал што ће гѡрит, а у трећој што ће јѣст.

и онда се ђн врати назад куд је доша и дојде до тега човѣка и до те куће. Најдуг га пита да је ли пита што је тамо за њега, и ђн му рече да је виде постјеју и под њим три пињате, а ђн му ондак говори: „А били ме, дче могли ослободит о(д) тега?“ А ђн му говори да може ако хће ђн: да појде годину дана у гору, да гре на руках и ногах и да пасе траву и да изајде трава по његову шкињу, па онда да дојде к њему, да ће га ђн сповидит, а да у небо никад не погледа. И тако ђн учини, и изникла трава по њему како је вила по земњи, и ондак је иша к њему да га исповиди, и тако је спаса и себе и њега и оста је прѣст од рука непријатејских.

(Пупват. Ката Фарац-Бугало, 64 год.)

10.

Далматинка, мила вило,
 Били са мнѡм говорила?
 Прозѡр би ти отворила,
 Ја не могу сѣћи дѡл,
 Јер ми мајка спава гѡр.
 Кад ми мајка сѣђе дѡл
 Јубићу те без престанка.

(Лумбарда)

11. Писма о св. Јурју

Ето иде лето прѣмалећа,
 Иза лета Јурјевдан доходи,
 Нѡсѣ Јуре угѡдне дарове:
 Тѣхи рѡси, зелене добраве.
 Жарко ће те сунце огријати,
 Под планене сунце обасјате.
 А у граду језеро бијаше,
 У језеру змаје прибѣваја,
 Ки ѡј града мѣта хотѣјаше,
 На дан ѡвцу и млади дивѡјку.
 Аколи му мѣта не даваше,
 Змај немѣли сам је вазѣмаше,
 Па се мѣће бедѡн уз вѣсену
 Чѣни пада(т) мѣртвин на стѡтине,

Вај се Шерин рѣдон обредѣо,
 Па рѣд дѣде крајѣ ој Ширѣна,
 Да поклѣни ћерцу јединѣцу,
 Баш онѣму змају нѣмелѣму.
 Крајѣ цмили и сѣзе пролије,
 Ћерцу своју гѣрли и целије:
 О* Мѣрја, драга ћери мѣја,
 Са(д) ка(д) сан те мѣслио крѣнѣти
 И на мѣја мѣсто поставити,
 А сад ми те ваја изгуби*ти,
 Немелѣму змају поклонѣти,
 Немелѣму змају ој прождѣра,
 Ки прождѣра и мѣне и тѣбе*.
 Своју кћерцу гѣрли и целија.
 Лѣпо ју је крају обукаја,
 Свѣ у свѣлу и у сухем злату;
 На вратѣ јо* сѣхи камен стави,
 У кѣму је набрѣјено злато,
 А на чѣлу златни бѣрозулци*,
 Који сјају ка ј на горѣ сунце.
 „Оди* збѣгон, драга ћери мѣја!
 Ка(д) ти бѣдѣш при*ко Ширѣн града,
 Ти сакѣпи ширѣнске гѣспоје,
 Да те водѣ до водѣ језѣра,
 А да би те бѣле за девѣра*.
 Лѣпо се је з бѣбѣн поздравѣла:
 Остан з бѣгон, ћѣјко, бѣбо мѣ*ля,
 Остан збѣгон бѣлу двѣру твѣму*.
 Па с' упѣти пу(т) водѣ језѣра,
 Кад је билѣ прѣко Ширѣн града,
 Па сакѣпи ширѣнске гѣспоје,
 Да је водѣ до водѣ језѣра.
 Ка(д) су бѣжје водѣ доходѣла,
 Она су се насѣ повратѣла,
 А дивѣјку цмилину оставѣла;
 Она цмили и сѣзе пролија.
 Ту долѣзи на коњу делѣ*ја,
 А на своѣме коњу оружану:

„Ббј помага млајахна девбјко!
 Штб га цмилиш, ка ти је невбја?“
 Ана му је говорйла млада:
 „Прбј се тамо, дѣлијо незнајна,
 Зма немѣли језѣро замути
 О наглбсте (у наглости) да прйде девбјце;
 Поред мѣне саждраће и тѣбе;
 Бѣже, јадан, те сѣхрани сѣбе.“
 Свѣти јон је Јурје говорйо:
 Хднеш мбју вѣру вѣровати,
 И мојин се кѣрстбн прекѣрстйти,
 Ја ћу тѣбе ој зла избавйти.“
 Ана му је млада говорйла:
 „Ако су ти то дала небеса,
 Да ти кажеш такова чудеса,
 Ја ћу твоју вѣру вѣровати,
 И с твојин се кѣрстбн прикѣрстйти,
 Водйћу те најку бабу мбму,
 Баш онаму крају ши^рйнскому;
 Ун ће тѣбе липо даровати:
 Пб крајѣвства све ће тѣбе дати,
 И терпѣзу ој сѣхога злата,
 При којун ћеш мбни вечѣрати
 Сри(д) пбндћи како у сри(д) пбдна,
 И даће ти пѣрстен с руке свбје,
 До^остбјан је те д^ъснеце твоје.“
 Свѣти јун је Јуре говорйо:
 „Боран тѣбе млајахна девбјко,
 Ја те нећу мйта ни дѣрова,
 Ного мбли Ббга вѣликега
 И свѣтега Јурја блаженега,
 Да би тѣбе ој зла избавйио.“
 Свѣти Јурје на то риче бйше,
 Змај немѣли језеро замути,
 У наглосте да прйде девбјце,
 Свѣти Јурје на својме коњу,
 А на своме коњу оружану^о.
 Ун повади ббјне копје своје,

Нәмѣлога жвѣле ударише,
 Из језера водѣ повѣдише,
 Свилнин се је пѣсон распѣсао,
 Нәмйлега змаја повѣзао,
 Па га дадѣ млѣјѣхном девѣјце,
 Да га вѣди у бијело рѣце,
 Да га вѣди преко Шириѣ града.
 Град збѣви од вѣлика јада,
 Змај немѣли свѣжје страховѣто,
 Свѣти Јурје тѣнко гласовѣто.
 Ка(д) су били преко Шириѣ града,
 Ту се скѣпи мѣло и велико,
 За вѣдѣти чѣдо страховѣто,
 И свѣ су се керстѣн прекерстѣли,
 Сѣмо није једнѣ стѣра бѣба,
 А којѣ је породѣла врага.
 Па ѣи вѣди стѣрцу бѣбу свѣму,
 А онѣму крајѣу шириѣнскому:
 „Ѣво тѣбе, крајѣу ој Шириѣне,
 Ѣво тѣбе хѣрца јединица,
 Ку сте мѣсли стѣвит за крајѣцу“.
 Алѣ му је крајѣу говорѣо:
 „Ѣво тѣбе пѣ мојѣга бѣлага
 И терпѣза ој сѣхога злѣта;
 Ѣво тѣбе пѣрстен с рукѣ мѣје,
 До стѣјан је тѣ дѣснѣце твѣје,
 И Ѣво те драга хѣрцѣ мѣја,
 Нѣка бѣде верѣница твѣја“.
 Свѣти му јѣ Јурјѣ говорѣо:
 Ја те нећу мѣнта ни дѣрѣва,
 Наго мѣли Бѣга вѣликѣга
 И свѣтега Јурјѣ бѣлаженега
 Дѣ је тѣбе ој зла избѣвио,
 А јѣ дѣден ој мѣста до мѣста
 Приповѣдат вѣру Исукѣрста.

(Лумбарда; Луца Липановић 56 год.).

RESUMÉ

Les données rassemblées dans cet ouvrage prouvent incontestablement que le parler de l'île de Korčula (à l'exception du village de Račišće) appartient au dialecte „tchakavien“. Ces mêmes données nous font également constater une puissante influence du dialecte chtokavien de l'Herzégovine. Cette influence augmente à mesure qu'on s'approche du continent, surtout quant à l'accent tonique, qui ainsi perd souvent sa vraie place et caractère et devient insuffisamment expressif.

Le parler de Korčula a bien conservé les anciens traits tchakaviens, notamment: **dj* > *j*; **stj* et **skj* > *šč*; **zdj* et **zgj* > *žj*; *čr* parallèlement avec *cr*; *l* à la fin d'une syllabe: *dbj* > *d*, *tbj* > *tj*; le gén. pl. sans aucune désinence; le verbe auxiliaire du conditionnel *bim*, *biš*, *bi*, *bimo*, *bite*, *bi*; l'ancien accent tonique et l'ancien accent aigu tchakavien.

Les principaux traits chtokaviens sont les suivants: le pronom *što* au lieu de *ča*; *tj* > *č*; *vb* > *y*; *ja* > *je*; *cr* parallèlement avec *čr*; les nouvelles désinences de la déclinaison.

Les „dalmatinismes“ sont bien répandus, surtout la prononciation de *lj* comme *j* et de *m* à la fin du mot comme *n*; la labialisation des voyelles *a* et *o*, les désinences adjectives et pronominales *-ega* *-emu* au lieu de *-oga*, *-omu*.

Le village de Lumbarda a un vocalisme très caractéristique. Les voyelles, dans la prononciation, sont d'une articulation tellement tendue que l'impression acoustique de chaque voyelle presque est changée. L'on remarque cela spécialement dans l'*a* qui se prononce comme *e*.

Gl. Elezović

**Glasovne osobine arbanaškog dijalekta
Debra i njegove okoline**

GLASOVNE OSOBINE ARBANAŠKOG DIJALEKTA DEBRA I NJEGOVE OKOLINE

I Pristup

Kao što nisu naučno proučene i kritički potcrtane razlike između dve glavne grupe govora arbanaškog jezika, između grupa govora Toska i Gega, još manje su dijalektološki proučeni i stručno opisani razni dijalekti ovih dveju grupa govora, a njih ima mnogo više no što se uopšte dosada pretpostavljalo.

Imam da zahvalim jednoj svojoj prosvetenoj poznanici što mi je došla do ruku XIV knjiga zbirke narodnih umotvorina arbanaškog Ministarstva prosvete u kojoj su 1914 god. objavljene dve zbirke narodnih pesama u to: 1. *Debarska frula*, zbirka narodnih pesama iz Debra i okoline koje je pokupio Haki Strmilji i *Nežne gusle dukadinske* koje je pribrao Ndoc Vasis¹⁾.

Prva zbirka pesama je jezički naročito interesantna, jer se njen skupljač starao ne samo da verno zabeleži pesme po sadržaju, nego ih je on zabeležio i jezički onako kako ih je čuo.

Tako nam se pružila mogućnost da na njima utvrdimo najizrazitije glasovne osobine dijalekta arbanaškog jezika koji se govori u gradu Debru i njegovoj okolini, a koji pripada jednoj od najjače rasprostranjenih grupa govora gegiskih.

O sakupljaču pesama zbirke *Debarske frule*, meni nije ništa bliže poznato do to da je bio svestan glavnih osobina svoga dijalekta, što zaključujem po jednoj njegovoj napomeni: „Valja imati u vidu da u debarskom dijalektu nema *rr* (čitaj tvrdo *r*) i *y* (čitaj kao staroslovensko *ь*). Na pr. govori se: *bourë* (muž), *kourë* (nikad) mesto *burrë*, *kurrë* i: *sej* (oko, oči),

¹⁾ Naslov te knjige u originalu glasi: *Visaret e kombit*, vëllimi XIV, a pomenute zbirke pesama su štampane prva pod naslovom: *Fyelli i Dibrës mbledhë nga Haki Stërmilli*, a druga pod naslovom: *Lahuta e butë e Dukagjinit*, këndue prej Gjergj Pllumbit e mbledhë prej Ndoc Vasis, Tiranë, 1944, str. 1—159.

për tëej (za tebe) mesto *sy*, *për ty*. U mnogo slučajeva *u* (čitaj *u*) glasi: *ou*, *i* glasi *ej*, *q* (čitaj *ć*), *ç* (čitaj *č*), *l* (čitaj *lj*) često glasi kao *j*, *gj* (čitaj *đ*) glasi često *dž*, *dj* glasi *gj* (čitaj *đ*)".

O jeziku pesama svoje zbirke Strmilji je samo to rekao i na osnovu toga možemo odmah znati da on nije stručno spremljen čovek za poslove ove vrste. Po izvesnim postupcima sudeći, to će biti čovek koji je voleo narodne pesme, kalibra i naučne kulture sličan našem pok. Andriji Luburiću. Objavio je u ovoj zbirci ukupno 94 narodne pesme, od kojih: junačkih 63, svadbenih 22 i „madrigala“ 9. Postarao se da za svaku junačku pesmu napiše posebno napomenu, katkad opširnu, u kojoj je kazao o kome se istoriskom događaju i licu u njoj peva kao i iz koga je vremena. A o „madrigalima“ napisao je čitave priče o tome ko ih je ispevao, kad i kojom prilikom, ali ni jednom prilikom nije nam kazao ni reči na kome se prostranstvu govori jezikom tih pesama, ma da je to od osobite važnosti, jer, kako je rečeno, taj debarski dijalekat arbanaški je jedan od najrasprostranjenijih govora arbanaških posle jezika severne Albanije i susednih joj oblasti u kojima se arbanaški govori. Koliko je meni poznato, tom dijalektu uglavnom pripadaju i arbanaški govori naše Makedonije od severozapadnih grebena Šar-Planine do izvora Crnoga Drima na Ohridskom Jezeru sa izvesnim manjim dijalekatskim razlikama.

Nije Strmilji prvi Arbanas koji je skupljao narodne arbanaške pesme, ali, po mome znanju, on će biti prvi od Arbanasa učinio pokušaj da fonetski zabeleži pesmu koju je od ljudi iz naroda slušao. Na osnovu ove njegove zbirke narodnih pesama, ja sam izbeležio sve primere sa specifično debarskim glasovnim osobinama dodajući im odgovarajuće paralelne oblike i primere kad god sam ih mogao pronaći u svojim beleškama iz arb. govora po Kosovu i Metohiji, a naročito u mestu mog rođenja, koji odgovaraju srednjem arbanaškom jeziku koji je uzet za književni jezik, i to će biti prvi ozbiljniji pokušaj kod nas da se podrobnije prouči fonetika jednog široko rasprostranjenog arbanaškog dijeleka.

Primere ćemo ovde navoditi pisane onako kako su pisani u pomenutim zbirkama, arbanaškom bukvicom koja je u Albaniji uobičajena, pa zato, da bi naši čitaoci mogli pravilno da

čitaju, ovde ćemo navesti mala slova arbanaške bukvice sa odgovarajućim glasovima naše latiničke azbuke u zagradi: a (a), b (b), c (c), ç (č), d (d), dh (kao grč. δ), ë (označava poluglas reda e, sličan našem ѡ), f (f), g (g), gj (đ), h (h), i (i), j (j), k (k), ll (l), l (lj), m (m), n (n), nj (nj), o (o), p (p), q (ć), r (r), rr (tvrdo r), s (s), sh (š), t (t), th (kao st. slov. ꙗ), u (u), y (kao st. slov. ѣ), v (v), x (kao st. slov. ꙗ), xh (dž), z (z), zh (ž).

II Promene samoglasnika

1. a mesto ja:

Brez me tene i raftë *zarmi* str. 112 vrsta 8 (Pojas sa bobicama, vatra ga izgorela!). — Jallah, *zarmi* mos e gjektë! str. 112 v. 13 (O Bože, vatra ga ne izgorela!). U Vučitrnu: *zjarm*, *zjarmi* oganj, vatra.

2. a m. o:

hajshin: Bajshin shiqir ç i erdh Dibra 29 v. 6.¹⁾ (Zahvaljivali su što je došla Dibra). U Vuč.: bi se reklo: *Bojshin* shyqyr qi erdh Dibra). — Çaj batak u *ba* ourë 35 v. 19 (Ona se bara načini most). — Tej *t'u ba* teslim kalaja 56 v. 10 (Tebi se predade tvrdjava).

dhambë: Nji takëm që ishin Dibranë, Ata hajshin çelik me *dhambë* 28 v. 20 (Jedna grupa koji su bili Dibrani, oni su grizli čelik zubima). U Vuč.: Po m' dhem ni dhomb(b) boli me jedan zub.

hangrën: Në Morovejshtë m' i *hangrën* çentë 79 v. 7 (U Morovištu mi ih izedoše psi). U Vuč.: T' ongt dreqi! Đavo te izeo! Mos (h)a mut! ne jedi g....! Tona ekan ongër sve su pojeli.

jam: Thot Salija oun *jam*¹⁾ i parë 58 v. 3 (Kaže Salija: Ja sam prvi).

kam: Si në shtat, ashtou ne kam' 19 v. 6 (Kako u stasu, telu, tako u nogama). U Vuč.: *kom*, *koma* noga.

nanë: Në Dollmëhallë xheta nji *nane* 29 v. 19 (u Dolmahali nađoh jednu majku). — A s'e ndigjove, moj e zeza *nanë*?

¹⁾ Cifre uz primere označavaju stranu napred navedene zbirke arbanaških pesama, sv. XIV, a cifre posle v. obeležavaju vrstu na istoj strani.

- (Zar nisi čula, mori crna majko?). U Vuč.: *non, nona* majka.
- nand*: U shemb Luznejja n'sahati *nand* 85 v. 23 (Sruči se Luznija u 9 sati). *Me shemb* pasti, sručiti se. U Vuč.: *nond* devet.
- tan*: Zou me' qa i *tan* pazari 39 v. 23 (Poče da plače ceo pazar). Shiqir boni i *tan* Varoshi 39 v. 25 (Hvala Bogu, reče cela Varoš). U Vuč.: *ton* vas, sav, ceo.
- thanë*: Gjith Avropa ashtou kan *thanë* 60 v. 5 (Cela Evropa tako je kazala). U Vuč.: *thon* kaže.
- xha*: Për Imer agën a dish' *xha?* 68 v. 6 (O Imer agi znaš li što?). U Vuč.: podvučena reč glasi *gjo*: S' vyn *gjo* (Ne vredi ništa). — Di penxhere me m'i lanë, t'shof barin tu kullot' xhanë 97 v. 7 (Dva prozora da mi ostaviš, da ja gledam čobanina kako napasa stoku). U Vuč.: *gjo, gjoja* stoka.
- xhaj*: Mejir se të xhaj, moj nousja e ré 68 v. 2 (Vaj, dobro te našao, mori mlada nevesto!). U Vuč.: bi podvučena reč glasila *gjoj*, od *me gjet* naći.
- xhanë*: Bo më, të lutem, nji vor të xhanë 97 v. 5 (Načini mi, molim te, jedan širok grob). U Vuč.: *gjon* širok.

3. e m. a: -

- ke*: Se t'ja kishte ndokush frejkën, Nuk ja vrejte *ke* dera mejkun 32 v. 7 (Jer da ga se neko bojao, Ne bi mu ubili prijatelja kod kapije). U Vuč.: reklo bi se: *ka* ili, još bolje, *tu* kod.

4. e m. i:

- qeraxhi*: Qeraxhi, të pjastë moushka 114 v. 16 (Kiridžijo, pukla ti mazga!). — Qeraxhi, të pjastë kali 115 v. 3 (Kiridžijo, crkao ti konj!). U Vuč.: *qiraxhi*, arap. *kira* nagrada za upotrebu neke stvari; tur. *kiraç* onaj koji stanuje kod nekoga plaćajući kiriju, koji za kiriju prenosi ljude, stvari na svom konju ili kolima.
- tredhet mij*: Se do t'na ndejfte me *tredhet* mij vetë 90 v. 1. Vid. *ndehjmë* str. 240. U Vuč. *tridhet mi*.

5. e m. je ili ije:

- kie*: ... mos *kië* dert 68 v. 1 (... ne brini). — Prej Imer agës selam ké 68 v. 3 (Od Imer age imaš pozdrav). U Vuč.: *kie*

ili *kje*: Mos *kije* dert, Ne brini se; A *kije* unaza? Imaš li dinduve? S' *kje* pa qeso far Nisi ovakve video.

6. e m. o:

bejshin: Bejshin irish, hipshin mbi topa 29 v. 3 (Jurišali su, peli su se na topove). U Vuč.: *bojshin* činjahu.

jemi: Nuk *jem* poushti i Prizrenit, Po *jem* gjal prej Gjakove 72 v. 17 Nisam prizrenski pederast, nego sam djetič iz Đakovice). U Vuč. bi se reklo: nuk *jom*... po *jom*... V. *jam*.

kê: Nousja e ré thot: „Me *kê* t' m' lash mou? 65 v. 17 (Mlada nevesta će reći: „S kim ćeš me ti ostaviti?“) U Vuč.: *Me ko? s kim?*

njëni: Njëni mboushka qetri shtejka 43 v. 16 (Jedan je punio, drugi je pucao). U Vuč.: *njoni* jedan.

openga: Maliq pasha me *openga* 51 v. 20 (Malić paša u opancima). U Vuč.: *oponga* opanci; *gjils(m)ë oponga* fig. golja, golač, sankilot.

7. e m. ö:

belikbash: Belikbash, më dukesh budallë 38 v. 3 (Buljubašo, izgledaš mi budala). U Vuč.: *bylygbash*, no u ovom debarskom dijalektu obično glasi: *bilikbash*. Tur. ta reč glasi: *bölikbaşi*.

8. ej m. i:

Ovde se navodi niz primera u kojima je u ovom dijalektu i raznog porekla i postanja u arbanaškim kao i u stranim rečima zamenjeno sa *ej*:

atej: *Atej* duel nji sher qetër 22 v. 2 (Tamo se pojavi jedan novi đavo). — *Atej* afër moun ke stani 33 v. 7 (Tamo blizu, upravo kod stana).

bukurej: Mbret' i *bukurejsë* 124 v. 15 (car lepote).

dhandrej: Veshi petkat e *dhandërejsë* 109 v. 7 (Obuče venčano ruho). *Dhandër* mladoženja, *dhandri* mladoženstvo, *dhandrija* doba kad je neko mladoženja.

dhej: Si *dhej* për çafe nuk roket bouri, S' roket bouri si *dhej* për çafe 31 v. 2 (Kao koza za vrat čovek se ne hvata, Ne hvata se čovek kao koza za vrat). U Vuč.: *dhi* koza.

fejs: *Fejsi* i em 27 v. 17 (Moj fis, pleme). U Vuč.: *fis* pleme, rod, rodbina.

- frejk*: Kërkush *frejkën* nuk ja ka 32 v. 5 (Niko mu se ne boji).
- Hejsa*: Gjerçek *Hejsa s' e* haroi të vjetrën 63 v. 16 (Đerček *Hisa* ne zaboravi staro).
- Izvejra*: Taf *Izvejra e* Sul Sinani 63 v. 9 (Taf Izvir i Sulja Sinan).
- Kamenejca*: *Kamenejca* rruga, rruga 51 v. 4 (Kamenica, ulica, ulica, reč je o selu kod Niša).
- kanejcë*: mori thejkë, Çi më dole me gjith *kanejcë* 27 v. 13 (. more nožu, što mi se izvuče zajedno sa kanijom!). U Vuč.: thik nož.
- këmejsha*: *Këmejsha e* begut kullon xhak 61 v. 3 (Iz begove košulje cedi se krv). — Se të lanë pa *këmejshë* 125 v. 31 (Jer će te ostaviti bez košulje). U Vuč.: *kmish, kmisha* košulja.
- krejmbë*: O Kondeshë, ç' i bone trejmat? — Në Morovejshtë m' i hangrën *krejmbat* 79 v. 8 (Šta učini sa junacima, o Kondešu? — U Moravištu mi ih pojedose crvi). U Vuč.: *krymb* crv.
- krejsi*: *Krejsi* topi në Mikoresh, I shkoi *krejsma* në Hotes 85 v. 15 (Puče top u Mikorešu, Ode mu glas u Hoteš). U Vuč.: *krisi* puče.
- krejsma*: I shkoi *krejsma* në Hotes 85 v. 15 (Ode mu glas u Hoteš).
- kumutrej*: Do t' a çoj me *kumutrej* 112 v. 7 (Poslaću ti ga sa haljinama, darovima za svadbu). Književna reč *kumutri* znači darovi koji se šalju od mladoženjine strane budući nevesti.
- kushrej*: Me Liman Isakun qenka *kushrej* 95 v. 21 (Sa Liman Isakom je rođak). U Vuč.: *kusheri* sinovac, brat od strica, uopšte rođak. U Vuč. su trgovci nekad tako zvali svakog nepoznatog seljaka Arbanasa.
- Luznejja*: U shemb *Luznejja n' sahati* nand 85 v. 23 (Dopade Luznija u 9 sati).
- Malsejja*: Tanë *Malsejja* u bā lesh 85 v. 18 (Cela Malisija pade mrtva). U Vuč.: *Malsi, Malsor* Malisija, čovek iz Malisije.
- mej*: Xho për *mej* nuk paskan lan'! 19 v. 14 (Ništa za prijatelja ne beše ostavio). U Vuč.: *mik* prijatelj

Mersejm: *Mersejm* Dema me di patllakë 89 v. 5 (Mersim Dema sa dva samokresa).

miçseja: Ngrehu, nan', se vjen *miçseja* 17 v. 17 (Ustaj, majko, jer dolaze prijatelji).

Mitrovejçë: Hipi pamporit për *Mitrovejçë* 28 v. 14 (Pope se na železnicu za Mitrovicu). — Në *Mitrovejçë* mblidhet urdi 70 v. 4 (U Mitrovici se bere vojska, vrši se mobilizacija).

Manastejr: Në *Manastejr*, në vilajet 28 v. 13 (U Bitolju, u vilajetu tj. sedištu valije). U Vuč. i drugde Bitolj zovu i Turci i Arbanasi Manastir. — Në *Manastejr t'* u këndou fermani 50 v. 6 (U Bitolju za vreme dok se čitao ferman). — Në *Manastejr* na sirdisi 69 v. 6 (U Bitolj nas protera). Haki Strmili greši kad misli da ovaj glagol pravilno glasi *serdisë* (me), ako nije štamparska pogreška i da znači internirati. Jer on na str. 114 kod primera: T' a *sirdisi* në *Manastejr* u nap. 3 kaže *sirdisë* (me) — internirati. Reč je tur. i taj glagol glasi *sürmek* proterati, razume se, da znači i internirati. — S' reje pasha në *Manastejr* 76 v. 10 (Ne sedi paša u Bitolju). U Vuč.: *s' ri(n)*.

nejp: Mor i *nejpi* i haxhi Hisenit 72 v. 15 (More sinovče, hadžije Hisena). U Vuč.: *nip, nipi* sa značenjem ono što u Dubrovniku znači neput. — Se osht vramë nji *nejp* krali (tako!) 88 v. 23 (Jer je ubijen jedan kraljev sinovac). — Osht i *nejp'* i Kanber Tozlloukut 123 v. 17 (Sinovac je Kanbera Tozhlukova).

nejse: Nan' e nouses fjaturë, *Nejse* bijen bukurë, *Nejse* porosejtune, Të mos jet shastejsunë 105 v. 14 (Majko, nauči kćer dobro, nauči zaručenu, da ne bude zbunjena). U Vuč.: me *nis, nisun* početi, započeti.

Nejsh: N' foushë t' *Nejshit* 25 v. 16 (U Niškom polju). Ximca e asqerit mbet në *Nejsh* 28 v. 15 (Pola vojske ostade u Nišu). — Prej në Shkoup e njer në *Nejsh* 52 v. 6 (Od Skoplja pa do Niša).

parsej: Ku bojsh tej për *parësej!*? 120 v. 11 (Gde bi ti bio za prvaka!). — I mbëlidh *parësejn* e shehrit 125 v. 14 (Sakupi varoške prvake). U Vuč.: *parsija* prvaci kao zbirna imenica. U Metohiji ovoj reči odgovara srpska reč *prviš, prviši*.

- pejkë*: Shejfi e shteti qera *pejka* 125 v. 15 (Vidi i stavi druge tačke (?). U Vuč.: *pika* kaplja, tačka; Ska as ni *pik* Nema ni malo, ni kapi.
- perëndeja*: Rej, mos qaj i mjeri *ashejk*, Se hallet i din *perëndeja* 49 v. 18 (Sedi, ne plači, tužni prijatelju, Jer, tvorac zna stanje stvari). — Osht hajvan' i *perëndejsë* 124 v. 17 (Marva je gospodnja). U Vuč.: *perendija* stvoritelj, *perendija* i Zotit, rab božji, beslovesno stvorenje.
- Peshkëpej*: Në *Peshkëpej* u bô kjameti 42 v. 4 (U Piškopeji se načini pakao). Ime ovoga mesta uzima se da je postalo od *biskupija*.
- Pjergullë*: Pjergullë, mori Pjergullë, Me roush qenke derdhunë 111 v. 2 (Pirgulo, mori Pirgulo, vinom si posuta).
- prejtë*: Gajret, bre gjem, t' i bojmi *prejtë*, T' i bojmi *prejt* n' Çaf të Limjanit 20 v. 16 (Držite se, bre deco, da mu načinimo zasedu, Da mu namestimo zasedu na okuci Limljanskoj). — E boni *prejtën* në Qenok 61 v. 22 (Napravi zasedu u Čenoku). U Vuč.: *prit*, *prita* zaseda, mesto gde se neko vreba, čeka.
- Prishtejna*: Sait *Prishtejna*, nji gjal i hollë 92 v. 6 (Sajit Prishtina, jedno tanko momče).
- pusej*: Ndër xhamej i kan bom *pusej* 63 v. 5 (Ispod džamije su mu namestili busiju). U Vuč.: *pusi*, sinon. *prit* zaseda.
- Pustejna*: Xhafer Çamishi e haxhi Stërmejlla, Bon irish, ranë ke *Pustejna* 83 v. 1 (Džafer Čamiš i hadži Strmila jurišali su, padoše kod Pustine).
- Sllatejnë*: Në Sllatejnë ke Destani 50 v. 10 (U Slatini kod Destana).
- shpejrti*: Oudha e mbar', ju Dibranë, në xhennet ju voftë *shpejrti*! 45 v. 14 (Srećan put, vi Dibrani, u raj vam otišla duša!). — Për nji *shpejrt* veten s' e mbarova 72 v. 22 (Za jednu dušu sebe ne osramotih). U Vuč.: *shpirt*, *shpirti*, duša: Ja ka dalë *shpirti* n' hund Duša mu je izašla na nos.
- Shqipnej*: A s' të thash, *tej* moj *Shqipnej*? 86 v. 22 (Nisam li ti rekao, mori Arbanijo?). U Vuč.: Shipni, Shipnija, Arbanija.
- shtëpej*: Nana e nouses ishte bo merak: I paskan thanë: se pejë konjak, As konjak, mori, as rakej, Të pes vaktet në xhamej,

Në xhamej e ne *shtëpej*, Lum ajo nanë ç'i t' ka tej! 104 v. 12 (Nevestina majka se zabrinula. Rekl'i joj bejahu: da ne pije konjak. Ni konjak ni rakiju, svih' pet molitava obavlja u džamiji i kod kuće. Blago toj majci koja te ima!). Gjal' i mejrë, kulm' i *shtëpejsë*, Vdishi petkat e beqarejsë, Veshi petkat e dhandërejsë, Vejshi robet, ashtou më rofsh! 109 v. 4 (Djeticu l'ijepi, sleme od kuće, svuci bečarske haljine, obuci haljine mladoženjske, obuci praznično ruho, tako mi živ bio!). — *Shtëpejn* m' a ké në kodër 123 v. 8 (Kuću mi imaš na brdu).

tejm: Çaj Sul Meta, Sul *jetejmi*, Me Kaloshin *tejm* për *tejmi*, *Tejm* për *tejmi* e bour me bourë 35 v. 13 (Onaj Sulja Meta, Sulja siromah, sa Kaljošem dim u dim, Dim u dim i junak na junaka). U Vuč.: *tīm*: S' un ndejet prej *tīm* Ne može da se sedi od dima. — Bajraku i Zeqiritë S' po duket prej *tejmītë* 51 v. 14 (Zećirov se barjak ne vidi od dima). — Koullës bardhë i duel *tejmi* 60 v. 21 (Beloj kuli izbi dim). — U doxhën n' *tejm* e n' fjakë 78 v. 9 (Sagoreše u dimu i plamenu).

thejkë: Më paç në çafë, mori *thejkë*, Çi më dole me gjith kanejcë 27 v. 13 (Na vratu da me imaš, more nožu, što mi se izvuče sa kanijom zajedno). — Ki Haliti zveshi *thejkën* 39 v. 26 (Ovaj Halit isuka nož). U Vuč.: *thik*: E theri me *thik* (Ubode ga nožem).

thërmejka: Po mundohen për *thërmejka* 125 v. 17 (Muče se za mrvice). Po Kosovu *thërmi* sitna parçad, debarska *thërmejka* izvedena sufiksom *ka* mrvica, *troha* i *troshka*.

trejmënejja: *Trejmënejn* e bonë ispat 46 v. 6 (Pokazaše junaštvo). — Tej t' u gjektë *trejmënejja!* 58 v. 17 (Spržilo te junaštvo!). U Vuč.: *trim* hrabar, trimnija junaštvo: Gjem Sadrija *trim* budalle Djem Sadrija junačina luda.

vejshi: *Vejshë* robet, ashtou më rofshë! 109 v. 8 Isp. i drukčije primere i prevod gore st. 234, kod reči *shtëpej*.

vrejni: Kush është ai ç'i vjen kah *vrejni*? Halil aga, nji zog shajni, Vjen kah *vrejni* tu' bërtëjtë 20 v. 13 (Ko je onaj što dolazi od zimske paše? Halil aga, tić od sokola, dolazi od zimske paše vičući). *Vri* zimska paša.

zotnej: Ći s' un vdiće ke *zotnejja* 58 v. 20 (Što ne moga da umreš kod gospodara). — Të gjith *zotnej* e bejlerë 106 v. 10 (Sva gospoda i begovi). No pored ovakvog oblika nalazimo i primere koji tu reč upotrebljavaju i obično: Thejri miçt e disa *zotnij* 54 v. 9 (Pozva prijatelje i nekoliko gospode). U Vuč.: *Zotni, zotnija* gospodar, gospodin, gazda.

Pored napred navedenih primera, ponajviše reči arbanaških, ili tuđica starijeg porekla, ovde se navodi još jedan niz reči, od kojih su mnoge istočnjačkog porekla, a u arbanaški jezik su ušle preko turskog jezika. I njima se takođe osnovno *i* menja u debarskom arbanaškom dijalektu u *ej*:

ashejk: Rej, mos qaj i mjeri *ashejk*. Se hallet i din perëndija. 49 v. 18 (Sedi, ne plači, prijatelju, jer stvari zna tvorac). Arap. *aşik* koji je mnogo zaljubljen u nekoga ili nešto; neka vrsta vatrenog bogomoljca.

asqerej: Na e mbrejni *asqereja* 20 v. 10 (Stiže nam vojska). Ma da odmah zatim imamo stih u kome je ta podvučena reč upotrebljena i ovako: N' *asqerije* kush aşht i parë? (Ko je prvi u vojsci, tj. ko je toj vojsci starešina?). Reč je načinjena od arap. *askeri* koji pripada vojsci, vojnički. Arb. *asqerija* označava neku naročitu vrstu zbirne imenice.

avlleja: Krejsi poushka ke *avlleja* 17 v. 16 (Puče puška kod dvorišta). Tur. *avli* zemljište jedne građevine, ograđeno zidom ili plotom. Avlija je prema tome dvorište jedne kuće. U Vuč.: u arb. kao i u našem jeziku ova tur. reč *avli*, glasi *avlija*, ma da se ne čuje često, pošto se mesto nje obično upotrebljava reč *oborë, obôr*.

bastejsun: Aliju i vogël nxheshi shpaten... Me *bastejsun* Zek Prevatën 24 v. 6 (Mali Alija pripasa sablju... da napadne Zeku Prevata). Tur. *basnak* presovati, pritisnuti, zgaziti, napasti, udariti.

beqarej: Vdishi petkat e *beqarejsë* 109 v. 6 (Svuci bečarsko odelo). Tur. *bekâr* je čovek koji živi bez supruge, *celibater*.

bërtej: Dale Laçi kour *bërtejti* 40 v. 4 (Dalje Ljači kad povika). — Kour *bërtejti* Demejri e Sula 35 v. 24 (Kad povikaše Demir i Sulja). U Vuč.: *bërtit* vikati, *po bërtet* viče; mos *bërtit* ne viči.

Brahejm: Do t' a vras *Brahejmin* t' it 43 v. 14 (Hoću da ubijem tvog Ibrahima). Arap. *Ibrahim* od bibliškoga imena Avram, Abraham.

bureja: N' at Bahoutë po ref *bureja* 20 v. 9 (U tom Bahutu truba trubi). — Mbrenda në kalà rafti nji *burej* 54 v. 11 (U gradu zaszvira jedna truba). U Vuč.: *burî*, tur. *buru* ili *burî* cev od kakvog metala; truba, instrumenat od metala izgrađen na kome se duvanjem svira.

çatallejsoun: Si në shtat ashtou në kam' *Çatallejsoun* si Matjan 19 v. 8 (Kako u snazi tako u nogama, račvast, čatalast kao Maćanin). U Vuč.: *me çatallisun*, raščataliti, načiniti nešto račvastim.

Demejr: Kour bërtejti *Demejri* e Sula 35 v. 24 (Kad povika Demir i Sulja). — *Demejr* pasha, mor divane! 80 v. 3 (Demir pašo, more budalo). Tur. osob. ime *Timur*, *Demir* od *demir* gvožđe, prema tome ime Demir odgovaralo bi našem imenu Gvozden.

dervejsh: Prej në Shkoup e njer në Nejsht u mboush oudha me *dervejshë*; *Derve'shët* po falenë, Bajrakët s' po ndalenë 52 v. 6 (Od Skoplja do Niša ispuni se drum dervišima; Derviši se mole, Zastave ne staju). — Mori nouse, fjok *dervejshe* 113 v. 2 (Mori, snašo, razbarušene kose). — *Dervejsh* Elmazi thot nji fjalë 78 v. 2 (Derviš Elmaz reče jednu). — *Dervejsh* pasha ku ka mbetë? 28 v. 17 (Gde ostade Derviš paša?). — *Dervejsh* pasha na e mbrini 53 v. 11 (Stiže nam Derviš paša).

efendej: Abdi hoxha, nji *efendej* 95 v. 19 (Abdi hodža, jedan efendija). -- Moj e bija e *efendejut* 103 v. 19 (Mori kćeri efendijina). Tur. *efendi* zvanje koje se davalo osobama koje su znale da čitaju i pišu, gospodar, gospodin, hodža, kadija, mula. Onako kao što se po St. Srbiji nekad zvao mitropolit. Kad bi se reklo da je došao *gospodln*, značilo je da je došao mitropolit, vladika. Bio sam kod *gospodna* tj. kod vladike. U tur. dodaje se i uz drugu neku titulu radi pojačavanja značenja: hanım efendi, paša efendi, beg efendi.

esejr: Imer agën *esejr* e zoun ... Ashejk ju bâka e bija e kralit 66 v. 8 (Imer agu zarobiše ... U njega se zaljubi kraljeva kći). — Don me e bom Dibrën *esejr* 76 v. 11 (Hoće da porobe Debar). Arap. *esir*, a ne kako kaže H. Strmili na str. 66 u nap. pod 3, ratni zarobljenik ili zarobljenica, rob ili robinja za novac kupljena. U Vuč.: *jestr* kažu i Srbi i Arbanasi.

Fatejm: O, moj *Fatejme* 110 v. 15 (O, mori Fatimo). Arap. Fatime.

frengej: Marko Boci del në *frengej* 19 v. 9 (Marko Boci izlazi na kulu gde su puškarnice). U tur. rečnicima ovoga značenja nema. *Frengej* znači koji pripada evropljanima, narodu van turske carevine. Po Kosovu i Metohiji *frengej* pored vrste užeta, znači još i nešto tanko, elegantno. Reč je načinjena od *Frenk* Frug.

frejk: Kërkush *frejkën* nuk ja ka, Se t' ja kishte ndokush *frejkën* 32 v. 5 (Niko mu nema strah, jer da mu kogod ima strah).

gostejt: Më *gostejtën* me jatagana 94 v. 16 (Ugostiše me jataganima). Među Arbanasima po Kosovu ovu reč nisam čuo.

hejse: Në *hejse* i ka rà xhigeri 120 v. 23 (U deo mu pala džigerica). Arap. *hissa* deo, tal, udeo, akcija. U Vuč.: *ise*.

jetejm: Sula i vogël, Sul *jetejmi* 35 v. 16 (Sulja mali, Sulja siročće). Arap. *yetim* je dete kome je umro otac. Tur. *yetim* je dete kome su umrli i otac i majka, sirota, samohran, redak, koji nema pâra.

kondejs: U fug molla prej Stambolli, Na *kondejsi* ke sokolli 108 v. 13 (Baci se jabuka iz Carigrada, Zaustavi se — pade u ruke — kod sokola). Tur. *konmak* kad neko ili nešto krećući se zaustavi se na jedno mesto, izabratl jedno mesto za preročište, tamo se privremeno smestiti, leteći spustiti se nogama na kakvo drvo, na zemlju i drugo što, pasti.

krejs: *Krejsi* poushka ke avlleja 17 v. 16 (Puče puška kod dvorišta). — *Krejsi* poushka në gjimrikhane 22 v. 17 (Puče puška u đumrukani). — *Krejsi* poushka ndër Manjanë 25 v. 5 (Puče puška pod Manjanima). — *Krejsi* poushka n' at prou 42 v. 11 (Puče puška u tom potoku). — *Krejsi* poushka

- në Rrzhanejcë 53 v. 9 (Puče puška u Ržanici). — *Krejsi* poushka në Tiranë 60 v. 15 (Puče puška u Tirani). — *Krejsi* poushka moun ke foura 63 v. 17 (Puče puška baš kod pekarnice). — *Krejsi* poushka, xhëmoi toka, *Krejsi* poushka, xhëmoi kepi 87 v. 16 (Puče puška, zatrese se zemlja, Puče puška, zaljula se lukac). — *Krejsi* poushka moun ke koulla 92 v. 14 (Puče puška baš kod kule). — *Krejsi* poushka në breg te Drinit 96 v. 16 (Puče puška na obali Drima). — *Krejsi* topi me potere 55 v. 16 (Puče top sa bukom). U srezu gilanskom reč *poter*, *potere* pored običnog značenja potera, znači i graja, buka, galama. — *Krejsi* topi në Gradishtë 80 v. 9 (Puče top u Gradištu). — *Krejsi* topi në Mikoresh, I shkoi *krejsma* në Hoteshe 85 v. 14 (Puče top u Mikorešu, Glas mu ode u Hoteš). U Vuč.: *me kris* pući; *Krisi* pushka si ni top Puče puška kao top. *krejsma*: I shkoi *krejsma* në Hoteshe 85 v. 15 (Glas mu ode u Hoteš).
- mbejt*: Thkeu, Zife, se më *mbejti* 40 v. 5 (Vrati se, Zife, jer me ubi). U Vuč.: Ktheu... se më *mbyti*.
- mbrej*: Na e *mbrejni* asqereja 20 v. 10 (Stiže nam vojska). U Vuč.: Na *mrini* Stiže nam. Na *mrini* dimni Stiže nam zima.
- mejk*: Ke po vijn' tre miqt e mej 19 v. 10 (Gde dolaze moja tri prijatelja). U Vuč.: *miqt* e *mi* moji prijatelji, jedn. *mik* prijatelj, *miku* em moj prijatelj.
- mejr*: Lam të *mejr*, moj koull' e bardhë 15 v. 14 (Uzdravlju, mori kulo bela). — *Mejr* m' a mkuçi ket xhamadan 23 v. 7 (Dobro mi ocrveni ovaj džamadan). — Gjem të *mejr* kishte Gjakova 29 v. 2 (Krasnu ti je decu imala. Djakovica). — Ndër levenat ma i *mejri* Kahrmani i gjith dinjasë 55 v. 10 (Najbolji među leventama Junak svega sveta). — *Mejr* se vjen, mor rob' i zanë 67 v. 22 (Dobro došao, robe uhvaćeni). — *Mejr* se të xhaj, moj nousja e ré 68 v. 2 (Dobro te našao, mori mlada nevesto). — Hisni pashës *mejr* ja boni 77 v. 5 (Hisni paši dobro mu učini). — Pse, mor mixhë, s' m' a ke thejërë, Mos osht t' andja m*a* e *mejrë*? 102 v. 8 (Zašto me, more striko, nisi pozvao, da nije tvoja lepša?). — Gjal' i *mejrë*, kulm' i shtëpejsë 109 v. 4 (Dobro dete, kućno kulme).

- mejrni*: Ju, mor shokë, ç'i po shkoni, *Mejrni* armët e m' i çoni 94 v. 18 (Vi, more družino, što idete, uzmite oružje i odnesite mi ga). U Vuč.: od glag. *me mar* uzeti, 2 l. mn. zap. nač. *merni*, *mirni* uzmite, uzimajte.
- Misejri*: Si të bohet fet *Misejri* 47 v. 18 (Çim bude osvojen Egipat, Misir). — Ç' i bone Fellaht e *Misejrit*? 48 v. 3 (Šta učini sa Felasima misirskim?). U Vuč.: Misir, Misiri: si Misir kao Egipat, u značenju osobite plodnosti.
- ndehjmë*: Na erdh në *ndehjmë* me tet çint vetë 90 v. 27 (Dođe nam u pomoć sa 800 ljudi). — Se do t' na *ndeifte* me tredhet mij vetë 90 v. 1 (Jer bi nam pomogao sa 30.000 ljudi). U Vuč.: *me ndimue* pomoći; *ndimoni* pomozite; *Ndimo*, o Zot! Pomozite, Gospode! *Ndim* pomoć.
- nejs*: Nan' e nouses fjaturë, *Nejse* bijën bukurë, *Nejse* porosejtunë, Të mos jet shastejsunë 105 v. 14 (Nevestina majko, pohitaj, spremi lepu kćer, spremi zaručnicu, da ne bi ostala zbu-njena). — Kur më *nejse*, ku m' çon natën? 24 v. 5 (Kad me šalješ, Kud me upućuješ noću?) — U *nejs* Shkau për Podgoricë 53 v. 7 (Pođe Srbin za Podgoricu). — Kemi *nejs* me u bo millet 53 v. 2 (Počeli smo da se udružujemo). — Menjherë u *nejs* me shkoue 67 v. 9 (Odmah pođe da ide). U Vuč.: *me nis* poći, početi; *Nisu* ti, qe po vi une, pođi ti, eto mene.
- ngrejt*: Turçeneja u *ngrejt* në kam' 45 v. 5 (Diže se Turska na noge). — Se ka *ngrejt* krejë ajo Sërbi 87 v. 2 (Jer je ona Srbija digla glavu). — Male e Dibër jon *ngrejt* në kambë 90 v. 7 (Brda i Debar ustali su na noge).
- pej*: I paskan thanë se *pejë* konjak, As konjak, mori, as rakej 104 v. 13 (Beše mu rekao: „Ne pijem konjak, ni konjak, mori, ni rakiju“). — Sa të *pejmë* en ka një cigare 45 v. 18 (Dok popušimo, popijemo još po jednu cigaretu). U Vuč.: *me pi*, piti; A po *pi* duon? — Jo, un s' po *pi* duon. Pušiš li duvan? — Ne, ja ne pušim duvan.
- porosejtun*: *Nejse porosejtunë* 105 v. 14 (Spremi zaručenu). U Vuč.: *me porosit* poručiti, naručiti; t' kan *porositun* poručili su ti.

prejsh: Mori nouse, fjok dervejshe, Me gjalin t' onë pse u *prejshe*? 113 v. 1 (Mori snašo, razbarušene kose, Zašto si se zavadila sa našim momčetom?). — Kush ja *prejshi* fesin pashës? 75 v. 22 (Ko pokvari paši fes?). U Vuč.: *me prish* pokvariti, oštetiti; *prisht'* i *prishual* pokvareni, pokvarenjak!

prejt: *Prejt* t' a falim en Bajramnë 39 v. 16 (Čekaj da otklanjamo još Bajram). — *Prejt*, moj Vide, të mar abdest 82 v. 13 (Čekaj, more Vide, da uzmem avdes). — *Prejt*, mor babë, se jom i ri 101 v. 11 (Pričekaj, more oče, jer sam još mlad). — *Prejte*, gjalo, mollënë 108 v. 15 (Čekaj, hvataj, momče, jabuku). — *Prejt* t' a ve nanën n' xhumë 110 v. 2 (Čekaj, da majku uspravam). U Vuč.: *me prit* čekati, pričekati; T' u tursha! — Tu *pritsha!* Tako se Arbanasi pozdravljaju pijuč, kad se kucaju čašama.

qimejr: Seju i zi si qimejri 104 v. 1 (Oko crno kao ugljen). Tur. *kömür* drveni ugalj, ugalj uopšte.

rakej: As konjak... as *rakej* 104 v. 14 (Ni konjaka ni rakije). Tur. raki, rakija. U Vuč.: raki: S' po pi *raki* ne pijem rakiju.

rejfet i *rejhet*: S' *rejfet* Dibra me gërbaç! 74 v. 1 (Ne bije se Dibra korbáčem. U Vuč.: *me re* biti, tući; *Ekan ré* Tukli ga; ato githmon ashtu po e *rehin*, njega vazda tako tuku.

rejhet: Me nji vend nuk po i *rejhet* 120 v. 14 (Na jednom mestu ne sedi mu se). — Shtatë houtat ç'i *rejnë* në lërë 15 v. 9 (Sedam hajduka (?) što sede u zabranu). — *Rej*, Has beg, mos u trem 16 v. 17 (Sedi, Has beže, ne boj se). — *Rejn* si nousja ndër dullak 26 v. 2 (Sedi kao mlada pod duvakom). U Vuč.: *me ri* sedeti: Ajde *rim* hodi da sedimo; *Ri urt* sedi s mirom, sedi mirno.

rejt: Nana gjalin *rejt* e ruç, Sot ja fali qetër kuj 107 v. 5 (Majka dete gaji, i čuva, Danas ga darova drugome). — Bajram Ceku, nji gjal fidan, Na osht *rejtë* n' Topojan 25 v. 10 (Bajram Ceka, jedno stasito momče, Porastao nam je u Tpojanu). — Pse e *rejsim* imrin kot 119 v. 3 (Zašto smo proživeli svoj vek uzaludno?). U Vuč.: *me rit* rasti, porasti; Mos u *ritsh* ne porastao! Djemt kan *rit* deca su porasla.

- rejt*: Moj e *rejt* me leblebija, Moj e *rejt* me fiç 105 v. 18 (Mori, ti, što si odgajena na leblebiji, Mori, ti, što si othranjena na smokvama). U Vuč.: *me rit*, ritun odrastao.
- Selanejk*: Të t' i çojmë në *Selanejk* 114 v. 25 (Da ih pošaljemo u Solun). — Nuk osht Dibra *Selanejk* 77 v. 1 (Nije Dibra Solun). Tur. *Selânik*, po Kosovu i Metohiji i Srbi i Arbanasi ovu varoš tako zovu.
- Selmaneja*: *Selmaneja* del në derë 20 v. 22 (Žena Sulejmanova izade na vrata). Svakako ova imenica je izvedena od reči Sulejman srpskim nastavkom *-ica*.
- spahej*: Ju *spahej*, allajbejlerë 48 v. 9 (Vi spahije, alajbegleri). — Prej ata *spahejt* e ngratë 49 v. 7 (Od tih jadnih spahija). Pers. *sipah* vojnik uopšte.
- shaejn*: Halil aga, nji zog *shaejni* 20 v. 19 (Halil aga, jedan tič od sokola). Tur. *şahin* soko.
- sharkej*: Me *sharkej* ka dal n' mejdan 123 v. 16 (Sa tamburom je izašao na megdan). Tur. *şarki* pesma. Po balkanskim zemljama se tako zove neka vrsta muzičkog instrumenta, sličan tamburi.
- shastejsunë*: Të mos jet *shastejsunë* 105 v. 17 (Da ne bude zbunjena). U Vuč.: *me shastisun* zbuniti, zaneti se; *mos shastis* nemoj se zbuniti; m' ka *shastis* zbunio me.
- shejf*: S' mound t' i *shof*, more vëllá 96 v. 22 (Ne mogu da ti ih vidim, more brate). — M' i *shejf* pjumbat ku m' kan rá 96 v. 20 (Pogledaj, gde su me kuršumi udarili). U Vuč.: *me she* videti, gledati, a s' *po she?* zar ne vidiš? S' *po t' sho* ne vidim te. — Dilni, *shejfn* nëpër çardakë 18 v. 12 (Izidite, pogledajte po čardaku ili kroz čardak). — Dilni, *shejfn* se vjen Hamz Kazazi 54 v. 14 (Izidite, pogledajte, jer dolazi Hamza Kazaz). Arap. *kazzaz* prodavac sirove svile. — *Shejf* e shtej i qera pejka 125 v. 15 (Vide i udari, stavi ostale tačke).
- shtej*: Shejf e *shtej* qera pejka 125 v. 15 (Vide i udari ostale tačke). — Njëni mboushka, qetri *shtejka* 43 v. 16 (Jedan je punio, drugi pucao). — *Shtejva* krejëti në nji sokat (?) 49 v. 14 (Stavljah glavu u jedan ...?). — Vrejk e vrejk zou me *shtej* 95 v. 22 (Ubrzano poče da puca) U Vuč.:

me shti staviti, tísnuti, čušnuti, zabiti, metnuti: qeto *shtine* aty ovo stavi onamo; kom arue ku e kom *shtij* zaboravio sam gde sam ga ostavio. Sa ovim sličan glagol je *me shty* gurnuti; po *shtyen* čuškaju se, guraju se.

Tahejr: *Tahejr* pasha qan me lot 57 v. 5 (Tahir paša suze lije).
U Vuč.: islamsko ime Tair, Tairi: Mula *Tair*.

tej: *Tej*, mor Kourt, a s' po del nji herë? 15 v. 12 (Ti, more Kurte, zar nećeš jednom da izadeš). — Mori, motra ma e vogël, *Tej*, moj zemër, mori kokël, Merri pashës kamb' e dorë, Çi t' a fali Alin e gjorë 24 v. 21 (Sestro najmlađa, srce moje, bubreže moj, poljubi paši nogu, ruku što ti je poklonio jasnoga Aliju. — *Tej* t' u ba teslim kalaja, ... Aferim, *tej*, Halim aja 56 v. 10 (Tebi se predade grad, ... Aferim ti, Halil aga). — *Tej*, martin, më qoish beku! 70 v. 12 (Ti, martino, da si ini blagoslovena!). — *Tej* më thejre për mbas darke, Oun të erdha para akshamit 72 v. 12 (Ti me pozva za posle večere, ja ti dođoh pre akšama). — *Tej*, mor Sërb, mor façe zi! 91 v. 23 (Ti, more Srbine, more crni obraze!). *Tej* me poushkë të paskan vrá 96 v. 19 (Tebe su iz puške ubili). — *Tej*, mor gjalë, mor kinxh i njomë 101 v. 7 (Ti, more momče, more jagnje mlado). — Babo, si të thoush *tej*, Nano, si të duësh *tej* 101 v. 19 (Oče, kako ti kažeš; Majko, kako ti hoćeš). — *Tej* të deshnja, *tej* të mora 102 v. 10 (Tebe sam želeo, tebe sam uzeo). — Lum ajo nanë çì t' ka *tej* 104 v. 17 (Blago majci koja tebe ima). Lumja *tej*, kê ke bo vjehrë! Lumja *tej*, kê ke bo babë, Lumja *tej*, kê ke bo kunat! 106 v. 16, 18, 20 (Blago tebi, koga si dobila za svekrvu, ... za svekra! ... za deveral). U Gilanu *vje(h)r* (neod. vid) bez razlike roda, *vjehra* svekrva, *vjehri* svekar; *kunât* dever, *kunâta* zaova. — *Tej* mor gjalë, të boj m rixhá 109 v. 10 (Tebi se, more mladiću, molimo). — Nuk të rej, moj t' qafsha *tej* 112 v. 6 (Ne lažem te, dabogda plakala za tobom!). U Vuč. se isto ovako žene kunu: D' ukopâm bacu ne lažem, tj. ako lažem, neka mi umre otac! Arbanas kaže: Plakala za tobom, ako lažem, tj. da mi ti umreš, ako lažem! — *Tej* je bom si deli Meta 121 v. 9 (Načinio si se kao deli Meta). — Ku bojsh *tej* për parësej? 120 v. 11

(Kud si ti za prviša?). — *Tej* më dole nji kara abdall 122 v. 10 (Ti mi ispade jedan arhibudala). — Oun me *tej* nuk kom inat 123 v. 9 (Ja ti nemam inat). — *Tej*, mor mbret i bukurejsë! 124 v. 15 (Ti, more kralju, lepote). — Oun e re *tej* i rije 112 v. 15 (Ja mlad a ti mlada). U Vuč.: *ty* ti; *ty* t' kan thon tebi su rekli; as *ty* as mue ni tebi ni meni.

thejrë: Pse, mor mixhë, s' m' a ke *thejrë*? 102 v. 8 (Zašto me, more striko, ne pozva?). — Ditën e diëlli *thejri* telalli 90 v. 2 (Dana u nedelju povika telalin). — Ene mbreti *thejri* e tha 47 v. 12 (I car pozva i reče). — Në Dibër t' u *thejr* telalli 50 v. 7 (U Debru telal vičući). — *Thejri* miçt e disa zotnij 54 v. 9 (Pozva prijatelje i nekoliko gospodara). — Mbrenda në Tiranë *thejri* telalli 54 v. 13 (Unutra u Tirani vikao je telalin). — *Tej* më *thejre* për mbas darke 72 v. 11 (Ti me pozva za posle večere). U Vuč.: *me thir* pozvati, zvati; *po thret* zove; *sod thiri* telalli danas je vikao telal; *thire* Ukën zovni Uku.

trejm: Kíshte qënë *trejm* pa hile 21 v. 20 (Beše hrabar, bez mane, prevaře). — *Trejm* s' kom pá si Osman Anë 23 v. 6 (Nisam video junaka kao Osmana Ana). — Zek Prevata nji *trejm* budallë 24 v. 7 (Zeka Prevata, jedan ludi junak). — I kom pas *trejma* me fjetë 34 v. 24 (Imao sam junake na spavanju, na konaku). — Rejt Sinani, nji *trejm* daji 70 v. 6 (Rif Sinan, jedan hrabar dalja). — Ene mbreti *thejri* e tha: Kush të jet i bir' i *trejmit* 47 v. 12 (I car povika i reče: „Ko je junački sin?“). — Rá në prehën t' Imer *trejmit* 68 v. 19 (Pade u krilo Omera junaka). — Mbreti *trejmat* nuk i pret 70 v. 19 (Car junake ne čeka). — Ahmet begu, *trejm* i vërtetë 90 v. 26 (Ahmed beg, istinski junak). — Tet çint vetë *trejma* Matjanë 90 v. 28 (Osam stotina junaka iz Mata). — O Kondeshë, ç' i bone *trejmat*? — Në Morovejshtë m' i hangrën krejmbat 79 v. 8 (O Kondešu, šta uradi sa junacima? — U Morovištu mi ih izedoše crvi). — *Tej* t' u gjektë *trejmënejja* 58 v. 18 (Tebe, sago-relo te junaštvo!). U Vuč.: *trim* hrabar; Gjëm Sadrija *trim* budalle Đem Sadrija luda junačina; *trimnija* junaštvo.

Turçënej: *Turçëneja* u ngrejt në kam' 45 v. 5 (Turska diže se na noge). — [Le t' a mar vesht qafiri, Se ka shpatë në *Turçënej* 47 v. 17 (Neka nevernik razbere, da u Turskoj ima sablja). U Vuč.: Arbanasi kažu *Turqniya* Turska kao neka vrsta zbirne imenice, slično našoj Srbadiji.

xhamej: *Vojta e hina n' xhamej t' vjetër* 22 v. 1 (Oдох i udoh u staru džamiju). — *Prej xhameje tue dalë* 39 v. 3 (Izla-zeći iz džamije). — *Ndër xhamej i kan bom pusej* 63 v. 6 (Ispod džamije su mu napravili zasedu). — *Lum xhamejja kë ka mbrenda* 84 v. 26 (Blago džamiji koga ima unutra). — *Të pes vaktet në xhamej, Në xhamej e ne shtëpëj* 104 v. 15 (Svih pet vremena određenih za molitvu u džamiji, u džamiji i kod kuće). U Vuč.: *xhami* i *xhamija*; *në xhami* e ka shkû otišao je u džamiju.

xhevahejr: *Seju... mâ i bukur se xhevahejri* 104 v. 2 (Oko... lepše od dragog kamena). Arap. *cevher* materija svake vrste, tvar, svojstvo, ruda, prirodno svojstvo materije; dijamant, dragi kamen, svaki skupocen predmet koji služi za ukras, skupocena stvar.

Xhezaejr: *Nami i mbet Xhezaejrit* 48 v. 5 (Ostade slava Alžiru). Arap. *Cezair* mn. od. *cezire*. Bukvalno znači ostrvo, ime zemlje na severnoj obali Afrike, sad Francuska kolonija Alžir, sa preko 6,000.000 stanovnika, na prostranstvu od 575.000 km².

vejshi: *Vejshi* petkat e dhandërejsë, *Vejshi* robet, ashtou më rofsh! 109 v. 7 (Obuci venčane haljine, Obuci praznično ruho, tako bio živ!). U Vuč.: *me vesh* obući, *veshun* obučen; *xhveshun* svučen.

vrejk: *Vrejk e vrejk* i erdh tabuti 23 v. 14 (Brže bolje stiže mu mrtvački sanduk). — *Vrejk e vrejk* zou me shtej 95 v. 2 (Poče hitno da puca). — *Na erdh teli vrejk e vrejk* 114 v. 14 (Hitno nam dođe telegram). U Vuč.: *Frk* e *frk* brzo, *najbrže*, *shko frk* idi brzo.

zengej: *Me zengej i rá dorís* 67 v. 18 (Zengijom udari doriiju). Tur. *üzengi* stremen na koji se konjanik odupire nogama, kad na konju jaše. U Vuč.: *zengi* i *zengija*.

zinxhejr: *Në mes paska nji zinxhejr* 62 v. 14 (Na sredini je imala jedan lanac, reč je o pušci). — *Në Manastejr*

na sirdisi, Hanëmlarët po bojnë sejr, Shaban agën me *zinxhejr* 69 v. 6 (U Bitolj nas protera, Hanume posmatraju Šaban agu u lancima). — Të t' a lidhi me *zinxhejr* 114 v. 9 (Da ga svežem lancima). — U Vuč.: *zinxhir* i *sinxhir*, Nekad su Arnauti pevali kad vide popa: Pop, pop, trnokop. me *sinxhir*, me konop! Pop, pop, trnokop, sa sindžirom, sa konopom! Tur. *zincir* iz persiskog *zencir* lanac, okovi kojima su osuđenici bili okivani.

9. ej m. y:

*fej*t: Ja *fejti* Zirës njer në bark 37 v. 6 (Zabi je — pušku — Ziru do trbuha). U Vuč.: *fy*t: Ja *fyti* thikën mun në bark zabi mu nož u sred trbuha.

*krej*ë: T' ja marim *krejët* Selman Kacanit! 20 v. 18 (Da uzmemo glavu Selmanu Kacanu!). — N' divanhane, në *krejë* të shkallës 23 v. 1 (Na divanhani, u vrh stepenica). — Shtejva *krejët* në nji sokat 49 v. 14 (Stavih glavu u jedan... *sokat*, ako nije pogrešno naštampano, ne znam šta znači). — Lutju kralit për *krejë* të gjalit 66 v. 20 (Moli kralja, tako mu glave njegova sina). — Hisni pasha, or *krejë* shënejk 76 v. 24 (Husni pašo, šinik glavo). — Allahi ja kputtë *krejët* 120 v. 16 (Bog mu glavu otkinuo). — Ktheva *krejët* prej oborit 124 v. 18 (Okretoh glavu ka dvorištu ili od dvorišta). U Vuč.: *krye*: Po m' dhëmë *krye* boli me glava.

*mbej*t: Emanate, mor Miftâr, Mos u *mbejt*, se shkojsh murdâr 34 v. 17 (Amanet ti, more Miftare, Nemoj se udaviti — ubiti, jer češ pogan otiçi na onaj svet). — Do të *mbejtem* do t' shkoj murdâr 34 v. 19 (Hoću da se utopim — ubijem, otiçi ću nečist). U Vuč.: *mby*t, u *mbyt* në Sitnicë udavio se u Sitnici; Ekan *mbyt* si qen Ubili ga kao psa.

*mbej*t: Mos më *mbejtish* me zeher! As të vras, as të *mbejsi* 59 v. 20 (Nemoj me umoriti otrovom! — Niti ću te ubiti, niti ću te udaviti). U Vuč.: Ekan *mbyt* ndër Drvâr Ubili ga ispod Drvara.

*pej*s: Kom nji fjalë të të *pejsi* 59 v. 21, 60 v. 1 (Imam za jednu reč da te pitam). — *Pejtni* nanën sa t' mbaj zi? 95 v. 5 (Pitajte majku koliko će da nosi crninu?). — *Pejt* Bajramin ku t' i boj m teqet? 25 v. 14 (Pitaj Bajrama gde da mu gradimo tekiju?). — *Pejt* ku jon malet e Dibrës? 74 v. 14

(Pitaj gde su Debarske planine?) — Salih aga erdh ke Guri Shpou, E *pejt* pashën pse e ka kërkou? 76 v. 18 (Salih aga dođe kod Šupljeg Kamena, Pa upita pašu zašto ga je tražio?). — *Pejt* binbashi kush osht n' at koullë? 86 v. 3 (Pita bimbaša ko je u onoj kuli?). — N' u *pejtë* nana për mou 94 v. 19 (Ako vas majka upita za mene). — *Pejtni* nanën sa t' mbaj zì? 95 v. 5 (Pitajte majku koliko će za mene nositi crninu?). — Mbetnë krushçit në sokak, *Pejsin* se ku ka konak? 105 v. 10 (Ostadoše svatovi na ulici, Pitaju gde ima prenoćište?). — Po Mynqiri të t' na *pejsi*, Si t' i kimi kabahatet 125 v. 1 (No Muncir¹⁾ će nas pitati: Kakve grehove imamo?). U Vuč.: *pyet*: E *pyeta*, ama ay s' ma kallxoj Upitao sam ga, ali mi on ne kaza.

porosejt: Esat pasha ç' të *porosejti*? 60 v. 2 (Esat paša šta ti je poručio?) U Vuč.: *me porosit* poručiti, e kom *porositune* poručeni su mi; *porosite* ni kafe për mu(e) poruči jednu kafu za mene.

sej: Çili *sejt* e bonu gati 47 v. 10 (Otvori oči i budi spreman). — Të di *sejt* jan tu më dalë 78 v. 5 (Oba oka hoće da mi ispadnu). — Shoum i vogël duket në *sej* 95 v. 20 (Na oko se vrlo mali vidi). — Njimij qese drita e *sejut* 103 v. 20 (Svetlo oka hiljadu kesa). — *Seju* i zì si qimejri 104 v. 1 (Crno oko kao ug'jen). — *Seju* i zì me bisht të shkrou 104 v. 5 (Crno oko sa ofarbanim trepavicama). — Fesin m' a ke vou në *sej* 120 v. 9 (Nakrivio fes nad oko). U Vuč.: *sy*, *syni*, *syt* oko, oči.

Tako u debarskom govoru, međutim, u govoru Arbanaša u Kačaničkoj Klisuri i po selima pored reke Treske u srezu skopskom, a možda i po celom Pologu i po podgorini šarplaninskoj *y* se ne zemenjuje sa *ej* nego sa *aj*, tako: *mejr*, u Vuč. *mir*, a u pomenutim krajevima Arbanaši kažu *majr*; *shpej*, u Vuč. *shpi*, a tamo *shpaj*.

10. *aj* m. *y*:

Ja sam u Vuč. od Srba zabeležio reč *čpaja* mesto soba u pogrdom smislu ili kako se ponegde kaže šupa, a ta reč ne može biti drugo ništa nego gore navedena arbanaška

¹⁾ Arapski *münker* ime je svakoga od onih anđela koji pokojnike u grobu ispituju i saslušavaju.

reč *shpaj*. Ovako je još i u nekim drugim arbanaškim govovima. U *Visaret e kombit*, sv. III, na str. 206 v. 4 nalazimo stihove: *Sait* janë tu m' u vërbue (Oči mi se zaslepljuju). U jednoj tužbalici iz Spača u Mirditi, opet tamo, na str. 209 v. 19, 35, 38 i 210 v. 4, 10 imamo:

Pse m' ka marrë malli për *tai*?
 Me t' pá nâna me di *saj*.
 Me tokë t' zezë *taj* t' ká martue,
 Të di *sait* me m' i vërbue.
 Oh, e njera une, për *tai*,
 Mos me pá kurr ditë me *sai!*
 (Što sam te se zaželela?
 Da te vidi majka sa dva oka.
 Sa crnom te je zemljom ona oženila,
 Oba oka da mi ih oslepi.
 Oh, ja tužna za tobom,
 Da nikad očima ne vidim dana!). —
 Erdh dita e mrame Qi m' u dá me *taj*
 (Dođe zadnji dan rastanka s tobom).¹⁾

11. *en* m. *edh*:

en: Sa të pejmë *en* ka nji cigare 45 v. 18 (Koliko da popijemo, popušimo još po jednu cigaretu). — *En* hilefen s' m' a ka pagu 57 v. 14 (Ni plaću mi nije platio). — Në besë të vret *en* nji grou 42 v. 18 (Na veru će te ubiti i jedna žena). U Vuč. *edhe* i: Të pim *edhe* ka ni cigare, Da popušimo još po jednu cigaretu.

12. *ene* m. *edhe*:

ene: *Ene* dinnë me iman 67 v. 3 (I vera sa zakonom). — Të të la me xhishën pjakë, *Ene* shoçe, motrën kumatë 65 v. 18 (Ostaviću te sa starom bakom i drugaricom sestrom zaovom). — *Ene* mejkun m' a kan vramë 32 v. 3 (I prijatelja su mi ubili). — *Ene* ati u shilu 58 v. 1 (I at se osedla). U Vuč. *edhe* i, još: A ka ardh? — Jo *edhe*, Je li došao? — Ne još.

¹⁾ *Visaret e kombit*, Tiranë, 1937, sv. III, str. 206 v. 27.

13. *ë* m. *a*:

mëhalle: NË Doll *mëhhallë* xheta nji nane 29 v. 19 (U Dol mahali nadoh jednu majku). U Vuč.: *mahallë* i *mahalle*; none, nona, non.

14. *ë* m. *e*:

nanë: A s' e ndigjove, moj e zeza *nanë*? 30 v. 4 (Zar nisi čula, mori crna majko?).

No isto tako ima i: Qaj, moj *nane*, qaj! 39 v. 8, 21 (Plači, mori majko, plači).

perëndeja: Rej, mos qaj, i mjeri ashejk, Se hallet i din *perëndeja* 49 v. 18 (Sedi, ne plači, jadan prijatelju, jer zna Bog kako je). U Vuč.: *perendija* i zotit! govorili su nekad Arbanasi smušenom čeljadetu, sinon. zamlata.

15. *ë* m. *i*:

çëndro: *Çëndro*, beg, se këtou jom 58 v. 7 (Drži se, beže, jer ovde sam). — *Çëndroni* shokë, boni gajret! 90 v. 15 (Držite se, drugovi, zapnite). U Vuč.: *qindro*, *qindroni*. Sun *qindron* as dy dit Neće moći da istraje ni dva dana.

sejër: E tan' Çidhna po bon *sejër* 20 v. 19 (I cela Čidna je posmatra). U Vuč.: reklo bi se: po bon *sejr* ili *sejir*. Arap. *seyr* kretanje, polazak, pohod, šetnja; posmatranje, gledanje, gledanje izdaleka, posmatranje ne mešajući se u ono što se odigrava.

shënejk: Hisni pasha, or krejë *shënejk* 76 v. 14 (Husni pašo, more šinik glavo). U Vuč.: *shinik*, ali se reč više čuje među Srbima nego među Arbanasima. Isp. u Dukadinu: Katër *sheka* ni karlic.

vëkati: Kour *vëkati* Jousouf agë Dibra 83 v. 3 (Kad povika Jusuf aga Dibra). — Kour *vëkati* Nourçe leveni 83 v. 5 (Kad povika leventa Nurče). U Vuč.: *me vikat* viknuti, vikati.

16. *ë* m. *u*:

kërkush: *Kërkush* frejkën nuk ja ka 32 v. 5 (Niko mu se ne boji). — As *kërkound* s' të dihet qaci (ciril) 121 v. 22 (Niti ti se zna igde stanište). U Vuč.: *kurkush* niko, *kurkund* nigde, *kurqysk* ni na koji način, *kurnifar* nikakav, *kurnisend* ništa.

17. i m. ò

Imer: *Imer* aga na u martou 65 v. 10 (*Imer* aga nam se oženio). Arap. 'Omar, ali u Vuč. i Srbi i Arbanasi kažu *Imer*, a samo učevni muslimani upotrebljavaju oblik *Ymer*.

qimejri: Seju i zi si qimejri 104 v. 1 (Oko crno kao ugljen). U Vuč.: *qimir* drveni ugalj. Tur. *kömür* ugalj, obično drveni ugalj, fig. vrlo crn. Tako i:

qyprija: Than se ljujti Tounë *qyprija* 49 v. 17 (Rekoše da se zaljuljala na Dunavu ćuprija). Tur. *köprü* ili *köpri* most. U Vuč. ni Srbi ni Arbanasi ne upotrebljavaju ovu tur. reč, nego Srbi kažu *most* a Arbanasi *ura*.

18. i m. y:

Bez obzira na poreklo reči.

ai: Ç' ai Kourt Hoti e ç' ai Kourt Deda 15 v. 19 (Onaj, eto onaj Kurt Hot i eto onaj Kurt Deda). — Ashtë Mourja, *ai* hinzir 17 v. 19 (Murja je ona svinja). — Mjer *aji* ç'i s' ka vëlla 32 v. 4 (Teško onom koji brata nema). U Vuč.: *ay* on, onaj, *qay* onaj, eto onaj, tonaj, kako se poneki put rekne u Vuč.

belikbashi: Të mos dilshe me gjith kanejçë, *Belikbashin* qeshë tue mbejtë 27 v. 15 (Da ne beše izašao zajedno s kanijom, Buljukbašu bih ubio). Međutim, ako nije štamparska pogreška, ima i: *Belikbash*, më dukesh budallë 38 v. 3 (Buljugbašo, izgledaš mi lud).

bilik: Halim aja po bërtet: „Mu *biliku* ku m' ka mbetë? 56 v. 7 (Viče Halim aga: „Gde je meni četa ostala?“). — Tre *bilicet* i kom mbaru, Tre *bilice*, treçind vetë 70 v. 17 (Tri buljuka sam smlatio, Tri buljuka, tri stotine duša). U Vuč.: *bylyk*. Arbanasi u buljuk broje 100 ljudi. Tur. *bölük* ono što je podeljeno, deo jedne celine, parče, komad, udeo; odeljenje na primer u kući soba, odeljak, družina, svaki deo na koji je bataljon podeljen, četa.

çish: More lule, *çish* paske baft! 106 v. 20 (More cveće—snašo, kako si srećna bila!). U Vuč.: *qysh* kako, *kurqysh* nikako.

di: U përpoçën si *di'* kulshedra, Si *di'* kulshedra, si *di'* arslanë 15 v. 20 (Susretoše se kao dve aždaje, Kao dve aždaje, kao dva lava). — Ki Zeneli, nji gjal i ri, *Di* kuburet rras

- në xhl 37 v. 4 (Dve kubure-gurnu u nedra). — Mboushi patllakun me xhasht fishekë Për me vramun *di* tre vetë 41 v. 10 (Napuni revolver sa 6 metaka, da ubije dve tri osobe). — *Di* Koleca, *di* Petrejta, Njëni mboushka, qetri shtejka 43 v. 15 (Dva Kolečanina, dva... (?), Jedan punjaše, drugi pucaše). — *Di* tri ditë 46 v. 2 (Dva tri dana). — Hamz Kazazi nji bour i zì, *Di* taboret na i paska grì 54 v. 15 (Hamza Kazaz, jedan crni čovek, dva je bataljona izdrobio). — *Di* kavazat po *rejn* në derë 57 v. 19 (Dva kavaza sede na vratima). — Xhiu i Fajës me *di* patllakë 59 v. 15 (Džija Fajin sa dva revolvera). — *Di* pjumbat në shtat t' i dhashë 72 v. 13 (Dva sam ti zrna dao u meso). *Shtat* stas, telo. — *Di* pjumba i' shkret në krahnouër 95 v. 1 (Dva pusta zrna u grudi). — Këta *di* me i zënë 73 v. 20 (Tu dvojicu da uhvati). — Kour të rejmë na të *dije*, Kour të rejmë na të *di* 112 v. 16 (Kad budemo sedeli nas dvoje). — *Diçint* gjem Bulçizakë 78 v. 8 (Dve stotine momčadi iz Bulçiza). U Vuč.: *dy* dva, *tedy* oba, obadva, oboje, obojica.
- difeku*: Ku të rá pjumbi i *difegut*? 94 v. 10 (Gde te udari tane od puške?). Tur. *tüfek* ili *tüfenk* puška.
- dinja*: Nami i juej e mbëloj *dinjanë* 45 v. 15 (Vaša slava svet je prekrilila). Tur. *dünya*, U Vuč.: *dynja*: *Dynja* mall me mi dhon, smuj. Ovaj beli svet da mi daš — ne mogu.
- diqan*: Nana e Halitit në *diqan* 39 v. 18 (Majka Halitova u dućanu). — No ima i ovako: Qenka shpou nji qosh *duqani* 63 v. 8 (Beše provaljen jedan ugao od dućana). — U Vuč.: pored *dugonja*, *dyqan*, ali se mnogo više upotrebljava reč *dugonja*. Arap. *dükkan* zgrada u kojoj se prodaje razna roba. Vidi str. 271.
- dishek*: Na e vran' pashën në *dishek* 16 v. 16 (Ubiše nam pašu u postelji). — Shtroma *dishekun* me napë të bardh, Shtroma *dishekun* palë palë 21 v. 18 (Zastri mi postelju belim čaršavom, prostri mi dušek sve na falte). Arb. *me palue* saviti, previti, ispresavijati. — Thuj, ku bone mbramë sefa? — Në *dishekun* e ç' asaj vashe 114 v. 4 (Kaži, gde si se sinoć provodila? — U dušek u ove devojke). U Vuč.: Arbanasi obično kažu *dyshek*. Ta se reč uostalom čuje kako među Arbanasima tako i među tamošnjim Srbima, samo

- što Arbanasi kažu: *dyshëk*, a Srbi *dishek*. Tur. *düşek* postelja.
- grik*: N' ato kodra, n' ato *grika* 29 v. 5 (Na onim bregovima, na onim ždrelima). — *Grik'n* e Madhe e kan rethou 75 v. 6 (Veliku klisuru su opkolili). — No ima i ovako: Sait Daci po vinte *grykës*, Na vinte *grykës* me nji urdf 34 v. 7 (Sajt Daci dolažaše kroz klisuru, Dolažaše nam kroz klisuru sa jednom ordijom). U Vuč.: *gryka* grlo: po m' dhem *gryka* boli me grlo, sinon. *qaf*, *qafa*.
- gjimrikhane*: Krejsi poushka në *gjimrikhane* 22 v. 17 (Puče puška u đumrukani). U Vuč.: *gjimrykane*.
- Hiseni*: Mor i nejpi i haxhi Hisenit 72 v. 15 (More sinovče hadži Huseina!).
- Hisni*: *Hisni*, pasha, or krejë shënejk! 76 v. 24 (Husni pašo, more šinik glavo!). U Vuč.: Arbanasi tu reč izgovaraju *Hysni*, ali mesto *Husein* i Srbi i Arbanasi govoro *Isën*: Mula *Isën*. Međutim, u ovoj zbirci ima i ovakvih primera: *Hysejn* aga, nji bour i shkourtën 61 v. 9 (Husein aga, jedan omalen muž).
- hitbe*: T' ja këndojm *hitben* gazi 48 v. 1 (Da mu otslužimo pobedničku hutbu). Arap. *hütbe* molitva koju hatib čita sa minbera.
- ilqa*: Në *ilqe* t' onë çish qenka bam 71 v. 8 (U našoj zemlji kako se to desilo). Tur. *ülke* zemlja, teritorija pod jednom državnom upravom. U Vuč.: *ylqe*.
- irish*: Bani *irish* e duel në shkallë 24 v. 8 (Učini juriš i izađe na stepenice). — Me *irish* në llogore mbrenda, Na paska himun Aziz Dema! 26 v. 8 (Beše nam na juriš ušao u logore Aziz Dema). — Bejshin *irish*, hipshin mbi topa 29 v. 3 (Jurišahu, skakahu na topove). Ne *irish* hin n' istiqam 46 v. 12 (Na juriš uđe u utvrđenje). — Kush e boni *irish'* e parë? 45 v. 16 (Ko je napravio prvi juriš?). — Me *irish* n' llogore mbrenda 52 v. 1 (Na juriš prodro unutra, u logor). — Boni *irish* e zou në dardhë 75 v. 11 (Napravio je juriš i uhvati kod kruške). — Bon *irish*, ranë ke Pustejna 83 v. 2 (Napraviše juriš, padoše kod Pustine).

U Vuč. Arbanasi: *jurysh*, Srbi: *jurîš*; knjiž. turski: *yürüş* ili *yürüme* hod, konjski hod, navala, napad, *jurîš*.

it: Do t' a vras Brahejmin t' *it* 43 v. 14 (Ubiću ti Ibrahima tvoga). U Vuč.: *yt, yti*.

karadizen: Tue i rà *karadizenit* 66 v. 6 (Bijući u karaduzen). U Vuč.: *karadyzen* vrsta male tambure.

ki: *Ki* Haliti zveshi thejkën 39 v. 26 (Ovaj Halit Isuka nož). — Ç' ka po thote *ki* Pajaziti? — Na mundon *ki* Xhil jeziti¹⁾ 21 v. 11 (Sta kaže ovaj Pajaziti? — Muči nas ovaj Džil svirepi). — *Ki s' më* vrau po më theri 40 v. 7 (Ovaj me ne ubi, nego me zakla). — Çe *ki* osht pazari i gajtanit 72 v. 14 (Ovo je pijaca za gajtan). U Vuč.: *ky, qeky*.

kriç: Kapidani rejn kamb *kriç* 44 v. 8 (Kapetan sedi sa prekrštenim nogama). U Vuč.: *kryq* krst, isp. *krysa*, a u Gilanu *krygza* krstina, gomila na naročiti način naslaganih 13 snopova.

mifliz: Në çafë na pastë Franca, Inglizi, Çi na lanë në dorë *miflizizi* 42 v. 9 (Na vratu neka nas nose Francuska, Engleska, što nas ostaviše u rukama mufljuza). — Mouërmë nouse ke *miflizi* 113 v. 14 (Uzesmo nevestu od mufljuza). Arap. *müflis* bankrot, čovek koji je ostao ubog bez pare i dinara. Tako i u Vuč. Srbi kažu: *mifliz*.

mihlet: T' m' api izën me *mihlet*, Çi te shkoj në vilajet 66 v. 21 (Da mi dâ dozvolu sa rokom, da bih otišao u svoj zavičaj). Arap. *mühlet* vreme potrebno za obavljanje jednog posla.

milazim: *Milazimët* të t' i vras vetë 71 v. 18 (Potporučnike ču sam pobiti). Arap. *mülazim* pomoćnik, volonter, u vojsci

¹⁾ Ova arap. reč znači: bandoglav, tvrdoglav, bez srca, svirep, a postala je od arap. osob. imena *Yezid* koji je bio drugi kalifa i rođeni sin Muavije, osnivača jedne posebne islamske države i dinastije. Jezid je rođen 26 godina posle hidžr., a 60 god. posle smrti svoga oca Muavije seo je na njegov presto. Zbog građanskih i verskih ratova među muslimanima stekao je glas čoveka prokletog i najsvirepijeg. Od muslimana je prešla i u srpski jezik. Po varošima i Kosova i Metohije, pa često i po selima ranije se moglo čuti: *Mlëgo jezlt* čovek u značenju: bez srca, svirep, nemilostiv, tvrdoglav, nadžltja. Vid. Š. Sami, *Kamus-ul-alam*, knj. VI, Istanbul, 1316, str. 4796 a. v. *Yezid*.

potporučnik. U Vuč. Srbi kažu: miljatzm, miljaztma, a arb. *milazim*.

shiqir: *Shiqir* bona, dola n' selamet 49 v. 10 (Zahvalih se, spasoh se). Ali jedanput sam zabeležio i ovako: *Shiqir* boni i tan Varoshi 39 v. 25 (Blagodarila je bogu cela varoš). Arap. *şükr* zadovoljstvo koje se ima od kakvog dobročinstva, zahvalnost, blagodarnost. U Vuč.: *shyqyr* hvala, blagodarim. — Kako si? — *Şucur* Bogu, dobro sam. Qysh jê? — *Shyqyr* me thue. Kako si? — *Şucur*, da kažemo.

xhibe: Për nji *xhibe* na bezdisi 113 v. 15 (Dosadi nam radi jednog džubeta). Arap. *cübbe* vrsta dugačke haljine koju su nosili školovani, crkveni ljudi. U Vuč. arb. *xhybe*, a Srbi *džube*, poneki i *džibe*.

xhish: Të të la me *xhishën* pjakë 65 v. 18 (Ostaviću te sa bakom starom). lsp. u Gilanskom srezu: *stërgjysh* praded, *katërgjyshi* prapraded; u Vuč.: *gjysh*, *gjyshi*, *babgjysh*, *babgjyshi* ded.

zilif: Të qofsha falë, moj *zilife* zezë 111 v. 19 (Bravo, ti mori sa crnim zulufima!). Pers. *zülfi* prameni kose koji se lelujaju sa obe strane obraza U Vuč. *zylyf*, *zylyfi*, zuluf. Međutim, ima i ovako: Kur vëkati *qyçuk* Mehmeti 65 v. 2 (Kad povika mali Mehmed).

zdrip: Kour t' a zdropni prej në at, Lë t' mos boje shoum inat 105 v. 9 (Kad bude sjahala s konja, Nemoj da se mnogo inati). U Vuč.: zhdryp! siđi, skini se; M' ka *zhdryp* prej kerit. Skinuo me s kola.

19. o m. e:

qonka: Sod për sod na *qonka* dita, *Qonka* dita për me vdekë 93 v. 10 (Danas nam je dan, Dan za umiranje). U Vuč.: reklo bi se: *qenka* ili *koka*. Ay *koka* ardh On beše došao.

20. oll m. lla:

pollambë: T' a masin shtatin me *pollambë* 112 v. 2 (Izmeriče ti snagu pedljem). U Vuč.: *pllom* pedalj; dy *pllom* e gjys dva pedlja i po.

21. *oll m. llu:*

polloumb: Mor *polloumb* i foushësë 108 v. 8 (More poljski golube). U Vuč.: *pllumb*, *pllumbi* divlji golub, golub uopšte.

22. *o m. u:*

kolloukët: Çoi *kolloukët*, na sardisi 69 v. 5 nap. 2 i 3 (Posla vojsku, opkoli nas) Tur. *kul* rob, sluga, slovesno stvorenje, rab božji. Nekad se tako zvala vojska izvrbovana od roblja. *Kapu kuli* i *kul ogli* vojska od roblja pokupljena. Rod tur. podanika koji su obavezni bili da obavljaju neke vrste vojničkih dužnosti.

ogur: Ka mar oudhën n' *ogur t' allahit*, N' *ogur t' allahit* i ka rá malit 92 v. 3 (Uputio se na božju sreću, na božju sreću uputio se kroz planinu). Arap. *ugur* sreća, radost, naoposlo. Tur. *ugur ola!* neka je sa srećom! I u ovoj zbirci arbanaških pesama nalazimo: *Ugur olla!* 68 v. 24, a znači isto što i arbanaški: *Oudh'e mbarë!* 68 v. 20 (Srećan put ili ako Bog da!). Kao Arbanasi što kažu: *Ugur olla*, tako i Srbi po Metohiji i Kosovu kažu: *Ako bog da? mesto kuda?*

23. *o m. y:*

qosh: Qenka shpou nji *qosh* duqani 63 v. 8 (Beše provaljen jedan ćošak od dućana). U Vuč.: Srbi kažu: *ćuše*, *ćušeta*, a Arbanasi: *qýshe*. Reč je turska i glasi po carigradskom izgovoru *köşe* ugao, kut, budžak.

24. *ou m. u:*

aroushë: Dalip Karaji, nji *aroushë* mali, I rá asqerit moun ke Zalli 81 v. 14 (Dalip Karaji, jedna gorska mečka, udari na vojsku upravo kod Peska).

ashtou: Gjith Avrupa *ashtou* kan thanë 60 v. 5 (Cela Evropa je tako rekla). — Ajo fjalë *ashtou* ka mbetë 107 v. 10 (Ta reč je tako ostala). U Vuč.: *ashtu* tako; *Ashtu* po thuen Tako kažu.

axhënou: Në e ké *axhënou* Ramazà'n 39 v. 15 (Ako si postio Ramazan). *Me axhënou* postiti, a *me ninue* jednoničiti. — Tredhet dit' e muharemit Zouna fejl¹⁾ me i *axhënou* 72 v. 24 (Trideset dana muharema počeh uredno da postim).

¹⁾ Arbanasčki *fejl*, u Vuč. *fill* nit, žica.

Bahoutë: N' at *Bahoutë* po ref bureja 20 v. 9 (U tom Bahutu truba trubi).

bardhoushka: Qeraxhi, të pjastë moushka. Ku i çon kto *bardhoushka*? 114 v. 17 (Kiridžijo, pukla ti mazga, kamo nosiš te belojske? Misli na devojke, žene).

bekou: Tej, martinë, më qofsh *bekouë!* 96 v. 9 (Ti, martinko, da si mi blagoslovena!). U Vuč.: *beku* blagosloven.

bongouri: Tarnana, o pilaf *bongouri* 113 v. 16 (Tarnana, o pilave od bungura). Tur. *bulgur* postalo od *burgul* prekrupljena pšenica koja se upotrebljava za gotovljenje pilava.

bour: Vërtet Dibra paska boura! 25 v. 18 (Vaistinu je Debar imao junaka!). — Has Ballanca, nji *bourë* pjak 30 v. 1 (Has Balanca, jedan hrabar starac). — S' roket *bouri* si dhej për çafe 31 v. 3 (Ne hvata se muž kao koza za vrat). — Tejm për tejsi e *bour* me *bourë* 35 v. 19 (Dim u dim, a junak sa junakom). — Nuk don *bouri* jogunesha 57 v. 17 (Neće muž jogunice). — Hysejn aga, nji *bour* i shkouritën 61 v. 9 (Husejin' aga, jedan omalen junak, muž). — *Bourrat* Zhouta na i ka vrá 71 v. 6 (Ljude nam je Žuta pobio). — Don t' i çoje *bourat* në Fizan 76 v. 12 (Hoće da pošlje ljude u Fizan). — Bini, bourra, atij dushmani, Bini, *bourra*, n' dashi me i rá 87 v. 13 (Udrite, ljudi, na tog dušmanina, Udrite, muževi, ako želite da na nj udarite). — Selman Lika, nji *bour* i vjetër 93 v. 23 (Selman Lika, jedan stari junak). — Ndal, Kalesh¹⁾, se s' ke njoft *boura*, T' i çoj shokët si kërcouna 36 v. 2 (Stani, Kalješ, jer ti nisi poznao junake, Poslaću ti drugove kao trupce). — Hamz Kazazi, nji *bour* i zi 54 v. 15 (Hamza Kazaz, jedan crni junak). — Rustem Kërouca, nji *bour* i vjetër 42 v. 27 (Rustem K'ruca, jedan junak stari).

cicërou: Ene zoçtë tou *cicërou* 97 v. 9 (I ptice cvrkućuci). Isp. u Vuč. u govoru tamošnjih Srba *căcōrit* (se) i *căcōrit*, kaže se za kokoš kad sitno cvrkuće, mlada kokica kad pokušava da se rakolji pre no što će da pronese.

¹⁾ U Gillan. srezu: *kalesh* i *kalush* crnomanjast, omalen. Isp. u rečniku Kosovsko-metohijskog dijalekta reč *kaluša* ovca crnih obraza.

- couca*: S' jemi *couca*, s' jemi grá 31 v. 7 (Nismo cure, nismo žene). — Mor polloumb i foushësë, More bashn' e *coucësë* 108 v. 8 (More divlji golube, More devojačka perjanico). — Ç' atje poshtë nji *coucë* kërcente 102 v. 2 (Onamo dole jedna cura skakaše, igraše). U Vuč.: me *kcye*, po *kcen* skakutati, skakati, skače.
- Couka*: Baftjar *Couka* s' zejhet xhallë 27 v. 2 (Baftijar Cuka ne hvata se živ). — S' e ke njoftë Baftjarn' e *Coukës* 27 v. 10 (Nisi poznao Baftijara Cukinog). — Baftjar *Couka* i hoç topanxhat 27 v. 5 (Baftijar Cuka odloži puške).
- coull*: Bini, bourra, ... se s' durohet Sërbi ndër *coull* e grá! 87 v. 15 (Udrite, junaci, ... jer se ne mogu Srbi trpeti među devojkama i ženama). — Aziz Xheka me do coullë, Me do *coull* e me do gjem të tij 86 v. 4 (Aziz Đeka s nešto svoje ženske dece, S nešto ženske dece i s nešto svojih sinova).
- çou*: Nikoll Rrita paske *çou* 43 v. 9 (Nikola Rita beše poslao, poručio). U Vuč.: *çue*. — Ku m' ka *çou*, e kom ndigju 57 v. 10 (Kud god me je poslao, poslušao sam ga). — Sheh Zërçani fjalë ka *çou* 75 v. 4 (Šeh Zrčan poručio je). — *Çouni*, gjem, e rokni houtat 62 v. 1 (Ustanite, deco, i uzмите puške!). U Vuč. Arb. bi rekao: *çoni* djem. — Në banjë na e *çouka*, Në banjë na e *çojnë* 103 v. 9 (U banju nas je slao, U banju bi nas slao).
- çoun*: Pash *çounat* si në Berat 49 v. 15 (Videh momčad kao u Beratu).
- Daout*: *Daout* Mourja, nji gjal lehnok, E boni prejtën në Qenok 64 v. 21 (Daut Murja, jedan detič ...?) Načini busiju u Čenoku). U Vuč.: Daut muslim. osobno ime, kod Srba *David*, *Dava*.
- diftou*: M' u *diftou* nji andr' e zezë 66 v. 13 (Prikaza mi se jedan crni san). U Vuč.: *diftu*; Dauti na *diftoj* udhën (David nam pokaza put).
- farouen*: Tre çind houtat ç i rán ke dhentë, Na i *farouën* barijt e çentë 93 v. 13 (Trista hajduka što upadoše u ovce, Istrebiše nam čobane i pse). U Vuč.: na i *farûn*. Qeto macët na i *faruën* mijt (Ove mačke nam istrebiše miševe).

foush: Ç' jon ata n' at *foush'* të gjatë? 67 v. 15 (Sta su oni u tom dugom polju). — Bojn xhillis në *foush* të Gjericës 74 v. 16 (Drži skup u Đuričkom polju). — *Foush'* e male u mblodhnë vetë 84 v. 19 (Polja i planine sabraše se sami). — N' *foushë* të Nejshit, moun ke ura 25 v. 17 (U Niškom polju upravo kod mosta). — Mor polloumb i *foushësë* 108 v. 8 (More poljski golube). U Vuč.: *fush*: Në për *fusha* po polju.

fouta: Shoum nouse *fouta* vounë 49 v. 23 (Mnogo nevesta u crno se zaviše). Srbi u Vuč. upotrebljavaju reč *futo* koja služi za poređenje modre boje pedmeta u najvećem stepenu kao čivit: Modar kaj *fûto*. Iz ovog se arbanaškog primera vidi da se tako nekad zvala materija modre boje koje su Arbanasi upototrebljavali mesto crne boje. U Vuč. kad se kaže da se neko *ofûtio* znači isto što i da se u crno zavio. Tur. *futa* ili *fita* vrsta platna koje se paše mesto pregače u kupatilu.

gëzou: M' u *gëzou* zemra e ime 49 v. 11 (Obradova se srce moje). U Vuč.: *gëzu*; U *gëzofsh* me shindet! da si zdravo! Veselio se u zdravlju!

grou: Në besë të vret en nji *grou* 42 v. 18 (Na veru ćete ubiti i jedna žena). U Vuč.: *gru*, *grua*, *gra* žena, žene.

gjobou: Mor Kolec, më ke *gjobou* 43 v. 10 (More Koleče, globio si me). U Vuč.: Më kë *gobu*; M' kan shti *gob* me pague Naterali me da platim *globu*; M'kan *gobu*. Globili me.

houta: Treçind *houta* i mbajti tan natën 18 v. 4 (Tri stotine pušaka (?) prenosio je svu noć ili: Držao je 300 hajduka svu noć). — Nji takëm ç'i ishin me *houta* 28 v. 18 (Jedan odred — vojske — koji je bio s puškama). — Çouni, gjem e rokni *houtat* 62 v. 1 (Ustajte, deco i uzmite, pograbite puške). — Shtatë *houtat* ç'i rejnë në lerë 15 v. 9 (Sedam hajduka (?) što sede u zabranu). — Gjith me *houta* e me openga 84 v. 11 (Svi sa puškama i u opancima). — Të gjith zotnej e bejlerë, Gjith me *houta* e ruvelë 106 v. 10 (Sva gospoda i begovi, Svi sa puškama i revolverima).

hutou: Çudë e madhe si s' jom *hutou!* 104 v. 6 (Veliko je čudo da se nisam izbezumila). — Em im at m' ish varrue,

Ime motër m' ishte *hutou* 66 v. 16 (I moj otac mi beše ranjen, Moja sestra beše se izbezumila). *Me hutou* biti smučen, zbuniti se, poludeti.

jakouce: Gjemt e Dibrës nuk jan pula, Po bojn huxhum pa kësula, Pa kësula e pa *jakouce* 25 v. 21 (Debarska momčad nisu kokoši, nego jurišaju bez kapa, Bez kapa i bez džoka). Do duše kod Strmilja je podvučena reč naštampana u obliku *jakuoce*, ali ja mislim da je tako nečijom pogreškom napisana mesto *jakouce*.

Jousouf: Kour vëkati *Jousouf* agë Dibra 83 v. 3 (Kad povika Jusuf aga Dibra).

kasatourja: Si s' m' u ndodh *kasatourja* qetër 94 v. 1 (Kako mi se ne nađe drugi tesak ili: da mi se beše našao drugi tesak). U Vuč.: *kasatura* jedna vrsta vojničkog tesaka, ime koje se upotrebljavalo u turskoj vojsci.

katound: T' a ka lanë pjak pa *katound* 121 v. 23 (Ostavili su ti starce bez sela). U Vuč.: *katund*; Në për *katunde* po selima.

këndou: Në *Manastejr* t' u *këndou* fermani 50 v. 6 (U Bitolju čitajući ferman). — Ç' na *këndon* nji zogë Në çardak, në penxhere, *Këndouka* e s' pushouka 103 v. 4 (Što nam peva jedna ptica na čardaku, na prozoru, Pevaše i ne prestajaše). — T' a shof... bilbilin tou *këndou* 97 v. 11 (Da vidim slavuja kako peva). U Vuč.: Na *këndu* kongat e mira Pevao nam je lepe pesme.

këndouka: *Këndouka* e s' pushouka 103 v. 6 (Pevaše i ne prestajaše). U Vuč.: *kendojke* pevaše. Po lujke e po *kendojke* igraše i pevaše.

këpout: E xheta Xhilin në prou, Ja *këpouta* me karafite 21 v. 19 (Nadoh Džilja na potoku, Presekoh ga karabinom). U Vuč.: *me këput* iskidati, prekinuti; U *këput* sinxhiri i kofës Prekide se sindžir od kofe.

kërcoun: T' i çoj shokët si *kërcouna* 36 v. 3 (Poslaću ti drugove kao trupce). — Shoum naša i lae *kërcounë* 49 v. 22 (Mnogo si majki ostavio sirote, kao ogorele panjeve). Što znači reč *kërcoun*, tačno ne znam. U Prizrenskom srezu rekoše mi da *kërcoun* znači trupac, panj.

- kërkou*: E pejt pashën pse e ka *kërkou* 76 v. 19 (Upita pašu zašto ga je tražio?) U Vuč.: *kërkue* tražiti, iskati; E ka shku me *kërkû* Otišao da se šeta.
- kërkound*: Je si plloska či s' ka fund, As *kërkound* s' të dihet qaci (ciril) 121 v. 22 (Ti si kao pljoska koja nema dna, Niti ti se zna kraj). U Vuč. kaže se: *kurkund* nigde, s' gjindet *kurkund* ne nalazi se nigde.
- Kërouca*: Rustem *Kërouca*, nji bour i vjetër 42 v. 27 (Rustem Keruca, jedan štarinski junak).
- këtou*: Memë Hasan, ku të kom? — Çëndro, beg, se *këtou* jom 58 v. 7 (Memo Hasane, gde si mi? — Drži se, beže, jer sam ovde). U Vuč.: *këtu* ovde, tu, no kaže se i *qetu* i *qety* kao što Srbi kažu: *tovde*.
- kolloukët*: Po çoi *kolloukët*, na sardisi, çoi *kolloukët* ... në Manastejr na sirdisi 69 v. 5 (Posla vojsku, opkoli nas, posla vojsku ... u Bitolj nas protera). U Vuč. I Srbi i Arbanasi upotrebljavaju reč *kuluk*.
- koulla* i *koullë*: Na bon *koullë* me këlçere 35 v. 20 (Načiniše nam kulu sa krečom). — Dïtn' e martë rash me fjetë. Se ç' kam pa nji andër t' shkretë, M' u dïftou nji andr' e zezë: Koull' e saraje m' ishin derdhë 66 v. 11 (U sredu legoh da spavam. Kad usnih jedan pusti san, prikazao mi se jedan crni san: kule i dvori bejahu mi porušeni). — Krejsi poushka moun ke foura, Pa nji faj u vrà Dine *Koulla* 63 v. 17 (Puče puška baš kod pekarnice, bez ikakve krivice ubijen je Din Kula). — Dïl e çile dern' e *koullës* 92 v. 22 (Izađi i otvori vrata na kuli). — Krejsi poushka moun ke *koulla* 92 v. 14 (Puče puška upravo kod kule). U Vuč.: *kulla* i *kull*.
- kour*: *Kour* vëkati Nourçe leveni 83 v. 5 (Kad povika leventi Nurçe). *Kour* vëkati Jousouf agë Dibra 83 v. 3 (Kad povika Jusuf aga Dibra). — *Kour* je lirou e *kour* ke ardhë? 38 v. 1 (Kad si se oslobodio i kad si došao?). — *Kour* u vra Halit sugari, Zou me qa i tan pazari 39 v. 22 (Kad pogibe Halit mezimče, ceo pazar poče da plače). — *Kour* lufton Selman' i mjerë 20 v. 21 (Kad se bori tužni Selman). — Dale Laçi *kour* bërtejti 40 v. 4 (Kad povika Dalje

Ljači). — *Kour* dha nare Doll Mëhalla 82 v. 21 (Kad kliknu Dol Mahala). — Se shoum pjagë më kan bâ ... Mos m' i pëk, e mos m' i nga, M' i shef hoxha *kour* ka me m' lá 96—97 v. 3 (Jer su mi mnoge rane napravili, ... Nemoj m! ih doticati i nemoj me dirati, videçe mi ih hodža, kad me bude kupao). — *Kour* të bojsh, babo, emër 101 v. 18 (Kad, oče, zapovediš). — *Kour* e çelën të bon merak 104 v. 4 (Kad ih otvori da te očaraju).

No pored oblika kao što su gornji, ima i ovakvih, ako nemamo posla sa nečijom pogreškom: *Kur* ja boni poushka pam! 58 v. 5 (Kad mu puška učini: pam!). U Vuč.: *kur* kad: tu shpija s' t' vij *kur* kući ti doći neću nikad; *Kur* po shkoni? Kad ćete ići? *kurkund* nigde; *kurqysh* nikako ni na koji način.

Kourt: Tej, mor *Kourt*, a s' po del nji herë? U bâ *Kourti* për me dalë 15 v. 12 (Ti, more Kurte, ne bi li jednom izišao? Pođe Kurt da izađe). — Ç' ai *Kourt* Hoti e ç' ai *Kourt* Deda 15 v. 19 (Onaj Kurt Hoti i onaj Kurt Deda). — *Kourti* e Xhepa di vëllazën 44 v. 18 (Kurt i Džepa dva brata). U Vuč. islamsko ime *Kurt*, *Kurta*, *Kurtes* i znači: isto što u Arbanasa *Uka* a u nas *Vuk*.

krahnoaër: Me di pjumba në *krahnouër*, Di pjumba i' shkret në *krahnouër* 94 v. 22, 95 v. 1 (Sa dva kuršuma u grudima, Dva pusta kuršuma u grudima).

luftou: Ku po shkoni, more lakoriçë? — Ke Shabani me *luftou* 18 v. 10 (Kamo idete, more golaçi? — K Sabanu da se bijemo). Më dha poushkë me *luftou* me Has Ballancën 29 v. 22 (Dade mi pušku da se bijem sa Has Balancom). — Osht mb'edhun tabori me *luftou* me Salih Asllanë 30 v. 6 (Sabrao se tabor da se bije sa Salihom Arslanom). — Për reth Drinit tu *luftou* 75 v. 7 (Vodeći borbu oko Drima). — Ç' jan ata n'at prou? — Gjemt e shehit tu *luftou* 77 v. 20 (Ko su oni na onom potoku? — Sinovi Šeihovi biju se). — Isti primer na str. 78 v. 6. U Vuč. Obično *luft* i *lufta* borba, ali: me *lliftú* boriti se, biti se, po *llifton* vodi borbu, bori se.

- lirou*: Kour je *lirou* e kour ke ardhë? 38 v. 1 (Kad si se oslobodio i kad si došao?). U Vuč.: *liru, me liru osloboditi, isp. me dliru isprazniti, izručiti np. kakav sud.*
- lshou*: Pa xhak malet me mos i *lshou* 53 v. 1 (Bez krvi planine da ne pusti). U Vuč.: *me lishu pustiti; lishoma vend pusti mi mesto; s' po lishon* ne pušta; E kemi *lishu* gjojn në për arave Pustili smo stoku po njivama.
- lulëzou*: T' a shof verën tou *lulëzou* 97 v. 10 (Da vidim proleće kako cveta).
- mallkouëm*: Na këndon nji zog-i zl, Mos këndo, qofsh i *mallkouëm* 109 v. 19 (Peva nam jedna crna ptica, Ne pevaj da si prokleta!).
- martouë*: N' u pejtë nana për mou, Ju t' i thoni se u *martouë* 94 v. 19 (Ako vas majka upita za mene, vi joj recite da se oženio). — Imer aga na u *martou* 65 v. 10 (Imer aga nam se oženio). — Nousja e ré m' ishte *martou* 66 v. 18 (Mlada se snaša beše udala). U Vuč.: *martu, Don me u martue* hoće da se oženi; Martom, babo, Oženi me, oče.
- mbarou*: Theni çafën, mor të *mbarou* 42 v. 13 (Slomite vrat, more besramnici). — Thoni nanës mos më qajë mou, T' qan Salihnë çu u *mbarou* 58 v. 13 (Recite majci da ne oplakuje mene, Neka oplakuje Saliha koji je skončao ili se osramotio?). Glagoli u dva navedena primera nisu od iste osnove. Prvi *mbarou* postao je od osnove *mbare* čast, sreća; drugi primer je od glagola *me mbarue* načiniti, svršiti, okončati. — Neki Starova, qofsh i *mbarou* 42 v. 17 (Neki Starova, da si posramljen, ili sram te bilo!). U Vuč. pozdravljaju Arnauti radnike na poslu: Puna (e) *mbarë!* a pozdravljeni odgovaraju: Mbar paq! Srećna radnja! — Sreću imao! A e *mbarove* kerin? Jesi li napravio, dovršio kola?
- mbështoull*: E *mbështoull* ulemanë 45 v. 8 (Sabra ulemu).
- mboush*: Ja *mbousha* brezat pjot me xhak 30 v. 2 (Napunih mu pojas pun krvi). — Beqir Markja patllak'n e *mboushi, Mboushi* patllakun me xhasht fishekë 41 v. 9 (Bećir Markja napuni samokres, Napuni samokres sa šest metaka). — U *mboush* oudha me dervejšë 52 v. 7 (Ispuni se drum sa dervišima).

— T' a *mboush* qemerin me fjort 101 v. 11 (Da ti napunim čemer sa dukatima). U Vuč.: *me mbush* napuniti; *Mbushma* qet kënat me uj, Napuni mi ovaj krčag vode).

mçouëm: Më ndodhi nana *mçouëm* 110 v. 1 (Majka mi se desila budna).

mçouka: Ç' na këndon nji zogë? Këndouka e s' pushouka, Dhandrin na e *mçouka*, Në banjë na e çouka 103 v. 7 (Što nam peva jedna ptica! Pevala je i nije prestajala, Mladostenju nam je budila, u banju nam ga je slala).

mou: Nousja e ré thot: „me kê t' m' lash *mou*“¹⁾ 65 v. 17 (Snaša mlada će reći: „S kim ćeš *me mene* ostaviti). — Se kët s'her na e bani pasha, Ketë s'her m' a boni *mou* 17 v. 4 (Jer ovu pakost nam učini paša, Ovu pakost *mi* je učinio *meni*). — Thoni nanës mos m' qaje *mou* 42 v. 19 (Recite majci da *me* ne oplakuje *mene*). Istovetni primer nalazimo i na str. 58 v. 13. — Pse m' a vret Brahejmin *mou*? 43 v. 11 (Zašto će *mi* Ibraima ubiti *meni*). Ç' ka veziri ç'i m' vret *mou* 57 v. 9 (Zašto bi *me* vezir ubio *mene*?). — *Mou* për tej më mouër malli 112 v. 9 (*Mene me* je obuzela želja za tobom). — N' u pejtë nana për *mou* 94 v. 19 (Ako vas bude majka pitala za *mene*?). U Vuč. *mu*: *Mu* po m' doket se je mir *Mene mi* se čini da si dobro. Ali pored primera koje smo naveli iz debarskog govora u ovoj zbirci pesama nalazimo i ovakve primere: Cili gjal të t' vjen me *mu*? 58 v. 2 (Koji će djetič da pođe sa mnom?); Halim aja po bërtet: „*Mu* biliku ku m' ka mbetë?“ 56 v. 5 (Halim aga viče: „*Meni* četa gde *mi* je ostala?“).

mouër: N' u pejtë ç' farë nouse mouër 94 v. 21 (Ako vas upita majka kakvu je nevestu uzeo?). — *Mouërmë* nouse ke miflizi 113 v. 14 (Uzesmo snašu od mufljuza). — *Mouërmë* nouse ke potouri 113 v. 17 (Uzesmo snašu od potura). — *Mour* xhakun e Ganejs 60 v. 11 (Uze krv Ganijnu, tj.

1) Kao u kosovsko-metohiskom govornu i u još nekim našim dijalektima, kao što se vidi, u arb. debarskog kraja upotrebljavaju se dvostruke zamenice u istom licu i padežu.

osveti Ganiju). U Vuč.: *me mar uzeti, e mur uze, s' m' a kan mar nisu mi uzeli, na murën uzeše nam, uzeše nas.*

moun: N' foushë të Nejshit, *moun* ke ura 25 v. 17 (U Niškom polju, baš kod mosta). — Krejsi poushka *moun* ke koulla 92 v. 14 (Puče puška baš kod kule). — I rá asqerit *moun* ke Zalli 81 v. 15 (Udari na vojsku baš kod Peska). — *Moun* në vetull osht shitu¹⁾ 78 v. 1 (Baš u obrvu beše ustreljen). — *Moun* ke teqja u zou fesati 84 v. 5 (Upravo kod tekije zametnu se boj). — *Moun* ke oura me kamza druni 93 v. 15 (Baš kod mosta sa drvenim stubovima). Ali, ako nije kakva pogreška, ima primera i samo sa *u* mesto *ou*: *Mun* ke oura në Gallatë 58 v. 10 (Upravo kod mosta u Galati). — Çi të mar xhak mû -n-ë ballë! 56 v. 18 (Daću ti uzeti krv upravo u čelo, tj. da ću ti se osvetiti tanetom u čelo). U Vuč. *mun*: *Mun* tu dugonja Dimkut Kod samog Dimkinog dućana.

moun: A *moun* ja thom nouses vet 67 v. 29 (Mogu li ja reći svojoj snaši?). U Vuč. *Mun* i *mund*, *muj*, *smuj* moći, ne mogu; a *po mundesh?* možeš li? ili A *po mundeni?* Možete li? Tako prolaznici posle pozdrava pitaju radnike u polju, ili na drugom kakvom radu.

moundem: Rej, juzbash, mos m' shaj mou, Se s' *moundem*²⁾ tjalët me t' i duru 70 v. 10 (Sedi, kapetane, nemoj me psovati mene, jer ne mogu tvoje reči da podnesem). — S' *mound* t' i shof, more vëllá 96 v. 22 (Ne mogu da ti ih vidim, more brate, misli na kuršume u rani). U Vuč.: vidi objašnjenje kod prethodne reči.

Mourja: Ashtë *Mourja*, ai hinzir 17 v. 19 (Murja je onaj krmak). — Ngrehu, kunat', bjerma poushkën, Se vjen *Mourja* me m' marr' moushkën 18 v. 1 (Diži se, zaovo, donesi mi pušku, jer dolazi Murja da mi uzme mazgu).

moushka: Vjen *Mourja* me m' marr' *moushkën* 18 v. 2 (Dolazi Murja da mi uzme mazgu). — Qeraxhí, te pjastë *moushka*

¹⁾ Arb. *me shitu* ustreliti: Zana t' shitoit! Vila te ustrelila! U Vuč. česta ženska kletva među Srbima: Strela te ukočila! Arb. u Gilanskom srezu: *Shita* t' shitoit' strela te ustrelila! lsp. grč. ἡ σάγitta, σαίττα od lat. *sagitta*.

- 114 v. 17 (Kiridžijo, pukla ti mazga!). U Vuč.: *mushk*, *mushka* mazga.
- ndihmou*: Thoj Kaloshit me na *ndihmou* 75 v. 5 (Reci Kaljošu da nam pomogne). U Vuč.: *me ndimue* pomoći; *ndima* pomoć; *Ndimo*, o zot! Bože, pomози! *Ndimona* pomozite nam; Na kan *ndimue* pomogli su nam.
- ngarkouë*: Nëpër kual se ç' jon *ngarkouë* 96 v. 7 (Na konjima što je bilo natovareno). U Vuč.: *me ngarkue* ili *me ngërkue* natovariti, utovariti, potovariti; Kerin plot eka *ngarkue* Puna kola potovario.
- Nourçe*: Kour vëkati Nourçe leveni 83 v. 5 (Kad povika leventa Nurçe). — *Nourçe* Kala nji kahreman 25 v. 8 (Nurçe Kalja, jedan junak). U Vuč. hipokor od arap. imena *Nur-ed-din* što znači svetlo vere, načinjeno je ima *Nurçe* pomoću verovatno srpskog sufiksa *-če*.
- nouri*: U dixhet *nouri* natë për natë 65 v. 7 (Svetli im nur svake noći). Arap. *nur* svetlost, svetlo, fig. oko. U Vuč.: *nur*, Nuredin.
- nouse*: Shoum *nouse* fouta vounë 49 v. 23. (Mnoge neveste staviše crminu). — N' u pejtë ç' farë *nouse* mouër? 94 v. 21 (Ako vas upita kakvu je nevestu uzeo?). — *Nousja* e ré thot: „Me kê t' m' lash mou?“ 65 v. 17 (Mlada nevesta će reći: „S kim ćeš me ostaviti?). — Marin *nousen* e Imer fatziut 67 v. 17 (Uzimaju nevestu nesrećnog Imera). — A moun ja thom *nouses* vet? 67 v. 29 (Mogu li kazati svojoj nevesti?). — Nana e *nouses* ishte bo merak 104 v. 12 (Majka nevestina bila se zabrinula). — Nana e *nouses* na kishte qamë 104 v. 8 (Majka nevestina beše uplakana). — Nji selam *nouses* t' ja boni 105 v. 5 (Da pozdravite nevestu). Nan' e *nouses* fjuturë 105 v. 14 (Hitra majka nevestina). — Mori *nouse*, dil në shkallë 106 v. 4 (Mori nevesto, izadi na stepenice). — Mos u bon, *nouse*, budallë 107 v. 8 (Nemoj, snašo, da budeš budala). — *Nousja* e vet u bo fodulle 111 v. 17 (Njegova nevesta postade gorda). — Mouërmë *nouse* ke potouri 113 v. 17 (Uzesmo snašu od potura). — *Nousja* e ré m' ishte martou 66 v. 18 (Mlada se nevesta beše udala). U Vuč.: *nuse*, *nusja*, snaša. nevesta.

oudhë: Thoni Alis: „*Oudh'* e mbarë“! 24 v. 9 (Recite Aliji: „Srečan put“!). — *Oudh'* e mbar, or Gut i Fajës 62 v. 7 (Srečan put, Guto Fajin!) — U mboush *oudha* me dervejshë 52 v. 7 (Ispuni se put dervišima). — *Oudh'* e mbarë, or krushç bujarë 68 v. 20 (Srečan put, more svatovi...). U Vuç.: *udhë, udha* put: *Udha* 'mbar! Srečan put! Srbi vuçitrnci se rugaju Arnautima: Ajt ulambar! kad hoçe nekog da oteraju.

Okshëtoun: S' ke pa gjalë prej *Okshëtouni* 96 v. 4 (Nisi video momke iz Okštuna). — N' *Okshëtoun* na jan shkarkouë 96 n. 8 (U Okštunu su nam istovareni).

oun: *Oun* me pashën kom kuvend 16 v. 19 (Ja sam s pašom razgovarao). — *Oun* kom dale e kom shkrepë 33 v. 9 (Ja sam izašao i okinuo, misli na pušku). — Mjeri *oun* për pesë fishekë 43 v. 1 (Avaj meni siromahu, za pet metaka). — Thot Salija: „*oun* jam i parë“ 58 v. 3 (Kaže Salija: „Ja sam prvi“). — *Oun* Ganejs i paç thanë 60 v. 3 (Ja Ganiji bih rekao). — *Oune* izën të api vetë 66 v. 23 (Ja çu ti sam dati dopuštenje). — Se *oun* e xheta fatn' e parë 68 v. 21 (Jer ja nađoh prvu sreću). — *Oun* i mjeri e mendova 72 v. 20 (Ja siromah razmislih). — *Oun* të erdha para aksh-amit 72 v. 12 (Ja ti dođoh pre akšama). — Mjeri *oun*, sa qenka tretë 108 v. 5 (Jadna ja, koliko si oronula). — *Oun* të ri e mora, Vethen e gëzova 110 v. 21 (Ja uzeh mladoga, te sebe obradovah). — *Oun* me tej nuk kam inat 123 v. 9 (Ja tebe ne mrzim). — *Oun* të parin e kom pas arsllan 123 v.14 (Ja sam za poglavicu imao lava). U Vuç.: *un, une, ja*

oura: Ke *oura* e shehit u bo shum xhak 89 v. 6 (Kod šehova mosta prolivena je mnoga krv). — Moun ke *oura* me kamza druni 93 v. 15 (Baš kod mosta sa drvenim stubovima). — Çaj batak u ba *ourë* 35 v. 19 (Ona bara napravi se most). U Vuç. *ur, ura, most; Ura* i Sitnicës most na Sitnici; Te *ura* e vjetër Kod staroga mosta; Përte *ura*. Preko mosta, s one strane mosta.

pagou: Më mbet gjali pa *pagou* 21 v. 17 (Ostade mi sin nena-plaćen, tj. neosvećen). — Se veten t' eme e kom *pagou* 42 v. 19. (Jer sam ja sebe naplatio, tj. osvetio). U Vuç. *me*

pague platiti, naplatiti; *pagoma* plati mi; *s' boet pa pague* ne može da se ne ne plati, ne može besplatno.

potouri: Mouërmë nouse ke potouri 113 v. 16 (Uzesmo snašu od potura). U Vuč.: *potur* poturčenjak, Srbi tamo kažu *poturnjak*.

poun: Si bohet *pouná*, nuk e dij 71 v. 14 (Kako će stvar da se okonča, ne znam). — T' i shof pountorët tou *punou* 97 v. 8 (Da vidim radnike kako rade). U Vuč.: *puna*, *pun* posao, rad; *puna(e)* mbar srećna radnja; na gjeti tu(y)e *punue* nađe nas pri radu.

poushk: Krejsi *poushka* moun ke koulla 92 v. 14 (Puče puška baš kod kule). — Ngrehu, kunat', bjerma *poushkën* 18 v. 1 (Diži se, zaovo, donesi mi pušku). — Hajde, hajde, mor Maliq aga, S' i ke pa këto *poushkë* t' gjata; Poushk' e gjata jon për Jovanin 36 v. 20 (Hajde, hajde, more Malić aga, Nisi video ove dugačke puške. Puške dugačke su za Jovana). — Krejsi *poushka* n' at prou 42 v. 11 (Puče puška u tom potoku). — Krejsi *poushka* në Rrzhanejcë 53 v. 9 (Puče puška u Ržanici). — Kur ja boni *poushka* „pam!“ 58 v. 5 (Kad mu puška učini: „pam!“) — Krejsi *poushka* në Tiranë 60 v. 15 (Puče puška u Tirani). — Na me mbretin *poushk* lè t' bojme 84 v. 7 (Mi sa carem da se puškaramo, tj. da se bijemo). — Poushka e Duros lara, lara 79 v. 10 (Durina puška šara li šara). — Krejsi *poushka* në Trojak 92 v. 10 (Puče puška u Trojaku). — Tej me *poushkë* të paskan vrá 96 v. 19 (Tebe su te iz puške ubili). U Vuč.: *pushk*, *phshka*: qite *pushk* ispali pušku; bini *pushk* pucajte iz pušaka. Të vraftë *pushka!* Puška te ubila!

prou: Krejsi *poushka* n' at *prou* 42 v. 11 (Puče puška u onom potoku). — E xheta Xhilin në *prou* 21 v. 18 (Nađoh Džilja u potoku). U Vuč.: *pru*, potok.

prou: Çoj në shehër, na *prou* nji top 22 v. 6 (Posla u varoš, donese nam jedan top). — Se në besë na keni *prou* 42 v. 14 (Jer ste nas doveli na veru). U Vuč.: *me prue* doneti; na *pruni* donese nam, donese nas. S' e kan *pru* kurdjo me veti Ništa sa sobom nisu doneli.

pushou: Nji zogë këndouka e s' *pushouka* 103 v. 4 (Jedna ptica pevala je i nije prestajala). — Ki Xhil jeziti, na mundon pa *pushou* 21 v. 13 (Ovaj Džil svirepi, muči nas bez predaha). U Vuč.: *me pushu* izduvati se, odmoriti se; *pushoni* pak odmorite se malo; po *pushon* gjoja odmara se stoka.

rethouë: Pesë vetë çì më kan *rethouë* 96 v. 5 (Petorica ih je što su me opkolili). — Grik'n e madhe e kan *rethou* 75 v. 6 (Opkolili su Veliko Ždrelo). U Vuč.: *rethu*, *me rethu* opkoliti; Azem Bejtën e kan *rethue* në Galincë, azem Bejtu su opkolili u Galinicu,

Souf: *Souf* Xhelili i hypi atit 92 v. 2 (Suf Dželil pojaha ata). U Vuč. svakako od istog imenā ima oblik *Cuf*, *Cufa*. Ja dosada nisam znao da to ime *Cufa* pretstavlja hipokoristikon od Jusuf, ali sad, prema debarskom *Souf*, to je, mislim, jasno.

Stourçe: Lum xhamejja kê ka mbrenda, Abdi *Stourçen* me shoum zemra! 84 v. 26 (Blago džamiji, ko je u njoj! Abdija Sturča sa mnogo srca). — Kush e boni xhilisn' e parë? Abdi *Stourçia* me agallarë 84 v. 14 (Ko je prvi držao sastanak? Abdi Sturča sa agalarima).

shkou: Imer aga u nejs me *shkou* 65 v. 16 (Imer aga pođe da ide). — Me nji herë u nejs me *shkoue* 67 v. 9 (Od jednom se uputi da ide). — E rëmovā, e lash e *shkova* 67 v. 25 (...?, ostavih i odoh). U Vuč.: *me shkue* içi, otiçi; *due me shkue* n' Mitrovic içi çu u Mitrovicu. *Shkuen* me mar nusen (Odoše da uzmu nevestu).

Shkoup: Shkinat e *Shkoupit* vijn tu qā. I ako odmah za tīm dolazi i ovako: Pasha i *Shkupit* na paska thanë 71 v. 3,7 (Skopske Srpkinje dolaze plačući. Skopski paša nam beše kazao). U Vuč.: *Shkup*, e ka *shku* në *Shkup* otišao je u Skoplje.

shkourt: Hysejn aga nji bour i *shkourtën* 61 v. 9 (Husejin aga, jedan junak omalen). U Vuč.: *shkurt*. Kad se ljudi pazare u čaršiji, Arbanas će reći: *Shkurt* sa, kallxo! Kratko, pošto? kaži.

shkrou: *Shkroun* nji kartë e i a çon gjalit 31 v. 20 (Napisa jedno pismo i posla ga sinu) — Seju i zi me bisht të *shkrou* 104 v. 5 (Crno oko sa pisanim trepavicama). U Vuč.: *me çkrue* pisati; *çkrujma* ni letër napiši mi jedno pismo.

shoum: *Shoum* nana i lae kërcounë, *Shoum* nouse fouta vounë 49 v. 22 (Mnogo matera ostavi samohrane, Mnogo nevesta u crno se zaviše). — Abdi Stourçen me *shoum* zemra 84 v. 27 (Abdi Sturča sa mnogo srca). — Shën Nikoll me *shoum* dredha¹⁾ 48 v. 2 (Sv. Nikola sa mnogo preprednosti). — Të falem *shoum*, mor rob' i zanë 68 v. 4 (Mnogo ti se zahvaljujem, more zaručeni robe). — *Shoum* të vramë e të pfiguem 81 v. 16 (Mnogo pobijenih i ranjenih). — Abdi hoxha, nji efendej, *Shoum* i vogël duket në sej 95 v. 19 (Abdi hodža, jedan gospodin, na oko vrlo mali izgleda). — Lë t' mos boje *shoum* inat 105 v. 9 (Nemoj da se mnogo inati). U Vuč.: *shum*: Vojsa jon *shum* t' mira, oskoruše su vrlo dobre.

shpou: Salih aga erdh ke Guri *Shpou* 76 v. 18 (Salih aga dođe do Supljeg Kamena). — Qenka *shpou* nji qosh duçani 63 v. 8 (Beše provaljen jedan čošak od dućana). U Vuč.: *shpu*, *shpum*, često i: *çpu*, *çpum*: Kapučen ja ka *shpu* me pushk, kapu mu je puškom probio.

tërthouër: Di pjumba... njeni zgrip, qetri *tërthouër* 95 v. 1 (Dva kuršuma jedan... (?), drugi zarezan, upreden ?).

thoush: Ç' ka po *thou*, mor sultan Murat? 28 v. 5 (Šta kažeš, more sultan Murate). — Babo, si të *thoush* tej 101 v. 19 (Oče, kako ti rekneš). — *Thoni* nanës, mos m' qaje mou 42 v. 19 (Recite majci da ne plače za mnom). U Vuč.: *me thue* reći, kazati: po m' *thot* kaže mi; mos i *thue* ne moj mu reći.

tou: T' i shof pountorët *tou* punon 97 v. 8 (Da vidim radnike kako rade, kad rade). — Ene zoçtë *tou* cicërou, T' a shof verën *tou* lulëzou, En bilbilin *tou* këndou 97 v. 9 (I ptice cvrkućući, da vidim leto cvatući i slavuja cvrkućući). Ali odmah pored ovih stihova, ako nije kakvom pogreškom,

¹⁾ Arbanški *dredh* — *me dredh* prestl, prepredati; *me dredh* do thupra da ispredem nešto pruča.

napisano, stoji: T' shof barin *tu* kullot' xhanë 97 v. 7 (Da vidim pastira napasajući stoku). Inače u Vuč.: *tu*: Mos e prek *tu* e punue, Ne diraj ga kad radi.

Toufë: Ngrehu, *Toufë*, se të sardisën, Ngrehu, *Toufë* e dil përjashta 82 v. 10 (Digni se, Tufo, jer te opkollše, Digni se, Tufo i izidi van). U Vuč.: *Tufa*, svakako hipokor. od nekakvog islamskog imena, ali od koga baš, ne znam.

Tounë: Than se lujti *Tounë* qyprija. Mori *Tounë*, e zeza *Tounë* 49 v. 17 (Rekoše da se zatresla ćuprija na Dunavu. Dunave, morë crni Dunuve). Tur. *Tuna*, Dunav.

Tourk: Si t' a marrim *Tourkun* gjithë 47 v. 6 (Čim zauzmemo celu Tursku, Turčina). U Vuč.: *Turk* i *Turku* Turčin: Kofsh *Turk*, mos luj me mue! Ako si Turčin, ne igray se sa mnom!

Tozllouk: Osht i nejp' i Kanber *Tozlloukut* 123 v. 17 (Sinovac je Kanbera Tozhlukova). U Vuč.: *tozlluk*, *tozlluku* vrsta dokolenica.

turp.nou: T' i qaje shokët çj jan *turpnou* 42 v. 22 (Neka plače za drugovima koji su se osramotili). Međutim, ako nije slučajna pogreška, jedanput je zapisano i ovako: Iku pasha i *tourpnuem* 81 v. 17 (Sramotno pobeže paša).

voum: Se m' a kan *voum* samarn' e kalit 32 v. 1 (Jer su mi metnuli konjski samar). — Fesin m' a ka *vou* në sej 120 v. 9 (Stavio si mi fes nad oko). — Shoum nouse fouta *vounë* 49 v. 23 (Mnogo nevesta staviše crninu). U Vuč.: *vu*, *me vue* stavtiti, metnuti; Na *vun* vergijet e ronda Nametnuše nam teške poreze.

zou: Dale Laçi *zou* t' ikën 40 v. 1 (Dalje Ljači poče da beži). — Pse e *zoune* Beqirin në besë? Po t' a dinja se m' zen në besë 40 v. 19 (Zašto uhvatiše Bečira na besu? Da sam znao da će me uhvatiti na veru). — Vrejk e vrejk *zou* me shtej 95 v. 22 (Brzo, brzo poče da puca). — Gijht Tirana *zou* me qá 62 v. 4 (Sva Tirana poče da plače). — Tredhet dit' e muharemit *zouna* fejl¹⁾ me i axhënou 72 v. 23 (Trideset dana muharema zaredih da postim). — Në Kološjan u *zou* fesati 91 v. 10 (U Kolosjanu započe kavga). —

¹⁾ U arbanaškom debaraskom *fejl*, kos.-met. *füll* nlt, žica.

Në Dervend e *zou* gazepi 95 v. 18 (U Dervenu započe nevolja). — Moun ke teqja u *zu* fesati 84 v. 2 (Upravo kod tekije započe borba). — U Vuč.: *zu, me zu* početi, započeti: *zu me qá* poče da plače; e kan *zôn* uhvatili ga; e *zun* uhvatiše ga; *Aty e zuni* taksirati Tamo ga uhvati zla kob.

Zhouta: Bourrat *Zhouta* na i ka vrá 71 v. 6 (Ljude nam je Žuta pobio).

25. u m. i:

luftou: Osht mbledhun tabori i tanë me *luftou* me Salih Asllanë 30 v. 5 (Ceo se bataljon skupio da se bije sa Salih Arslanom). Gjemt e shehit tu *luftou* 77 v. 20 (Sinovi šaha vodeći borbu). U Vuč.: *me luftue* pored *lliftue* voditi borbu, boriti se; asqeri po *lifton* vojska se bije.

26. u m. o:

dukesh: Belikbash, më *dukesh* budallë 38 v. 3 (Buljugbašo, činiš mi se budala). U Vuč. mislim da bi se reklo: më *dokesh* vidiš mi se, činiš mi se.

urdi: Na vinte grykës me nji urdi 34 v. 7 (Kroz ždrelo nam dolazaše sa jednom vojskom, ordijom). — T' ja boj qejfin gjith urdis 53 v. 6 (Da zadovoljim celu armiju). — Vije pasha me nji urdi 71 v. 13 (To dolazaše paša sa jednom ordijom). — Nuk osht mbreti me urdi 87 v. 20 (Nije car sa vojskom). U Vuč.: *ordi*, ordija.

27. u m. y:

duqani; Qenka shpou nji qosh *duqani* 63 v. 8 (Beše provaljen jedan ćošak od dućana). Arap. *dukkân* prodavnica, radnja gde se razne stvari prodaju. U Vuč. Arbanasi malo upotrebljavaju ovu reč, mesto nje imaju *dugonja* dućan. Vid. str. 251.

huqumet: Në *huqumet* po lufton Beqiri 41 v. 13 (U načelstvu bori se Bećir). Arap. *hükümet* upravljanje jednom zemljom, zgrada gde zaseda i poslove obavlja zemaljska vlast; ljudi koji tu vlast vrše. U Vuč. Srbi sedište središnje vlasti zovu *učumât*, arb. *yqymet*. Međutim, pored ovakvih primera ima i pravilno upotrebljeno *y*: Kur vëkati *qycuk* Mehmeti 65 v. 2 (Kad povika mali Mehmed).

Podvučena reč tur. glasi: *küçük* mali, suprotno od *büyük*.

Očekivati je bilo da oba jednaka tur. samoglasnika budu zamenjeni jednako, ali eto primera, ako je tačno oštampān, u kome debarski govor ne postupa jednako.

tu: T' shof bariņ *tu* kullot' xhanë 97 v. 7 (Da posmatram pastira kako napasa stoku). Međutim, kao što smo napred videli, u istoj ovoj zbirci pesama nalazimo i ovako: T' i shof pountorët *tou* punou 97 v. 8 (Da gledam radnike kako rade) U Vuč. bi se reklo: *ty* kullot, *ty* e punue, pasući, radeći.

tue: Prej xhameje *tue* dalë 39 v. 3 (Izlazeći iz džamije). U Vuč.: *Ty e* dalë izlazeći.

28. y m. õ:

qyprija: Than se luĵti Tounë *qyprija* 49 v. 17 (Rekoše da se zadržala na Dunavu čuprija). Tur. *köprü* ili *köpri* most. Ovde je debarski Arbanas od prvog tur. vokala *õ* načinio *y*, a tur. *ü* pretvorio je u svoje *i*. I kod nas se nešto slično dogodilo kod ove reči: mi smo prvi vokal *õ* pretvorili u *u*, a drugi *ü* kao i Arbanasi pretvorili u prosto *i*: čuprija ili su ga kao *i* od Turaka dobili. U Peći Arbanasi tur. reč *direk* (poznata vrsta grede razne debljine) izgovaraju *dyrek*, a kako je izgovaraju debarski Arbanasi nije mi poznato. U ovoj zbirci nisam je našao. Isto tako i arap. reč *hidmet*, tur. *hizmet* i *hizmetkâr* u Peći Arbanasi izgovaraju *hyzmet* i *hyzmeqâr*.

III Promene suglasnika

29. ç m. gj:

zoçtë: Gjemt e Dibrës e *zoçt* e malit 90 v. 12 (Debarski sinovi i gorske ptice). — Ene *zoçtë* tou cicërou 97 v. 8 (I ptice cvrkućuci). U Vuč. *zog*, *zogu*, zbir. im. *zogjt* ptica, ptičija.

30. ç m. q:

bilqet: Tre *bilqë*, treçind vetë 70 v. 18 (Tri buljuka, tri stotine duša). Tur. *bölük* deo celine, odeljak; kod Arbanasa u buljuk se računalo 100 ljudi. U Vuč. *bylyk*, Srbi buljuk.

- çaf:** T' i boj m prejt n' *Çaf'* të Limjanit 20 v. 17 (Da postavimo zasedu na Limnjanskom Ždrelu). — Më paç në *çafë*, mori thejkë! 27 v. 13 (Na vratu da me imaš, more nožu). — Në *çafë* na pastë Franca, Inglizi 42 v. 9 (Na vratu da nas nosi Francuska, Engleska). U Vuč.: *qaf, qafa*: Qafa Morina ime naselja i ždrela kod Đakovice, inače *qaf, qafa* vrat, šija: mos m' mer n' *qaf* nemoj da me uzmeš na vrat.
- ç' ai:** *Ç'.ai* Kourt Hoti e *ç'.al* Kourt Deda U përpoçën si di' kulshedra¹⁾ 15 v. 19 (Onaj Kurt Hoti i onaj Kurt Deda, susretoše se kao dve aždaje). — *Çaj* Sul Meta diç, na sosi 35 v. 15 (Onaj Sulj Meta umre, ugasi nas, tj. upropasti nas). — *Çaj* batak u ba ourë 35 v. 19 (Ona se bara načini most). U Vuč. *qay* onaj, od *qe + ay*.
- ç' asaj:** Thuj, ku bone mbramë sefa? — Ne dishekun e *ç'.asaj* vashe 114 v. 4 (Kaži, gde si uživala sinoć? — U dušeku one devojkje). U Vuč.: *Qesaj* od *qe + asaj*. U Vuč. Srbi kažu: one tamo, tone; *qesajde* ovuda od *qe + asajde*. U Vuč. Srbi isto tako kažu tavudër m. ovuda.
- ç' at:** Për *çat* poun shokët m' i kan zanë 38 v. 6 (Za onaj posao ili za ono zašta su mi uhvatili drugove). — T' a shiloi *ç' at* dorinë 67 v. 4 (Da osedlam onoga dorata). U Vuč. *qe + ato* ili *qe + at, qat* i *qato* onaj, ona; Une *qat* pun sun' e mbaroj Ja taj posao në mogu da obavim.
- ç' atje:** *Ç' atje* poshtë nji coucë kërcente²⁾ 102 v. 2 (Onamo dole jedna cura igraše). U Vuč.: *qatje* od *qe atu, atje* onamo. U Vuč. Srbi tonamo.
- çe ki:** *Çe ki* osht pazari i gajtanit 72 v. 14 (Ovo je trg gde se gajtan prodaje). U Vuč. *qe ky* ovaj, evo ovaj ili, kako u Vuč. Srbi kažu: tavaj od ete + ovaj.
- çe ku:** *Çe ku* po vinte mejdis-holla 102 v. 14 (Eto gde dolazaše tankostruka). U Vuč: *qe* evo, eto, *ku* gde.
- çen:** Nuk të la ke *çenat* e Shkodrës 50 v. 16 (Nije te ostavio kod pasa škadarskih). — O Kondesh', ç' i bone gjemhtë?

¹⁾ Po narodnom verovanju *kulshedra* se bilje sa dragao (zmaj) kao što se u nas bilje ala sa berićetom.

²⁾ U Vuč.: *me kcy* skakati, po *kcn* slače, ali ovaj glagol u Vuč nema značenje igrati.

— Nê Morovejshtë m' i hangrën *çentë* 79 v. 7 (O Kondešu, šta si učinio sa decom? — U Moravištu mi ih pojedose psi). — Na i farouën barijt e *çentë* 93 v. 14 (Istrebiše nam çobane i pse). — Nuk e hae *çeni çennë* 125 v. 16 (Pas psa ne jede). U Vuč.: *qen, qeni, pas; Qeni i biri qenit! Pas od psa, pasji sin! česta arbanaška psovka.*

çëndro: *Çëndro*, beg, se këtou jom 58 v. 7 (Drži se, beže, jer ovde sam). — Halil Kaloshi po bërtet: *Çëndroni, shokë, boni gajret!* 90 v. 14 (Halil Kaloš podvikuje: držite se, drugovi, zapnite!). — Krejsi poushka në Trojak, Xheladin Çerja *çëndroj* pak 92 v. 10 (Puče puška u Trojaku, Dželadin Çerja izdrža još malo). U Vuč.: me *qindrue* izdržati, *qin droni*, burat! izdržite, junaci.

çi: Shtatë houtat *çi* rejnë në lerë 15 v. 9 (Sedam hajduka (?) što sede u zabranu). — Ku po shkoni, more lakoriçe?¹⁾ — Ke Shabani *çi s'* ka miç 18 v. 7 (Kamo odlazite, more golje? — Šabanu koji prijatelja nema). — I vraftë buka *çi m'* kan' ngran', I vraftë besa *çi m'* kan' dhan'! 19 v. 11 (Ubio ih hleb koji su mi pojeli, Ubila ih vera koju su mi za²⁾ dali!). — Merri pashës kamb' e dorë, *Çi t'* a fali Alin e gjorë 24 v. 23 (Ljubi paši nogu i ruku, što ti oprosti Aliju nesretnoga). — Xheç rahmet, mor Rahman aga, *Çi* na e lae Azizin mbrapa! 26 v. 10 (Bog te pomilovao, more Rahman aga, što iza nas ili za sobom ostavi Aziza). — Më paç në çafë, mori thejkë, *Çi* më dole me gjith kanejcë 27 v. 13 (Na vratu da me nosiš, o nožu, što mi se izvuče zajedno sa kanijom). — Shtat takëme e xhet asqerin, ... Ata ikshin posi couca 28 v. 17 (Sedam grupa nađoše vojsku, ... oni bežahu kao devojke). — Mjer aji *çi s'* ka vëlla 32 v. 4 (Teško onome koji brata nema!). — Ç' janë ata *çi* vijn pazarit? — Janë do Gjuras mbas magariç 36 v. 17 (Ko su oni sto dolaze na pazar? — To su neki iz Djura sa magariçima). — Më erdh keç për at Jovanin, Ç' e paska vram Nezir Limanin 37 v. 15 (Teško mi je palo zbog onog Jovana, što bejaše ubio Nezira Limana). — Nê çafë na pastë Franca, Inglizi, *Çi* na lanë në dorë miflizi 42 v. 9

¹⁾ Arb. *lakoriçë* slepi mlš, fig. golja, golač.

(Na vratu neka nas imaju Francuska, Engleska, Što nas ostaviše u rukama mufljuza). — Mjeri oun, për pesë fishekë, Çi të njifësh me prefektnë! 43 v. 1 (Avaj meni, za pet metaka, Da sam se poznao sa načelnikom okružnim). — Kush osth ai ç'i shkon kalàs për pjetë? 54 v. 5 (Ko je ono što ide uz grad?). — Lum ajo nanë, ç'i të boni? 50 v. 4 (Blago majci koja te je rodila!). — T' a mbani mend ju kët fjalë, Se më thonë kara Mahmuti, Çi të mar xhak mû -n-ë ballë! 56 v. 16 (Da zapamtite vi ovu reč, Jer mene zovu kara Mahmut, Koji će ti uzeti krv upravo usred čela). — Ç' ka veziri ç'i m' vret mou? 57 v. 9 (Zašto bi vezir ubio mene?). — Tej t' u gjektë trejmënejja, ... Çi s' un vdiçe ke zotnejja 58 v. 19 (Izgorela te tvoja hrabrost, ... Što ne umre kraj gospodar). — Ç' ke ç'i qan, mor sadriazem? 59 v. 16 (Šta ti je, more veliki vezire, što plačeš?). — Qofsh i shkret, mor altipatlak, Çi s' m' u ndodhe n' at sahat! 61 v. 6 (Pust ostao, more revolveru, što mi se ne nađe onog časa!). — Nuk jon gjem ç'i dun me vdekë 61 v. 20 (Nisu momci koji hoće da mru). — N' luftë t' parë ç'i luftoun 66 v. 1 (U prvoj borbi koju su vodili). — Ç' ke, mor ago, ç'i s' hash, as pish? 66 v. 9 (Šta ti je, more ago, što niti jedeš niti piješ). — T' m' api izën me mihlet, Çi të shkoj në vilajet 66 v. 20 (Da mi da dozvolu sa rokom, Da bih otišao u svoj zavičaj). — Bojn xhilis e lidhin besën, Çi Hajredin pashën do t' a presin 74 v. 16 (Održaše sednicu i zakleše se Da će čekati Hajredin pašu). — Hiçu pashë, se të kom falë... Hajredin pashën e xhet belaja, E xhet belaja ç'i e ka xhetë 75 v. 12 (Miči se, pašo, jer, sam ti oprostio... Hajredin pašu snađe beda kao što ga je snašla). — Halil bon kuvend me Zenelin, Çi t' a thresin Aziz Nelin 81 v. 8 (Halil razgovara sa Zenelom, da pozovu Aziz Nelju). U Vuč.: *me thir* zvatí, zovnuti; *thire* Zenellin zovni Zenela; Na kan *thir* n' darsëm. Zvali su nas na svadbu. — Nam ç'i boni Elez Josoufi 91 v. 17 (Čudo počini Elez Jusuf). — Pesë vetë ç'i më kan rethouë, Ç' i kom vram, ç' i kom coptouë! 96 v. 5 (Petorica su me opkolili, koje sam ubio, koje sam raskomadao). — Ç' ke, mor mixhë, ç'i s' m' a pëlqen? 102 v. 6 (Šta ti je, more

striče, što ti se ne dopadam?). — Lum ajo nanë *çi t'* ka tejl 104 v. 17 (Blago toj materi koja tebe ima). — Ju, mor kruhşç *çi* po shkoni, Nji selam nouses t' ja boni 105 v. 4 (Vi, more svatovi, što idete, pozdravite snašu). — Mos u bon, nouse, budallë, Se s' ka nanë *çi* falën gjalë 107 v. 8 (Nemoj, snaho, biti budala, jer nemä matere koja poklanja dete). — Të qofsha falë, moj zilife zezë, Për kandilët *çi* ke ndezë. I kom ndezë, të bojnë dritë, *Çi t'* më shofin sevdallitë 111 v. 20 (Hvala, ti mori vranih zulufa, što si užegla kandila? — Užegla sam ih da načine svetlo, Da bi me videle sevdalije). — Të t' i çoj... në Gostivar, *Çi t'* i vesh me jelek me ár 115 v. 1 (Hoću da ih pošljem... u Gostivar, Da obučeš jelek od zlata). — Je si plloska *çi* s' ka fund 121 v. 21 (Ti si kao pljoska bez dna. No pored ovakvih primera, nađe se, istina ređe i kao ovaj: Nji takëm që ishin Dibranë, Ata hajshin çelik me dhambë 28 v. 20. (Jedna vrsta njih koji bejahu Dibrani, oni su žderali čelik zubima).

Çidhna: E tan' *Çidhna* po bon sejër 20 v. 19 (Cela Čidna posmatra, seiri).

çind(t): E dërgoj me nji *çint* nizamë 83 v. 23 (Posla ga sa 100 vojnika). — Di *çint* e dizet konakë 49 v. 5 (Dve stotine i četrdeset konaka). — *Treçind* houta i mbajti tan natën 18 v. 4 (Tri stotine puşaka (?) prenese ih sve noću). — *Treçint* qese i kom harxhu 57 v. 12 (Tri stotine česa sam potroşio). — *Treçind* houtat *çi* rán ke dhentë 93 v. 12 (Trista hajduka (?) padoše kod ovaca). — *Treçint* Toskë i vou përpara 79 v. 11 (Tri stotine Toska isturi napred). — *Treçint* vetë trejma Matjanë 90 v. 28 (Osam stotina hrabrih Matjana). U Vuč.: *qind, ni qind, dy qind, tre qind* i t. d.

çiri: Do të dixhemi si *çiri* 112 v. 18 (Sagorećemo kao sveća). U Vuč.: *qiri* sveća; dhezma qet *qiri* zapali mi ovu sveću.

çish: More, lule, *çish* paske bait! 106 v. 19 (More cveće, fig. snašo, kako si sreću imatal). U Vuč.: *qysh* kako, *dıqvsh* nekako, na neki način: *Qysh* je, si je? Kako si?

dıç: Çaj Sul Meta *dıç*, na sosi 35 v. 15 (Onaj Sul Meta umre, izgore nas). U Vuč. *me dek* umreti, aor. *dıq* umre. Srbi u

Vuč. mesto ovog arbanaškog izgoreti upotrebljavaju ugasi: Umre Tona, ugasi nas, upravo suprotno od navedenog primera: *diq*, na sosi izgore nas.

façe: E zbardhi *façen* e gjith Shqipnejs 60 v. 12 (Obeli obraz celoj Arbaniji). I Srbi u Vuč. kažu: *obeliti obraz* u smislu osvetlati obraz, upravo kao u ovom arbanaškom primeru. — Tej, mor Šërb, mor *façe* z! 91 v. 23 (Ti, more Srbije, more crni obrazu!). U Vuč.: *façe* mislim samo u frazama u fig. smislu obraz, inače obično *ftyra*: Me *façe* bardh! svetla obraza!

fiç: Moj e rejtmaja me *fiç* 105 v. 22 (O ti, koja si porasla na smokvama!). U Vuč.: *fiç* kao zbirna imenica, nije mi poznato da li ima kakav poseban oblik, kad je reč o jednoj smokvi.

hiçen: *Hiçna* para, mor Bajram 25 v. 7 (Pođi napred, ispred nas, more Bajrame). — *Hiç*, e shko, mor Zenel beg 30 v. 18 (Miçi se, i idi, more Zenel beže). — Oudh' e mbarë, ju kambisor! Kambësorija po hiçetë, Si kandil po dixhetë 51 v. 17 (Srećan put, ti pešadijo! Pešadija se kreće, Kao kandilo sagoreva). U Vuč.: *hiçmu* qafe! skini mi se s vrata! — O, moj Fatejme, *hiçe* vallen, O, *hiçe* vallen nizamije! 110 v. 14 (O moja Fatimo, povedi kolo nizamiju!?).

hoç: Baftjar Couka i *hoç* topanxhat 27 v. 5 (Bahtjiar odloži puške, pištoije). — Mete Buçi, mor magar, Rëshqan¹⁾ t' hoçëm nëpër pazar 27 v. 19 (Meto Buçi, magarče, za ular smo te vukli po pazaru). — Nana e baba ja *hoç* zahmetin, Qetër kush ja pa lezetin 107 v. 18 (Majka i otac potegli su trud — misli se prilikom gajenja kćeri, drugi se njome osladio). U Vuč.: *hoç*: Une jakom *hoç* mastrafin, Ja sam mu dao trošak, ja sam potegao trošak.

kaç: *Kaç* të vorfën nuk jemi 49 v. 1 (Toliko siromašni nismo). U Vuč.: *kaç* ovoliko, *qekaç* eto ovoliko, toliko, tovoliko.

kriç: Kapidani rejn kamb *kriç* 44 v. 8 (Kapetan sedi prekrštenih nogu). U Vuč.: *kryq* krst; *krysa* krstina, gomila od 13 snopova strmnoga žita ili kukuruza naslaganih na naročiti način²⁾.

¹⁾ Arbanaški *zhag* vući po zemlji npr. vući drva.

²⁾ Po kazivanju moga zemljaka Kadri Halimi u Gilanu Arbanasi krstinu zovu *krygza*.

krushç: Ju, mor *krushç*, çu po shkoni 105 v. 4 (Vi, more sivatovi, što idete). — Mori nouse, dil në shkallë, Se vijn *krushçit* me të marë 106 v. 4 (Mori snašo, izađi na stepenice, jer dolaze sivatovi da te uzmu). — I duel para *krushçësif*: Falemi, mor *krushç* bujarë, Ju ngjattjeta, o agallarë! 67 v. 19 (Izađite u susret sivatovima: „Klanjam se, more plemeniti sivatovi, Neka bi vam bilo na mnogo godina, o agalari!). U Vuč. *krushq*.

kuç: Mejr m' a m' *kuçi* ket xhamadan 23 v. 7 (Dobro mi ocrveni ovaj džamadan). U Vuč.: *kuq* si gjak crven kao krv.

mbeç: Mori Tounë, e zeza Tounë, Jallah u thavsh, *mbeç* sa nji lum 49 v. 20 (More Dunave, crni Dunave, dao bog da presušiš, te da ostanësh kao jedna rečica).

miç: Çon e i thrret *miçt* e vet, Thejri *miçt* e disa zotnij 54 v. 8 (Posla i pozva svoje prijatelje, Pozva prijatelje i nekoliko gospode). — Moj e rejtmaja me fiç, A ke marifet për *miç*? 105 v. 22 (O, ti na smokvama othranjena, znaš li što o prijateljima?). — *Miçtë* vijnë ene shkojnë 106 v. 1 (Prijatelji dolaze i odlaze)). — Ngrehu, nan' se vjen *miçseja*¹⁾ 17 v. 17 (Ustani, majko, jer dolaze prijatelji). — Të vijn të piçen *miçseja* e Sulës 92 v. 23 (Neka dođu, neka se sastanu prijatelji Suljini). — Ku po shkoni, more lakoriçë? — Ke Shabani çu s' ka *miç* 18 v. 7 (Kamo idete, more golaçi? — Šabanu koji prijatelja nema).

paç: Na *paç* në çafë, mor Selman 20 v. 23 (Na vratu nas imao, more Selmane!). — Oun Ganejs i *paç* thanë 60 v. 3 (Ganiji ja bejah rekao). U Vuč. se Arbanasi radnici pozdravljaju: Puna mbar! a na taj se pozdrav odgovara: Mbar *paq*, koifsh shindosh! Srečna radnja! — sreću imao, da si živ i zdrav!

piçen: Të vijn, të *piçen* *miçseja* e Sulës 92 v. 23 (Neka dođu, neka se sastanu Suljini prijatelji). U Vuč.: U *poça* me to, Sastadoh se, susretoh se s njim.

¹⁾ Arbanaški u debarskom govoru *miç*, *miçseja*, u kos.-met. *mik* prijatelj, *miq*, *miqt*. Zbirnu im. *miçseja* u kos.-met. arbanaškom govoru ja nisam nikad čuo.

përpiçem: Të t' *përpiçemi* n' Kolosjan 87 v. 7 (Da se sastanemo u Kolosjanu). — Ç' ai Kourt Hoti e ç' ai Kourt Deda, U *përpoçën* si di kulshedra 15 v. 20 (Onaj Kurt Hoti i onaj Kurt Deda susretoše se kao dve aždaje). U Vuč.: Nesra proma do t' e *përpiçemi*, zoti dhasht kysmet! (Sutra naveče sastaćemo se, ako bog hoće.

Ovaku zamenu *q* sa *ç* nalazimo i u dijalektu arbanaškom koji se govori čak u Mirditi. U napred pomenutoj III knj. arbanaških narodnih pesama *Visaret e kombit*, na str. 189 v. 14 u jednoj tužbalici čitamo: Asaj breshte n' shtice të verbta... Vllau i parë, *çeni* penue. Ili, opet tamo v. 23: *Paç e e* e gzořsh, ti more vëllá. Ili, na str. 190 v. 8: Me dy rrava me mollzë t' façes.

shiçir: *Shiçir* bona, dola n' selamet 49 v. 10 (Izrazih zahvalnost, izadoh na selamet). U Vuč. arb. kaže se: *shyqyr*, a Srbin upotrebljava oblik *šućur*. Arap. *šükr* zadovoljstvo koje se izrazi na učinjeno dobro, zahvalnost.

shoçe: Të të la me xhishën pjakë, Ene shoçe motrën kunatë 65 v. 18 (Ostaviću te sa staricom svekrvom i sa drugaricom sestricom zaovom). U Vuč.: *shoq* drugar, muž, *shoçe* drugarica, supruga; *shoqja* eme moja žena; Markun e kom *shoq* Marko mi je drug, muž; *Shoqi* em moj muž.

shoqja: Emanet, moj e *shoqja* kralit 66 v. 19 (Amanet, tebi, kraljeva supruga).

teqe: Pejt Bajramin ku t' i bojim *teqet* 25 v. 14 (Pitaj Bajrama, gde da mu napravimo tekiju?).

Pri svem tom u debarskom govoru sudeći po ovoj zbirci pesama, dosta se često čuju reči sa *q* koje nije prešlo u *ç*:

Fiqri: *Fiqri* pasha çiti ilamin; Të m' a zejni çast Baftjarin 26 v. 21 (Fikri paša donese naređenje: da mi uhvatite onog Bahtijara). Ono *çast* očevidno je štamparska pogreška mesto *qat* ili *çat*.

musteqet: Ki Llan Lezi i dredh *musteqet* 25 v. 13 (Taj Lan Ljezi suče brkove). — Mor Destan, *musteqe* verdh¹⁾ 50 v. 11 (More Destane, žutih brkova).

1) U kos.-met. arban. govoru prid. *verd* znači zelen, a ovde jamačno je ova reč upotrebljena u značenju žut, plav.

- qafir*: Bini, gjem, *qafiritë* 52 v. 4 (Udrite, deco, na nevernika). — Me e kërdisun qel *qafirin* 55 v. 7 (Da polomi çelava nevernika).
- qaj*: *Qaj*, moj nane, *qajt* 39 v. 21 (Plaçi, mori majko, plaçi!). — Mos më *qaj*, e zeza nanë, Se Dibrës mbare s' i kom lanë 41 v. 14 (Ne oplakuj mene, crna majko, jër nisam Debar osramotio). — Vijn në Shkodër me *qa* derd 52 v. 19 (Dolaze u Skadar da se tuže, žale). U Vuč.: *me ka* plakati; *mos ka* ne plaçi. Kari *po ka*, pidhi po keshë. Tako pevaju razuzdani dečaci po Vučitrna.
- qenka*: *Qenka* shpou nji qosh duqani 63 v. 8 (Bejaše provaljen jedan čošak od dućana).
- qerë*: Me dīsa pashallārë *qerë* 56 v. 14 (Sa nekoliko drugih paša).
- qese*: Treçint *qese* i kom harxhu 57 v. 12 (Tri stotine sam kesa potrošio).
- qetër*: Atej duel nji sher *qetër* 22 v. 2 (Tamo se pojavljuje jedna druga beda). — Njëni mboushka, *qetri* shtejka 43 v. 16 (Jedan je punio drugi pucao). — Nana gjalin rejti e ruj, Sot ja falli *qetër* kuj 107 v. 7 (Majka čedo gaji, čuva, Danas ga poklanja drugome). — Nana e baba ja hoç zahmetin, *Qetër* kush ja pa lezetin 107 v. 18 (Majka i otac se mučili. Drugi se njome koristio). U Vuč. mesto *qetër* obično se upotrebljava ta reč u obliku *tjetër*: *tjetër* kuš, *tjetër* kund, drugi, drugi neko, drugde.
- qirk*: T' i presi *qirk* e t' i pres shallvarë 24 v. 12 (Da mu krojima čurak i da mu krojim šalvare). Tur. *kürk* haljina postavljena sa unutrašnje strane krznom radi toplote ili radi ukrasa. U Vuč. Arb. *qyrk*, a Srbi *čurak*.
- shiqir*: Bajshin *shiqir* çu erdh Dibra 29 v. 6 (Zahvaljivali su bogu što je došao Debar). Vid. *shiqir* na str. 279.
- shoqja*: Emanet, moj e *shoqja* kralit 66 v. 19 (Amanet ti, kraljeva suprigo). Vid. *shoçe* na str. 279.
- teqe*: Pejti Bajramin: ku t' i bojmi *teqet*? 25 v. 14 (Pitaj Bajrama: gde da mu napravimo tekiju?).

31. ç m. *tsh*:

- mbeç*: Mori Tounë, e zeza Tounë, Jallah u thafsh, *mbeç* sa një lum 49 v. 20 (More Dunave, crni Dunave, Da bog da

presahnuo, Ostao kao jedna rečica!). U Vuč.: *mbetsh*: *Mbetshit* mir! Tu mir *mbetsh!* Zdravo ostali! Zdravo ostao! Pozdravljaju se Arbanasi na rastanku.

thanç: Në më *thançin* Kourt i sakt, S' e la babën xhak për xhak 15 v. 17 (Ako mi kažu sakati Kurt (?), Jer ostavi svoga oca u krvi). — U Vuč.: *me thon* reči, *thonshin* ako kažu, govorahu.

xheç: *Xheç* rahmet, mor Zenel Vata 17 v. 1 (Pokoj ti duši, more Zenel Vato). — *Xheç* rahmet, mor Rahman aga 26 v. 10 (Pokoj ti duši, more Rahman aga). — Si s' u *xheç* nji fjalë as kartë 49 v. 6 (Kako se ne nađe ni jedne reči, niti pismo). U Vuč.: *me gjet* nači: *gjetete* čuda! čudo te snašlo!; *Në gjetsh* doni kerr. Ako nađeš koja kola.

32. f m. h :

bafçe: Si trëndafilët nëpër *bafçe* 111 v. 9 (Kao ruže po bašti). U Vuč. *bashçe*, a Srbi kažu: *bâšča*, *bâjča*.

baft: More lule, çish paske *baft!* 106 v. 19 (More cveće, kako si bila srećna). Pers. *baht* sreća, sudbina; *bedbaht* zla sreća.

Baftjar: *Baftjar* Cuka s' zejhet xhallë 27 v. 2 (Bahtijar Cuka ne hvata se živ). Isto tako, opet tamo, u vrsti 5, 10 i 22. Pers. *bahtiyar* srećan, batlija. U Vuč.: *Batir* i *Bahtiyar* muš. islamsko ime i odgovaralo bi po značenju našem imenu Srećko: *Batir* Rokaç.

ref: N' at Bahoutë po *ref* bureja 20 v. 9 (U tom Bahutu trubi truba). U Vuč.: *me re(h)* biti, tući: po t' *re(h)*i hoću da te bijem.

Miftar: Emanet, mor *Miftar* 34 v. 17 (Amanet ti, more Miftare). Arap. *muhtar*, izabran, odabran. U Vuč.: muš. muslim. ime Miftar.

33. gj m. dj:

gjal: Selman Kacani, nji *gjal* serbes 20 v. 3 (Selman Kacan, jedno smelo momče). — Kam lanë djalin pa pagou, Më mbet *gjali* pa pagou 21 v. 16 (Ostavio sam neosvećena sina, Ostade mi dete bez osvete). — Bajram Ceku nji *gjal* fidan 25 v. 9 (Bajram Ceku, jedno stasito momče). — Shkroun nji kartë e i a çon *gjalit* 31 v. 10 (Napisa jedno

pismo pa ga posla sinu). — Ki Zejneli nji *gjal* i ri 37 v. 3 (Ovaj Zejnel je jedan mladi detić). — Ugur olla, Cen, bre *gjalë* 37 v. 23 (Srećan put, Cen, bre mladiću!). — Na u vra nji *gjal* dovleti, *Gjal* dovleti e *gjal* veziri 42 v. 6 (Pogibe nam jedno carsko momče, carsko momče i vezirov sin). — Në më vdektë *gjali* mb' oudhë 48 v. 13 (Ako mi usput umre dete, sin). — Rejf Sinani nji trejm dajj, Trejm dajj, *gjal* i fort ka qanë 70 v. 7 (Rejf Sinan, jedan hrabar daija, hrabar daija, momče jako je bilo). — *Gjal* të bukur e boni nana 72 v. 3 (Lepo je dete rodila majka). — Po jem *gjal* prej Gjakove 72 v. 19 (Nego sam momče iz Đakovice). — Cili prej *gjemsh* më ka mbet? Cili *gjalë* më ka mbet? 93 v. 18 (Koji mi je od sinova ostao?. Koji mi je sin ostao?) — Përmbi vor të *gjalit* ri 95 v. 4 (Na grobu mladoga momka). — S' ke pa *gjalë* prej Okshëtouni 96 v. 4 (Nisi video momka iz Okštuna). — Tej, mor *gjalë*, mor kinxh i njomë, Tej, mor *gjalë*, kinxh i butë,¹⁾ Na shkoj vera tu t' u lutë 101 v. 9, 16 (Ti, more momče, jagnje mlado, Ti momče, jagnje pitomo, Prođe nam leto moleći te). — *Gjalin* t' onë e gënjente 102 v. 3 (Našeg djetića varaše). — *Gjalin* t' onë ja kishin shamë 104 v. 9 (Naše momče mu beše psovala). — Nuk shahet *gjali* i jonë 104 v. 11 (Naše se momče ne psuje). — Nana *gjalin* rejt e ruj 107 v. 5 (Majka sina podizala i čuvala). — More bashn' e coucësë, More bashn'²⁾ e *gjalitë* 108 v. 8 (More, perjanico, među devojkama, more, vođo, među n omcima). — Prejte, *gjalo*, mollënë 108 v. 15 (Hvataj, momče, jabuku). — Tej, mor *gjalë*, të bojm rixhá 109 v. 10 (Tebi se, more momče, molimo). — Cili prej *gjemsh* më ka mbet? Cili *gjalë* më ka mbet? 93 v. 18 (Ko mi je od dece ostao?). — Cili *gjal* të t' vjen me mu? 58 v. 2 (Koje momče će poći sa mnom?). U Vuč.: *djal*, *djelt* dete, deca, ni *djal* i ri.

gjem: Dilni, *gjem*, shiloni atin! 57 v. 22 (Izađite, sinovi, osedajte ata). — Gajret, bre *gjem*, t' i bojm prejtë 20 v. 16

¹⁾ Arb. *but* znači mek, pitom, suprotno od *egër* divlji tvrd.

²⁾ Šta znači *bashn*, ja upravo ne znam, niti sam je mogao naći u rečnicima kojima raspolazem, prema tome tumačenje koje sam ovde dao, dato je po smislu da je po postanku od turc. *baş* glava.

(Zapnite, bre momci, da im udesimo busiju). — *Gjemt* e Dibrës nuk jan pula 25 v. 19 (Debarska momčad nisu ko-koši). — Largoni, *gjem*, se po na vret 27 v. 8 (Izmaknite se, deco, jer će nas ubiti) — *Gjem* të mejr kishte Gjakova 29 v. 2 (Dobru je momčad imala Đakovica). — Jallah, *gjem*, kush osht vramë? 39 v. 19 (Bože, deco, ko li je ubijen?). — Këta *gjem* Koleca s' jonë 43 v. 17 (Ova momčad nisu iz Koleca). — Mblidhi *gjemt* se t' jan derdhë 50 v. 12 (Skupi decu, jer su ti se raštrkala). — Bini, *gjem*, dushmanitë Për gajret t' imanitë, Bini, *gjem*, qafiritë Për ugur të dinitë 52 v. 2 (Udrite, momci, na dušmanina, na pomoć veri, Udrite, deco, na nevernike u slavu vere). — Nuk jon *gjem* ç'i dun me vdekë 61 v. 20 (Nisu momci koji hoće da mru). — Pesë *gjem* mbrapa kom lanë 64 v. 18 (Pet sinova sam ostavio za sobom). — *Gjemt* e shehit tu luftou 77 v. 20 (Sinovi šeika biju boj). — Isto na str. 78 v. 6. — Diçint *gjem* Bulçizakë 78 v. 8 (Dve stotina dece iz Bulçize). — O 'Kondesh', ç' i bone *gjemtë*? 79 v. 6 (O Kondešu, šta si učinio sa decom?). — S' i ke njoftun *gjemt* e Dibrës 90 v. 11 (Nisi pozna(va)o momčad debarsku?). — *Gjemt* e Dibrës e zoçt e malit 90 v. 12 (Debarska momčadija i gorski ptići). U Vuč. *djal* dete, *djem* deca, *djel* deca, ma da i Strmili ima i ovako: Nana *djalin* e do vetë 107 v. 11 (Majka sama voli svoje dete).

gjathtë: Po e ama më pat thanë, Ka nji shenj moŭ-n'-llane, N' krah të gjathtë ka nji nishan 68 v. 10 (Nego mati mi je njegova kazala: Ima jedan beleg na..., Na desnom pleću, ima jedan beleg). U Vuč.: *djatht* desni, desno.

gjeg (*gjek*): Tej t' u gjektë tremënejja! 58 v. 18 (Ti, spržilo te junaštvo!). — Dojshin Dibrën me e *gjegun*. Me e *gjegë* e me bo shpuzë¹⁾ 82 v. 19 (Hteli su da zapale Debar, Da ga zapale i da načine puhor). — Breznë me tene, e *gjektë* zarmi! 108 v. 19 (Pojas sa pucima, oganj ga sagoreo!). — Jelekun me gajtan ari, a s' m' a vesh, t' a gjektë zarmi! 112 v. 12 (Jelek sa gajtanima od zlata, zar nećeš da mi obučeš,

¹⁾ Po Kosovu i Metohiji *hi*, *hini* pepeo na ognjištu; *pluhun*, *pluhni* pepeo na zemlji, prah, prašina; *shpuzë* puhor ili, kako ga po Kosovu Srbi zovu, paulj.

oganj ti ga sagoreo!). U Vuč.: *me djeg* goreti, zapaliti; na kan *djeg* zapalili su nas; *u dogj* izgore; *djegun* izgoreo, nagoreo; zjarmi e *djekte!* oganj ga sagoreo!

34. *gj m. g:*

ndigjove: A *s'* e *ndigjove*, moj e zeza nanë? 30 v. 4 (Zar nisi čula, crna majko?). U Vuč.: a po *ngo* ko? čuješ li, ovamo?; *s'* e kom *ndigju* nisam čuo; *ndigom* ti mue slušaj ti mene.

gjobou: Nikoll Rrita paske çou: „Mor Kolec, më ke *gjobou*“ 43 v. 10 (Nikola Rrita beše poručio: „More Kolecu, globio si me“). Međutim, ima primera i ovakvih: Janë do Gjuras mbas *magarit* 36 v. 18 (To su neki iz Đura goneći magarad). A ja sam slušao od Arbanasa iz Kačaničke Klisure i skopskog Dervena da potonju podvučenu reč izgovaraju *magjar*. Kao što u drugom slučaju biva sa imen. *zog*: *S'* jonë *Zogajt* si Topojani 80 v. 12 (Nisu Zogaji kao Topojanci).

35. *j m. h:*

Meja: Haxhi *Mejës* duer buti 23 v. 13 (U hadži Meha mekanih ruku). Biće svakako hipokor. od Mehmed. U Vuč. ovaku hipokor. nisam čuo. To je, kao što je poznato, varijanta bosanskog specijaliteta *Meho*.

36. *j m. l:*

fjakë: Tri martina *fjakë* në *fjakë* 61 v. 2 (Tri martine plamen u plamen, dim u dim). — Se ç' u doxhën n' tejm e n' *fjakë* 78 v. 9 (Jer izgoreše u dimu i plamenu). U Vuč. *flakë*, *flaka*.

fjas: Për të keç kush të mos *fjasi* 55 v. 9 (Za tebe niko zlo neka ne govori). — Kë të *fjas*, mor hutaç 73 v. 23 (Šta da kažem, more lopužol). — Le të *fjasin*, le të thonë 104 v. 10 (Neka govore, neka kažu). — Oun me të mâ *s'* du të *fjas* 113 v. 5 (Ja s tobom neću više da govorim). U Vuč.: na *s'* po *flasim*, mi ne govorimo; *fol* shkurt. Tako kaže Arnautin dučandžiji kad pita poslednju cenu za predmet koji ga interesuje.

fjori: O, moj unaza, reth *fjori* 110 v. 19 (O, moj prstene, zlatom optočeni). — Të t' vendon sahat fjinini 106 v. 22 (Staviće ti zlatan sat).

fjaturë: Nan' e nouses *fjaturë* 105 v. 14 (Majko, hitre (?) neveste). U Vuč.: *fluturim* leteći; po *fluturoñ* leti.

pjagou: Dervish Elmazi osht *pjagu* 77 v. 22 (Derviš Elmaz je ranjen). — Se shum *pjagë* më kan bâ 96 v. 21 (Jer mnoge su mi rane načinili). — Për reth Drinit tu luftou, Ximca mbet e ximca *pjagou* 75 v. 7 (Duž Drima boreći se, Pola izgibe a pola je ranjeno). U Vuč.: *plagu* ranjen, *plagë* rana.

pjak: Has Ballanca, nji bourë *pjak* 30 v. 1 (Has Balanca, jedan hrabar starac). — Të të la me xhishën *pjakë* 65 v. 18 (Ostaviću te sa starom svekrvom). — Xhishja *pjakë* m' ishte qorue. *pjakë* v. 15 (Stara baka beše oslepela). — Fazli Malja e *pjaku* i Krajkës 75 v. 23 (Fazli Malja i starac iz Krajke). — Aziz Neli, nji *pjak* i ri 81 v. 10 (Aziz Nelja, jedan mladi starac). — Të t' i çoj, mor, larg e larg, Mos i shofi i ri e *pjak* 115 v. 1 (Hoću, more, da ih nosim daleko, daleko, da ih ne vidi star i mlad). — T' a ka lanë *pjak* pa katound 121 v. 23 (Ostavio ti je starce bez sela). U Vuč.: *plak* starac, *plaka* starica.

pjas: Po t'a dinja se m' zen në besë, Do t' a *pjasnja* kapakn' e kresë 40 v. 20 (Da sam znao da ćeš me uhvatiti na besu, Razbio bih ti lubanju). — Or Halil, ... mer fëmin e *pjasi* nën komshì. Vije pasha me nji urdi 71 v. 11 (O Halile, ... uzmi porodicu, pa strpaj je u komšiluk. Dolazi paša sa jednom ordijom). — Gjemt e Dibrës e zoçt e malit, Çi t' a *pjasin* kapakn' e ballit 90 v. 13 (Momčad debarska i gorski ptići, Koji će ti razbiti lubanju). — Tej mor gjál, me mintan hase, Të gjith shokët na i *pjase* 111 v. 10 (Ti, more, momče sa mintanom od šifona, učinio si da nam svi drugovi popucaju, misli od zavisti). — *Qeraxhí*, të *pjastë* pela, ... *Qeraxhí*, të *pjastë* moushka! 114 v. 12, 16 (Kirdžijo, pukla ti kobila, ... Kirdžijo, crkla ti mazga). U Vuč.: *me plas* pući; kad se neko nakašlje; dučandžije mu u šali reknu: *plaq!* pukao!

pjot: Ja mbousha brezat *pjot* me xhak 30 v. 2 (Napunih mu pojas pun krvi). U Vuč.: k'nata *plot* me uj, krčag pun vode.

pjesht: More *pjesht*, more belá 114 v. 3 (More buho, more napasti!). U Vuč.: *plesht*, *pleshta* buha, buhe.

Na Kosovu bi bilo: Ne llogore *mrenda*; prej jashta spolja; prej *mrenda* iznutra.

41. *msh* m. *fsh*:

mshefin: Ket Bajramin ku t' a çojnë, Ku t' u *mshefin*, ku t' a çojnë? — Ke Ago begu t' a sphëtojnë 37 v. 8 (Ovog Bajrama kud ga pošlju, Gde da ga sakriju, Kud da ga pošlju? Kod Ago bega da ga spasu). U Vuč.: *me fshe* sakriti.

42. *msh* m. *jsh*:

komshi: Mer fëmin e pjasi nën *komshi* 71 v. 12. (Uzmi čeljad, pa pukni po komšiluku). — Prej *komshijet* nuk dal e xhallë 71 v. 16. (Od komšija neću živ izići). U Vuč.: *kojshija*, Muratin *kojshi* e kom, Murat mi je komšija.

43. *ng* m. *ong*:

ngran: I vraftë buka çì m' kan' *ngran*', I vraftë besa çì m' kan' dhan' 19 v. 11 (Ubio ih hleb koji su mi jeli, Ubila ih zadata vera koju su mi dali). Na Kosovu bi rekli: I vraftë buka çì m' kan' *ongr*.

44. *n* m. *nj*:

Shkina: Komandan, or bir' i Shkinës 90 v. 10 (Komadante, srpski sine). — *Shkinat* e Shkoupit vijnë tu qá 71 v. 2 (Srpkinje iz Skoplja dolaze plačući). Po Kosovu i Metohiji reklo bi se: *Shkinja*, *Shkinjat* vija ty e qá, Srpkinja, Srpkinje dolaze plačući, ali *shkinisht* srpski.

45. *nj* m. *n*:

njeni: Njëni mboushka, qetri shtejka 43 v. 16 (Jedan je punio, drugi je palio). — *Nji* takëm çì ishìn me houta, Ata ikshìn posì couca 28 v. 18 (Jedni što bejahu s puškama (?), oni su bežali baš kao devojčice). U Vuč.: *njoni*, *njona* jedan, jedna; *njo* jedan. No: *ni* takëm jedna grupa, vrsta.

njizet: *Njizet* vjet e nandë muj 107 v. 4 (Dvadeset godina i devet meseci). U Vuč.: *nizet* dvadeset.

46. *p* m. *b*:

Pajazit: Ç' ka po thotë kî *Pajaziti*? 21 v. 11 (Sta kaže ovaj Bajazit). Tur. *Bajazid*.

47. q m. k:

qa: Vijn në Shkodër me *qa* derd 52 v. 19 (Dolaze u Skadar da se jadaju). Kao ovo kod Arbanasa što se kaže „plakati“ dert, tako i u Vuč. naš narod kaže: Otišli u Prlištiju da se plaču, tj. da se tuže, žale. — Sait Daci po *qan* me lot 34 v. 13 (Salt Daci plače, suze roneći).

qan: Xhili... kishte *qēnē* trejm pa hile 21 v. 20 (Dzilji... bio je junak bez mane). — Trejm dajl, gjal i fort ka *qanē*? 70 v. 7 (Bio je hrabar daija, momak snažan). U Vuč.: ka *kon* ili o *kon*. — S' t' i ep Ceni armët i xhallë, S' t' i ap (sad tako!) armët tue *qenē* xhallë 38 v. 4 (Ne predaje Cena oružje, Ne predaje dok je živ). U Vuč.: S' t' jap silahin ty okon gjall Neće ti predati oružje, dok je živ.

qenke: Pjergullë, mori Pjergullë, Me roush *qenke* derdhunë 111 v. 2 (Pirgulo, mori Pirgulo, Groždem je bila obasuta). U Vuč. bi bilo *koka*.

qeshë: Më paç në çafë, mori thejkë, Çi më dole me gjith kanejcë; Të mos dilshe me gjith kanejcë, Bilikbashin *qeshë* tue mbejtë 27 v. 13 (Na vratu da me nosiš, more nožu! Da ne beše izašao zajedno sa kanijom, Hoćah buljugbašu da ubijem). U Vuč. *kesh*, *kesh*.

qoft: T' a kom falë, mos t' *qoft* kismet! 28 v. 10 (Poklonio sam ti, ne pristalo ti!). U Vuč.: *koft* kismet! Ako bog da!. — Tej, martinë, më *qofsh* bekouë! 96 v. 9 (Ti, martinco, da si mi blagoslovena!). — Mos këndo, *qofsh* i mallkouëm! 109 v. 21 (Ne pevaj, proklet bio!). — N' kala të Kuçit *qoft* e shkretë 56 v. 8 (U kučkom gradu, pust mu ostao!). — Prizrenjanët, *qofshin* me mbare! 72 v. 10 (Prizrencima svetao obraz!). U Vuč. *Kofsh* Turk! Ako si Turčin! Mos t' *kofsha* fal! da ti nije hvala! rekne često Arbanas u prepirci svome sagovorniku. Mesto *kofsh* + *shindosh*, u razgovoru se čuje samo: *kofshindosh*! živ bio! da si živ! — Te *qofsha* falë, moj zilife zezë 111 v. 20 (Čast ti, mori ti crnih zulufa.).

qerata: Or Çerkes, or *qerata*! 84 v. 4 (O Čerkezu, o nevaljalče!). Tur. *kerata* od grčkog ó κεράτας koja znači rogati đavo. U tur. pored običnog značenja koje ta reč ima u grčkom, znači još i: propalica, podvodadžija, ali i kašika za obu-

venje cipela. Katkad se kaže i detetu od mila kao kod nas nevaljalče, bez uvredljivog značenja.

48. *q m. tj:*

qerë: Me disa pashallärë *qerë* 56 v. 14 (Sa nekoliko drugih paša).

qetër: Atej duel nji sher *qetër* 22 v. 2 (Onamo pojavi se jedna druga beda). — Njëni mboushka *qetri* shtejka 43 v. 16 (Jedan je punio, drugi je pucao). — Sot ja fali *qetër* kuj 107 v. 7 (Danas je pokloni drugome). — Për hizmet të *qetër* kuj 107 v. 17 (Drugome da služi). — Nana e baba ja hoç zahmetin, *Qetër* kush ja pa lezetin 107 v. 18 (Majka i otac trudili se; A drugi se sladilo). U Vuč.: *Tjetër, tjetri* drugi, *tjetra* drugi, druge, druga; *tjera* drugi; *tjetër kush* drugi, neko drugi.

49. *r m. rr:*

Kao što smo u napred navedenoj belešci H. Strmila videli, u ovom arbanaškom dijalektu nema tvrdog *rr*, nego se svugde upotrebljava *r*, međutim, u pesmama koje je on u ovoj zbirci objavio mi, istina ređe, nalazimo i *rr*: Po kërcasin për nji herë 15 v. 10 (Pucaju od jednom), ali: *Rrej*, Has beg, mos u trem 16 v. 17 (Sedi, Has beže, ne boj se). — *Merri* pashës kamb' e dorë 24 v. 23 (Uzmi paši nogu i ruku, misli se da poljubi). — Kamenejça, *rruga, rruga*, Vjen Maliqi me tri tuga 51 v. 4 (Kamenica, ulica, ulica, Ide Malić sa tri tuga). — Di kuburet *rras* ne xhi 37 v. 4 (Dve kubure tisnu u nedra). — Dervejsh pasha na e *mbrini* 53 v. 11 (Stiže nam Derviš paša). I tako, da ne ređamo druge primere, na ovaj način je skupljač ovakvim primerima demantovao svoje tvrđenje da u arbanaškom debarskom govoru nema *rr*, ili su navedeni i drugi primeri štampani tako nečijom pogreškom.

50. *r. m. —:*

U nekim primerima kao što je glagol *me kërcen* u debarskom govoru, *r* ispada u arbanaškom kosovsko-metohiskom govoru. U debarskom govoru: Ç' atje poshtë nji coucë *kërcente* 102 v. 2 (Onamo dole igraše jedna cura). Međutim u Vuč. se kaže: *kcente* igraše, po *kcen* skakuće; mos e *kce*

ne skači. Naš glagol u kosovsko-metohiskom *ëckat* koji znači skakutati, skakukati na jednoj nozi, svakako biće postao metatezom od ove arbanaške reči *kcen*.

51. — m. r:

Asllanë: Me luftou me Salih *Asllanë* 30 v. 6 (Da vodi borbu sa Arslanom). U Vuč. među Arb. m. ime *Asllan*, svakako mesto *Arsllan*.

52. *shk* m. ç:

shkroun: *Shkroun* nji kartë e i a çon gjalit 31 v. 20 (Piše jedno pismo i pošlje ga sinu). Po Kosovu i Metohiji *me çkrüe* pisati, *Çkruja* ni lletër Napiši mu jedno pismo; *Qashtë* okon *çkrum* Tako je bilo pisano, tako je sudbina. Isp. u kos.-met-srpskom jeziku *çpijôn* mesto *špijun*.

53. *shpët* m. *psht*:

shpëtojnë: Ket Bajramin ku t' a çojnë, Ku t' u mshefin, ku t' a çojnë? — Ke Ago begu t' a *shpëtojnë* 37 v. 9 (Ovog Bajrama kuda da ga pošlju, Gde da ga sakriju? — Kod Ago bega da ga spasu). U Vuč.: *me pshtë* spasti: *pshtoj*, iku spase se, pobeže.

54. *thk* m. *kth*:

thkej: N' Dibër kan ardh en qerë pashallarë, Po ajo i ka *thkejë* si magarë 76 v. 20 (U Debar su došli i druge paše, Ali ih je vratio kao magarce). — Ikni, gjem, se u *thkej* mbreti 87 v. 19 (Bežite, deco, jer se vratio car). Međutim, zbog toga što se u tekstu ovih narodnih pesama mogu naći i obratni primeri, mi ne možemo znati da li u tim slučajevima imamo posla sa drugim varijantama ili su to možda pogreške štamparske ili kakve drugojačije. U svakom slučaju mi u ovoj zbirci nalazimo i ovakve primere: *Ktheva* krejë prej oborit 124 v. 18 (Okretoh glavu ka dvorištu, a možda i od dvorišta). Arbanasi u Gilanskom srezu na pitanje: Ku po *shkoni*? odgovaraju: Prej *shpije* kamo, kuda idete? ka kući, mada *prej* obično znači od: u Vuč. na pitanje: Ka je? odakle si? odgovara se: *prej* Prekaze, iz Prekaza.

55. *x m. gj:*

ximca: *Ximca* mbet e *ximca* pjagou 75 v. 9 (Polovica ostade, pogibe, a polovica je ranjena). U Vuč. *gjys*, *gjysëm* pola, polovina: dy ok e *gjys* dve i po oke: për *gjys(m)* na pola, po pola; *gjysëm* oponga, nekad su tako nazivali golju, golaća.

56. *xh m. gj:*

dixhet: U *dixhet* nouri natë për natë 65 v. 7 (Gori im nur božiji svake noći). — Në Gjuricë *dixhet* barouti 85 v. 14 (U Djurici gori barut). — Do të *dixhëmi* si çiri 112 v. 18 (Sagorećemo kao sveća). — Di çint gjem Bulçizakë, Se ç' u *doxhën* n' tejm e n' fjakë 78 v. 8 (Dve stotine momčadi iz Bulçize što sagoreše u dimu i plamenu). U Vuč.: *me djeg* goreti, izgoreti; u *dogj* në zjarm izgore na vatri; këta ili qeta dru s' po *digjen* ova drva neće da gore.

kinxh: Tej, mor gjalë, mor *kinxh* i njomë¹⁾ 101 v. 7 (Ti, more momče, more jagnje mlado). — Tej, mor gjalë, *kinxh* i butë²⁾ 101 v. 13 (Ti, more momče, jagnje meko).

mënxhes: Selman Kacani, nji glaj serbes, Na i raka près³⁾ n' at *mënxhes*⁴⁾, Na i raka pré n' at *mënxhes* 20 v. 3 (Selman Kacani, jedno momče slobodno, Udaraše u pljačku toga jutra, Udaraše nam u pljačku toga jutra).

nxxheshë: Tue pasë *nxxheshë*⁵⁾ nji kalë me armë 27 v. 4 (Nato-varivši jednoga konja sa oružjem). — Aliju i vogël *nxxheshi* shpatën 24 v. 3 (Mali Alija isuka sablju).

xha: Për Imer agën a dish *xha?* 68 v. 6 (O Imer agi znaš li štogod?). — *Xho* për mejk nuk paskan lan' 19 v. 14 (Ništa za prijatelja ne behu ostavili). — T' shof barin tu kullot' xhanë 97 v. 7 (Da ja gledam pastira gde napasa stoku). U Vuč.: *gjo*: *Gjo* n' dorë ska U ruci nema ništa. Isto tako tamo se i stoka zove *gjo*, *gjoja*: Po kullot *gjojën*.

1) Arb.: i *njomë* mlad, mazan, zelen, svež.

2) Arb.: *but* mek, ovde verovatno upotrebljeno kao pltom.

3) Arbanaški *pre* plen, pljačka.

4) Arb.: *mënxhes* jutro.

5) Arb.: *nxxheshë*, u kos.-met *ngjesh* trljati, gnječiti.

Napasa stoku; Eka bo *gjo'a* dom. Napravila stoka štetu; Mos e llshoni *gjôn* në për ara, në dom Ne puštajte stoku po njivama, u štetu.

xhaj: Mejr se të *xhaj*, moj nousja e ré 68 v. 2 (Dobro te našao, mori mlada nevesto). U Vuč. *me gjet* nači: Mir s' je ardh! — Mir t' gjeta! Dobro došao! — Dobro te našao! — S' po *gjindet* Ne nalazi se. Un' po ti *gjoj* Ja ću ti nači.

xhak: S' e la babën *xhak* për *xhak* 15 v. 18 (Ne ostavlja oca — krv za krv). — M' a hangrët *xhakun* për nji darkë 27 v. 18 (Pojedeše mi moju krv za jednu večeru, tj. moje potraživanje za krv). — Ja mbousha brezat pjot me *xhak* 30 v. 2 (Napunih mu pojas pun krvi). — Pa *xhak* malet me mos i lshou 53 v. 1 (Bez krvi planine da ne napustimo). — Çi të mar *xhak* mû në ballë! 56 v. 18 (Ta uzeću ti krv usred čelal). — Mora *xhakun* e begut t' em 59 v. 17 (Uzeh krv bega mog, tj. osvetih bega svog). — Arnautët *xhak* nuk lanë 60 v. 6 (Arnauti ne ostavljaju krv, tj. ne praštaju). — Mour *xhakun* e Ganejs 60 v. 11 (Uze Ganijinu krv, tj. osveti je). — Këmejšha e begut kullon *xhak* 61 v. 3 (Iz begove košulje cedila se krv). — Ke oura e shehit u bo shoum *xhak* 89 v. 6 (Kod šehovog mosta proli se mnogo krvi). — Në karakoll u derdhka *xhaki* 91 v. 11 (U policijskoj postaji proliveno je mnogo krvi). — Ja mer *xhakun* baba vet 93 v. 22 (Krv će mu naplatiti njegov otac). — Në Dervend po derdhet *xhaku* 96 v. 2 (U Dervenu se lije krv). — Se s' len *xhaku* me t' i pá 97 v. 1 (Jer krv ne da da ti ih vidim, misli na rane). U Vuč.: *gjak*: kuq si *gjak* crven kao krv; *bojgjak* boje kao krv.

xhallë: S' bij në dorë pa m' u shqimë zani, S' i ap armët për së *xhalli* 31 v. 10 (Ne predajem se, dok mi se glas čuje; Ne predajem oružje dok sam živ). — N' dorë Seidit s' i bijë *xhallë* 34 v. 20 (U Sejdine ruke živ se ne predajem). — S' t' i ep Ceni armët i *xhallë*, S' t' i ap armët tue qenë *xhallë* 38 v. 4 (Neće ti Cena živ predati oružje, Neće ti predati oružje, dok je živ). — Prej komshijet nuk dal e *xhallë* 71 v. 16 (Od komšija neću živa ostati). — Ke im atë t' më çoni *xhallë* 78 v. 3 (Mome ocu da me pošljete

živa). — Të kujtojn hasmit se Sula osht xhallë 92 v. 19 (Da neprijatelji misle da je Sulja živ). U Vuč.: gjall: Qysh osht Sula? — Soll gjall Kako je Sulja? — Samo živ tj. jedva u životu.

xhamë: Dada e zonja po bojn' medet: Ç' është kjo *xhamë* e adalet? 16 v. 13 (Dadilja i gospođa vajakaju se među sobom: „Kakva je ovo graja i galama“?).

xhanë: Bomë, të lutem, nji vor të *xhanë* 97 v. 5 (Načini mi, molim te, jedan širok grob). — Sevdallit me fustan të *xhanë* 112 v. 1 (Sevdalije sa širokim fustanima). U Vuč.: *gjon*: *gjon* e gat širok i dug.

xhasht: Mboushi patllakun me *xhasht* fishekë 41 v. 10 (Napuni revolver sa 6 metaka). U Vuč.: *gjasht* šest, *gjashtmedhet* šesnaest, *gjashtdhet* šezdeset, *gjashtqin* i *djashtqind* šestotina.

xhel: Mos këndoje as *xhel* as pulë 82 v. 20 (Da ne peva ni petao ni kokoška). — Këndoj *xheli* kikiriku 83 v. 7 (Zapeva petao: „kikiriku“!). U Vuč. Arbanasi nemaju ove reči, mesto nje upotrebljavaju *këndus* i *knus* pevac.

xhëmoj: Krejsi poushka, *xhëmoj* toka 87 v. 8 (Puče puška, za-trese se zemlja). U Vuč.: *gjimoi*, Toka po gjimon Zemlja se trese.

xhet: Si s' u *xhet* nji mejk për mou? 21 v. 14 (Kako se ne nade jedan prijatelj za mene?). — Shtat takëme e *xhet* asqerin 28 v. 17 (Sedam odreda vojske nade). — Ai Bilali po bon: „medet për ata shokë se ç' më *xhet*“ 34 v. 22 (Onaj Biljal se vajka: „avaj, što me snađe, za one drugove“!). — Hajredin pashën e *xhet* belaja 75 v. 15 (Hajredin pašu snašla beda). — E *xhet* belaja ç'i e ka *xhetë* 75 v. 16 (Snađe ga beda, kao što ga je snašla). — Në Doll mëhallë *xheta* nji nanë 29 v. 19 (U Dol mahali nađoh jednu majku). — Se oun e *xheta* fatn' e parë 68 v. 21 (Jer ja nađoh prvu sréću). — Met Musaji *xhettë* rahmet! 93 v. 20 (Bog da te prosti, more Met Musaja). — *Xheç* rahmet, mor Zenel Vata! 17 v. 1 (Bog da te prosti, more Zenel Vato). — *Xheç* rahmet, mor Rahman aga! 26 v. 10 (Bog da te prosti, more Rahman aga!). — Si s' u *xheç*¹) nji fjalë as kartë,

¹ Arb.: *me xhexh* odjekivati, odgovarati, ali teško da će reč biti iz ove grupe.

Prej ata spahejt e ngratë! 49 v. 6 (Kako ne stiže ni reč, ni pismo od tih jadnih spahija). —¹Erđh një Shqipe, çare m' *xhet* 49 v 9 (Dođe jedan Arbanas(?), nađe mi spas). U Vuč.: *me gjet* naçi; Tye kapërcye nëpër vorave, e *gjet* belaja Prolazeçi kroz groblje, snađe ga beda; Si m' ka *gjet* mue, kurkond m' dynja s' ka *gjet* Kako je snašlo mene, nikoga na svetu nije snašlo; *Gjetete* çuda! Çudo te snašlo!

xhi: E kom njoft e e kom pamë, *Xhi* më *xhi* jemi vramë 27 v. 11 (Poznao sam ga, video sam ga, Prsa u prsa smo se udarili). — Me Bilalin *xhi* në *xhi* 34 v. 8 (Sa Biljalom prsa u prsa). — Ki Zeneli, një gjal i ri, Di kuburet rras në *xhi*. *Xhi* më *xhi* e çark në çark, Ja fejtë Zirës njer në bark 37 v. 3 (Ovaj Zenel, jedno mlado momče, Dve kubure tisnu u nedra, Prsa u prsa i oroz u oroz. Gurnu je Ziru do trbuha). — Nana e Roustos me duer në *xhi* 72 v. 7 (Majka Rustina s rukama na prsima). U Vuč.: *gji* nedra, prsa: Dy molla e ka shti ne *gji* Dve jabuke stavila u nedra.

xhilpanë: Mori nouse, vetull *xhilpanë* 108 v. 2 (Mori snaho sa obrvama kao igla). U Vuč. *gijlpon* i *gylpona*: Tu na po kepin me *gijlpon* Kod nas šiju iglom.

xhindet: Hanxharit t' em s' i *xhindet* ilaçi 39 v. 12 (Mome handžaru nema leka). U Vuč.: *gjindet*: S' po *gjindet* te na Kod nas se ne nalazi.

xhisha: Nousja e rë thotj: „Me kë t' m' lash mou“?—Të të la me *xhishën* pjakë 65 v. 17 (Mlada snaša kaže: „S kim ćeš me ostaviti? — Ostaviću te sa starom bakom). — *Xhishja* pjakë m' ishte qorue 66 v. 15 (Stara baka mi oslepela). — Imer aga ... *xhishen* pjak' n' çeshm e xhet, Falemi, moj *xhishja* pjakë 67 v. 13 (Imer aga ... nađe staru baku na česmi, Poklanjam se, mori stara bako). U Vuč.: *gjysh*, *gjyshi* ded, *gjysha* baba; *babgjysh* pradede: u Gilanskome srezu od ove reči ima i ovakvih složenica: *stërgjysh* prapradeda, *katërgjysh* prapradeda.

xhith: Me *xhith* zemër ju fal allahit 68 v. 17 (Od sveg srca se zahvali bogu). U Vuč.: *gjith* sav, sva, sve: *Gjith* ç' ka e

ka pas, ja murën Sve što je imao, uzeše mu; *gjithkush* svaki, *gjithçka* svašta.

xho: v. *xha*.

xhum: Prejt t' a ve nanën n' xhumë 110 v. 2 (Pričekaj da uspavam majku). — Këndona, bilbil, këndona, Në na zantë xhumi, mçona 110 v. 4 (Pevaj nam, slavuju, pevaj, Ako nas uhvati san, probudi nas). Možda je od ove arb. reči naša *džumiti* koja nije zabeležena u Rj. J. akademije. U Vuč.: *gjum*: M' ka hyp ni far *gjum* i rond Napao me (uzjahao me) nekakav težak san.

zoxht: Bon kuvend me *zoxht* e malit 31 v. 19 (Razgovara se sa gorskim pticama). U Vuč.: *zogjt* ptice kao zbirna imenica. Pored: Se jam Gjuras, nji *zog* mali 31 v. 12 (Jer sam iz Đura, jedan gorski ptić). Isp. Ke Zogolli na than se ranë 73 v. 18 (Rekoše nam da padoše kod Zogola). Od tur. *Zog ogli* Zogović. Ali isto tako i: S' jonë *Zogajjt* si Topojani 80 v. 12 (Nisu Zogovci kao Topojani). Ima i drugih primera u kojima *gj* ne prelazi u *xh*, ako to nisu kakve pogreške: Po jem gjal prej *Gjakove* 72 v. 18 (Nego sam momče iz Đakovice). — *Gjem* të mejr kishte Gjakova 29 v. 2 (Dobru momčad imala je Đakovica). — Më paç në çafë, mori thejkë, Çi më dole me *gjith* kanejçël Të mos dilshe me *gjith* kanejçë, Bilikbashin qeshë tue mbejtë 27 v. 13 (Na vratu da me imaš, more nožu, što mi se izvuče zajedno sa kanijom! Da se nisi izvukao zajedno sa kanijom, Buljukbašu sam hteo ubiti). — *Gjith* pazari po shikojnë 37 v. 7 (Ceo pazar gleda, posmatra). — Kahremani i *gjith* dinjasë 55 v. 11 (Junak celog sveta).

57. z m. *zh*:

ztrip: Kour t' a *zdr̥ipni* prej në at, Lë t' mos boje shoum inat 105 v. 8 (Kad je skinete s konja, Nemoj da se mnogo inati). U Vuč.: *zhdryp*: Njoni hyp, tjetri *zhdryp* Jedan se popne, drugi se skine.

58. zv m. *xhv*:

zveshi: Ki Haliti *zveshi* thejkën 39 v. 20 (Ovaj Halit isuka nož). U Vuč.: me *xhvesh* svući, skinuti, svući se: Hiç mos u *xhveshë* Nemoj se skidati.

RÉSUMÉ

PARTICULARITÉS PHONÉTIQUES DU DIALECTE ALBANAIS DE LA VILLE DE DÉBAR ET DE SES ENVIRONS

L'auteur a divisé cet article en trois parties. Au début de la première partie il expose le sujet qu'il a l'intention de traiter, à savoir:

Dans le XIVe volume du recueil des chants nationaux, publié en 1944 par le Ministère albanais de l'Instruction Publique à Tirana, sous le titre „*Visaret e Kombit*“, volume XIV, ont été mis au jour deux petits recueils: *Fyelli i Dibrës*, ce qui signifierait *La flûte de Debar*, chants recueillis et préparés pour l'impression par Haki Stërmilli et „*Lahuta e butë e Dukagjinit*“, c'est à dire *Les tendres guzzlas des Dukagjine*, poèmes composés par Gjergj Pllumbit, recueillis et préparés pour l'impression par Ndoc Vasis.

On sait que les collecteurs des chants populaires en Albanie ne les publient pas d'ordinaire, au point de vue phonétique, tels que les chanteurs nationaux les ont prononcés, mais le plus souvent en langage de l'Albanie centrale qui est le langage officiel. A ce point de vue le recueil de chants nationaux cité ci-dessus de Haki Stërmilli fait en quelque sorte exception. Ce recueil comprend au total 94 chants nationaux, dont 63 chants héroïques, 22 chants d'hyménée et 9 madrigaux. D'après sa déclaration, Stërmilli les a exceptionnellement publiés tels qu'il les a entendu réciter dans le langage albanais, parlé dans la ville de Debar et ses environs, mais quelles régions ils englobent, le collecteur, malheureusement, ne nous le dit pas et il ne nous reste, pour le moment, jusqu'à plus ample étude dudit dialecte, qu'à présenter des hypothèses.

Sur la base de ce recueil de chants nationaux de Haki Stërmilli, l'auteur de l'article a pu établir toute une série de particularités phonétiques du dialecte de Debar et de ses environs. Il a relevé dans les chants du recueil toutes les particularités phonétiques de ce dialecte qui le différencient des parlers albanais du Nord et de l'Ouest, du groupe ghëgue des dialectes albanais et du dialecte central, qui est le dialecte littéraire. Il a appuyé chacune de ces dérogations d'autant d'exemples qu'il en a trouvés dans le recueil de Stërmilli, en reliant ces particularités, toutes les fois que son matériel linguistique lui en fournissait l'occasion, à celles du parler de Kossovo et de Metohiya.

Pour plus de clarté il a divisé ces exemples en deux groupes: celui du changement des voyelles et celui du changement des consonnes:

I Changement des voyelles

1)	<i>a</i>	au lieu de	<i>ja: zarmi</i>	au lieu de	<i>z'armi</i>
2)	<i>a</i>	" "	<i>o: bajshin</i>	" "	<i>bojshin</i>
3)	<i>e</i>	" "	<i>a: ke dera</i>	" "	<i>ka ou tu dera</i>
4)	<i>e</i>	" "	<i>i: qeraxhi</i>	" "	<i>qiraxhi</i>
5)	<i>e</i>	" "	<i>je, ije: ke</i>	" "	<i>kije, kje</i>
6)	<i>e</i>	" "	<i>o: me ke?</i>	" "	<i>me ko?</i>
7)	<i>e, i</i>	" "	<i>y: bellikbash</i>	" "	"
			<i>et billikbash</i>		<i>tylygbash</i>
8)	<i>ej</i>	" "	<i>i: dhej</i>	" "	<i>dhi</i>
9)	<i>ej</i>	" "	<i>y: ja fejt</i>	" "	<i>ja fyti</i>
			<i>krejë</i>		<i>kryje</i>
10)	<i>aj</i>	" "	<i>y: sajt</i>	" "	<i>syt</i>
			<i>taj</i>		<i>ty</i>
11)	<i>en</i>	" "	<i>edh: en ka nji cigar</i>	" "	<i>edhe ka nji</i>
					<i>cigare</i>
12)	<i>ene</i>	" "	<i>edhe: ene shoçe</i>	" "	<i>edhe shoçe</i>
			<i>motrën</i>		<i>motrën</i>
13)	<i>e</i>	" "	<i>a: mehall</i>	" "	<i>mahall</i>
14)	<i>ë</i>	" "	<i>e: nanë</i>	" "	<i>nane</i>
15)	<i>ë</i>	" "	<i>i: çëndro,</i>	" "	<i>qindro,</i>
			<i>vëkati</i>	" "	<i>vikati</i>
16)	<i>ë</i>	" "	<i>u: kërkush</i>	" "	<i>kurkush</i>

17)	<i>i</i>	au lieu de	<i>ō: qimejri</i>	au lieu de	<i>qimiri</i> selon la prononciation turque: <i>kōmūr</i>), <i>bilik</i> , au lieu de <i>tō:ūk</i> selon la prononcia- tion turque
18)	<i>i</i>	au lieu de	<i>y: ai</i>	au lieu de	<i>ay, qajy</i>
19)	<i>o</i>	" "	<i>e: qonka</i>	" "	<i>qenka</i>
20)	<i>oll</i>	" "	<i>lla: pollambē</i>	" "	<i>pllom</i>
21)	<i>oll</i>	" "	<i>llu: polloumb</i>	" "	<i>pllumb</i>
22)	<i>o</i>	" "	<i>u: ogur</i>	" "	<i>ugur</i>
23)	<i>o</i>	" "	<i>y: qosh</i>	" "	<i>qyšhe</i>
24)	<i>ou</i>	" "	<i>u: aroushē</i>	" "	<i>arušha</i>
25)	<i>u</i>	" "	<i>i: lufton</i>	" "	<i>lifton</i>
26)	<i>u</i>	" "	<i>o: mēdukesh</i>	" "	<i>mēdokesh</i>
27)	<i>u</i>	" "	<i>y: tu punou</i>	" "	<i>ty e punue</i>
28)	<i>y</i>	" "	<i>ō: qyprija</i>	" "	<i>qiprija</i> selon la prononcia- tion turque <i>kōprū</i> <i>hyzmet</i> " " " en turq. <i>hizmet</i>

III Changement des consonnes

Dans la troisième partie de l'article sont classées les particularités qui se rapportent aux consonnes existant dans le parler albanais de Debar, comparées à celles du parler albanais de Kosovo et de Metohija.

29)	<i>ç</i>	" "	<i>gj: zoçt</i>	" "	<i>zogjt</i>
30)	<i>ç</i>	" "	<i>q: biliçe</i>	" "	<i>bylyqe</i> , en turque <i>bōlūk</i>
31)	<i>ç</i>	" "	<i>tsh: mbeç</i>	" "	<i>mbetsh</i>
32)	<i>f</i>	" "	<i>h: bafçe</i>	" "	<i>bashçe</i>
33)	<i>gj</i>	" "	<i>dj: gjal</i>	" "	<i>djal</i>
34)	<i>gj</i>	" "	<i>g: ndigjove magjar</i>	" "	<i>ndigove magar</i>
35)	<i>j</i>	" "	<i>h: Meja</i>	" "	<i>Meha</i>
36)	<i>j</i>	" "	<i>l: fjakē fjas Limjan</i>	" "	<i>flake flas Limlan</i>
37)	<i>j</i>	" "	<i>r: moj</i>	" "	<i>mor</i>

38)	<i>k</i>	"	"	"	<i>q: ke</i>	"	"	"	<i>qe</i>
39)	<i>l</i>	"	"	"	<i>ll: Salija</i>	"	"	"	<i>Sallija</i>
40)	<i>mbr</i>	"	"	"	<i>mr: mbrenda</i>	"	"	"	<i>mrenda</i>
41)	<i>msh</i>	au lieu de			<i>jsh: komshi</i>	au lieu de			<i>kojshi</i>
42)	<i>msh</i>	"	"	"	<i>fsh: mshefin</i>	"	"	"	<i>fshefin</i>
43)	<i>ng</i>	"	"	"	<i>ong: ngran</i>	"	"	"	<i>ongr</i>
44)	<i>n</i>	"	"	"	<i>nj: Shkina</i>	"	"	"	<i>Shkinja</i>
45)	<i>nj</i>	"	"	"	<i>n: ni</i>	"	"	"	<i>ni</i>
					<i>nji çint</i>	"	"	"	<i>ni çint</i>
					<i>nji dit</i>	"	"	"	<i>ni dit</i>
46)	<i>p</i>	"	"	"	<i>b: Bajazit</i>	"	"	"	<i>Bajazit</i>
47)	<i>q</i>	"	"	"	<i>k: qeshë</i>	"	"	"	<i>kesha</i>
					<i>qofsh</i>	"	"	"	<i>kofsh</i>
					<i>qenë</i>	"	"	"	<i>kon</i>
48)	<i>q</i>	"	"	"	<i>tj: qerë</i>	"	"	"	<i>tjetër</i>
					<i>qetërkush</i>	"	"	"	<i>tjetërkush</i>
49)	<i>r</i>	"	"	"	<i>rr: rrej</i>	"	"	"	<i>ri</i>
50)	<i>r</i>	"	"	"	—: <i>kërcen</i> dial	Kosovo-Metohija			<i>ken et</i>
51)					<i>Asllan</i>	au lieu de			<i>Arsllan</i>
52)	<i>shk</i>	"	"	"	<i>ç: shkroun</i>	"	"	"	<i>me çkrue</i>
53)	<i>shpët</i>	"	"	"	<i>psht: t'a shpëtojnë</i>	"	"	"	<i>u pshtoj, pshtu</i>
54)	<i>thk</i>	"	"	"	<i>kht: i ka thkejë</i>	"	"	"	<i>kthen, kthenu</i>
55)	<i>x</i>	"	"	"	<i>gj: ximca</i>	"	"	"	<i>gjys,</i> <i>gjysm</i>
56)	<i>xh</i>	"	"	"	<i>gj: kinxh</i>	"	"	"	<i>kingj</i>
57)	<i>zd</i>	"	"	"	<i>zhd: zdrip</i>	"	"	"	<i>zhrip</i>
58)	<i>zv</i>	"	"	"	<i>xhv: zveshi</i>	"	"	"	<i>xhveshi</i>

P O G O V O R

Kad je ovaj rad bio znatno odmakao sa štampanjem, došla mi je do ruku 3 sv. Instituta albanskog Kraljevske italijanske akademije pod naslovom: *Le terre albanesi redente*, I, Kossovo, Roma, 1942 g., u kojoj je objavljena zamašna rasprava Karla Taljavinija: *Le parlate albanesi di tipo Ghego orientale (Dardania e Macedonia nord.-occidentale)*, str. 1—82. Kako se vidi, on je ustvari dao jednu obimnu studiju o govorima Arbanasa St. Srbije i jugoslovenske Mačedonije.

Iako se iz te njegove rasprave ne vidi da je ma šta znao o dijalektu Arbanasa Debra i njegove okoline, čije sam glasovne osobine ja ovde izložio, ipak žalim što mi ta njegova studija nije ranije bila dostupna, jer da sam je ranije poznao, ovaj bi moj rad samo dobio u vrednosti, a naše poznavanje govora južnoslovenskih Arbanasa bilo bi produbljenije i određenije.

1 juna 1950 god.
u Beogradu.

